ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

SULHİ DÖNMEZER
MUSTAFA BUDAK
MUSTAFA GÜL
İLKER ALP
İBRAHİM TATARLI
ZEKERİYYA ULUDAĞ
MUSTAFA ESKİ
ENVER KONUKÇU
MUSTAFA BALCIOĞLU
HANIM HALİLOVA
ZEKİYE KOPAÇLI
İSMET GİRİTLİ
HASAN KUNDAKÇI
ETHEM RUHİ FIĞLALI
CEZMİ ERASLAN
FAHİR ARMAOĞLU

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XIII TEMMUZ 1997 Sayı: 38

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

SULHİ DÖNMEZER
MUSTAFA BUDAK
MUSTAFA GÜL
İLKER ALP
İBRAHİM TATARLI
ZEKERİYYA ULUDAĞ
MUSTAFA ESKİ
ENVER KONUKÇU
MUSTAFA BALCIOĞLU
HANIM HALİLOVA
ZEKİYE KOPAÇLI
İSMET GİRİTLİ
HASAN KUNDAKÇI
ETHEM RUHİ FIĞLALI
CEZMİ ERASLAN
FAHİR ARMAOĞLU

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XIII **TEMMUZ 1997** **Sayı: 38**

YAPIM
GÜN OFSET LTD. ŞTİ.
0.312 346 59 87

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU BAŞKANLIĞI BASIN AÇIKLAMASI

ORD. PROF. DR. SULHİ DÖNMEZER: Türkiye Cumhuriyeti Devletine Yönelik Bozguncu Hareketler ve Tehditler.....381

DR. MUSTAFA BUDAK : Ankara İtilafnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar.....397

DOÇ. DR. MUSTAFA GÜL : Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Mütâreke Döneminde İstanbul- Anadolu Haberleşmesi.....427

DOÇ. DR. İLKER ALP : Atatürk ve Türk Gençliği.....433

PROF. DR. İBRAHİM TATARLI : İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bulgar Basınında Atatürk ve Reformları.....451

DR. ZEKERİYYA ULUDAĞ : Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi.....471

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ESKİ : Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans.....501

PROF. DR. ENVER KONUKÇU : Adapazarı Kaymakamı Tahir (1919-1920).....521

DOÇ. DR. MUSTAFA BALCIOĞLU : Atatürk Biyografisine Katkı.....539

Levent Şahverdi Arşivi

DOÇ. DR. HANIM HALİLOVA : Dünya Tarihinde Kadın-Erkek Eşitliği 543

ZEKİYE KOPAÇLI : Atatürk'ün Almanya'ya Yaptığı Ziyaretin 80. Yıldönümü Münasebetiyle Almanya'da Parkhotel'de Açılan Atatürk Köşesi.....549

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Millî Egemenlik, Atatürk ve Anayasalarımız..... 557

DOÇ. DR. MUSTAFA BALCIOĞLU : Ölümünün 48. Yıldönümünde Ali Çetinkaya..... 565

E. KORG. HASAN KUNDAKÇI : Ali Çetinkaya'yı Anarken.....573

PROF. DR. ETHEM RUHİ FIĞLALI : Din ve Devlet İlişkileri.....581

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Anlayışı.....613

DOÇ. DR. CEZMİ ERASLAN : Türkiye'nin Kurtuluşu Ekseninde Erzurum.....623

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU : Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri.....631

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Okunuşunun 70. Yılını Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?.....649

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU BAŞKANLIĞI

BASIN AÇIKLAMASI

Büyük Türk Milletine !

Üniter, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne, Cumhuriyetimizin kurucusu ulu önder Atatürk'e ve O'nun ilkelerine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kalbi ve zihni konumundaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, kısaca Türklüğün bütün yüce değerlerine karşı yapılan çirkin, aşağılık ve gerici saldırılar son günlerde iyice yoğunlaşmış bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çatısı altında bulunan, yani maalesef Türk parlamenteri kimliği taşıyan veya bunlara yakınlığı açıkça bilinen bazı kimseler, işi, Türklüğü reddetmeye kadar vardırmışlardır.

Türk kimliğinden utanç duyanlar, "Ne Mutlu Türküm Diyene!" demekten büyük gurur duyan insanların kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde siyaset yapmaktan utanmamaktadırlar.

Bu ülkenin hainler ve alçaklar elinde olduğunu ifade edenler, bu ülkeyi idare eden makamlarda bulunmaktan da utanmamaktadırlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ihanet içinde kabul edip, Meclis üyelerini galiz sıfatlarla nitelendirmeye yeltenenler bu Meclis'te faaliyet göstermekten de utanmamaktadırlar.

Elbette Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde her düşünceden insan bulunabilir. Milletvekillerinin düşünceleri ne olursa olsun Meclis bu milletin iradesi ile teşekkül etmiştir ve oradaki milletvekilleri 65 milyon insanımızı temsil etmektedirler. Ancak, yüce Meclis'i yok sayan ve O'na hakarete yeltenenler bütün Türk milletine hakaret etmeye yeltenen bahtsız zavallılardır. Böylelerinin ise ne milleti temsil etmeye ne de yüce Parlamento'nun çatısı altında bulunmaya hakları yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çirkin ve hain saldırıyı, yüce milletimizin tümüne karşı yapmaya yeltenen zavallı mahluklar bilmelidirler ki, bu devleti kuran mukaddes irade dimdik ayaktadır. Bu irade Türklüğü benimsemeyenlere de, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni benimsemeyenlere de, Devlet'in Anayasası ile kurulmuş nizamını benimsemeyenlere de bu vatanı ve bu devleti asla bırakmayacaktır. Çünkü, ulu önder Atatürk'ün dediği gibi Cumhuriyetimizin "fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli" milyonlarca muhafızı yetişmiştir. Bu muhafızlar Türkiye Cumhuriyeti'ni "dahilî ve haricî bedhahlarına" karşı korumaya devam edeceklerdir.

Sevgili Atatürk'ümüzün yüce adını taşıyan ve büyük milletimize birer armağanı olan Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarını da bağrında gururla barındıran Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun bütün mensupları olarak bizler de:

Bu çirkin saldırıları şiddet ve nefretle lânetliyor ve eşsiz kahraman, büyük önder Atatürk'ün bize emaneti olan üniter, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni canımız pahasına koruyup sonsuza kadar yaşatmaktaki kararlılığımızı yüce milletimize ve tüm dünyaya bir kez daha haykırıyoruz.

Prof. Dr. Reşat GENÇ
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih
Yüksek Kurumu Başkanı

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIII TEMMUZ 1997 Sayı: 38

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİNE YÖNELİK BOZGUNCU HAREKETLER VE TEHDİTLER

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER *

1. - Türkiye Cumhuriyeti devleti binlerce yıldan beri devam etmiş bir devletleşme sürecinin, olgusunun sonuncu halkasıdır. Bu halkaya yönelik tehditlerin, hareketlerin neler olduğunu, güçlerini, kullandıkları araçları belirlemeden önce hedeflerinin neden ibaret bulunduğunu tayin etmek gerekir. Bunları isabetle belirleyebilmek için ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin yapı unsurlarını ve temel özelliklerini tayin etmeli ve tehditçilerin bunlardan hangilerini ortadan kaldırmak amacında olduklarını belirtmelidir. Bu itibarla ana hatlarıyla ve kısaca devletimize yapı unsuru oluşturan ilkeleri arzedeceğiz:

1) Türkiye Cumhuriyeti devleti, Misak-ı Millî sınırları içinde bulunan ülkenin sahibidir. İstiklâl Savaşı'nın temel hedeflerinden birisi Misak-ı Millî sınırlarını korumak olmuştur. Bu itibarla Cumhuriyet'in ülke unsurunu oluşturan topraklar kutsaldır ve bunlardan hiçbir fedakârlık yapılamaz.

2) Misak-ı Millî sınırları içerisinde yaşayan ve devletin nüfus unsurunu oluşturan bu insanların büyük çoğunluğu, etnik kökeni itibariyle Türktür. Dinleri Müslümanlıktır. Ülkede yaşayan insanlar geniş ölçüde olmak üzere kendilerini Türk olarak hissetmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti devletinin toprakları üzerinde yaşayan ve vatandaşlık bağı ile devlete bağlı merbut bulunan bu insanlara, Türk Anayasaları, 1876'da (Osmanlı) ve sonra (Türk) adını vermişlerdir; İnsanların büyük çoğunluğu etnik kökenleri itibariyle de Türktürler. Ancak Anayasa'nın vatandaşına verdiği isim ırk temeline dayanmıyor. Bu itibarla aynı zamanda başka bir alt etnik grubun

* Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

mensubu olsa da kişi, devlet ilişkilerinde tâbiiyetini bildirirken, Türk kelimesini kullanmak yükümündedir. Dünyanın her devleti için olduğu gibi, Türk vatandaşının da devlete karşı görev ve borçları, yükümleri ve devletten talep edebileceği hakları ve yararları vardır. Görev ve yükümlerin en başta geleni ise **"devlete sadakattir"**. Bu itibarla devlete karşı isyan eden, devlet yapısını tahribe yönelen kişi, bu sadakat vecibesini, yükümünü ihlâl etmiş olacağından hareketinin çok ağır olan sonuçlarına katlanmak mecburiyetindedir.

3) Atatürk'ün, müteaddit kereler açıkladığı gibi Türk milletinin fertlerini birbirlerine bağlayan **temel unsur kültürdür**. Bin küsur yıl önce akın halinde Anadolu'ya gelen Türk boyları, kabileleri kültürlerini de getirmişler ve Anadolu ve Rumeli'de yaşamakta olan diğer halklarla da bütünleşerek getirdikleri kültürün içeriğini, yani yaşam biçimlerini geliştirmişlerdir. Burada kültürden bilimsel anlamda, kavramın içeriğini oluşturan bütün unsurları kastediyoruz.

4) Kültür insanların ilişkilerini belirleyen temel araçtır. İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan sembollerden oluşmuş sistem ise dildir. **Türk milletinin dili Türkçe'dir.** Tüm kültürün ortakları, iştirakleri olmakla beraber, Türk milleti içinde alt etnik gruplar ve bunların kendilerine özgü dilleri de vardır. Ancak dil sadece kültürün en önemli unsurunu teşkil etmekle kalmamakta ve fakat aynı zamanda millî birliğin temel aracını da oluşturmaktadır. Bu itibarla Türk dili üzerinde hassasiyet gösterilirken bir yandan da millî birlik güçlendirilmiş olur. Bu sebeple devlet bütün vatandaşlarına Türkçe'yi öğretmek yüküm ve mecburiyeti altındadır.

5) Tüm toplumunun sosyal yapısında, bütün diğerleri için olduğu gibi, insanların tavır ve hareketlerini, davranışlarını, birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen sosyal normlar vardır: Örfler, adetler, gelenekler, muaşeret kuralları, din kuralları ve hukuk kuralları gibi.

Sosyal normların en önemli kategorisini oluşturan hukuk kuralları ise, 1840'lardan itibaren Türk toplumunda geleneksel doğrultudan ayrılmış ve giderek batı hukukunun esasları, kuralları, kurumları, mercileri, otoriteleri kabul edilmiş ve egemen olmuştur. Cumhuriyetle birlikte Türk insanlarının birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinde batı hukukunun ilkeleri, esasları,

Levent Sahverdi Arşivi

kavramları, yorum ve uygulama biçimleri kabul edilmiş ve **Cumhuriyetten sonra bu husus hukukun bütünüyle laisizme dayandırılması suretiyle gelişmesini tamamlamıştır.** Artık uygulanan, laik devlet düzeni içerisinde batı hukukunun temel ilkelerini benimsemiş bulunan bir hukuk sistemidir.

6) Bu hukuk sistemi **millî iradenin egemenliğine**, kadın ve erkek eşitliğine ve bunun gerekli kıldığı bütün kurumların geçerliliğine, hukukun, nasların esaretinden kurtulmuş bulunmasına, hukuk sisteminin bütünüyle halk yararına işlemesine, hukukun geliştirilmesinde inkılâpçılığın esas teşkil etmesine dayanmaktadır. Şeriat hükümleri, dinin ibadete, dînî inançlara ilişkin kuralları itibariyle vatandaşlar tarafından ferdî hayatlarında uygulanabilirler; fertler, özel hayatlarını dinlerine göre yaşayabilirler. Meselâ paralarını bankalara yatırmazlar ve faiz almayabilirler. Hukuka ilişkin şeriat kurallarının, söz gelimi bazı suçların, cezaların, miras kaidelerinin, evliliğe ilişkin hükümlerin, devlet yetkilerinin, ekonomik kuralların devlet hayatında egemen olması için gayret göstermek ise, devletin laikliği ilkesine taban tabana zıt olur: **Laik hukukta hukukun kaynağı millî iradedir.** Hukuka ilişkin şeriat kurallarına göre ise hukukun kaynağı ilahi iradedir. Şeriatın hukuk esasları çerçevesinde insanlar, devleti idare edenler yeni hukuk kuralları koyabilirler. Ancak bunlar hiçbir suretle ilahi iradenin getirdiği kabul olunan hukuk esaslarına aykırı olamaz.

7) Hukuk düzeni, sosyal sistemin yukarda belirtilen özelliklerine göre şekil almasında temel araçtır. Sosyal sistem ise yapısal unsurların inkılâplarla değişmesi suretiyle yeni şeklini alırken Türk kültürünün temel özellikleri korunacaktır.

8) Söz konusu gelişme ve oluşmalar inkılâplar vasıtasıyla ve inkılâpların korunması suretiyle gerçekleştirilebilirdi. Her değişmeye karşı olduğu gibi yatırılmış yararları ihlâl edilen karşı devrimciler yeni Türk sosyal yapısına, inkılâplara ve Cumhuriyete karşı da ortaya çıkmış ve dolayısiyle bunları giderecek araçlara başvurmak zorunlu olmuştur. Bu araçlar arasında özellikle İstiklâl Mahkemeleri'ni, Takrir-i Sükun Kanunu'nu, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nu, Türk Ceza Kanunu ile getirilen hükümleri bu arada 163. maddeyi zikretmelidir. Bu araçları içeren kanunların bir kısmı bugün de Anayasa'nın 174. maddesinde yer almakta ve İnkılâp ka-

Levent Şahverdi Arşivi

nunlarının Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı ifade edilmektedir.

Devletin laik niteliğinin korunması için Ceza Kanunu'nda da değişik hükümlere yer verilmiş ve bunlardan çok önemli birisini 163. madde oluşturmuştur. Hükümlerin bir kısmı bugün de yürürlüktedir. Atatürk'ün hatırasını koruma amacı güden kanun da, inkılâbı koruyan kanunların başında gelmektedir.

9) Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundaki siyasî düzeni tek partili Cumhuriyet idi. Ancak bu düzenin amacı insan hak ve hürriyetlerini egemen ve millî iradeyi âmil kılacak demokrasi idi. Sosyal sistemin, bu siyasî düzeni yürütebilecek niteliğe kavuşması için bir inkılâpları koruma döneminin geçirilmesi karşı devrimcilerin etkinliğini yok etmek için, zorunlu idi. Bu dönem 1946 yılına kadar devam etmiş ve ondan sonra giderek çok partili siyaset hayatına, demokrasiye geçilmiştir. 163. madde son yıllara kadar yürürlükte kalmıştır.

2. - Türkiye Cumhuriyeti devleti daha 1920'lerden itibaren yukarda açıklanan unsur ve özelliklerine yönelik saldırı ve tehditlerle karşı karşıya kaldı; bugün de söz konusu hareketler ve tehditler, hızları azalmakla beraber, devam etmektedir.

Saldırı ve tehditleri, hedefleri itibariyle şöylece tasnif ediyoruz :

A. Türkiye Cumhuriyeti devletinin ülkesi ve milleti ile bütünlüğünü parçalamak, bozmak hedefini güden hareket ve tehditler. Esasta ülkenin bölünmezliğini ve milletin bütünlüğünü hedef alan bu saldırılar 1920-1997 tarihleri arasında önce *"bölücü-şeriatçı"* nitelikte olmuş ve sonra *"bölücü-Marksist"* mahiyette olarak tezahür etmiştir; bugün bölücü-Marksist niteliktedir.

B. İnsan haklarına dayalı demokratik Cumhuriyet rejimini komünist bir diktatoryaya çevirmek hedefini güden hareket ve tehditler.

C. Laik devlet düzenini yıkarak yerine şeriat esaslarının egemen olacağı İslami bir devlet kurmak amacını güden hareket ve tehditler.

Levent Şahverdi Arşivi

Dikkat edilsin ki B ve C maddeleri altında belirtilen hareket ve tehditlerin hedefi ülkenin bölünmezliği ve milletin bütünlüğü değildir. Devletin sadece siyasî, ekonomik ve hukukî rejimi değiştirilmek istenmektedir.

D. Bir de, şeriat devleti kurmak amacını gütmeksizin Türkiye'nin batı uygarlığına yönelik gidişi ile İslamı telif ederek diniliği toplumda daha etkin ve geçerli hale getirmek isteyen hareketler, hayatı eski geleneksel biçimine, Osmanlı dönemine döndürmek amacını güden hareketler vardır. Bunlar kendilerini insan haklarının müdafileri olarak takdim etmekte ve bugüne kadar ülkemizde laisizmin yanlış uygulandığını, dinsizlik şeklinde tatbik edildiğini iddia etmektedirler.

3. - A. *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü parçalamak, bozmak hedefini güden hareket ve tehditler*

a) *Bölücü-şeriatçı nitelikte bölücü hareket ve tehditler*

Bu hareketler Tanzimat ile başlamış ve 1908 Meşrutiyetinin gösterdiği özgürlüklerle birlikte, ülkenin doğu kısmını koparmak amacını gütmüştür. 1908'den itibaren İngiliz Emperyalizminin emrinde, merkezleri İstanbul'da fesatçı, ayrılıkçı Kürt dernekleri kuruluyor ve bu hareketler Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgisinden sonra büyük yoğunluk kazanıyor.

Arnold Toynbee (Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Milliyet yayınları, İstanbul 1971) eserinde şöyle diyor: "İngilizler Musul'u işgal ettikleri andan itibaren, Kürtleri isyana teşvike koyulmuşlardır. Nedeni de Kürtleri sevmelerinden değil, Türk hükümetine karşı kışkırtıcı bir üs olarak kullanmak istemelerindendir". İngiliz Emperyalizmi, Mondros mütarekesinin imzasıyla başlayan ve Türk istiklâl hareketinin başlangıcını oluşturan dönemde, İngiliz ajanı binbaşı Nowel marifetiyle Kürtçülük hareketlerini yürütme çabasında idi. 1920 yılında Sevr muahedesinin tatbiki ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim (Tunceli) bölgelerini kapsayan bağımsız bir Kürdistan kurulması için harekete geçilmiştir ve bu maksatla aşiretler arasında bir birlik tesis edilmiştir. 14 Kasım 1920 tarihinde Ankara hükümetine verilmek üzere bir muhtıra hazırlanıyor. Buna nazaran Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal, Kürdistan muhtariyet idaresini kabul eden İstanbul hükümeti kararını kabul edecek, tutuklu bütün Kürtler serbest bırakılacak, Türk memurları çekilecek, askerî müfrezeler derhal geri alınacak ve bu istekler 24 saat içerisinde cevaplandırılacaktır. Ancak aşiret reislerinden Meço ve Diyap ağalar mebusluğu kabul ederek Ankara'ya gelirler. Diyap Ağa isyancılara hitaben "Aslımız ve neslimiz birdir. Yabancıların oyununa gelip birbirimizi öldürmeyelim" der. Ankara hükümetinden Sevr'in tatbiki ile müstakil Kürdistan talebi tekrarlanır. Neticede isyancılar, hükümete sadık diğer bir kısım aşiretlerin de yardımı ile Nurettin Paşa komutasındaki merkez ordusunun faaliyeti sonucu tenkil olunurlar. Yunanlılar Batı cephesinde ilerlerken, millî güçlerimiz şarktaki bu Koçgiri isyanının bastırılması ile de uğraşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Görülüyor ki, bu isyan münhasıran Türkiye'den ayrılmak maksadını gütmüştür.

1920'lerden 1937 Dersim isyanına kadar, Anadolu'da küçüklü büyüklü 27 isyan hareketi gerçekleştirilmiştir. Bunların hepsinde şeriatçılık hedef olarak gösterilmiştir. Aslında ise ülkenin bütünlüğünü ve milletin bölünmezliğini bozmak esas amaçtır. Ancak isyanlar şeriatçılık perdesi altında sürdürülmüştür.

İsyanları çıkaranlar, organize edenler, aşiret reisleri veya şeyhlerdir. Bunlar, cahil ve sömürülmüş insanlar, aşiret mensupları üzerindeki nüfuzlarını kullanarak halkları felâketlere sürüklemişlerdir. Bu isyanların hepsi zavallı masum insanların perişan olmaları, hayatlarını kaybetmeleri ile sonuçlanmıştır. Aşiret reisleri ve şeyhler, o bölgede egemen olan feodal ilişkilerdeki menfaatlerini, sömürülüreni sürdürmek, istismar düzenini devam ettirmek için dini ve dînî kisveyi bir araç olarak kullanmışlardır. Saf ve caihl halk, aşiret reislerinin ve özellikle şeyhlerin kendilerini dinin sahibi ve muhafızı olarak göstermelerinin etkisi altında kalıp bu felaketle sonuçlanan hareketlere katılmışlardır. 1937 yılında sonuncusuna girişilen isyan hareketlerinde, isyancılar bir ölçüde organize olarak muntazam sayılabilecek askerî hareketlere girişmişler ve tabii olarak çok güçlü Türk askerî kuvvetlerine bir kısım zarar verebilmiş ve hatta bazı şehir ve kasabaları işgal dahi edebilmiş iseler de, neticede ezilmeye mahkum olmuşlardır; muazzam ve tecrübeli Türk askerî kuvvetleri karşısında başarılı olabilmeleri mümkün değildi. Bu sebeple 1970'lerden sonra değişik bir strateji uygulamaya girişmişlerdir. Bunlardan aşağıda ayrıca söz edi-

Levent Şahverdi Arşivi

lecektir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz isyan hareketleri arasında Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanları geniş çaplı olmuş ve devleti bir hayli meşgul etmiştir.

Şeyh Sait İsyanı : Bu isyanın arkasında Musul meselesinin bulunduğu ifade edilmiştir. İngilizler, Musul'un Türkiye'ye iltihakını önlemek ve bu amaçla Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nde müşkül duruma düşürmek için isyanı tahrik etmişlerdir. Şeyh Sait, Elazığ'ın Palu ilçesindendir ve Nakşibendi tarikatının ileri gelenlerindendir. Zengin ve nüfuz sahibidir. Bu sebeple isyanın tertipçileri Şeyh Sait'i hareketin başına geçirmişlerdir. Başlangıçta isyan İslâm şeriatının tesisi adına başlatılmış ise de sonradan Kürt istiklâl hareketine çevrilmiştir. Hareket Bingöl, Muş, Diyarbakır cephelerinin teşekkülü ile yürütülmüş ve hatta Elazığ işgal edilmiştir. İsyancılar Diyarbakır'a da taarruz etmişlerse de burayı zaptedememişlerdir.

Neticede aylar süren çatışmalardan sonra asiler tenkil edilmiş ve Mazhar Müfit Kansu başkanlığındaki İstiklâl Mahkemesi başta Sait, diğer şeyhler dahil 29 kişi hakkında idam hükmü vermiş ve bu hükümler yerine getirilmiştir.

Ağrı İsyanı : 16 Mayıs 1926'da başlayan ve kısa aralıklarla dört yıl devam eden Ağrı isyanı Rus, İngiliz ve Fransız desteği ile kurulan Kürt-Ermeni derneği Hoybun tarafından tertiplenmiştir. Dernek Kürt ve Ermenilerin beraberce tesis ettikleri bir kuruluştur. Ancak isyanı çıkartan ve silah yardımlarını sağlayan İngilizlerdir. Amaç Türkiye'yi İngiltere ile anlaşmaya zorlamaktır. İsyan 2700 kişinin başka illere nakli ve 137 isyancının öldürülmesi ile sona ermiştir.

Dersim İsyanı : Devleti en çok meşgul eden isyanlardan birisi de 1937 Dersim olayıdır. Bu isyanın yer altı faaliyetleri ile geçen bir hazırlık dönemi vardır. İsyana öngelen dönemde devlet Hatay meselesi ile uğraşıyordu. Fransa'nın Türkiye'de uygulamaya çalıştığı esrarengiz plânların amacı ise Türkiye'yi Hatay'dan vazgeçirmekti. Bölgenin böylece patlamaya hazır bir bomba haline getirilmesi karşısında devletimiz o bölgede bir dördüncü genel müfettişlik kurmuş ve başına da General Abdullah Alpdoğan'ı getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

İsyan 7 Ağustos 1938'e kadar birbuçuk yıl sürmüştür. Katılan asi kuvvetler 4000 kişidir; liderleri Seyyit Rıza'dır. Atatürk 1938 yılında, Meclis'i açış nutkunda bölgede silâhlı kuvvetlerin manevralar yapacaklarını bildirmiş ve neticede isyan ağır zararlar vererek sonuçlandırılmıştır.

4. - Yukarıda da açıklandığı üzere 1938 yılında kitlesel isyan hareketleri dönemi sona ermiştir. Bu isyanların sonucunda Türkiye'nin toprak bütünlüğünün isyanlarla ihlâl edilmesinin olanaksız olduğu anlaşılmış ve bundan sonra Maksist bölücülük dönemine girilmiştir. Bir süre fiili hareketlere girişilmeksizin fikri alanda çalışma ve örgütlenme çabalarına yönelinmiştir ve eğitim çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde Kürt milliyetçiliği yapanlar yanında Marksist, Leninist, Maoist gruplar girişilecek bir işçi-köylü devrimi ile komünist Kürdistan kurma çalışmaları da yürütülmüştür: Bu maksatla Marksist Kürtçüler tarafından 1959 yılında İstanbul'da gizli bir dernek kuruluyor, ancak bunların mensupları yakalanıp cezalandırılıyorlar. Bu dönemde Kürt Talebe Cemiyeti çok aktif oluyor ve dokuz Kongre yapıyor. 1958 yılında yeraltı bir kuruluş olarak Kürt İstiklâl Partisi teşkil ediliyor. 1965 yılında ise Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi kurulmuştur. Bu parti "Türk devletinin Türk ve Kürtlerden teşekkül ettiğini, Kürtlerin nüfus oranlarına göre temsilleri gerektiğini, Kürdistan bölgesinin sınırlarının belirlenmesi ve buradaki memurların Kürtlerden seçilmelerini, resmi dilin Kürtçe olmasını, eğitim dilinin de Kürtçe olacağını, Kürtçe radyo ve televizyonların kurulmasını ve Kürdistan'a devletin öncelik tanıması gerektiğini" ifade etmektedir.

Partiyi kuranlar, şimdi mülga TCK 142. maddesinin 4. bendi gereğince milli duyguları yok etmek veya zayıflatmak amacını güden dernekleri kurmayı cezalandıran hükme göre yargılanıp cezalandırılmışlardır.

1969 yılında Devrimci Doğu Kültür Ocakları kurulmuştur. Bu dernek açlık mitingleri tertiplemiştir. Dernek üyeleri yargılanmış ve TCK 142/4 ten cezalandırılmışlardır.

Türkiye'deki demokratikleşme hareketi, 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş özgürlükler bu faaliyetleri kolaylaştırmıştır. 141 ve 142. maddelerin 4. bentleri dahil tümüyle ilga edilmeleri de bu hususta propagandanın

Levent Şahverdi Arşivi

yaygınlaştırılmasını sağlamıştır. Terörizmle mücadele kanununun 8. maddesi durumu kısmen de olsa düzeltmiştir.

5. - b) *Bölücü- Marksist, Leninist nitelikli hareket ve tehditler*

Yukarıda belirtilen hareketlerin etkisi ile 1970'lerden sonra Marksist, Leninist bölücülük dönemi başlamıştır. PKK'nın örgütlendirip yönlendirdiği bu hareketin esası bölücülüktür. Amaç Suriye, Irak ve belki İran Kürtlerini ve Türkiye'deki Kürt asıllı vatandaşlarımızı bir araya getiren ve yıllardan beri sürdürülen isyanların hedefini oluşturan bölücülüğü gerçekleştirmek ve Türkiye'nin bir parçasında müstakil bir Kürt devleti kurmaktır. Bu bakımdan Türkiye'deki komünistleri de yanlarına çekmek suretiyle Maksist Leninist bir rejim uygun görülmektedir. Bölgenin feodal sosyal bünyesinde egemen olan aşiret düzeninin, şıhlığı yok etmek için yoksul halkı cezbetmenin aracı olarak Maksizm uygun sayılmıştır. Görülüyor ki, aynı zamanda aşiret düzeni yok edilecek, halk cezbedilecek, Türkiye'deki komünistlerle işbirliğine girişilecektir.

Hareketin asıl hedefi Türkiye topraklarının bir kısmında müstakil bir Kürdistan gerçekleştirmektir; ancak bu maksat liderlerin ağzından hiçbir zaman açık şeçik ifade edilmemekte, sanki Kürtler için sadece kültür özgürlüğü taleb edildiği açıklanmaktadır. Türkiye'de bir kısmı hain, bir kısmı safdil bazı okur yazarlar bu sözde hedefin propagandasını yapmaktadırlar. Oysa PKK'nin hedefi, Tanzimat döneminden beri sürdürülen isyan hareketlerinden farklı değildir. Olması için ciddi bir sebep de yoktur. Ancak PKK geçen yılların isyan hareketlerinden gerekli dersi almış olmalıdır ki, mücadelesinde gerilla ve terör metodlarını birlikte kullanmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin karşısına hiçbir zaman muntazam bir silahlı kuvvet olarak çıkmamakta, vur kaç metodu ile gerilla harekatı yürütmekte, bölgeden yandaş kazanmak hususunda baskı metodunu kullanarak terör yapmaktadır. Ancak, gerilla ile mücadelede Türk güvenlik güçlerinin zamanla deneyim kazanması ve gerekli güçlerin yetiştirilmesi nedeniyle PKK'nın gücü bugün artık çok azalmış gibidir ve devlet mücadeleyi süresiz ve ciddiyetle sürdürdüğü takdirde bütünüyle bitecektir.

Halkın büyük şehirlere göç etmiş olması, büyük ızdıraplara, yoksulluklara neden olmaktadır. Bu bir gerçektir. Ancak bu hal, gençlerin baskılar sonucu PKK'ya katılmalarını geniş ölçüde önlemektedir. Ayrıca mev-

Levent Şahverdi Arşivi

cut aşiret reislerinin Türk devletine sadakat vecibesini içtenlikle kabul etmiş bulunmaları eski tip isyanların gerçekleşmesini de önlemektedir.

Türk devletinin PKK ile yaptığı mücadelede, eski isyanlara göre başta gelen üstünlüğü her türlü silahla takviyeli yetiştirilmiş silahlı güce sahip olmasıdır. Özel timlerin yararı da hiç kuşkusuz önemlidir. Korucuların varlığı, eski dönemde olduğu gibi, aşiretlerin isyancılara katılmasını engellemek bakımından çok akıllı bir stratejik tedbir sayılmalıdır.

Bu lehte unsurların karşısında, eskiye göre, önemli sayılabilecek şu sakıncalar vardır:

Bunlardan birincisi içine girdiğimiz demokratik yaşam biçiminden kaynaklanıyor; iletişim özgürlüğü, basın özgürlüğü, fikir ve düşünce özgürlüğü adına üstü kapalı olarak, mücadele eden güçlerin moralini bozmaya çabalayanlar rahatça propagandalarını sürdürebilmektedirler. Oysa isyanlar döneminde bütün Türkiye halkı basını ile birlikte isyancıların karşısında idi. Propagandalarını yapmış olmamak için gazeteler isyandan dahi söz etmezlerdi. Bizim bütün gençliğimiz isyanlar dönemi içinde geçtiği halde, İstanbul'da bunların farkında bile olmamışızdır.

Yine bu bakımdan bu defaki bölücüler yurt dışında ortaklar bulmaktadırlar. Türkiye'nin gelişmesinden dolayı sıkıntı içinde bulunan komşular da bölücülere yardımı, kendi menfaatleri içinde saymaktadırlar.

İkinci sakınca, kitlesel terörün neden olduğu, mücadele eden devlet güçleriyle yerel halk arasında gerçekleşebilen kötü ilişkiler ve bunun neden olduğu düşmanca duygulardır; kinlerin, husumetlerin teşekkülüdür. Beraber yaşamak mecburiyetinde olan insanlar arasında bu duyguların oluşması toplumsal bütünlüğe zarar veren, engelleyen temel nedenlerdendir.

Diğer bir sakınca da fiilî hareketlere katılan ve sık sık ölüm tehlikesi ile karşılaşan insanların bir kısmının kötü uygulamalara sapabilmeleridir. Bu kaçınılması çok zor olgunun etkisini azaltmanın başta gelen çaresi, bizce, mümkün olduğu kadar kısa süre içerisinde fiilî mücadeleyi bitirmektir. Müzminleşen fiilî mücadeleler, bu nevi olguları, haydutları, menfaatçileri, görevini kötüye kullananları, nüfuz suistimali yapanları mutlaka meydana

Levent Şahverdi Arşivi

getirir.

6. - B. *İnsan haklarına dayalı demokratik cumhuriyet rejimini komünist bir diktatoryaya çevirmek hedefini güden hareket ve tehditler*

Türkiye'de menşeini İstiklâl savaşından alan bir komünist hereket her zaman mevcut bulundu. İlk yandaşları dışarda eğitilmiş ve kaynaklandırılmış olan bu hareketin mensupları daima bir proleter devrimle ülkede Marksist-Leninist rejim kurmak amacını taşımışlardır. Kanunların koyduğu yasaklar ve 1960'lara kadar iktidarda bulunan siyasal gücün kararlı tutumları nedeniyle daima fikrî alanda kalabilmiş bu hareket basit bir yeraltı propagandası yapmaktan başka bir şeyde başarılı olamamıştır. Hareketin mensupları fiilî mücadeleye girişememişler, sınırlı yeraltı kuruluşları halinde kalmışlar ve deşifre olduklarında da Avrupa'ya ve özellikle Rusya'ya kaçmışlardır. Bizim kanaatımız şudur: 27 Mayıs hareketini gerçekleştirenler arasında da, az sayıda da olsa, bunlardan bazıları vardı. Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nın kararlarının verildiği sıralarda bir Avrupa ülkesinde rastladığım bunlardan birisi bana gerçekleştirdikleri hareketin aslında Adnan Menderes'e karşı olmadığını, amaçlarının iktidarı ele geçirerek sol bir rejim kurmak olduğunu, Menderes'in aslında Türkiye probleminin ekonomik olduğunu idrak etmiş akıllı bir devlet adamı sıfatını taşıdığını, kendilerinin söz gelimi bir kanun çıkararak bir gece içinde bütün tarım arazisini devletleştirmek niyetinde olduklarını söylemiştir. 28 Nisan günü Üniversite bahçesinde polis tarafından sürüklenerek götürülen bir hukuk öğrencisi hakkında, adı geçenin mezuniyetinden onbeş yıl geçtikten sonra Cumhuriyet gazinosunda yapılan toplantıda söylediği ve bölücülük propagandası mahiyetini taşıyan beyanlarından dolayı açılan davada bilirkişilik yapmışımdır.

1961 Anayasası'nın getirdiği geniş özgürlükler içinde devrimci komünist hareket, fikirler, düşünceler bazan açık bazan da üstü kapalı olarak yayılmak imkânını bulmuştur. Marksit-Leninist yayımlar, çeviriler, dergiler, gazeteler dıştan beslenen kaynaklarla olağanüstü bir bolluk içinde piyasaya dökülmüştür. Ötedenberi Millî Eğitim kadrolarında yer almış ve bir kısmı Köy Enstitüleri'nden çıkmış ancak esas niteliklerini açıklamayan Marksist-Leninist bir kısım öğretim mesleği mensupları ve devlet memurları Anayasa'nın verdiği olanaklar içinde sendikalaşmak ve der-

Levent Şahverdi Arşivi

nekleşmek imkânlarını buldular ve esas amacı devlet düzenini değiştirmek olan maksadı gizli kuruluşları gerçekleştirdiler. Adı geçenler böylece 1961-1968 yılları arasında Türkiye'nin okullarında ve özellikle öğretmen yetiştiren kurumlarında geniş ölçüde etken olmak ve Marksist-Leninist düşünceleri genç dimağlara telkin etmek, milliyetçi yaklaşımı yok etmek için çabalamak imkânını buldular.

1968 yılına gelindiğinde böylece yetiştirilmiş gençlerin bir kısmı üniversitelere öğrenci olarak gelmişlerdir. Toplumsal atmosfer bunların düşüncelerini açıkça belirtmelerine ve kendilerini tam olarak ortaya koyabilmelerine henüz yatkın değildi. İşte tam bu sırada Avrupa'da öğrenci hareketleri başladı. Avrupa'daki hareketlerin temelinde öğrencinin daha iyi eğitime kavuşmak hedefi vardı. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden o sırada yüzlerce öğrencinin belirli sürede fakültenin ikinci sınıfına geçmemiş bulunmaları nedeniyle kayıtlarının silinmesi gerekiyordu. Fakültedeki az sayıda Marksist-Leninist öğrenci grubu fırsattan henem yararlanarak kendini, anası ve babasıyla beraber mağdur sayan ve başarısızlıklarını üniversite idare ve hocalarının tutumuna bağlayan bu büyük kitleyi arkalarına aldılar ve ilk üniversite anarşik hareketini başlattılar. Bundan sonra 1972'lere kadar Marksist-Leninist militanlar üniversitelerde, yüksek okullarda tekelci bir egemenlik kurmuşlar ve bir kısım gençlerin en verimli olabilecek çağlarını ziyan etmelerine neden olmuşlardır.

Bunlara tepki olmak üzere aynı dönem içinde MHP'nin gençlik kolları, ülkücü dernekler, toplumcu milliyetçi düşünceyi savunmak üzere örgütlenmeye başlamış ve zaman içinde bir kısım güç kazanmışlardır. Yine zaman içinde Marksist ve Milliyetçiler arasında kesin ve karşılıklı bir gruplaşma oluş ve neticede adam öldürmelere kadar giden çatışmalara tanık olunmuştur. Mücadele belirli okullarda, yurtlarda egemenlik kurma, kurtarılmış bölgeler tesis etme şeklini almıştır. Bu çatışmalara Kürtçü bölücüler aktif olarak katılmış ve Marksistlerle işbirliği yapmışlardır. Bunun karşısında Milliyetçiler Türkiye devletini koruma misyonunu üstlenmek istemişlerdir.

İşte bundan sonra Marksist-Leninist militanlar asıl maksadı gizli derneklerle fiilî hareketlere, terörist hareketlere giriştiler ve bu arada tamamiyle yeraltı, kanun dışı ihtilâl teşekküllerini meydana getirdiler.

Levent Şahverdi Arşivi

THKO, TİKKO ve diğerleri gibi adını bilmediğimiz diğer bazı teşekküller meydana çıktı. Bu teşekküller bireysel terörü bir metod olarak kullanmaya giriştiler. Moskova yanlısı olanlarla olmayanlar, bireysel terörü kullananlarla kullanmayanlar, ihtilâl metodlarına başvuranlarla başvurmayanlar ayırımları ortaya çıktı.

Buna karşılık sağda sağcı bir diktatorya tesisi için kurulmuş bir yeraltı kuruluşunun varlığını gösteren delil yoktur. 12 Eylül'den sonra cereyan eden duruşmalar ve Askerî Yargıtay kararları bu hususu tespite imkân vermiştir. 12 Mart ve Eylül, sağcı kuruluşlar mensupları arasında da adam öldürenlerin bulunduğunu göstermiştir. Ancak bu hareketler devletin düzenini değiştirmek amacını güden terörist faaliyetler niteliğinde değildir. Amaç komünizme karşı olmak niteliğinde belirmiştir ve elbette ki, kötü olmuştur.

Solda yeraltı kuruluşları, binlerce maksadı saklı dernek, açıkça ihtilal yapmayı savunan gazete ve makaleler şeklinde faaliyetini sürdürmüştür. Ancak en tehlikelisi ihtilâlci komünizm ile bölücülüğü, devleti parçalamayı hedef alan yeraltı kuruluşlarının ittifakı ortaya çıkmıştır. Ancak bugün, büyük şehirlerde arada bir gerçekleştirilen terör eylemlerini yürüten Marksist-Leninist hareketin Sovyetlerin yıkılmasından sonra bir **"kıymeti harbiyesi"** kalmadığı ifade edilebilir.

Marksist-Leninist amaçla hareket eden eski tüfeklerin bir kısmı hâlâ faaldir. Ancak bunların, terörü bir nevi geçim vasıtası haline getirdikleri söylenebilir. Bununla beraber hâlâ en azından cezaevlerindeki faaliyetleriyle toplumu rahatsız edebildikleri de aşikardır. Halen Türkiye'nin başağrısı, cezaevlerinde toplanmış bölücüler, ihtilalci terörist Marksist ve Leninistlerdir. Cezaevlerinde bunların bir araya geldiği koğuşlarda "devletin egemenliği yoktur" denilse yeridir. Buralarda toplanan bölücü ve Marksist teröristler adeta bir komün hayatı yaşamakta, canları istemezse duruşmalara katılmamakta ve devletin bunların arasından birisini alıp başka bir cezaevine nakletmesi büyük olayların sebebi olmaktadır. Açlık grevlerine giriştiklerinde hemen hemen bütün basını arkalarına almakta ve devlet görevlileri kompleksler altına düşürülmektedir. Adı geçenlerin cezalarını ayrı odalarda çekmeleri yerine koğuş sisteminin uygulanması cezaevi disiplinini yok etmiştir. Eskişehir'de açılmış olan cezaevinin adı

Levent Şahverdi Arşivi

geçenlerin baskıları sonucu kapatılmış olması büyük bir hata teşkil etmiştir. Hiç olmazsa bundan sonraki mahkumların artık koğuş sistemi dışına çıkarılması gereklidir. Bugün söz konusu mahkumlar bazan dışarıdaki terörist hareketleri idare edebilmektedirler. Böylece devlet yedirip içirerek terörist faaliyetleri finanse ediyor gibidir.

Bir Devlet Güvenlik Mahkemesi bölücü Marksist bir sanığın koğuştan alınarak duruşmaya getirilmemesi ve halin aylarca devam etmesi karşısında sorumlular hakkında suç duyurusunda bulunduğunda görevli cezaevi savcısı "Cezaevi önüne altı ambülans, bir tabur jandarma getirir ve yüzlerce kişinin ölmesini göze alırsanız kararınız yerine getirilir" demiştir.

6. - C. *Laik devlet düzenini yıkarak yerine şeriat esaslarının egemen olacağı İslâmî bir devlet amacını güden hareketler ve tehditler*

Yukarıdaki bahislerde şeriat devletini kurmak amacını güden hareketlerin bölücülükle ortaklaşan kısmına değinmiştik. Bu yazının başında özetlemeye çalıştığımız çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin laik yapısını yıkmaya yönelik hareketler, inkılâpların hayata geçirilmesi ile beraber ortaya çıkmıştır. Ancak çok az sayıda kişilerce gösterilen karşı devrimci tepkiler etkili olamamış ve bunlara teşebbüs edenler şiddetle ve en ağır biçimde cezalandırılmışlardır. 1930'ların Menemen olayı aslında birkaç serseri, uyuşturucu madde tutkununun eseridir ve şiddetle tenkil edilmiştir.

Şeriat isteklisi karşı devrimcileri tenkil etmek için Cumhuriyet'in Atatürk döneminde herşey yapılmıştır. "Tekke ve Zaviyelerin, türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair 677 sayılı kanun" şeriatçılığın yeniden filizlenmesini engellemek üzere tarikatları yasaklamış, bunlarla ilgili unvanların kullanılması suç haline getirilmiş ve tekkeleri kapatmıştır. Yasaklara muhalefet edenlere en az üç ay hapis cezası, (demek ki beş yıla kadar hapis cezası) verilmiştir. Şıhlık, babalık unvanlarının kullanılması halinde ceza en az altı aydır, beş yıla kadar gidebilir. Bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair 2596 sayılı kanun ve buna dayalı tüzük hükümleri yürürlüğe sokulmuştur.

Bu hükümlere esas teşkil eden felsefe ve bizatihi hükümlerin gücü ise Türkiye'de demokratik hareketin başlaması ve özellikle 1961 Ana-

Levent Şahverdi Arşivi

yasası'ndan, siyaset hayatının aldığı şekil ve uygulamalardan sonra çok zaafa uğramış ve hatta hükümler metrukiyete duçar olmuş gibidir. Söz gelimi 677 sayılı kanunun tekke ve zaviyelerden söz etmesi "dergâh"tan bahsetmemesi dolayısiyle, dergâh açmanın serbest olduğu öne sürülmüş ve halkı aldatan dolandırıcı şeyhler ortaya çıkmıştır. Açık seçik "..... dergâhı" tabelaları binalara asılabilmiştir. Oysa tekke ve dergâh terimlerinin anlamı aynıdır. Lugatlarda tekke dergâh ve dergâh tekke kelimesiyle açıklanmaktadır. Şemsettin Sami Büyük Lugatında dergâhın tekke ile eş anlamlı olduğunu kaydetmektedir. Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin, fikir, düşünce ve kanaat ve vicadn hürriyetini kısıtladığı ve insanların din propagandası yapmalarını engellediği, bu sebeple insan haklarına aykırı olduğu beyanı ile, 141 ve 142. maddeler kaldırılırken ilgası yoluna gidilmesi şeriatçı propagandanın artık rahatça yapılabilmesini sağlamıştır.

Bugün şeriatçılığın yolunu açmak üzere sakin ve derinden çalışanların dayanakları temel, insan haklarıdır. Asıl çelişkili olan husus halen şeriatçılığın gelişmekte bulunduğunu ifade eden ve laikliğin müdafii olarak gözüken bir kısım yazar çizerin, 163. maddenin ilgasında en etkin fikir desteğini vermiş bulunmalarıdır.

Özetleyecek olursak; bugün Türkiye'de şeriatçılığın yolunu açmak üzere her imkânı kullanarak çaba gösterenlerin sayısı gittikçe artıyor. Adı geçenler, fiilî hareketler yoluyla yani devrim yoluyle devleti ele geçirmek ve şeriatçı düzeni egemen kılmak imkânı bulunmadığını idrak ettikleri için giderek bu yolu açmayı tercih etmekte "ağır ve derinden gitme" stratejisini uygulamaktadırlar.

Laik devletin temelini Atatürk ilkeleri, Atatürkçülüğün oluşturduğunu bildikleri için çıkardıkları varakparelerle büyük Atatürk'ü tahkire yeltenmekte veya meselâ törenlerde Atatürk'ten hiç söz etmemektedirler.

7. - D. *Bir şeriat devleti kurmak amacını gütmeksizin sadece Türkiye'nin Batı uygarlığı modeline yönelik gidişi ile İslâmı telif ederek dînîliği toplumda daha etkin hale getirmek isteyen hareketler*

Bu hareketlerin içinde bulunanlara yeni telifçiler de denilebilir. Genel olarak para kazanmış, servet sahibi olmuş, ileri derecede dindar ve toplum

Levent Şahverdi Arşivi

hayatında dînîliğin gittikçe güçlenmesini isteyen bazı zümrelerin tutumu ve desteklediklerî cereyan kanaatımızca böylece nitelendirilebilir. Adı geçenler maksatları uğruna her türlü özveride bulunmaktadırlar: Kız çocuklarının üniversitelerde okumalarını, devlette hizmet görmelerini isterler ve onları gerekli kurumlara gönderirler; ancak kızların üniversitelerde örtünmelerini sağlamak için insan haklarına başvurmayı da ihmal etmezler. Atatürk'ü İstiklâl savaşının büyük kahramanı olarak anarlar, ancak Mustafa Kemal ismini kullanırlar ve inkılâp ve ilkelerinden söz etmezler. Günümüzün Nurcularının, Süleymancılarının tutumu budur.

Son Söz:

Atatürk ilke ve inkılâplarına, laik devlete sadık olanların, Türk toplumunun muasır medeniyet düzeyinin üstüne çıkması iştiyakını taşıyanların, fesatçıların insan hakları konusundaki samimiyetsiz tuzaklarına düşmeden, aralarındaki siyasî üstünlük sağlama, iktidarı kapma yolundaki çirkin mücadele tarzlarını bir kenara bırakarak laik, uygar, Atatürk Cumhuriyeti'ni korumak için karşı devrimciler kadar cesaretle etkin faaliyette bulunmaları ve birleşmeleri şarttır.

Aslında bu hareketlerin hiç birisi Türkiye'ye bir şey yapamaz, ama Batı medeniyetine ulaşmak hususundaki gayretler kösteklenmiş olur ve halkımızın refah seviyesini yükseltmek hususundaki savaşta zaman kaybedilir.

Levent Sahverdi Arşivi

ANKARA İTİLAFNÂMESİ SÜRECİNDE SURİYE SINIRI ÜZERİNDEKİ TARTIŞMALAR

Dr. MUSTAFA BUDAK *

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı ya da resmî adıyla "Yakın Şark İşleri Hakkında Lozan Konferansı" [1] sonunda imzalanan barış antlaşması, sadece yeni Türk devletinin Avrupalı devletler tarafından resmen ve hukuken tanınmasını sağlamakla kalmamış; altı yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini de gerçekleştirmişti.[2] Oysa Lozan'a giden T.B.M.M. heyeti son derece iddialı bir talimat[3] çerçevesinde barış görüşmelerine başlamıştı. Ancak, İngiltere adına konferansa katılan Lord Curzon'un "mütekebbir" tavrı ve özellikle toprak meselelerinde İtilâf devletlerinin "ya hep ya hiç" mantığıyla hareket etmeleri, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetini ihtilaflı toprak konularında -Adalar, Musul ve Suriye sınırı- kazanılmış hakları kaybetmemek endişesiyle müzakere etmekten alıkoymuştu. Artık, Lozan'daki Türk heyeti için önemli olan ihtilaflı toprak meselelerini daha sonraki bir döneme bırakarak nihaî barışı sağlamak düşüncesiydi. [4]

---

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Cemil Birsel, **Lozan, II**, İstanbul 1933, s. 18.

2 Nitekim Atatürk, bunu "Sevr Muahedesi'nin muhteviyatında tebarüz eden bizi imha etmek" amacıyla açıklarken (Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK yayınları, Ankara 1982, s. 42). İsmet İnönü, Lozan Konferansıyla ilgili dökümanter bir esere yazdığı önsözde Lozan Antlaşması'nı "İmparatorluğun tasfiye edildiği muahededir" diyerek tanımlamıştı. Bkz. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Cilt I, Kitap I (Çev. Seha L. Meray), A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1958. Aynı şekilde Şevket Süreyya Aydemir ise Lozan Antlaşması'nın sözünü ettiğimiz özelliğini şu cümlelerle ortaya koymuştur: "... Bu muahede bir büyük hesaplaşmadır.. Nitekim Lozan'da biz Anadolu'ya saldıran ve orada yendiğimiz Yunanlılarla değil Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'ni yenen galiplerle karşılaştık ve onlarla hesaplaştık. Halbuki yeni Türkiye dünyaya yeni bir devlet olarak doğuyordu. Kendisini eski Osmanlı Devleti'nin devamı saymıyordu. Ama Lozan'da artık tarihe karışan bu eski imparatorluğun bütün tasfiye davalarıyla karşılaşmak zorunda kaldı...", Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam İsmet İnönü, 1884-1938**, Cilt: I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 218.

3 Bu talimatta Türkiye, Adalar, Suriye ve Irak sınırları konusunda oldukça talepkârdı. Geniş bilgi için bkz., Tevfik Bıyıkoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, II, 2. baskı, TTK Yayını, Ankara 1987, s. 104.

4 Mustafa Budak, "T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtlarına Göre Lozan Konferansı ve İskenderun Sancağı", **İlmî Araştırmalar**, Sayı 2, İstanbul 1966, s. 42-43.

Levent Şahverdi Arşivi

Hemen belirtelim ki, Lozan'da barış görüşmeleri devam ederken ve hatta kesintiye uğradığında, T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında özellikle toprak meselelerinde yoğun tartışmalar olmuştu. Bu arada, Ankara İtilâfnâmesi, "geçici mukavele"[5] niteliği taşımasından dolayı Misâk-ı Millî'ye aykırılığı ileri sürülerek T.B.M.M.'de esaslı eleştirilere uğramıştı. Nitekim, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, 5 Mart 1923 tarihinde T.B.M.M.'de yapılan gizli oturumda Ankara İtilâfnâmesi'nin asıl barış antlaşmasının daha sonra imzalanacağı vaadiyle T.B.M.M. tarafından kabul edilmesinin sağlandığını iddia etmişti.[6] Acaba, Ali Şükrü Bey'in bu iddiasının bir gerçeklik payı var mıydı? Gerçekten, Ankara İtilâfnâmesi, Suriye sınırıyla ilgili beşerî coğrafya bakımından bazı sorunlara rağmen, "sorunlar asıl barışta çözülecek" vaadiyle mi T.B.M.M.'nin onayından geçmişti.

Biz bu yazımızda, ilk önce Londra Konferansı'ndan Ankara İtilâfnâmesi'nin imzalandığı tarihe kadar süren Türk-Fransız görüşmelerinden bahsederek ve daha sonra yukarıdaki soruların cevabını aramak için sözkonusu İtilâfnâme görüşmeleri sürecinde T.B.M.M.'de yapılan gizli oturumlarda Suriye sınırı hakkındaki tartışmaları gözden geçireceğiz.

Londra Konferansı'ndan Ankara İtilâfnâmesi'ne Türk-Fransız Görüşmeleri

I. İnönü Savaşı'nda (9-10 Ocak 1921) Türk Ordusunca Yunanlıların yenilmesi Ankara Hükümeti'nin itibarını arttırmış ve İtilâf devletlerini özellikle İngiltere'yi Sevr Antlaşması ile Anadolu'da güçlenen Milli Mücadele hareketi hakkındaki görüşlerini yeniden gözden geçirmeye sevketmişti.[7] Bunun sonucunda Londra Konferansı (23 Şubat - 12 Mart 1921) düzenlenmiş ve Konferans'a İtilâf devletlerinin yanı sıra ilk önce İstanbul Hükümeti, daha sonra da İtalya aracılığıyla Ankara Hükümeti çağırılmıştı.

5 Bu konuda Atatürk, T.B.M.M.'nin 16.10.1921 tarihli gizli oturumunda Franklin Bouillon'un şu sözlerini aktarıyordu: "... Türkiye ile Fransa Hükümeti arasında kat'î ve devamlı bir sulh yapılmıyor; kat'î ve devamlı bir sulha mebdeî hareket olmak üzere bu itilâf yapılıyor.", **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları** (Bundan sonra **GCZ**), **II**, Ankara 1985, s. 354. Aynı şekilde o devrin meşhur Fransız yazarlarından Eduard Erio'ya göre, Ankara İtilâfnâmesi "ibtidaî bir akd" idi., "Fransa'dan gelen Dostluk Sesleri", **Hakimiyet-i Milliye**, nr. 361, 24 Teşrin-i sani 1337 (1921), s. 1.

6 M. Budak, **a.g.m.**, s. 45.

7 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II**, TTK Yayını, Ankara 1976, s. 117-118.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak, İstanbul Hükümeti'ni temsilen Konferans'a katılan Tevfik Paşa kalıcı bir barış için millî sınırlar içinde Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile egemenliğinin sağlanmasını isteyerek son sözü Ankara Hükümeti temsilcisi Bekir Sami Bey'e bırakması, Türkler arasındaki muhtemel ikilikten yararlanmayı ümid eden İngiltere'yi hayal kırıklığına uğrattı. Üstelik, Bekir Sami Bey'in "Misâk-ı Millî"de ısrar etmesi, Konferans'ın sonuçsuz kalmasına sebep oldu. [8]

Buna rağmen Bekir Sami Bey, Yunanistan'ı yalnız bırakmak amacıyla İtilâf devletleri temsilcileriyle ayrı ayrı görüşmeler yaptı.[9] Bunun sonucunda İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili anlaşmalar imzaladı. Özellikle, Fransızlara yapılan 11 Mart 1921 tarihli anlaşma, Suriye sınırıyla ilgili hükümler içeriyordu. Bir çeşit Sevr Antlaşması'nın sözkonusu sınır hakkındaki maddelerinde geçici düzenlemeler yapan bu anlaşmaya göre, Türkiye-Suriye sınırı, İskenderun Körfezi'nden Payas kazasının hemen güneyindeki bir noktadan başlayarak hemen hemen düz bir çizgi halinde Meydan-ı Ekbez'e ulaşacak (köy ve istasyon Suriye'de kalacaktı); buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis'i Türkiye'ye bırakacak şekilde güneydoğuya yönelecek ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryoluna kavuşarak Nusaybin'e kadar demiryolunu (demiryolu platformu Osmanlı topraklarında kalacak şekilde) takip edecekti. Daha sonra Azek'in (Gercüş civarı) kuzeyinde Dicle'nin dirseğine ulaşacak olan sınır çizgisi Cezire-i İbn-i Ömer'e (Cizre) kadar Dicle'yi izleyecekti. [10]

Ne var ki Bekir Sami Bey, sözkonusu anlaşmaları kendi hükümetine danışmadan ve T.B.M.M.'nin onayını almadan imzalamıştı. Çünkü sözkonusu anlaşmalar, Atatürk'e göre "Sevr projesini müteakip beyinlerinde akdettikleri "Accord tripartite" tesmiye olunan ve Anadolu'yu menatık-ı nüfûza taksim eden itilâfnâmeyi başka namlar altında hükümet-i milliyemize kabul ettirmek maksadına mâtuf" idi.[11] Bundan dolayı, Bekir

8 S. R. Sonyel, **A.g.e.**, II, s. 127-132.

9 S. R. Sonyel, **A.g.e.**, II, s. 132.

10 **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)**, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Müdürlüğü 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973, s. 101-103; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)**, TTK Yayını, Ankara 1994, s. 114-116; S.Sonyel, **A.g.e.**, II, s. 135-136.

11 Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, 15. baskı, MEB Yayını, Ankara 1987, s. 589. Atatürk, **Nutuk**'da yaptığı bu değerlendirmeden çok önce 12 Mayıs 1921 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda buna benzer bir yorumda bulunmuştu. O'na göre, bu itilâfnâme, "... bir nebzesi dahi Sevr Muahedesi'ni esas alarak bize kabul ettirmeye matuf..." nitelikte idi. Geniş bilgi için bkz., **GCZ**, II, s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

Sami - Briand anlaşması, T.B.M.M. Hükümeti tarafından "gayr-i kabil-i itilâfnâme" sayılarak reddedilmişti.[12] Bekir Sami Bey ise, yapılan eleştiriler karşısında Meclis'in "...temin ettiğimiz fevâidi değil, arzuladığımız netâyici tamamen istihsal edemediğimiz için itilâfnâmeyi tasvip buyurmadı." [13] diyerek istifasını vermişti. [14]

Bütün bu gelişmeler, Türk-Fransız ilişkilerinde kısa bir süre de olsa gerginlik doğurmuştu. Ancak, Türk Ordusu'nun Yunanlılara karşı İnönü'de kazandığı ikinci zafer, Ankara Hükümeti'nin konumunu askerî ve siyasî açıdan güçlendirmiş; kendi ekonomik sorunlarının yanısıra Almanya'nın özellikle Ren bölgesinin geleceği hakkında İngiltere ile çatışma noktasına gelen Fransa'yı Türklerle uzlaşmaya yöneltmişti.[15] Aslında, Ankara Hükümeti de Fransızlarla barış görüşmelerine başlamaktan yanaydı. Bu düşünceyle en azından ilişkileri sürdürmek amacıyla Mayıs 1921 ortalarında, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanlığı Hukuk Danışmanı Münir Bey (Ertegün) Fransızlarla görüşmek ve Ankara Hükümeti'nin Misâk-ı Millî'ye uygun karşı önerilerini Fransızlara vermek üzere Adana'ya gönderildi. 18 Mayıs 1921'de, Fransız Doğu Ordusu Birinci Tümen Komutanı General Dufieux'ye sunulan bu öneriler, Fransız Hükümeti'ne gönderilmek üzere "sadece" alınmış[16] ve hiçbir değerlendirme yapılmamıştı.

Hemen belirtelim ki; bu Türk, karşı-önerilerin üçüncü maddesi, Türkiye-Suriye sınırıyla ilgiliydi. Buna göre; sınır, İskenderun Körfezi'nde Sarıseki'den başlayacak ve Çalankale, Kırmıtlık, Afrinhan, İbraham (Ahterin'in doğusunda) ve Taşhöyük'ten (Elbeyli nahiyesinden) geçerek Deliçayı takip edecek ve Sacir vadisinde Karataşlı Tepe'nin doğusuna varacaktı. Buradan itibaren Fırat nehrine kadar Sacir Vadisini, daha sonra Caber kalesi ve Rakka'dan geçerek Fırat vadisini izleyecek ve oradan düz

12 Atatürk, **Nutuk**, II, s. 621. Aynı şekilde Londra Konferansı'ndan sonra Bekir Sami Bey'in İtilâf devleteriyle yaptığı anlaşmalar, TBMM'nin gizli oturumlarında milletvekillerince kıyasıya eleştirilmiş; Misâk-ı Millî'den taviz verildiği kanaati, eleştirilerin odak noktası olmuştu. Özellikle, bu eleştiriler, 17.3.1921 ile 12.5.1921 tarihli gizli oturumlarda yapılmıştı. Geniş bilgi için bkz., **GCZ** II, s. 2-11, 72-78.

13 Bekir Sami Bey'in 12.5.1921 tarihli gizli oturumda yaptığı konuşma, **GCZ II**, s. 74.

14 İzzet Öztoprak'a göre, Bekir Sami Bey'in istifasının sebebi, sayılan sebeplerden başka, Kafkasya'daki özellikle, Tiflis'teki çalışmaları ile Lloyd George'a yaptığı Kafkas federasyonu teklifi idi. Geniş bilgi için bkz., İ. Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, VI, Ankara 1994, s. 2781.

15 S. R. Sonyel, **A.g.e.**, II, s. 198.

16 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 124-125.

Levent Sahverdi Arşivi

bir çizgi halinde Giran'a ulaşacak, oradan da Sincar dağlarını takip edecekti. En önemlisi de sınırın geçtiği ve burada sözü edilen bütün yerler Türkiye'ye bırakılacaktı. Ayrıca, sözkonusu önerilerin onbirinci maddesine göre de, Türkiye-Suriye sınırının dışında kalan Türk ve Arapların beraber (karma) yaşadığı yerlerde de özel bir idare kurulacaktı. [17]

O sırada Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Fevzi Paşa'ya göre, bu Türk önerileri, Misâk-ı Millî'ye dayanmaktaydı. Öyle ki, Bekir Sami'nin imzaladığı anlaşmada şimendifer hattı olarak geçen birçok kaza ve köylerin arazisini ikiye ayıran Türkiye-Suriye sınırı coğrafya[18] ve etnik yapı [19] dikkate alınarak yeniden düzenlenmişti. Ancak, Suriye ve Anadolu'da görev yapan Fransız yetkililer, sınır dahil diğer konularda Ankara Hükümeti'nin görüşlerini yansıtan sözkonusu önerilerin Fransız çıkarlarına aykırı olduğunu düşünüyorlardı. Nitekim, Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud, 24 Mayıs 1921'de Beyrut'tan Paris'e gönderdiği telgrafında, Türkler tarafından teklif edilen yeni sınırın kabulü halinde, İskenderun Körfezi'ne Türklerin hakim olacağını ve son derece stratejik bir konuma sahip Katma bölgesinin (Afrin'in kuzeydoğusu) Türkiye topraklarının içinde kalacağını yazmaktaydı. Üstelik ona göre, Fevzi Paşa'nın aksine, Katma bölgesinin Arap çoğunluğundan dolayı sınır tesbitinde etnik yapı gözönünde bulundurulmamıştı.[20]

13 Haziran 1921'de Ankara'da yeniden başlayan Türk-Fransız görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşa Misâk-ı Millî'de ısrar ederek Fransız temsilci Franklin Bouillon ise Sevr Antlaşması'nın bir emr-i vaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra Londra'da 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand anlaşmasının temel alınmasını istiyordu. Hattâ, görüşmelerin sözkonusu anlaşmada yer alan Misâk-ı Millî'ye aykırı noktalar üzerinde yapılmasının daha uygun olacağı görüşünde bulunuyordu. Bununla yetinmeyen Fransız temsilci, Londra'da Bekir Sami heyetinin Misâk-ı Millî'den sözetmediklerini, Misâk-ı Millî'nin ve millî hareketin sadece Avrupa'da değil henüz İstanbul'da bile takdir edilmediğini söyledi. Bunun üzerine Bouillon'a Misâk-ı Millî metnini incelemesi için kısa bir süre verildi. Daha sonra devam edilen görüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa, ka-

17 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 127-128.
18 Fevzi Paşa'nın 12.5.1921 tarihli gizli oturumdaki konuşması, **GCZ**, II, s. 74.
19 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 129.
20 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 131-132.

Levent Şahverdi Arşivi

pitülâsyonların kaldırılması ile tam bağımsızlık konularındaki ısrarcı ve kararlı tumununu sürdürdü.[21] Bundan dolayı Ankara'da Bouillon ile yapılan görüşmeler kesildi.

Ne var ki; Fransız kaynakları, Ankara'da Türk-Fransız görüşmeleri devam ettiği sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın Franklin Bouillon'a yarı resmî nitelikte yeni bir anlaşma taslağı verdiğini yazmaktadırlar. F. Bouillon'a dayanılarak sözü edilen bu yeni taslak, 18 Mayıs'da Münir Bey aracılığıyla Fransa'ya iletilen karşı önerilerden farklı idi. Konumuz itibariyle sadece sınır maddesine baktığımızda, yeni sınır Payas'tan hareket ederek Çobanbey ile Nusaybin arasında 20 km. genişliğinde Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçerek, Nusaybin'den sonra ise Musul vilayetinin sınırlarına kadar uzanacaktı. Ayrıca, Münir Bey ile gönderilen taslaktan farklı olarak sadece Caber Kalesi'ni içine alan küçük bir alanın Osmanlı idaresi ve hükümranlığında kalması yeterli görülmekteydi.[22] Nutuk'da yer almayan bu taslak, T.B.M.M.'nin 27 Haziran 1921 tarihli dördüncü gizli oturumunda Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından eleştirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Bouillon arasında akdedilen "Misâk-ı Millî dahilinde olmayan bir itilâfnâme" şeklinde değerlendirilmişti. [23]

Elbette, yaklaşık olarak bir aylık süre içinde Ankara Hükümeti'nin iki farklı anlaşma taslağını ortaya koymasının bazı sebepleri vardı. Herşeyden önce, Millî Mücadele hareketinin amacı, kapitülâsyonların kaldırılması, millet ve memleketin tam bağımsızlığının sağlanması idi.[24] Yani; esas mesele, toprak değildi. Nitekim, bu gerçeği 24 Eylül 1921'de ikinci aşama Türk-Fransız görüşmelerinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) de dile getirmiş ve "... Millî Mücadele arazi için yapılmıyor. Osmanlı topraklarının dörtte üçünü oralardaki halkın iradesine bıraktık. Biz ancak, istiklâl için mücadele ediyoruz." demişti. [25] Buna rağmen Suriye sınırının tabiî bir sınır olmadığı da diğer bir gerçekti. [26] Fakat, Ankara Hü-

21 K. Atatürk, **Nutuk**, II, s. 621-623.

22 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 136.

23 **GCZ**, II, s. 93.

24 K. Atatürk, **Nutuk**, II, s. 623-624.

25 Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 236-237.

26 Bu gerçeği, Türk-Fransız görüşmelerinde Fevzi Paşa (Çakmak) ile Yusuf Kemal Bey biliyorlardı. Y. Kemal Bey'in yazdığına göre, Fevzi Paşa'nın işaret ettiği Türkiye'nin güneydeki tabiî sı-

Levent Şahverdi Arşivi

kümeti'nin içinde bulunduğu iç ve dış şartlar bundan fazlasının elde edilmesini güçleştiriyordu. [27]

Gerçekten, bir taraftan İtilâf devletlerinin 18-19 Haziran 1921 tarihleri arasında Türk-Yunan Savaşı'nda arabuluculuk yapmak için Paris'te toplanmaları[28] ve 25 Haziran'da Yunanistan'ın bu teklifi Sevr Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını gerekçe göstererek reddetmesi [29], diğer taraftan da Fransızların 21 Haziran'dan itibaren Zonguldak'ı boşaltmaya başlamaları [30], Ankara Hükümeti açısından son derece önemli iç ve dış siyasî ve askerî gelişmelerdi. Çok geçmeden, 5 Temmuz'da Yunan Ordusu büyük bir taarruza girişmiş; Eskişehir, Kütahya ve Afyon arasındaki yerleri işgal ederek Ankara'ya yönelmişti. Bunun üzerine Türk birlikleri 25 Temmuz'da Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmışlardı. [31]

Ne var ki, bu durum uzun sürmemiş; T.B.M.M.'nin aldığı gerekli tedbirlerden -Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos'da tam yetkiyle başkomutan seçilmesi[32] ve tekâlif-i milliye emirlerinin (7-8 Ağustos) çıkarılması [33] gibi- sonra Türk Ordusu 23 Ağustos'da Sakarya'da Yunanlılarla büyük bir meydan muharebesine girişmiş ve 13 Eylül'de Sakarya nehrinin doğusunda tek Yunan askeri kalmamasını sağlayan büyük bir zafer kazanmıştı.[34] Bu zafer, Temmuz'daki Yunan taarruzuyla birlikte beklemeyi tercih eden Fransızların Ankara Hükümeti ile yeniden İtilâf görüşmelerine başlamalarını sağladı. [35]

nırının "Asi nehrinin dirseğinden Fırat'ın dirseğine çekilecek bir müstakim hattı ve oradan Fırat'ı takip ederek aşağıdaki Musul vilayetini bizde bırakarak İran hududuna ulaşan hudud olduğu" gerçeği, Moskova Antlaşması'ndan sonra Avrupa'ya da Fransa yoluyla bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olunmasından dolayı Fransızlara kabul ettirilememişti. Bkz. Y. K. Tengirşek, **A.g.e.**, s. 238; Ayrıca bkz., Y. Kemal Bey'in gizli oturumdaki konuşması, **GCZ**, II, s. 328.

27 Y. Kemal Bey'in Fransızlarla itilâfnâmeye mecbur kalındığı hakkında 12.10.1921 tarihli gizli oturumda yaptığı konuşma, **GCZ**, II, s. 294-295.

28 Bilâl Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, III, TTK Yayını, Ankara 1979, s. 409-418.

29 B. Şimşir, **A.g.e.**, III, s. 441-443.

30 **Türk İstiklâl Harbi, (TİH)** II/4, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1974, s. 132.

31 **TİH**, II/4, s. 220-537; Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin 19.9.1337 (1921) tarihli açık birinci oturumunda bu muharebeler ile dış ilişkiler hakkında yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Ceridesi**, XII, Ankara 1958, s. 255-256.

32 **TBMM Zabıt Ceridesi**, XII, s. 21; M. K. Atatürk, **Nutuk**, II, s. 610-615.

33 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyânnâmeleri**, IV, Ankara 1964, s. 394-404; M. K. Atatürk, **Nutuk**, II, s. 615-617.

34 **TİH**- II/4, s. 3-260; Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya muharebeleri ve sonuçları hakkında TBMM'nin 19.9.1921 tarihli oturumunda yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Ceridesi**, XII, s. 256-260.

35 Çünkü Fransa, Ankara Hükümeti ile bir anlaşma yaparsa, bir taraftan 1918'den itibaren ar-

Levent Şahverdi Arşivi

Aslında, Türk-Fransız görüşmeleri kesilmemişti. Haziran 1921 sonunda Ankara'dan ayrılmış olan Franklin Bouillon, doğrudan Paris yerine Beyrut'a gitmiş, kendi hükümetiyle telsiz telgrafla haberleşerek Ankara'da Türk Hükümeti'nin kendisine sunduğu önerilerden Fransız Hükümeti'nin kabul ettiği ve etmediği hususları öğrenmişti. [36] Temmuz'un son günlerinde[37] Adana'da Münir Bey ile görüşen Fanklin Bouillon, 31 Temmuz'da İstanbul'a geçmiş [38] ve 1 Ağustos'da da Paris'e varmıştı. İngiliz The Times gazetesine göre, Franklin Bouillon hayal kırıklığına uğrayarak Paris'e dönmüştü. [39] Oysa, Fransız temsilcinin amacı, Paris'de Briand Hükümeti ile görüşerek Ankara Hükümeti ile yapılacak anlaşmaya son şeklini vermekti. Nitekim Fransızlar, hazırladıkları son anlaşma taslağını 26 Ağustos 1921'de tamamladılar. [40]

Sözkonusu anlaşma taslağı ve resmî yetki belgesiyle [41] birlikte Franklin Bouillon 20 Eylül 1921'de Ankara'ya geldi. [42] 24 Eylül'de ise ikinci aşama Türk-Fransız görüşmeleri başladı. Bu görüşmeler üç hafta kadar sürdü. Ankara Hükümeti'ni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyetin (heyetin diğer üyeleri hukuk danışmanı Münir Bey ile Malta'dan yeni dönmüş olan Fethi Bey (Okyar) idi.) temsil ettiği görüşmelerde, Kilikya'da karma jandarma gücünün kurulması, nüfûz bölgeleri, kaynağı Türkiye'de bulunan Kuveik Suyu ve Türkiye-Suriye sınırı en fazla tartışılan meseleler idi. Nitekim, görüşmelerde hakem rolü oynayan Mustafa Kemal Paşa, sınırın Payas'dan başlayarak Çobanbey-Nusaybin arasındaki 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçtikten sonra Musul vilayeti sınırına kadar uzamasında ısrar ederken Bouillon da, Briand'dan aldığı talimat uyarınca hiçbir taviz vermemekten yanaydı.

kasından gittiği İngiliz politikasından kurtulmuş olacak, diğer taraftan da Doğu Ordusu'na yaptığı askerî harcamaları azaltabilecekti. Geniş bilgi için bkz., Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, TTK Yayını, Ankara 1988, s. 211-216.

36 Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in 30.7.1921 tarihli gizli oturumdaki konuşması, **GCZ, II**, s. 128.

37 Kesin tarih belli olmamakla beraber Y. Kemal Bey'in 30.7.1921 tarihindeki konuşması dikkate alınırsa "Temmuz'un son günleri" demenin daha doğru olacağı kanaatindeyim.

38 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 138.

39 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)**, 2. baskı, TTK Yayını, Ankara 1989, s. 158.

40 Bige Yavuz, Fransız arşiv belgelerine dayanarak bu taslağın 12 maddeden meydana geldiğini ve 20 Ekim 1921'de imzalanacak olan itilâfnâme metninden pek büyük farklılıklar arzetmediğini yazmaktadır. Geniş bilgi için bkz. B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 40

41 Y. Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 236; B. Yavuz, **a.g.e.**, s. 142.

42 G. Jaeschke, **A.g.e., II**, s. 162.

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü Fransızlara göre, Türkiye'nin Fransa ile anlaşmaktan başka çaresi yoktu. [43]

Gerçekten, Ankara Hükümeti, Fransızlarla anlaşmak istiyor; B.M.M.'nin Misâk-ı Millî'deki ısrarından dolayı bunu gerçekleştiremiyordu. Bu gerçeği Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1921 tarihindeki B.M.M.'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada Franklin Bouillon ile arasında geçen konuşmayı naklederek açıklıyordu:

"... sizin maksadınızı tamamiyle anladık. Fakat, bizim de Meclis'imizin behemahal tatmini lâzımdır. Siz noktası noktasına ısrar ederseniz, hakikaten yapacak başka bir şeyimiz kalmaz. Ben şahsen düşünüyorum. Meclis bunu kabul etmez. Benim tarafımdan ufak tefek şeylerin kabul olunmasiyle dahi Meclis'in bu meseleyi kabul edeceğini zannetmem..." [44]

Sonunda, Ankara Hükümeti ile Franklin Bouillon arasında görüşmelerdeki ihtilaflı konular -Kuveik Suyu, Pozantı-Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu imtiyazı gibi- Fransızların istediği şekilde halledilmiş; hem Londra'da yapılan anlaşmada hem de 26 Ağustos taslağında Fransa'ya tanınan askerî ulaşım hakkı ile Türkiye-Suriye sınırının Bekir Sami-Briand anlaşmasından farklı olarak biraz daha güneye çekilerek -Misâk-ı Millî'ye tam uygun olmamasına rağmen- Türkiye lehine sonuca vardırılmıştı.[45] Özellikle, Ankara Hükümeti, sınırlar konusunda direnç göstermişti. Ancak, Yusuf Kemal Bey'in işaret ettiği gibi Sovyetlerle yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Avrupa'ya da Fransa kanalıyla "bir pencere açmak" zorunluluğundan dolayı [46] Ankara Hükümeti 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız İtilâfnâmesini imzaladı. [47]

Hemen belirtelim ki, sözkonusu anlaşmanın sekizinci maddesi, Türkiye-Suriye sınırıyla ilgilidir. Buna göre, sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir

43 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 143; S. Sonyel, **A.g.e., II**, s. 200

44 **GCZ**, II, s. 363.

45 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 144-145.

46 "... Sovyetlerle muahededen sonra Avrupa'ya da Fransa tarikiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için zarurî kabule mecbur olduk.." Y. Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 238.

47 İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I, (1920-1945)**, 2. baskı, TTK Yayını, Ankara 1989, s. 50-60.

Levent Şahverdi Arşivi

(demiryolu istasyonu ve bu mevkii Suriye'de kalacaktır); oradan Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba mevkii ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya doğru kayacaktır. Oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra, Bağdat demiryolunu izleyecek ve demiryolunun platformu Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde kalacaktır. Oradan Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer (Cizre) arasındaki eski yolu izleyerek Cezire-i İbni Ömer'de Dicle'ye varacaktır. Bu yoldan yararlanma konusunda her iki ülke aynı haklara sahip olacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları demiryolu platformunun parçalarından sayılarak Türkiye'ye kalacaktır. Ayrıca, 9. madde ile Caber Kalesi ve çevresi Türkiye'nin malı olacak; Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağını çekebilecektir. [48]

Görüldüğü gibi Ankara İtilâfnâmesi'nin sınırlı ilgili hükümleri genel olarak 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand anlaşmasıyla aynıdır. Ancak, Ankara İtilâfnâmesi'nde T.B.M.M. Hükümeti lehine Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer arasında bazı değişiklikler -eski yolu izlemek şeklinde- yapılmıştır[49]. Ayrıca, Münir Bey taslağında yer alan Caber Kalesi ve Rakka'dan Fırat vadisini izleyecek ve bunun kuzeyini Türkiye'ye bırakacak şeklindeki sınır, Ankara İtilâfnâmesi'nde 8. maddedeki şekilde düzenlenmiştir. Bununla beraber T.B.M.M. Hükümeti, sözkonusu itilâfnâme ile Anadolu'da nüfûz alanları kurma düşüncesini reddetmiştir.

Fransa'nın İngiltere ile anlaşmadan barış antlaşması imzalayacağından dolayı [50], "geçici mukavele" [51] ve "ön barış anlaşması" [52] niteliği taşıyan Ankara İtilâfnâmesi, İtilâf devletlerinden biriyle -Fransa- T.B.M.M. Hükümeti'nin "resmi bir anlaşma" imzalaması bakımından diplomatik bir başarıdır. Fakat, Türkiye-Suriye sınırı konusunda Misâk-ı Millî hedeflerine

48 İ. Soysal, **A.g.e.**, I, s. 51.

49 Bu konudaki bir değerlendirme için bkz. Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 142.

50 Çünkü Fransa, İngiltere ile 5 Eylül 1914'de Londra'da imzaladığı bir anlaşmayla (Londra Misakı) birbirlerinden ayrı bir barış yapmamaya söz vermişti. Bu konuda kısa bir bilgi için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** III/2, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 46. İşte, Lord Curzon hem bu anlaşmayı ve hem de Sevr'de ayrıca imzaladıkları "Accord Tripartite"i gerekçe göstererek Ankara Anlaşması'nı eleştirmiş ve Fransa'yı suçlamıştı. Bu konuda Lord Curzon'un diğer eleştirileri için bkz., B. Şimşir, **A.g.e.**, IV, s. 48-49.

51 M. Budak, **A.g.m.**, s. 39.

52 İsmail Soysal'a göre, Ankara İtilâfnâmesi, andlaşma (Traite) değil de "anlaşma" (Accord) olmasından dolayı "ön anlaşma" niteliği taşımaktadır. Bkz., İ. Soysal, **A.g.e.**, I, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

ulaşılamaması yönünden olumsuz bir özellik taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki, Türk-Fransız görüşmeleri sürerken, T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere T.B.M.M. Hükümeti eleştirilmiştir.

Türk-Fransız görüşmeleri sürecinde T.B.M.M. gizli oturumlarında yapılan tartışmalar

Anadolu'nun kurtuluşunu sağlayan Birinci T.B.M.M., hem bünyesinde barındırdığı milletvekillerinin farklı düşüncelere sahip olmaları ve hem de 20 Ocak 1921 Anayasası gereğince yasama ve yürütmeyi[53] birlikte gerçekleştirmeleri bakımından olağanüstü bir meclisti. [54] Bu özelliğinden dolayı 1920-1923 arası dönemde Ankara'da kurulan hükümetler, Meclis hükümeti idi. [55] Tabiatıyla bu durum, ülkeyi ilgilendiren önemli iç ve dış sorunların T.B.M.M.'de tartışılmasını gerekli kılmaktaydı. İşte, Türk-Fransız görüşmelerinin gündemini oluşturan sorunların -Suriye sınırı dahil- T.B.M.M.'de şiddetli tartışmalara sahne olması da bu cinsten bir olaydı.

Öncelikle belirtmeliyim ki; Türk-Fransız İtilâfnâme görüşmeleri -özellikle 24 Eylül 1921'den sonraki görüşmeler- Ekim ayı ile birlikte T.B.M.M.'nin gizli oturumlarının ana gündem maddelerinden birini oluşturmuştu. [56] İlk kez Türk-Fransız görüşmeleri 4 Ekim 1921 tarihinde, esir mübadelesi vesilesiyle T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında gündeme geldi. Ancak, milletvekilleri, sözkonusu oturumda, görüşmelerin içeriğinden daha fazla hükümetin izlediği yöntemle ilgili eleştirilerde bulundular. Nitekim, bu konuda ilk eleştiriyi meclisin haberi olmadan hükümetin kendi başına işleri yürüttüğü şeklindeki kanaatini söyleyen Adana milletvekili Zamir Bey yaptı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, bir

53 20 Ocak 1921 Anayasası, 2. madde, Kanun no: 85, bkz., **Düstur**, III, Tertib, Cilt: 1, İstanbul 1929, s. 196. Ayrıca bkz., M. K. Atatürk, **Nutuk**, II, s. 562.

54 Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 420-421.

55 Bu konudaki tartışmalar için bkz., Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XXIII/3-4, İstanbul 1957'den ayrı basım, s. 3-21; İhsan Güneş, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s. 193-204; Ergun Özbudun, "TBMM Hükümetinin Hukukî Niteliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1/2, Mart 1985, s. 475-503.

56 Türk-Fransız görüşmeleri, TBMM'de altı farklı günde (4, 12, 13, 16, 18 Ekim günleri) sekiz gizli oturuma konu edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

bakıma Zamir Bey'i doğrulayarak meclisin haberi olmadan hükümetin Fransızlarla yapılacak mukavelelerin şimdiden iki tarafça mukavele halinde kabülü şeklinde bir karar verdiğini; ama, uygulamaya gitmediğini söylemek durumunda kaldı. [57]

Ne var ki, Yusuf Kemal Bey'in bu sözleri milletvekillerini sakinleştirmemiş; yeni sorulara ortam hazırlamıştı. Öyle ki, İzmit milletvekili Sırrı Bey (Bellioğlu), meclisin kısmen de olsa dışlanmasının bir itirafı olarak anladığı Yusuf Kemal Bey'in bu sözlerine "Biz icraî sıfatı haiz bulunuyoruz. Nasıl evet veya hayır dersiniz?" diyerek tekpi göstermişti. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey "... suâl icraî sıfatla sorulmaz, teşriî sıfatla sorulur. Mesûlü adetâ muatip ediyor" dedikten sonra hükümetin meclisin tam güvenine lâyık olarak çalıştığını belirtmişti. [58] Yine de Mersin milletvekili Selahaddin Bey'in (Köseoğlu) sözlerine bakılırsa [59], en azından bazı milletvekileri bu konuda tatmin olmuş değildi.

Anlaşılan o ki, T.B.M.M.'deki bazı milletvekilleri sadece hükümetin deyim yerindeyse "meclisin dışlanması"ndan şikayetçi olmayıp Suriye sınırı ve ona bağlı sorunlar karşısında da duyarlı idiler. Bu sebeple, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 12 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda, milletvekillerinin sözkonusu eleştirilerine cevap vermeye çalıştı. Mersin milletvekili olan Selahaddin Bey'in Suriye sınırının Payas'dan itibaren Fatıma'ya kadar olması gerektiği görüşüne karşılık Yusuf Kemal Bey, bu görüşün Türkiye'nin karşı teklifinde yer aldığını; ayrıca, Çobanbey ile Fatıma arasına bir şimendifer hattı yapılmasını Fransız şirketinin taahhüd ettiğini söyledi.[60]

Yusuf Kemal Bey'e göre, Fransızlar Bekir Sami-Briand anlaşmasında belirlenen sınırda ısrarlıydılar. Hatta Fransızlar, bu konuda Haziran 1921 görüşmelerinde uzlaşmaya varıldığını iddia ediyorlardı. Oysa, Ankara hükümeti sözkonusu sınıra (Bekir Sami sınırına) onay vermemişti. Fakat, Ço-

57 **GCZ**, II, s. 258-259.

58 **GCZ**, II, s. 259-260.

59 "... Biz bunlardan hiçbir şey anlamıyoruz. Hey'et-i Umûmiye hakkında ne türlü siyaset-i dahiliyemiz ve siyaset-i hariciyemiz cereyan ediyor. Bir şey bilmiyoruz. Bildikleri meselelerde Vekil Beyfendi fırsattan bilistifade Meclisi tenvir buyururlarsa müstefid oluruz. İcrâî sıfat itibariyle çok karanlıktayız.", **GCZ**, II, s. 260.

60 **GCZ**, II, s. 290.

Levent Şahverdi Arşivi

banbey'den öte tarafa ve Nusaybin'den güneye doğru giden bölgeyi kabul eder görünmüştü. Muhtemeldir ki, Fransızlar, Türk tarafının kendi görüşlerine biraz daha yaklaşmalarını zayıflık olarak görmüşler ve Eylül 1921'de Ankara'ya geldiklerinde Bekir Sami Bey sınırında ısrar etmişlerdi.[61]

Daha sonra Yusuf Kemal Bey'in söyledikleri ise Ankara Hükümeti'nin Fransa ile itilâfname görüşmelerine nasıl hazırlandıklarını göstermesi bakımından önemliydi. Herşeyden önce, T.B.M.M. Hükümeti, Fransız Tan gazetesinde yer alan ve Haziran 1921 sonlarında Paris'e giden Bekir Sami ile Celaleddin Arif Bey'lerin gönderdikleri mektupta işaret edilen Fransız Başbakanı A. Briand'ın "sınır milliyetler esasına göre çizilecek" şeklindeki sözlerinden hareketle Halep-Rakka ve Musul'un güneyinden geçecek bir çizgiyi Fransızlara teklif etmiş ise de Bouillon'un "kat'iyen bunun aslı yoktur... hudut, size bildirdiğim hudut..." tarzındaki itirazı üzerine Bekir Sami Bey sınırındaki Türkiye lehine bazı düzenlemelerle yetinilmişti. [62] Bu gerçeği, sözkonusu oturumda, İçişleri Bakanı ve İstanbul milletvekili Fethi Bey (Okyar) dile getirmiş ve Briand'ın dediği sınırın, Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmadaki sınır olduğuna temasla Ankara Hükümeti'nin gönderdiği bazı küçük düzenlemelerle kabul ettiği sınır olduğunu belirtmişti. Fethi Bey'e göre bu sınır, Çobanbey'den geçen demiryolu sebebiyle yapılan "tadilatlı sınır" idi. [63]

Edirne milletvekili Şeref Bey (Aykut) ise 13 Ekim 1921 tarihli T.B.M.M.'nin gizli oturumunda, ilk önce Bekir Sami Bey'in Paris'de Briand ile yapmış olduğu itilâfnâmeyi bu meclisin "Misâk-ı Millî ruhu ve millet ve memlekete merbutiyet" hissiyle parçalanmış olduğuna temas ederek meclisin gücü yetecek olsa bu anlaşmayı kabul etmeyeceğini söyledi. Daha sonra Fransızlarla yapılacak itilâfnâme maddelerini ayrı ayrı değerlendiren Şeref Bey, Türkiye-Suriye sınırı konusunda önemli iki noktada uyarıda bu-

61 **GCZ**, II, s. 290.

62 Bu konuda Yusuf Kemal Bey'in şu sözlerinin o devrin psikolojik durumunu göstermesi oldukça manidardır: "Yalnız şunu düşünelim uzlaşmadığımız devam ettiğimiz zaman üç ay sonra, beş ay sonra, bir sene sonra daha iyisini istihsal edebilecek miyiz? Bence bütün vereceğimiz karar budur. Bunu takdir edelim. Avrupa siyasetinden haberdar olmazsak kendi siyasetimizle dost tedarik edemezsek dost bulamazsak olmaz... Ben bu meseleyi halletmek ile hiçbir şeref duymayacağım ve emin olunuz Dünya'nın buraya imza bırakacağı en bedbaht kimsesi ben olacağım, bu bedbahtı ile bu Türk vatanına felah getirirsem o zaman mesut olacağım.", **GCZ**, II, s. 295.

63 **GCZ**, II, s. 295.

Levent Şahverdi Arşivi

ludu. İlk olarak, Şeref Bey'e göre, İskenderun-Beyabir arasındaki sınır biraz belirsiz olup Türk Genelkurmayı'nca belirli bir şekle sokulması gerekliydi. Aksi halde, 1878 Berlin Antlaşması'nda sınırın belirsizliğinden dolayı Bulgaristan'ın Kırcali bölgesinde 368 köyü Osmanlı Devleti'nin kaybettiği gibi bir durumla karşı karşıya kalınabilirdi. İkinci olarak İtilâfnameye göre, sınırın aşağı tarafından Meydan-ı Ekbez'e doğru bir hat çekileceğini, şimendifer istasyonu ile bu yerin Suriye'de kalacağını belirten Şeref Bey, bu durumun düzeltilmesini istedi. Bununla yetinmeyen Şeref Bey, Kilis şehrini Türkiye'ye bırakacak güneydoğu hattının belirsizlikten kurtarılarak tam ve doğru olarak çizilmesini; sözkonusu hattın Çobanbey istasyonundan demiryoluna nereden ulaşacağının kesin bir şekilde belirlenmesini hükümete hatırlattı. [64]

Daha sonra söz alan İzmit milletvekili Sırrı Bey, Suriye sınırını Fransızlarla kararlaştırmanın Suriye'yi Fransızlara terk veyahut Fransız himayesini içine alıp almadığını sordu. Bu konuda, 1901'deki Akabe meselesinde İngilizlere karşı Osmanlı memurlarının durumunu örnek gösteren Sırrı Bey, Suriye sınırının belirlenmesinde de benzer durumun olduğuna işaret etti. [65]

Hiç şüphesiz, Sırrı Bey'in sözleri sadece, bundan ibaret değildi. Sırrı Bey, T.B.M.M. Hükümeti'nce cevaplandırılmak üzere onbeş soru hazırlamıştı. Kanaatimce; Sırrı Bey'in sınırlara ilişkin şu soruları önemliydi:[66]

- Fransızlar mütarekemize esas olan Wilson prensiplerine riayetkâr olup olmadıklarını söylediler mi?

- Suriye'nin kuzeyinde halkından biri Türkmenistan adıyla anılan arazinin coğrafî durumu itibariyle "müfrez ve tahdid-i kabil olması hasebiyle" Cebel-i Lübnan gibi Suriye hükümetinden ayrı bir hükümet şekline ka-

64 Gerçekten Şeref Bey'in uyarıları önemliydi. Ona göre, Fransızlar, masa başında Türkleri çok aldatmışlardı. Bu sebeple, antlaşma metinlerinin çok açık ve kesin dille hazırlanmasını istiyordu.: ".. hukuka mensup arkadaşlar pekâlâ bilirler ki; muahedâtta en çok, en kuvvetli kelimeler, en çok müteradif olmayan, mechul olan kelimelerdir. Bu gibi kelimelerin kullanılması müreccahdır...", **GCZ, II**, s. 299-301.

65 Sırrı Bey'e göre, bundan yirmi yıl önce (1901), Turisine'deki Mısır hududu ile Osmanlı Devleti'nin Akabe kazası arasındaki ihtilafta, ilk önce İngilizler, doğrudan görüşmelere katılmak istemişler ise de bu, Mısır'daki İngiliz hakimiyetini tasdik anlamına geleceği düşüncesiyle Osmanlı Devleti'nce reddedilmişti. Bunun üzerine İngilizler, Mısır adına görüşmelere katılmışlardır. **GCZ, II**, s. 303.

66 **GCZ, II**, s. 303.

Levent Şahverdi Arşivi

vuşturulması düşünülmüş müdür?

- İtilâfnâmede, bizden ayrılacak kavimlerin kaderlerinin kendilerine terk edildiğine dair hiçbir kayıt olmaması kasti midir; yoksa, bir "eser-i zühûl müdür?".

- Fransızlarla Misâk-ı Millî'den fedakârlık ederek itilâf akdi gelecek için kötü örnek oluşturmayacak mıdır?

- Birinci Dünya Savaşı sırasında dahi istilâya uğramayan ve şu anda askerî ve mülkî idaremiz altında bulunan yerlerin tahliyesinde ne gibi mecburiyet hasıl olmuştur? Ve ne gibi "esbab-ı mücbire ile muvafakat" edilmiştir?

Cezire-i İbni Ömer'e (Cizre) kadar Fransızların sokulmasına izin verildiği takdirde artık mevcut yer üzerinde hakimiyet iddiası olacak mıdır?

Gerçekten Sırrı Bey esaslı sorular sormuştu. Ne var ki Sırrı Bey, Millî Mücadele hareketinin önder kadrosunun öncelikli amaçlarını anlamamıştı. Daha önce belirttiğim gibi, T.B.M.M. Hükümeti'nin esas amacı, bir an önce kurtarılmış topraklar üzerinde tam bağımsızlığı sağlamaktı. Nitekim Trabzon milletvekili Hüsrev Bey (Gerede), yeniden bu hususa dikkat çekmiş ve "... vazifemiz vatanın halâsı, âtimizin teminidir. Pekâlâ bilirsiniz ki, istiklâl mezarlara bahş olunmaz..." diyerek hükümeti savunmuştu. Hüsrev Bey'e göre, Fransızlarla olan itilâf Batı ile anlaşmamızın başlangıcını oluşturacaktı. [67]

Hüsrev Bey'in bu açıklamalarına rağmen, Fransızlarla yapılacak olan itilâfnâme ile ilgili eleştirilerin arkası kesilmemişti. Hüsrev Bey'den sonra kürsüye gelen Mersin milletvekili Selahaddin Bey, öncelikle şimendifer ve sınır maddelerinin gereğince tatminkâr olmadığını belirtti. Ona göre, sınır konusunda temel alınması gereken husus, Misâk-ı Millî'de belirlenmiş genel çizgiydi ve ne yazık ki, Ankara Hükümeti'nin hatalarından dolayı gerçekleşmemişti. Çünkü, başlangıçta sınır işi büyük tutulmamış ve geriye çekilme eğilimi gösterilmişti. Bu konuda şimendifer hattını örnek veren Selahaddin Bey, itilâfnâmede belirtilen sınırın, Payas'ın hemen güneyinden

67 Hüsrev Bey'in 13.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, **GCZ**, II, s. 304-305.

Levent Şahverdi Arşivi

başladığına işaret ederek bunun pek mahzurlu olduğunu söyledi. Selahaddin Bey'e göre, sözkonusu sınırı sakıncalı kılan ilk sebep, Almanların yaptığı araştırmalar sonucunda Payas madenlerinin zengin potansiyeli idi. İkinci derecedeki sakıncası ise zengince bir havza olması ve denize yakınlığından dolayı parlak bir gelecek vaad etmesiydi. Ayrıca, Selahaddin Bey, Payas'ın sadece toprak olmadığı ve İskenderun körfezinden dolayı stratejik önem taşıdığı düşüncesindeydi.[68]

Herşeyden önce sınırın tabii sınır olmasını savunan Selahaddin Bey, halihazırda kabul edilen sınırın biraz daha güneye çekilmesini ve hükümetin bunun imkânlarını araştırmasını istedi. Daha sonra ise sınır konusunda kendi görüşlerini şu şekilde ortaya koydu. [69]

"... hatt-ı müstakim üzre geçirilen hattan Meydan-ı Ekbez'in intihabı mühimdir. Bu noktayı bilhassa Hey'et-i Âli'nizin iyi düşünmesi lazımdır. Meydan-ı Ekbez'den Çobanbeyli"ye doğru, yahut doğru bir hat temdidine ahval-i arziyye itibariyle imkân yoktur. Binaenaleyh hududu Fatimiye'ye kadar getirirsek orada gayet cüz'i bir arazi dilimi kalacaktır. Fakat o surette yani, Fatıma üzerinden doğrudan doğruya bir hat temdidi okunursa yukarıdan ve kendi arazimizden geçmek üzere bir hat sahibi oluruz."

Bununla yetinmeyen Selahaddin Bey, sözkonusu görüşlerini beşerî coğrafya ve askerî güvenlik gerekçeleriyle desteklemiş; özellikle, ticaret bakımından Nusaybin ve Cizre'nin Türkiye'de kalmasının önemine işaret etmişti. Daha sonra meralar ile halkın küçük baş hayvan (koyun) yetiştiriciliğinden dolayı güneye olan ihtiyaçlarına değinen Selahattin Bey, Türkiye-Suriye sınırının buna göre çizilmesini; aksi halde, İngilizlerin veya başka güçlerin Türkiye aleyhinde bazı kışkırtmalarına zemin hazırlayacağını söyledi. [70] ... Selahaddin Bey'e göre Fransızlar, Cizre'de bulunan Suryanileri kullanarak sınırı Cizre'ye kadar getirmek amacındaydılar. Bundan dolayıdır ki, Türkiye, güney sınırının Nusaybin'den itibaren otomobil ve şimendifer yolu olmasında ısrar etmeliydi. [71]

Dikkat çekicidir ki, Selahaddin Bey, Suriye sınırının tesbitinde de-

68 Selahaddin Bey'in 13.10.1921 tarihli konuşması, **GCZ**, II, s. 305-306.
69 **GCZ**, II, s. 306.
70 **GCZ**, II, s. 306.
71 **GCZ**, II, s. 307.

Levent Şahverdi Arşivi

miryolu güzergahının gözönünde tutulması taraftarıydı. Çünkü, ona göre sınır görüşmelerinde şimendifer "bir vasıta-i temeddün" idi. [72] Bu sebeple Türk-Fransız İtilâfnâmesi'nde asıl mesele şimendifer ve sınır olup gerisi ayrıntıdan ibaretti. [73]

Selahaddin Bey'in bu uzun ve uyarıcı nitelikteki konuşmasından sonra Dişişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey söz aldı ve Türk-Fransız itilâfnâme görüşmelerinin arka plânını anlattı. İlk önce, sözkonusu olduğuna değinen Yusuf Kemal Bey, Bekir Sami İtilâfnâmesi'ne dayanarak T.B.M.M. Hükümeti tarafından bir karşı teklifin Fransızlara yapıldığını ve Fransızların buna cevap vermediklerini söyledi. Daha sonra Franklin Bouillon'un gayrı resmî olarak Ankara'ya gelerek Ankara Hükümeti temsilcileriyle yaptığı görüşmelerden bahsetti. Yusuf Kemal Bey, Fransız temsilcisinin Türk tekliflerini hükümetinin kabul edemeyeceğini söylediğini; Ankara'da habeşleşmenin güç olduğunu söyleyerek Mersin veya Suriye'ye gitmek istediğini ve gittiğini; geriye dönüşünde ise Münir Bey ile görüşerek Türkiye için kötü bir zamanda (Kütahya-Eskişehir muharebeleri öncesinde) bir müsvedde veya "itilâfnâme projesi" göndererek bunun kabul edilmesini istediğini; genel ve askerî durumdan dolayı kaçamak cevaplar verdiklerini anlattı. [74] Yusuf Kemal Bey'e göre, yeni yapılacak olan itilâfnâme, Bekir Sami Bey İtilâfnâmesi'nin bazı maddelerini -şimendifer maddesi gibi- içine almakla beraber "diğer kısımlarda küllî tebeddül" vardı. [75]

Ne var ki, Yusuf Kemal Bey'in T.B.M.M. Hükümeti'nin içinde bulunduğu şartları ortaya koyan ve bu şartlar altında Fransızlarla itilâfnâme görüşmelerinin yapıldığını açıklayan gerçekçi konuşması T.B.M.M.'de bulunan bazı milletvekillerini yine de tatmin etmemişti. Bunlardan biri olan Çankırı milletvekili Tevfik Efendi söz alarak ilgi çekici ve aynı zamanda hayatî nitelikte bazı sorular sormadan edemedi. Meclis İkinci Başkanvekili Adnan Bey'in (Adıvar) "böyle soru olmaz" diyerek karşı çıktığı Tevfik Efendi'nin ilk sorusu, aslında Yusuf Kemal Bey'in cevaplandırdığı yeni itilâfnâmenin Bekir Sami Bey İtilâfnâmesi'nden pek farklı olmadığına ilişkin sorusu idi. Kanaatimce, ikinci soru daha önemliydi. Tevfik Efendi (Çankırı milletvekili), Fransa ile olan itilâfnâmenin gelecekte yapılacak

72 **GCZ**, II, s. 306.
73 **GCZ**, II, s. 310.
74 Y. Kemal Bey'in 13.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, **GCZ**, II, s. 311.
75 **GCZ**, II, s. 311.

Levent Şahverdi Arşivi

barış konferansında Sevr Antlaşması'ndan birşeyler değiştirip değiştirmeyeceğini; gerçekleştiği takdirde, bu itilâfnâmeyle Fransızlara ve İngilizlere taviz anlamında bir yol açılıp açılmadığını sormuştu. [76]

Bu şekilde hükümete yönelik eleştirilerin artması üzerine Mustafa Kemal Paşa söz almış ve ilk olarak itilâfnâme hakkında Franklin Bouillon ile son görüşmelerin yapılmadığına temas etmiş; bu amaçla, meselenin meclis gündemine getirildiğini ve meclisin onayının alınmasına çalışıldığını belirtmişti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, böyle davranılmadığı takdirde ülkenin gerçek siyasî çıkarlarına aykırı hareket edilmiş olacağını da açıklamıştı. Buna örnek olarak Bekir Sami İtilâfnâmesi'ni gösteren Mustafa Kemal Paşa, yine de sözkonusu itilâfnâmenin imza edilmemesinden dolayı güçlük çekildiğini söyleyerek yeni itilâfnâmenin mecliste müzakere edilmesini istedi [77] ve gerekçesini de şu sözlerle açıkladı: "Bu devam edecek olan müzakerede ne dereceye kadar muvaffak olacağımız malum değildir. Bu şekil az çok gayr-i kabili tebeddül görüldüğünden dolayı Hey'et-i Vekile'ce beraber müzakeresi lüzumlu görülmüştür. Yoksa, Franklin Bouillon ile son müzakere yapılmış değildir ve müzakerinin devamı bi'l-iltizam yapılmamıştır". [78]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamalarından sonra Lazistan milletvekili Osman Bey "bu mukavelenin gayr-i kabili tebeddül olduğunu anladığını" belirtmiş ve görüşmeler sırasında meclise bilgi verilmezken şu halde T.B.M.M.'nin "tetkik ve tahlil etmesi"ndeki manayı anlamadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey "Hemen hemen kabil-i tebeddül değildir. Fakat kalkar da başka fikir söyleyebilirsiniz" [79] diyerek ilgi çekici bir cevap vermişti.

Aynı gizli oturumda konuşan Mardin milletvekili İbrahim Bey, sözü doğrudan sınır konusuna getirerek itilâfnâme metninde sınırın Nusaybin'e kadar şimendifer olduğunu ve oradan Dicle'ye kadar Cezire-i İbni Ömer'in ortasından geçtiğini dile getiriyordu. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey sı-

76 **GCZ**, II, s. 313.

77 "... Bekir Sami Bey'in vaz'-ı imza ettiği itilâfnâmeyi imza etmeyişimizden dolayı hala mutazarrırız. Aynı hatayı tekrar etmemek üzere hey'et-i umumiyemiz bir kerre bu nokta etrafında müzakere edelim.", M. Kemal Paşa'nın 13.10.1921 tarihli gizli oturum üçüncü celse konuşması, **GCZ**, II, s. 313.

78 **GCZ**, II, s. 313.

79 **GCZ**, II, s. 313-314.

Levent Sahverdi Arşivi

nırın Cezire-i İbni Ömer'e kadar olduğunu söylemesi üzerine Mardin milletvekili İbrahim Bey (Turhan), bu kez Cezire'nin kimin tarafında kalacağını sormuştu. Yusuf Kemal Bey'in verdiği cevap sınır meselesinin o sıralarda halledilmiş olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekiciydi. Gerçi, Yusuf Kemal Bey bu hususun belirlenmediğini söylemiş ise de hem "... hudud meselesinde bir kelime değiştirilemez" demesi ve hem de daha sonra imzalanacak itilâfnâmede sınırın Cizre'ye kadar olması gerçeğini ortaya koymaktaydı. [80]

Buna rağmen milletvekilleri, meclis kürsüsünden kendi görüşlerini açıklıyor ve bazen de uyarı niteliğinde eleştirilerde bulunuyordu. Bunlardan biri olan Trabzon milletvekili Hafız Mehmed Bey, "itilâfnâmenin Sevr'e göre iyi, Misâk-ı Millî'ye göre fena" olduğunu söylemiş ve yine de bu konudaki değerlendirmeyi hükümetin yapması gerektiğini ifade etmişti. Bununla yetinmeyen Hafız Mehmed Bey (Trabzon milletvekili), sınırlar konusunda şimendifer hattının bir tarafı Fransızların olacağından dolayı bu hattın güvenliğini Türk zabıtasının nasıl sağlayacağını sormuş ve aksi halde "vesile-i niz'a" olabileceğini belirtmişti. [81]

Aynı şekilde Fransızlarla yapılacak itilâfnâmeye tamamen karşı olanlardan biri de Aydın milletvekili Dr. Mazhar (Germen) Bey idi. Bu görüşünü savunurken Misâk-ı Millî'yi ölçü alan Dr. Mazhar Bey, daha önce diğer milletvekillerince de ileri sürülmüş olan sözkonusu itilâfnâmenin, meclisce reddedilen Bekir Sami Bey İtilâfnâmesi'nin bazı maddelerine aynen ver verdiğini söyledi. Ona göre, en önemli hususlar, sınır, azınlıklar hukuku ve şimendiferler olmakla beraber sınır işi daha önemliydi. Hiçbir şekilde bir veya 10 km. daha geriye sınır aldırmaya taraftar gözükmeyen Dr. Mazhar Bey, barışsever bir adam olan Briand'ın bile Türklerin yaşadığı yerlerin tamamıyla Türklerde kalacağını söylemesine rağmen buna aykırı bir "mukavelename hakikaten pek hoş görülmeyecek gibi bir hata" olduğunun ortaya çıktığını; böyle bir hata yapılmasının gerek Misâk-ı Millî ve gerekse Fransız devlet adamlarının söylediklerine göre Adana'nın tah-

80 Aynı oturumda İbrahim Bey'in "Nusaybin, Cezire nerede kalıyor?" sorularının cevapsız kalması da bu görüşü doğrulamaktadır. Bkz., **GCZ**, II, s. 314.

81 Bu arada, Trabzon milletvekili Hafız Mehmed Bey hükümetten de bir ricada bulunarak "Bizi Mardin, Diyarbekr vilayatımıza gidebilmek için bir Fransız koridorundan geçirmesin" demişti. Hafız Mehmed Bey'in 15.10.1921 tarihli konuşması, **GCZ**, II, s. 322.

Levent Şahverdi Arşivi

liyesiyle "mukayese edilmeye değer" görüldüğü kanaatindeydi. Ayrıca Dr. Mazhar Bey, "Bekir Sami Bey tarafından akdedilmiş olan bu acı itilâfnâme bu suretle tarafımızdan da idame edilmiş gibi görünüyor" demekteydi. Hatta, Eylül-Ekim 1921 şartlarında, Türk Hükümeti'nin Avrupa veya Fransa eliyle özel olarak yapılacak barışın uzun ömürlü olmayacağına inanan Dr. Mazhar Bey, "şu muvakkat itilâfnâmedir, yarın bunu yırtarız demenin hiçbir hükmünün olmayacağı" uyarısında bulundu. [82]

Bütün bu eleştirilere cevap vermek isteyen Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, ilk önce itilâfnâmenin nasıl incelenmesi gerektiğini açıklamış ve daha sonra ise o yıllardaki uluslararası reelpolitiğin hiç de Türkiye'den yana olmadığını ortaya koyan sözler sarfetmişti. Yusuf Kemal Bey'e göre, sözkonusu itilâfnâme müsveddesinin-imzalanmadığı için müsvedde-bazı noktalarını yeniden gözden geçirme ve böyle bir itilâfnâmenin imzalanmasına günün siyâsî, malî, iç ve dış durumun Türk Hükümeti'ni mecbur tutup tutmadığı meselesi idi. Özellikle son nokta, Yusuf Kemal Bey'in daha sonra söylediklerine bakılırsa, oldukça belirleyici bir faktör idi. [83]

Daha sonra İzmit milletvekili Sırrı Bey'in sorularına uluslararası şartlar içinde cevap veren Yusuf Kemal Bey, Suriye sınırını Fransızlarla yapmanın ve Suriye'yi Fransızlara terketmenin veyahut Fransızlara ilhak niteliği taşıyıp taşımadığı sorusuna "değildir diyebilir misiniz arkadaşlar?" şeklinde son derece anlamlı bir karşılık vererek "feragat" olgusuna dikkat çekmeye çalıştı. Bu aşamada Sevr Antlaşmasını örnek gösteren Yusuf Kemal Bey, orada yapıldığı gibi bir toprak parçasını bir devletin hakimiyetinden çıkarmak için o devlet tarafından "feragatının" ifade edilmesi gerektiğine değindikten sonra Cezayir, Kıbrıs, Mısır, Bosna-Hersek'i işaret ederek gerçekte (fiilen) Osmanlı Devleti sahip olmadığı halde hukukî durumdan dolayı Sevr Antlaşmasını teklif ettiklerini dile getirerek "Sevr Ahidnamesini bize teklif edenler, onların herbiri için bize hakk-ı saltanatımızdan feragat sözünü istiyorlar. Binaenaleyh, böyle fuzulî bir işe girişmek, hakk-ı saltanattan sarahaten feragatı söylemeksizin bu, oranın hakk-ı saltanatını tazammun etmez". [84] Daha açık bir ifadeyle söylersek,

82 Bu arada Dr. Mazhar Bey (Germen), şimendifer hattının Fransızlara bırakılmasının Anadolu'nun iktisadi hayatına büyük darbe vuracağını da söyledi. Geniş bilgi için bkz., Dr. Mazhar Bey'in 15.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, **GCZ**, II, s. 322-324.

83 Yusuf Kemal Bey'in 15.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, **GCZ**, II, s. 325.

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Kemal Bey demek istiyor ki, T.B.M.M. kabul etmedikçe Suriye'nin Fransa'ya hukuken ilhakı mümkün değildir. Bu itilâfnâme, bu hususu içermemektedir.

Yine de Pozantı'ya kadar olan yerlerin işgal altında olması gerçeği karşısında zorunluluktan dolayı bazı tavizlerin gerekebileceğine işaret eden Yusuf Kemal Bey, "Suriye'nin hakk-ı saltanatını elbette ve elbette başka umûmî bir sulhte tekrar mevzubahis olmak üzere ondan feragat edeceksek, orada zikredilen şekilde olacaksa orada tayin etmek lâzımdır" dedikten sonra sözü Wilson ilkelerine getirerek buna fazla ümit bağlanmaması gerektiğini söyledi. Bunun sebebi olarak da dünya siyasetinde sadece geçerli olan kuvvet ilkesini gösterdi. Bu yüzden Yusuf Kemal Bey, "biz kendimizi prensiplerle iğfal etmeyelim" uyarısında bulunarak meclis ile hükümetin birlikte çalışmasının önemine işaret etti. [85]

Daha sonra sözü Antakya ve havalisine (Suriye'nin kuzeyinde Türkmenistan denilen bölge) getiren Yusuf Kemal Bey, bu bölgenin self-determinasyon hakkıyla ilgili bir kayıtın itilâfnâme müsveddesinde yer almamasının sebebini "ne kastîdir, ne de eser-i zühûldür. Yani, mümkün olsaydı buraya konulacaktı" şeklinde gösterdikten sonra Antakya ve havalisi Türkleri için istenilen özel idarenin reddedildiğini açıkladı. [86]

Ancak, Yusuf Kemal Bey'in daha sonra söyledikleri sözler ise Türkiye'nin arazi gibi konularda niçin dirençli davranamayıp bazı tavizler vermek zorunda kaldığını ortaya koymaktaydı. Çünkü T.B.M.M. Hükümeti, önceliğini ülkenin bağımsızlığına vermiş ve Yusuf Kemal Bey'in deyimiyle "... istiklâle dokundurmadan menafi'-i arziyye ve maddiyeyi nazarı itibara alalım." mantığı hükümetin dış ilişkilerinde geçerli kural olmuştu. Aynı zamanda bu kural, Yusuf Kemal Bey'e göre, Misâk-ı Millî esaslarına da aykırı değildi. Bu sebeple arazi gibi konuların Misâk-ı Millî çerçevesinde incelenmesini istememekteydi: [87]

"Misâk-ı Millî'mize muhalif hareket etmiyoruz. Fakat, arazi nokta-i nazarından tamamiyle emelimizi istihsal edemiyoruz. Niçin veriyoruz? Eğer

84 **GCZ**, II, s. 326.
85 **GCZ**, II, s. 326-327.
86 **GCZ**, II, s. 327.
87 **GCZ**, II, s. 328.

Levent Şahverdi Arşivi

mukavele akdetmek, imza etmek lâzım ise, bu zarurete binaen veriyoruz. Yoksa, Fransızların hatırı için şu veya bu ihtiyaca binaen vermiyoruz."

Ayrıca Yusuf Kemal Bey, bu durumu "Hiçbir vakit de B.M.M. ve onun hükümeti kolunu kesip de acıyarak kangren olmaması" zaruretiyle açıklıyor ve buna rağmen Antakya'nın daima Türk kalacağını da vurgulamaktan geri kalmıyordu. [88]

Bu sözlerden sonra Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey (İçöz), sözkonusu itilâfnâmenin imzalanmasıyla Fransa'nın Sevr Antlaşması'nı yok saymasının mantıken mümkün olmadığını söyledi ve Yusuf Kemal Bey de kendisine katıldığını ifade etti. Bunun ardından Türk-Fransız mukavelename teklifi okundu ve oylanarak kabul edildi. [89]

Ne var ki, Türk-Fransız İtilâfnâmesi teklifi T.B.M.M. tarafından kabul edilmesine rağmen bu itilâfnâmede yazılı bulunan sınırlarla ilgili maddelerin tartışılmasına T.B.M.M.'nde devam edildi. 16 Ekim 1921 tarhili gizli oturumda konuşan Mustafa Kemal Paşa sınırların Wilson milliyet esasların uygun bir şekilde belirlenmesi gerektiğine temas etmiş ve yine de sabit bir sınırın varlığından söz etmemişti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "bizim hudud-ı millimiz bize mesut ve müstakil yaşayabilecek bir hudud-ı milliye olur. Menafi'imize azami mutabık çizdirebileceğimiz hudud hangisi ise işte o, hudud-ı millimiz olacaktır. [90] Bunun üzerine Mersin milletvekili İsmail Safa Bey (Özler), İskenderun bölgesinde yoğun bir Türk nüfus olup olmadığını sormuş ve buna karşılık olarak da Mustafa Kemal Paşa "O başka bir meseledir. Bu hudud, Misâk-ı Millî'mize münafi değildir. Misâk-ı Millî'mizde muayyen ve müsbet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizde tesbit edeceğimiz hat, hatt-ı hudud olacaktır" [91] demek suretiyle pragmatik bir tavır sergilemişti.

Yine de Mersin milletvekili İsmail Safa Bey, Misâk-ı Millî'nin yanlış anlaşıldığı kanaatindeydi. Ona göre, yoğun bir şekilde Türk olan yerlerin Misâk-ı Millî'ye dahil olduğu zannediliyor ve Misâk-ı Millî'ye uygun bulunmayarak terkedilen yerlerin Anadolu ile ayrılmaz bir bütün olduğunu

88 **GCZ**, II, s. 328.
89 **GCZ**, II, s. 331.
90 **GCZ**, II, s. 355.
91 **GCZ**, II, s. 355.

Levent Şahverdi Arşivi

söylüyordu. Daha açıkçası, İsmail Safa Bey, zorunluluktan dahi olsa bu yerlerin Anadolu'dan ayrılmasına karşıydı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa, İsmail Safa Bey'den farklı düşünüyor ve itilâfnâme ile ortaya çıkan durumun Misâk-ı Millî'ye aykırı olmadığı görüşünü savunuyordu. [92]

16 Ekim 1921 tarihinde yapılan T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında özellikle Antakya'nın durumuyla ilgili olarak söz alan milletvekillerinden biri de Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey idi. Öncelikle kendisinin barış için milletvekili olduğunu hatırlatan Tunalı Hilmi Bey'e göre, Antakya, Misâk-ı Millî itabarıyla değil zorunluluktan dolayı terkedilmekteydi. Bu bakımdan Mersin milletvekili Selahaddin Bey'in İskenderun limanında Türklere mahsus bir rıhtım bulunması yolundaki teklifini isabetli bulmuş ve Fransızlarla görüşecek olan Türk heyetinin oradaki Türk antrepolarının yer almasına çalışmasını istemişti. Yine de Tunalı Hilmi Bey'in gönlü, bu yerlerin terkedilmesine razı değildi. Çünkü, bu topraklar üzerinde 245 binden fazla halis Türk yaşamaktaydı. Ayrıca Tunalı Hilmi Bey, ergeç Fransızların Suriye'yi terkedeceklerini ve buna rağmen oraların bir Fransız, bir Hıristiyan parçası olarak kalacaklarını söyledi. En önemlisi Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey, sözkonusu toprakların Fransız kontrolünde kalması halinde İskenderun gibi askerî ve iktisadî bakımdan "tıpa" görevini göreceğini ve bunun da Anadolu'yu iktisaden öldüreceğini dile getirmiş; bu düzeltilmediği takdirde Trakya gibi mukaddes davalara kötü örnek oluşturulacağını ifade etmişti. [93]

Bütün bu eleştirilerden sonra Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek hem sözkonusu eleştirilere cevap vermeye hem de Türk-Fransız görüşmelerinin genel seyri hakkında bilgi sunmaya çalıştı. 18 Ekim 1921 tarihinde

92 İ. Safa Bey tepkisini "Bir zaruret dolayısıyla Adana'yı terk etse idik, Misâk-ı Millî'ye muvafık addedecek miyiz?" şeklinde koyarken, Mustafa Kemal Paşa da buna ek olarak Batum'un neden bırakıldığının sorulması üzerine "bizzarure taahhüd iddia ettik ve ben iddia etmiyorum. Misâk-ı Millî'ye mugayir olmadığını söylüyorum" demişti. Geniş bilgi için bkz., **GCZ**, II, s. 355-356. Gerçekten Batum'ın bırakılmasını sağlayan Moskova Antlaşması'nın TBMM'de onaylandığı gün (21 Temmuz 1921) Batum milletvekilleri bu antlaşmaya tepki göstermişler ve meclise sundukları bir takrirde Moskova Antlaşması'nın "muzır ve âmâl-i milliyeye muhalif" olduğunu söylemişlerdi. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey'in tavrı ise tıpkı Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı gibi olmuş ve sebep olarak da "Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati"ni göstermişti. Bu konuda bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, XI, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 332-333. Ayrıca bu konudaki bir değerlendirme için bkz., Ali Arslan, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü", **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995), Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1996, s. 167-168.

93 **GCZ**, II, s. 357-361.

Levent Şahverdi Arşivi

T.B.M.M.'de yapılan gizli oturumda, ilk önce Franklin Bouillon ile görüşmesine temas eden Mustafa Kemal Paşa, ona şimdiye kadar süren müzakerelerde gelinen noktanın pek tatminkâr olmadığını daha büyük itirazlara uğramamak için meseleyi T.B.M.M.'nin gündemine özel bir surette getirmeyi uygun gördüklerini ve meclisin de kendisi gibi Fransa ile bir an önce barış yapılmasına taraftar olduğunu, özellikle anlaşma taslağının sekizinci maddesinde yer alan İskenderun ve Antakya bölgesi hakkındaki hükümlere T.M.M.M.'de şiddetli tepkilerin bulunduğunu söylediğini belirtti... Ayrıca, sınır meselesiyle ilgili dokuzuncu maddenin de mevcut şekliyle kabul edilemeyeceğini Fransız temsilciye aktardığını hatırlatan Mustafa Kemal Paşa, bu sebepten dolayı Fransız Hükümetiyle daha açık ve kesin bir şekilde görüşme yapılmasını teklif ettiğini; ama, Franklin Bouillon tarafından sözkonusu hususlarda düzenleme yapmaya yetkili olmadığı gerekçesiyle reddedildiğini dile getirdi. [94]

Daha sonra önlerine bir harita açarak Suriye sınırını görüşmeye başladıklarını belirten Mustafa Kemal Paşa sınırı Cezire-i İbni Ömer'e ve Dicle'ye kadar uzatmaya çalıştıklarından bahsetti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Fransızlar da sınırın Dicle olmasında ısrarlıydılar. Bunun anlamı sınırın Cezire-i İbni Ömer'in 30 km. kuzeyinden geçmesi idi. Böylece sınır, Fransızların istediği gibi nehir yoluyla Cezire-i İbni Ömer'e ulaşacak ve oradan da daha aşağıya doğru gitmek suretiyle İngiliz bölgesi kabul edilen Mezopotamya'ya varacaktı. Oysa Türk hükümeti, sınırın Cezire-i İbni Ömer'in güneyinden geçmesini istiyordu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon'a Cezire'yi veremeyeceklerini; ama Dicle'ye çıkmak için başka bir çıkış yolu bulunabileceğini söyledi.

Şu bir gerçek ki; Fransız temsilci, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifine onay vermediyse de tamamen reddetmemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın anlattıklarına bakılırsa Fransızlara daha somut bir şekilde Nusaybin'den Cezire-i İbni Ömer'e giden eski bir yol -Fransızların istedikleri sınırın Dicle'ye ulaştığı yolun 30 km. doğusunda doğuya doğru giden bir yol- ortak kullanmak suretiyle teklif edilmişti. Buna göre, Cezire-i İbni Ömer kasabası ile Nusaybin kasabası Türkiye'de kalacak ve hatta, Nusaybin'den itibaren Honat beylerine kadar bütün istasyonlar Türkiye'ye bırakılacaktı. Ayrıca, Meydan-ı Ekbez'den Fatıma'ya inen yolu -ileride aşağı inmesi

94 **GCZ**, II, s. 362.

Levent Şahverdi Arşivi

kabul edilirse birbirlerine yaklaşmalarından dolayı hat yapılabilecek niteliktedir., sınır önerdiklerini; buna karşılık Fransızlar, Nebas'ın hemen güneyinde "kayd-i ihtiraz" 5-10 km. kadar düzeltme istediklerini anlatan Mustafa Kemal Paşa, uzun tartışmalardan sonra sınırın başlangıç noktasının bizim teklifimize göre Payas'ın güneyinden başlaması gerektiğini Fransız temsilci'ye açık bir şekilde dile getirmiş ve gerisinin sınır komisyonunun işi olduğunu söyleyerek "... meclisimiz için bir nokta-i iştigal diye kabul edemem" demişti. Ardında da Franklin Bouillon'un kabul edip etmediği noktaları sıraladı. [95]

- Meydan-ı Ekbez'den Kanan'a kadar olan parçanın Türkiye'de kalmasını kesinlikle kabul etmemesi,
- Meydan-ı Ekbez'den Fatıma kısmı tekmil istasyonların, garların ne varsa bizde kalmasını kabul etmemesi,
- Nusaybin kasabasının Türkiye'de kalmasını kabul etmesi,
- Resûlayn'dan bahsedilmedi. Ancak, istasyonu Türkiye'dedir.

Aslında Mustafa Kemal Paşa'ya göre, sınırla ilgili olarak esaslı ve önemli bir düzenleme yapılamamıştı; yapılanlar da ufak şeylerdi. Çünkü Fransızlar, Halep'in kuzeyi için "noktası noktasına" ısrar ediyorlardı. Fakat, oradan itibaren istasyonları Türkiye'ye bırakıyorlardı. Buna rağmen, "Dicle'nin üstünde 60 km. lik mesafeden" sözederek Cezire-i İbni Ömer'e ulaşmaya çalışıyorlardı. Bu arada, Franklin Bouillon Nusaybin ve Cezire kasabaları Türkiye'de kalmak ve aradaki eski yol da ortak kullanılmak üzere Ali İhsan Paşa'dan (Ali İhsan Sabis) bir kroki almıştı. İşte bu krokide belirlenen sınır çizgisi, Türk-Fransız görüşmelerinde gerçekleşen "azamî tadilat" idi. [96]

Diğer taraftan, T.B.M.M. Hükümeti, Antakya ve İskenderun'un durumuyla özel olarak ilgilenmişti. Öyle ki, T.B.M.M. Hükümeti için bu mesele esas dava olmuş; tamamen -parçalanmadan- Türkiye'ye ilhak edilmesi istenmişti. Ne var ki Fransız temsilci, bu görüşe karşı çıkmış ve bu kez de Türk Hükümeti sözkonusu bölgede bağımsız bir Türk idaresinin kurulması gerektiğini savunmuştu. Tabiatıyla Fansızlar, bu Türk teklifini de reddetmişler ve Türk-Fransız heyetleri arasında tartışmaların çıkmasına yo-

95 **GCZ**, II, s. 363-364.
96 **GCZ**, II, s. 364.

Levent Şahverdi Arşivi

laçmışlardı.

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey'in Fransız temsilcisi Franklin Bouillon'u ikna etmeye çalıştığını görüyoruz. Bu amaçla Yusuf Kemal Bey, Fransa Başbakanı A. Briand'ın milliyet temelinde bir sınır yapılması gerektiğini ifade eden nutuklarını F. Bouillon'a hatırlatmış ve o da bunları bildiğini itiraf ettikten sonra "... yaptığımız hudud işte o hududdur." diyerek eski görüşündeki ısrarını sürdürmüştü. Ayrıca Franklin Bouillon, Antakya-İskenderun bölgesinde asker ve silâh bırakmayacaklarını; hatta, bunları Türkiye'ye verebileceklerini, orada bölgeye uygun bir idare taahhüd edebileceklerini söylemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, sözkonusu bölgede bir özerk yönetim kurulmasını Fransızlara teklif etti ise de Fransız temsilci "bugünden kâğıt üzerine yazıp ilân edemeyiz" şeklinde cevap verdi. Bouillon'a göre, eğer bu yapılırsa, (İskenderun ve Antakya'ya bu hak verilirse) hemen aynı gün Halep ve Şam da benzer taleplerde bulunacak ve galeyana gelecekti. [97]

Bütün bu gelişmelerden sonra Türk-Fransız görüşmelerinde sınır konusunda Türkiye'nin politikası şu hususlar üzerinde yoğunlaştı:

- Türkiye, İskenderun ve Antakya'da Fransa'nın bir özel idare kurmasına razı değildir.

- Sözkonusu bölgede Türkiye'nin birtakım hukukî hakları vardır ve Türkiye bu haklarından vazgeçmiş değildir.

- Ayrıca Türkiye, Suriye üzerindeki hukukundan da vazgeçmiş değildir. Ayrıca bu konu Türkiye ile Fransa arasında görüşülecektir. Ancak, Türkiye o bölgenin tamamen Fransız yönetimine geçmesine taraftar değildir.

Bunun dışında Türkiye, İskenderun ve Antakya'da özel bir yönetim kurulması görüşünden vazgeçmiş; yönetim ne şekilde olursa olsun Türkçe resmî bir nitelik (önceden Arapça ve Fransızca idi) kazanacak ve bölge Türk memurları tarafından yönetilecekti. Fakat Fransızlar, bu bölgede Türk bayrağının dalgalanmasını kabul etmemişler; bayrağın bir tarafında ayyıldız, diğer tarafında Fransız bayrağı olacağını belirtmişlerdir. Buna Mus-

97 **GCZ**, II, s. 364-365.

Levent Şahverdi Arşivi

tafa Kemal Paşa'nın tepkisi ise "... hülasa cesaret edemedim. Doğrusu o kadar ısrar etmek istemedim İskenderun ve Antakya hakkındaki yaptırabildiğimiz tadilat mühim değildir." şeklinde olmuştu. Bunun gerekçesini de Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle açıkladı. [98]

"... yalnız düşündüğümüz bir maksadımız bir an evvel bilâ kayd ü şart sulh ve sükûn teessüs edebilmesidir."

Hemen belirtelim ki, Mustaf Kemal Paşa'nın Türk-Fransız İtilâfnâmesi hakkında söyledikleri bundan ibaret değildi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, sözkonusu itilâfnâmeyi genel bir çerçevede değerlendirmişti. Ona göre, adı geçen itilâfnâme birçok sakıncaları içinde barındırmaktaydı. Fakat bu sakıncalar genel olarak asıl davayı ihlâl edecek bir nitelikte bulunmuyorlardı. Aksine bu itilâfnâmeyi Türkiye kabul etmekle genel çıkarlarına hizmet etmiş olmakla kalmayacak, Batılı devletlere karşı izlemekte olduğu siyasete olumlu etkiler yapacak ve hatta, Rusya ile olan siyasetini de olumlu yönde etkileyecekti. Böylece Türkiye, "ufak-tefek" bazı mahsurlarına rağmen siyasî ve askerî açılardan ülke içinde ve dışında daha kuvvetli olacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleriyle anlatacak olursak; Türk-Fransız İtilâfnâmesi, "... bir müsamaha-name değildir, bir anlaşmadır". Yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türkiye anlaşma günü kuvvetli olursa şimdilik uzlaşılan konular dışındaki Türkiye'nin taleplerini elde etmek de imkan dahilinde idi. Bunun için de Türkiye'nin kuvvetli ve tedbirli olması gerekmekteydi. Bu sözlerden sonra Mustafa Kemal Paşa, bütün sorumluluğu üzerine alarak T.B.M.M.'nin memlekete, orduya, millete ve ülkenin geleceğine hizmet edeceği düşüncesiyle bu itilâfnâmeyi onaylamasını istedi.[99]

En sonunda, Mersin milletvekili İsmail Safa Bey'in klâsik "Misâk-ı Millî'ye uygunluk" açısından milletvekillerini etkilemek ve itilâfnâmenin T.B.M.M. tarafından engellenmesini sağlamak için yaptığı ateşli ko-

98 Mustafa Kemal Paşa, transit ve özel hukuk meselelerine de aynı gerekçelerle girmediklerini söylemekteydi. Geniş bilgi için bkz., **GCZ**, II, s. 365.

99 **GCZ**, II, s. 365-366. Mustafa Kemal Paşa'nın bu uzun konuşmasından bazı milletvekilleri -Urfa milletvekili Hacı Hayali Efendi gibi- güney sınırıyla ilgili sorular sordu. Aslında bu soruların cevapları verilmişti. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa gereken cevabı verdi. Bu arada, sınır konusunda F. Bouillon'un kanaatimce çok önemli şu sözlerini nakletti: ".. bu hudud hudud değildir. Sizin için de bizim için de muzırdır. Hududların yalnız bir mahiyeti vardır. Behemahal ya birbirimize düşman veya dost olacağız. Bu iki şıkdan başka manası yoktur. Sizin de niyetiniz dost olmak ise o vakit bu hudud iyidir. Bu hudud sizin için iyidir. Çünkü, her zaman bir hadise ihdas edersiniz...", **GCZ**, II, s. 366.

Levent Şahverdi Arşivi

nuşmaya rağmen T.B.M.M., Türk-Fransız görüşmeleri konusunda müzarekenin yeterli olduğunu kabul etti. [100]

Bundan iki gün sonra, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara İtilâfnâmesi imzalandı ve böylece Türkiye, Fransa aracılığıyla Batılı devletlerle dost olmak istediğini göstermiş oldu. Fakat, bu anlaşma, her iki ülkenin meclislerinde onaylanmamış ve sadece bilgi verilmesi uygun görülmüştü. Nitekim Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 24 Ekim 1921'de T.B.M.M.'nin ikinci oturumunda bir konuşma yaparak Fransızlarla bir itilâfnâme yapıldığını haber vermekle yetinmişti.

SONUÇ

20 Ekim 1921'de imzalanan Türk-Fransız İtilâfnâmesi / Ankara İtilâfnâmesi, T.B.M.M. Hükümeti'nin Millî Mücadele döneminin en sıcak günlerinde Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Fransa aracılığıyla İtilâf devletlerine dış ilişkiler bakımından yakınlaşma isteğinden kaynaklanan bir antlaşmadır. Böylece sözkonusu anlaşma ile T.B.M.M. Hükümeti, ilk defa bir Batılı devlet (Fransa) tarafından tanınmıştır. Fakat bu anlaşma, bir geçici mukavele veya ön-barış anlaşması niteliğinde olup Türk ve Fransız Meclisleri tarafından onaylanmamıştır. Tabiatıyla bunda, Fransa'nın Eylül 1914'de bir anlaşmayla İngiltere'ye verdiği kendisinden habersiz ve rızası olmadan hiçbir barış anlaşması yapmayacağı yönündeki taahhüdü önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde 1920'de Sevr müzakereleri sırasında İtilâf devletlerinin kendi aralarında yaptıkları benzer amaçlı "Üçlü anlaşma"da Fransa'nın bu konudaki çekingenliğini artırmıştır. Buna rağmen Fransa, dış ilişkilerinde İngiltere'nin ipoteğinden kurtulmak amacıyla T.B.M.M. Hükümeti ile bir anlaşma yapmayı başarmıştır.

Diğer taraftan T.B.M.M. Hükümeti, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in Lozan görüşmeleri sırasında mecliste dile getirdiği Fransızlarla yapılacak anlaşmanın geçici olduğu ve daha sonra imzalanacak barış antlaşmasında mevcut olumsuzlukların giderileceği vaadiyle anlaşmanın imzalanacağının söylendiği iddiası doğru görünmemektedir. Buna rağmen gerek Mustafa Kemal Paşa, gerekse Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey

100 GCZ, II, 366-368.

Levent Şahverdi Arşivi

T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında yaptıkları konuşmalarda bu anlaşmanın Türkiye'nin tamamen lehinde olmadığını, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış şartların (siyasî, askerî, iktisadî şartların) buna zorladığını söylemişlerdir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, sözkonusu anlaşmanın Misâk-ı Millî'ye aykırılığı iddiaları karşısında Türkiye'nin o günkü gücünün buna yettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Yusuf Kemal Bey de Fransızlarla yapılan anlaşmanın mükemmel olmayıp şartların zorlaması sonucunda yapıldığını açıklamıştır.

Bu görüşler ışığında söylemek gerekirse, Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfnâmesi, özellikle, Suriye sınırıyla ilgili hükümleri bakımından T.B.M.M.'de bir milletvekilinin (Trabzon milletvekili Hafız Mehmed Bey) belirttiği gibi "Sevr'e göre iyi, Misâk-ı Millî'ye göre fena" bir anlaşmadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİR TELGRAF MEMURUNUN İFADESİYLE MÜTÂREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL-ANADOLU HABERLEŞMESİ

Doç. Dr. MUSTAFA GÜL *

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu'nun muhtelif yerleri işgal edilmişti. Bu işgal zincirini devam ettiren gelişmelerin önemli bir adımı da İstanbul'da atılmış, 13 Kasım 1918 tarihinde Dolmabahçe önlerine gelen İtilâf Devletleri'ne ait bir donanma, İstanbul'un fiilen işgal edildiğini âdeta haber veren bir görüntü ortaya çıkarmıştı. İtilâf Devletleri'nin yetkilileri bu fiilî işgali her seferinde reddetmiş olmalarına rağmen, işgalin ortaya çıkarabileceği bütün unsurlar İstanbul'da tam anlamıyla belirmiş ve bu devletler artık bu fiilî işgali resmî bir işgale dönüştürmek için hemen bütün hazırlıklarını da tamamlamışlardı.

İstanbul'da çeşitli binalara yerleşen İtilâf askerleri; uzun bir bekleyişten sonra Anadolu'da başlayan millî direniş hareketleri ve İstanbul'daki gelişmeleri dikkatle izlemeye ve elde ettikleri bilgileri raporlar halinde ülkelerine bildirmeye başladılar. İtilâf hükümetleri ile İstanbul'daki temsilcilikleri arasında yoğun bir haberleşme trafiği devam etti. [1]

Bu arada Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış, Sivas Kongresi'nden sonra Amasya'da varılan mutabakat nedeni ile, yurtta seçimlerin yapılması ve Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin açılması, bir anlamda Anadolu'daki Kuvâ-yı Millîye hareketinin yönetimi olan Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasında "Amasya Protokolü" ile kararlaştırılmış, yapılan seçimler neticesinde Müdâfaa-i Hukuk düşüncesine mensup bir çok kişi, bu arada Mustafa Kemal Paşa da son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne manevî bağlarla medyun bulunduğu Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir. [2]

Oluşan yeni Meclis'in İstanbul'da toplanması, Misâk-ı Millî Kararları'nı alıp, kamuoyuna bunları ilân etmesi ve İstanbul'daki Meclis'in Erzurum ve

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

1 Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1973, s. 11-49-50.

2 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Ankara 1992, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Kongresi kararlarını aynen benimsemesi ve nihayet Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İstanbul Hükûmeti arasındaki yakın ilişkiler, İtilâf kuvvetlerini harekete geçirmiş, İstanbul'daki Meclis ile diğer millî kuruluşların dağıtılması yoluna gidilmiştir. [3]

Bu arada, İstanbul Hükûmeti ile Anadolu arasındaki haberleşmenin kesilmesi için de gerekli müdâhalelerde bulunulmuştur. Bu haberleşmenin kesilmesi sırasında Harbiye Nezâreti Telgrafhânesi'nde görev yapan Mahmud (Ezan) Hoca'nın ele aldığımız bu hatırat metni, Mütareke İstanbulu'nda İtilâf Devletleri temsilcileri ve askerlerinin müdâhalelerini ve İstanbul-Anadolu haberleşmesini aksettirmesi bakımından önemlidir.

Bu hatırat metni aslen Düzceli olan Kafkasya göçmenlerinden ve kasabanın eşrafından Hacı İshakoğlu Mahmûd (Ezan) Hoca tarafından anlatılmıştır. Mütâreke döneminin olaylarını yaşayan ve bir telgraf memuru olan Mahmûd Ezan'ın bu hatıratında ilgi çekici noktalar bulunmaktadır. Önemine binaen ifadesinde herhangi bir değişiklik yapmadan yorumsuz olarak metni sunuyorum. [4]

"Ben seferberlikte İstanbul'da tahsilde iken asker olmuş ve Yıldız Telgraf Depo Taburu'nda güzide telgraf muhaberecisi olarak yetişmiş, mütarekeden sonra Harbiye Nezareti Erkân-ı Harbiye Riyâseti Telgrafhanesi'ne alınmıştım.

Telgrafhanede; İrfan, Ruhi namında iki askerî muhabereci ile ismini hatırlayamayacağım bir müdür çalışıyordu. İstanbul: İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgali altında idi. Bu sırada Anadolu halkına: Padişahın esir olduğu, hilâfetin ve İmparatorluğun tamamiyle çöktüğü, hükûmet mefhumunun ortadan kalktığı şayi'aları dolayısiyle bütün maneviyatının düştüğü, halbuki vaziyetin böyle olmadığının Anadolu halkına iblâğı için bir heyeti nasihiye gönderilmesini tasvip ve hey'ete de Mustafa Kemal Paşa'nın riyâset etmesi tesbit edilerek vapurla Karadenize çıkmışlardı.

Uzatmayalım: Teşkilât-ı Millîye'ye başlandı. Sivas'ta Kongre namında

3 Bu konular hakkında bilgi için bkz., Selahattin Tansel, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 3, Ankara 1978.

4 **Mahmut Ezan Hoca'nın Hatıratından**, (1895 - Düzce doğumlu Hacı İshakoğlu)

Levent Şahverdi Arşivi

bir mevki açıldı. İşte Kongre'nin telgrafhanesi de açıldı. Bu telgrafhane Harbiye Nezareti Erkân-ı Harbiye'si ile gizli münasebette idi. Sivas Kongre Telgrafhanesi ile Harbiye Nezareti arasındaki muhabereyi idare ediyorduk.

Bu vaziyet hemen anlaşılarak Harbiye Nezâreti Erkân-ı Harbiyye Riyâseti Telgrafhanesi'ni lağv ettiler. Sivilden askeriyeye alınan arkadaşlar vazife-i asliyyelerine döndüler. Ben de sivil elbise giydirilerek Harbiye Nezareti Mülkiye Telgrafhânesi'ne verildim.

Gece Kongre Telgrafhanesi'nden mütemadiyen şifreli telgraflar alınır, Beyoğlu'nda bulunan bir Fırka Komutanlığı'na gönderilir, ondan gelen cevabı yine şifre olarak yazardık.

Mülkiye Telgrafhanesi'ndeki memur ve hatta müdürleri bana çok emniyet bağladılar, gece nöbetlerini bana küçük bir ücretle bırakıp giderlerdi. Ücretle telgraf alır ve çeker, hesaplarını da makbuz dipleri ile verirdim. Ertesi gün mesai zamanında gelirler vaziyeti teslim ederdim.

Benim vazifem: Ancak gecelere mahsus Anadolu muhaberesi idi. Gündüz boyunca gezerdim.

Sivas'tan İrtibat Zabiti namı ile bir yüzbaşı gönderildi. Beyoğlu'nda bilmem kaçıncı Fırka Komutanı ile temas eder ve gece yarıları gelerek gazete cesameti kadar şifreler yazdırırdı.

Hele hiç unutmam bir gece yarısı şifreleri Sivas Kongresi'ne yazdırmak için geldi. Hava yağışlı idi. Sivas'taki telgrafhanede elektrik yoktu. Pil kuvveti ile muhabere ediyorduk. Mesafe uzak, kuvvet gelmiyor. Hava nemli olduğundan telde kontak oluyordu. Hat, nokta belli olmuyordu. Kulakla alındığı için hat, nokta belli olmayınca da anlaşılmıyordu. Yüzbaşı bey de sarhoştu, beni tahkir, tehdit ve bu vazifeye ehil olmadığımı tehkirane kelimelerle söyleyerek çok rencide etmişti. Makinadaki arızanın ne olduğundan bir bilgisi yoktu. Beni çok üzmüştü.

Teşkilât-ı Milliye muvaffakıyetle ilerliyordu. Kongre, Ankara'ya nakledildi. Yine muhabereye devam ediliyordu. Ankara'dan aldığımız şifrelerin imzası 20'nci Kolordu namını taşıyordu. İsim zikredilmiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nezareti'nde Seryaver Salih Bey vardı. Rütbesi Binbaşı idi. Millî hükûmetin gizli temsilcisi oluyordu gibi bana geliyor. Çok halim selim bir zattı. Hiç bir acı kelimesini duymadım. İntizar salonunda bir percere içerisinde kurulmuş muhabere makinası çalışmaktaydı. Salih Bey, icabında beni çağrır Ankara ile muhabere ederdik. Kısa kısa şifreler yazdırırdı. Aldığı kısa kısa şifrelerin cevabını makinanın bulunduğu masada elini siper ederek, bakma diye tercüme eder ve cevaplandırırdı.

İstanbul'da gerek askerî memurlar ve gerekse sivil memur ve hatta halkın ekserisi millî harekâta can ve gönülden taraftardılar. Fırsat buldukça her tehlikeyi göze alarak yardım ederlerdi. Anadolu'ya cephane, malzeme kaçırırlar ve Hilâfet Hükûmeti'nin her emir ve istekleri nazarı itibare alınmazdı. Düvel-i itilâf kuvvetleri ile işbirliği yapan Padişah Hükûmetini bir düşman hükûmeti sayarlardı. Bu vaziyeti anlıyan düşman devletleri tamamiyle Anadolu Hükûmeti'nin, İstanbul Hükûmeti'nden tecrit edilmesine karar verdiler.

Bir gece yalnızdım. Kongre muhabere memuru, zannedersem Hamdi [5] idi. Bu gece kat'iyyen makina başından ayrılmayacaksın. Paşa hazretleri makina başındadır, dedi. Her saat başında ne var derdi ve bu gece fevkalâde bir vak'anın zuhurunun beklenmekte olduğunu, çok uyanık bulunmamın emir olduğunu söyledi. Her saatte bir şey duydun mu deniyordu. Sabah vaktine bir-iki saat kala mitralyöz endah sesini duydum ve haber verdim. Acele tahkiki emir edildi. Bir fırka merkezi olan Şehzadebaşı'ndaki Letâfet Apartımanı'nı İngilizler bastılar. Nöbetçilerden birkaçının şehit edildiğini öğrendim ve böyle haber verdim. Daima etrafta göz-kulak olmamı tembih ettiler ve artık şafak da söktü.

Güneş doğma raddesine gelmişti. Harbiye Nezareti'nin yangın kulesinin bulunduğu kapıdan işgal askerleri, mitralyözler, yüklü katırlar ve hasta sedyeleri ile birlikte girip, batı kapısından geçtiler. Meğer bunlar Harbiye Nezâreti'nin etrafını kuşatmakta imiş. Bir müddet sonra aynı kapıdan 200 kadar asker geri dönüp doğruca nezaret kapısına varıp durdular. Artık her yer işgal edildiğinden deva'irin teslim edilmesi için tebliğ edilen nöbetçi

5 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s. 281-282. Not: Hamdi, Atatürk'ün: "Bizim en çok güvendiğimiz bir arkadaşımız... Bu vatansever ve cesur" diye iltifat ettiği, Telgraf memuru Manastırlı Hamdi Efendi'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

zabitini dışarı koğdular. Ben görmedim amma, o nöbetçi zabitinin teessüründen kolunun damarını kesmek süretiyle intihara teşebbüs ettiğini ve figânla dışarı çıktığını işittim.

Bu ameliye sırasında nezaret avlusunun her köşesine makinalı silâhlaı hemen kurmuşlar ve her tehlikeye karşı emniyet tedbirlerini almışlardı. Budala herifler bilmiyorlardı, mukavemet edecek bir kuvvet yoktu. Kendileri muthiş bir kuvvetin zuhurundan korkuyorlardı. Bu korku yüzünden Letâfet Apartmanı'nda zavallı askerleri şehit etmişlerdi. Bu olaylar mesai zamanının başlama vaktine kadar icra edilmişti. Bu olayları yalnız ben, Ankara'daki merkezdeki vazifeliye iletiyordum ve makine başında Mustafa Kemal Paşa bekliyordu. Telgrafçı Hamit [6] idi. İsmini böyle hatırlıyorum. Her gördüğümü yazmamı, son deme kadar makina başında durmamın emir edildiğini söyledi.

Daireye gelen memurlar bana muhabereyi bırak, senin yüzünden biz de mafv olacağız dedilerse de ben askerim, vazifemi son dakikaya kadar ifa etmeğe mecburum diye görmekte olduğum manzarayı Ankara'ya bildirdim. Benden başka kimse kalmadı, hepsi dışarıya kaçtılar. Bir müddet sonra telgrafhaneyi bastılar. ARTIK SES KES, BASILDIK dedim ve son sözüm bu oldu. Beni dipçik darbeleri ile odacının küçük odasına hapsettiler. Bu askerler Mecûsi Hint askerleri idi. Üç gün böylece hapis tutuldum, sonra telgrafhâne dahilinde sorguya çekildim. İskoçyalı general olduğunu anladığım biri zayıf Türkçe ile telgraf santralına celple: bu hat nereye gider diye işaret ettiler. Bâb-ı Âli'ye, bu da (okunamadı), Bu da Aksaray'a, bu da Telgraf Nezareti'ne dedim, zaten o kadar yol vardı. Hani ya Ankara'ya giden hat diye tazyik etti ise de, bu şehir dahilî telgrafnamesi olup şehir harici ile muhabere yapılmadığını söyledim. Benden başka bir Türk yoktu, yapayalnızdım. (Beyoğlu'ndaki santralden yol alınarak Ankara ile telgraf muhaberesinin yapıldığını kendileri şifahen söyledi.)

Bunlar bir heyetti, İngilizce epey konuştular, bir manga Mecûsi Hint askerî telgrafhanede bıraktılar, çavuşlarına benim için makinaya yaklaştırılmamamı emir ederek gittiler.

6 Telgrafçı Hamit: Kemal Atatürk, **A.g.e.**, s. 281-282'de adı geçen Telgraf Memuru Manastırlı Hamdi Efendi'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tam bir işgaldi, bütün dâire-i askeriyye ve hatta Telgraf Nezareti'ne el koymuşlardı. Bundan sonra Anadolu ile muhabere tamamiyle kesilmişti. Artık Anadolu Hükûmeti'ne yardım etmek imkânları zayıflamış ve fiilen Millî Mücadele Harekâtı'na iştirak etmek devrinin açılmış olduğundan zabitan ve memurların işe yarayacak olanları Anadolu'ya geçmişlerdi. Harbiye Nezâreti'nde Hilâfet Hükûmeti'ne sadıkane hizmet eder görünen, hakikatte Anadolu Hükûmeti'nin her isteği için çalışan ve bizimle daima alâkadar olan Seryaver Salih Bey de ertesi günden itibaren görünmez oldu. Sonra Tokat meb'usu olarak Millet Meclisi'nde hizmet görmekte olduğunu gazetelerde falan gördüm. Bu mübarek adamın bir daha namını ve şanını görmedim. Nerede ise Allah selâmet versin.

Daire Müdürü Ziya Bey de vardı, onlar kimbilir ne oldular. Siz diyorsunuz ki, Harbiye Nezareti Telgrafçısı İsmail Hakkı mı bilmem birisinin gösterdiği fedakârlığın namı resmî evraklara geçmiş, millî kahraman gösterildiğini söylemiştiniz. Hayret ediyorum, İstanbul'un ilk işgalinden son işgaline kadar Harbiye Nezareti'nde bulundum. Erkân-ı Harbiye Telgrafhanesi vardı, lağvettiler. Mülkiye Telgrafhanesi vardı, onu da lağvettiler ve Maliye Telgrafhanesi'ne devrettiler. Bizi de belki lüzumu olur diye oraya verdiler ve orada üç ay kalmıştım, sonra kıt'ama verildim. Hakikat böyle iken, ne tahriflere uğratıldığını duyup da müteessir olmamak mümkün değildir." [7]

7 Bu hatırat, Mahmut Ezan Hoca'ya ait olup Düzce'de, oğlu Emekli Hava Assubay Celalettin Ezan'dan alınmıştır. Konuyla ilgili olarak, oğlu Celalettin Bey'in şu sözlerini de buraya almak yerinde olacaktır. "Bundan benim bir mükâfata, bir nam ve şöhrete lâyık olduğum iddiasında değilim. Dediğim gibi baba hatırası olarak muhafaza ederseniz diye yazdım."

8 Mustafa Kemal Atatürk'ün haber almaya verdiği önem oldukça açıktır. O, bunu bir genelgesinde belirtmiş ve şimdiye kadar her vesile ile isbatı hamiyet eylemiş bulunan büyük ve küçük tekmil telgraf memurlarının muavenetlerine intizar edildiğini bildirmişti. Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, Cilt 2, İstanbul 1992, s. 406.

9 Kemal Atatürk, **A.g.e.**, s. 281.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TÜRK GENÇLİĞİ

Doç. Dr. İLKER ALP *

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde zayıflamış, girdiği savaşların çoğunda mağlup olmuş, bunun neticesinde ülkenin bazı yerleri işgal edilmiş veya bazı bölgeleri ayrılmaya yüz tutmuştur. Devlet, iktisadî, malî ve siyasî bağımsızlığını büyük ölçüde kaybetmiş, adeta yarı sömürge haline gelmiştir. İşte Mustafa Kemal Paşa bu ortamda yetişmiştir. Mustafa Kemal, ülkenin kötü kaderini değiştirmek için, tarihî sorumluluğunu çok genç yaşta iken idrak etmiştir. Manastır'da askerî lise öğrencisiyken ülkenin yönetimi ve siyasetindeki aksaklıkları arkadaşlarına da anlatmak, bu hususta düşünce ve görüşlerini yaymak için gençler arasında okunmak üzere, el yazısı ile gizli bir okul gazetesi bile çıkarmıştır. Harp Akademisi yıllarında iken, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş umudunun olmadığını görmüştür. Bu nedenle Osmanlı ıslahatçıları gibi, imparatorluğu kurtarmak için yüzeysel işlerle uğraşmamıştır. Amacı, sarsılmaz ve sonsuz bir inancı olan Türk milletine dayanarak, bağımsız, güçlü, çağdaş, enerjik ve modern bir Türk devleti kurmaktır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, Türk milletininin kanı ve canı pahasına kazandığı Çanakkale Zaferi'ne veya Doğu Cephesi'ndeki başarılarına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan, müttefikleriyle birlikte yenik çıkmıştır. Osmanlı Hükûmeti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütârekesi ile İtilâf Devletleri'ne "kayıtsız, şartsız" teslim olmuştur. [1] Büyük Harb'in uzun seneleri zarfında, milletimiz yorulmuş ve fakirleşmiştir. Devlet ve milletimizi savaşa sürükleyenler, kendi hayatlarının endişesine kapılarak ülkemizden firar etmişlerdir. İstanbul'daki Padişah ve Hükûmet aciz bir hale düşerek galiplerin denetime girmişlerdir. Bunların varlıkları da sadece sözden ibaret kalmıştır. Osmanlı Devleti, artık "devlet olma" özelliğini kaybetmiştir. İtilâf Devletleri, ordumuzun elinden silâh ve cephanesini almış, düşmanlar ülkemizi işgale koyulmuş, memleketimizdeki Hıristiyan unsurlar, kendi emellerine ulaşabilmek üzere, ki-

* Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

1 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983, s. 16-17.

Levent Sahverdi Arşivi

lise ve diğer teşkilâtlarıyla devletin bir an önce çökmesi için sürdürdükleri faaliyetlerini arttırmışlardır. [2] Bundan dolayı 1918 yılı, karanlığın hakim olduğu ve umutların eridiği bir yıldır. Bu karanlıklar ve umutsuzluklar ortamında, Mustafa Kemal Paşa için tükenmez inanç kaynağı, yüreğini kaplayan derin millet sevgisi ile Türk gençliğine duyduğu sonsuz güvendir. Birinci Dünya Savaşı'nın felâketli sonuçlar doğurduğu, en ateşli vatanseverlerin güçsüz kaldığı ve umutlarının söndüğü günlerde bile O, Türk Milleti'nin ve Türk gençliğinin başaracağına dair inancını kaybetmemiştir. Atatürk'ün Türk gençliği ile ilgili görüşlerini açıklayan en eski belge, 1918 yılının Mayıs'ında, bir fotoğrafın üzerine kendi el yazısıyla yazdıklarıdır. Burada Atatürk, gençliğe olan inancını ve duygularını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Her şeye rağmen muhakkak bir nûra doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki payansız (sonsuz) **muhabbetim değil; bu günün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya** (ışık) **serpmeye ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümdendir."** [3]

Atatürkçülük'te Türk gençliğine güven sonsuzdur ve Türk gençliği ile övünülür. Nitekim Atatürk, gelecek kuşakların, büyük sorumluluklar üstleneceğini, eserini baştacı yapacağını, onu yaşatacağını, unutturmayacağını ve gençlerin geleceğin ümidi olduğunu Millî Mücadele'nin başında görmüştür, hissetmiştir. Herkesin umudunu kaybettiği ve gelecek kaygısı içine düştüğü 1919 yılında:

"Zaten her şey unutulur. Fakat biz, her şeyi gençliğe bırakacağız. O gençlik ki, hiç bir şeyi unutmayacaktır, geleceğin ümidi, ışık saçan çiçekleri onlardır. Bütün ümidim gençliktedir." diyerek bu hususu açıkça belirtmiştir. [4]

---

2 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1981, s. 1-2.

3 Cem'i Demiroğlu, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, Sayı: 6, Ankara, Temmuz 1986, s. 603; Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, III. Basım, Ankara 1984, s. 162; Akın İlkin, "Atatürk ve Gençlik", **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Yıllığı I**, İstanbul Ağustos 1986, s. 94.

4 Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük-Atatürkçü Düşünce Sistemi**, 3. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s. 164.

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. Afet İnan'ın bir hatırasına göre, Atatürk, uzun süren belge toplama ve yorucu yazma çalışmalarını bitirince, yakın arkadaşlarına: "şimdi beni dinleyin" diyerek "Gençliğe Hitabe"yi çok hissi bir şekilde okumuştur. Okumayı tamamlayınca bakışları Ankara ovasının derinliklerine dalmış, gözlerinden Türk gençliğine duyduğu güven ve sevginin ifadesi olan birkaç damla yaş süzülmüştür. [5]

Aynı akşam arkadaşlarına:

"Tarihi yaşadığımız gibi yazdık, fakat geleceği Cumhuriyete inananlara, koruyanlara ve yaşatanlara emanet etmek lâzımdır" [6] değerlendirmesini yapmıştır.

Gençliğe bu derece güvenen ve inanan Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan ve büyük inkılâplarını başardıktan sonra, millî mücadeleyi başlatmak üzere, Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastığı 19 Mayıs 1919 gününü, gençliğe **"Gençlik ve Spor Bayramı"** olarak armağan etmiştir. [7] Samsun'dan Havza'ya geçerken kendisinin de çoşkuyla söylediği **"Dağ Başını Duman Almış"** marşını ise **"Gençlik Marşı"** olarak ilân etmiştir. Zaten Millî Mücadele'ye destek veren Türk gençliği, yaptığı işlerle, gösterdiği fedakârlıkla, çağdaş düşüncesiyle, böylesine görkemli bir bayramı ve anlamlı bir marşı hak etmiştir. [8]

Atatürk, Sivas Kongresi'nde manda idaresini savunanlara karşı çıkan tıbbiye öğrencisi Hikmet'e ve O'nun millî duyguları güçlü olan Türk gençliğine kuşkusuz sonsuz güven duygusuyla bağlanmıştır. Sivas Kongresi'nde manda düşüncesinin, hararetli sözlerle savunulduğu ortamda, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın bazı arkadaşları tarafından da benimsendiği sırada, İstanbul'da askerî tıp öğrencisi olan Hikmet adındaki genç, kongre salonunda söz alarak çoşkulu bir sesle sanki ateş ve heyecan

5 Burhan Göksel, "Atatürk'ün Eğitim Konusunda Görüşleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, Sayı: 3, Ankara 1985, s. 949.

6 Akın İlkin, "Atatürk ve Gençlik", **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı I**, İstanbul 1986, s. 95.

7 Utkan Kocatürk, "Atatürk'te 'Gençlik' Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s. 877.

8 Vehbi Tanfer, "Atatürk ve Türk Gençliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 6, Sayı: 18, Ankara Temmuz 1990, s. 698; Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, Birinci Kitap, İstanbul 1954, s. 89.

Levent Şahverdi Arşivi

kesilmiş olarak şu konuşmayı yapmıştır:

"Paşam! Murahhası bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklâl davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olurlarsa olsun, şiddetle red ve takbih ederiz (ayıplarız). **Farz-ı muhal manda fikrini siz dahi kabul ederseniz, sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i (vatan kurtarıcı değil, vatan batırıcı) olarak adlandırır ve tel'in ederiz..."**

Umudunu kaybedenlere rehber ve örnek teşkil eden, millî heyecan ile millî ruhu belirten bu konuşma üzerine kongrede bulunanlar duygulanmış, gözyaşlarını tutamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa da çok duygulanmış ve aynı heyecanla şu karşılığı vermiştir:

"Arkadaşlar, gençliğe bakın, Türk Milleti bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin". Bu arada Paşa, Hikmet Bey'e dönerek:

"Evlât, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz ekalliyette kalsak dahi, mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya İstiklâl, Ya Ölüm" demiştir.

Hikmet Bey yerinden fırlamış ve **"Varol Paşam."** sözleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın elini öpmüştür. Türk gençliğinin olduğu gibi, daima ileri ve inkılâpçı düşüncelere bayraktarlık etmiş ve tıbbîyenin askerî üniformasıyla kongreye katılmış olan bu gencin, Mustafa Kemal Paşa da alnından öperek şunları söylemiştir:

"Gençler, vatanın bütün ümid ve istikbâli size, genç nesillerin anlayışı ve enerjisine bağlanmıştır". [9] Bu olay dahi Atatürk'ün Türk gençliğine güveninin nereden geldiğini anlatmaya yeterli bir örnektir.

Mustafa Kemal Atatürk, her şeyden önce gençliğin dinamizm demek olduğunun bilincinde idi. İşte bu nedenledir ki, Millî Mücadele'deki kadrosunu seçerken, özellikle gençler üzerinde durmuş, kadrosunda gençlere

9 Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Kongresi**, 2. Baskı, İstanbul 1963, s. 143; Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970, s. XI-XII; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, TTK Yayını, Ankara 1966, s. 248; Vehbi Tanfer, **a.g.m.**, s. 699-700.

Levent Şahverdi Arşivi

ağırlık vermiş, aynı zamanda genç fikirli yazarlardan da faydalanmıştır. O, diyaloğa açık bir yöntemle meydana getirdiği kadro içinde bulunan gençler ve genç fikirlilerle ülkenin kurtuluş meselesini tartışmış, onların değişik fikirlerinden çağdaş bir senzezi kafasında oluşturmuş ve değerlendirmiştir.[10] Aslında, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin ön safındaki liderler de genç sayılırlardı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığında, eriştiği rütbelere ve taşıdığı büyük sorumluluğa göre yaşça gençti, sadece 38 yaşındaydı. Her şeyden önce, düşünce tarzı, heyecanı ve enerjisiyle gençti. Ömrü boyunca bulunduğu davranışlarıyla ve yarattığı eserleriyle genç kalmayı bilecek yapıya sahipti. [11]

Atatürk'ün, Amasya'daki fikir arkadaşları (Rauf Orbay, Refet Bele), Millî Mücadele'yi ilk günden itibaren yürütenler (Kâzım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy ve diğerleri), hep 37-38 yaşlarında genç insanlardı. Sonradan Batı Cephesi Komutanlığı ve Lozan Baş Delegeliği görevlerini yapacak olan İsmet İnönü, onlardan da gençti. Meydan savaşlarında büyük birliklerin başında bulunan komutanların ekseriyeti 40 yaşına gelmemişti. Silâhlarıyla olduğu kadar kalemleriyle de Millî Mücadelemizi baştan sonuna kadar destekleyen aydınlarla yazarların büyük çoğunluğu da bu genç kuşaktandı. Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yahya Kemal (Beyatlı) gibi vatansever kalem sahiplerinin çoğu 25-30 yaşlarında gençlerdi. [12]

Bu "altın kuşak", II. Meşrutiyet'i ve onu izleyen çeşitli buhranları görmüş, Trablusgarp Savaşı mağlubiyetiyle Balkan Savaşları'nın felâketlerini yaşamış, Birinci Dünya Savaşı'nın ateş çemberinden de geçerek bunlardan gerekli dersleri almış, memleket acısıyla yürekleri yanmış, genç yaşta büyük tecrübeler edinmiş ve olgunlaşmıştır. [13]

42 yaşında Cumhuriyet'i ilân eden, 44 yaşında şapka ve kıyafet inkılâplarını gerçekleştiren, 48 yaşında yeni Türk alfabesini yürürlüğe koyan Büyük Atatürk, taşıdığı düşünce yeniliği, ruhundaki enerji tazeliği sebebiyle hayatının her çağında gençti. O'na göre, genç olmanın ölçüsü sa-

10 Vehbi Tanfer, **A.g.m.**, s. 700.

11 Önder Göçgün, "Atatürk ve Gençlik", **Türk Dili**, Sayı: 401, Ankara Mayıs 1985, s. 440.

12 Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s. 868-869.

13 Turhan Feyzioğlu, **A.g.m.**, s. 869.

Levent Şahverdi Arşivi

dece yaş değil, yaşın yanında belirlediği ilkelere, başardığı inkılâplara inanç ve bağlılıktır. Örneğin bir toplantıda Atatürk, **"Gençlik nedir?"** sorusunu sordu. Çeşitli cevaplar verildikten sonra, kendisi Türk gençliğinin tarifini şöyle yaptı:

"Benim anladığım gençlik, Türk İnkılâbı'nın fikirlerini ve ideolojilerini benimseyip, gelecek nesillere aktarabilecek kimselerdir. Benim nazarımda yirmi yaşındaki bir yobaz ihtiyardır, yetmiş yaşındaki bir idealist de, ter-ü taze bir gençtir. İşte benim anladığım Türk genci." [14]

Atatürk, gençlik kavramının, genel anlamda belirli bir yaş dilimini kapsamakla beraber, zaman zaman biyolojik anlamını aşarak idealist olmak anlamına da geldiğini belirtmiştir. Atatürk, **"Genç fikirli demek doğruyu gören ve anlayan gerçek fikirli demektir"** [15] ifadesini bu anlamı açıklamak üzere kullanmıştır. Bu yüzden Atatürk'ün, Türk gençliği ile ilgili ifadelerinde, gençlik sözünü, sadece belirli bir yaş grubundakilerle sınırlamamak lâzımdır. Daha geniş anlamda yani bir fikir gençliği, bir ideal gençliği, Atatürk İlke ve İnkılâpları'na bağlı olanları, Cumhuriyet'i sonsuza kadar devam ettirmek azminde bulunanları anlamak gereklidir.

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu olumsuzluklara rağmen, Türk milletinin bağrından çıkan genç ordusuna ve genç aydınlarına güvenerek Millî Mücadele'yi başlatmış, sürdürmüş, başarıya ulaştırmıştır. Kurmuş olduğu Cumhuriyet'i de hiç tereddüt etmeden, sarsılmaz bir güven ve inanç beslediği Türk gençliğine emanet etmiştir. 17 Ekim 1922'de Bursa'da kendisini karşılayan geleceğin gençleri olacak çocuklara yaptığı bir konuşmada şöyle seslenmiştir:

"Küçük hanımlar, küçük beyler!

Sizler hepiniz atinin bir gülü, yıldızı, bir nûr-ı ikbâlisiniz (mutluluğun ışığısınız). **Memleketi asıl nûra gark edecek sizsiniz. Kendinizin ne kadar mühim, kıymetli olduğunuzu düşünerek, ona göre ça-**

14 Utkan Kocatürk, **A.g.e.**, s. 165; Aynı yazar, **A.g.m.**, s. 877-878; Vehbi Tanfer, **A.g.m.**, s. 704.
15 Utkan Kocatürk, **A.g.e.**, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

lışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz; kızlar, çocuklar!" [16]

Atatürk'ün, iki büyük nutkunu Türk gençlerine seslenerek bitirmesi büyük önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, 30 Ağustos 1924'te Büyük Zafer'in ikinci yıldönümünde, Dumlupınar'da, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanıldığı alanda yaptığı tarihî konuşmadır. Bir hitabet şaheseri olan bu özlü konuşmada Atatürk, zaferle sonuçlanan Bağımsızlık Savaşı'nı anlatmış, mutlaka kazanılması gereken yeni savaşın, uygarlık savaşı olduğunu belirtmiş ve **"son sözlerimi özellikle memleketimizin gençliğine yöneltmek istiyorum"**[17] diyerek konuşmasını gençliğe olan güvenine, gençlerin büyük fedakârlıkla kurulan Cumhuriyet'i yücelterek daimî kılacaklarına ve devleti arzu edilen hedeflere ulaştıracaklarına emin olduğunu şu sözlerle tamamlamıştır:

"Gençler!

Cesaretinizi takviye ve idâme eden (devam ettiren) **sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfân ile, insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız.**

Ey yükselen yeni nesil! İstikbâl sizindir. Cumhuriyeti biz te'sis ettik; onu i'lâ (yükseltecek) **ve idâme edecek** (devam ettirecek) **sizsiniz."**[18]

İkincisi, **Büyük Nutuk**'tur. Atatürk 1927 yılında Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında, 6 gün içinde, 36 saat süre ile **Büyük Nutku**'nu okumuştur. Burada Millî Mücadele Destanı'nın askerî, siyasî ve diğer bütün yönlerini belgelerle ortaya koymuştur. Büyük bir imparatorluğun nasıl çöktüğünü, onun enkazından genç Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl doğduğunu anlatmış ve Türk İnkılâbı'yla çağdaşlaşma hareketinin amaçlarını açıklamıştır. **Nutuk**'ta:

"Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibâhı (uyanışı) **ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan**

16 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 45-46; Vehbi Tanfer, **A.g.m.**, s. 700.

17 Turhan Feyzioğlu, **A.g.m.**, s. 870-871.

18 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 188; Vehbi Tanfer, **A.g.m.**, s. 700; Akın İlkin, **A.g.m.**, s. 95, 97.

Levent Şahverdi Arşivi

kanların bedelidir. Bu neticeyi Türk gençliğine armağan olarak emanet ediyorum." [19] ifadesiyle, ulaşılan neticenin, yani bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, asırlardan beri çekilen millî felâketlere karşı bir uyanışın, büyük bir mücadelenin, aziz vatanımızın her köşesinin şehitlerimizin kutsal kanlarıyla sulanmasının bedeli olduğunu ve bu neticeyi de Türk gençliğine armağan olarak emanet ettiğini bildirmiştir. Bu sözlerin devamında ve **Büyük Nutuk**'un sonunda ise, **Atatürk'ün Türk Gençliği'ne Hitabesi** yer almaktadır. Burada Millî Mücadele ile elde edilen bağımsızlık, bu bağımsızlığın simgesi olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve savunmak şerefi ile sorumluluğu Türk gençliğine bırakılmıştır. Atatürk, Türk gençliğine hitab ederek düşüncelerini şu anlamlı sözlerle dile getirmiştir:

"Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyeti'ni, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbâlinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbâlde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların (kötülük isteyenler) **olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şerâitini düşünmiyeceksin! Bu imkân ve şerâit, çok nâmüsait bir mahiyette tezâhür edebilir** (ortaya çıkabilir). **İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şerâitten daha elîm ve daha vahîm olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin** (istilacıların) **siyasî emelleriyle tevhid edebilirler** (birleştirebilirler). **Millet, fakr-ü zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.**

Ey Türk istikbâlinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerâit içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! Muhtaç olduğun

19 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1981, s. 897.

Levent Şahverdi Arşivi

kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur! [20]

Görüldüğü gibi, Atatürk, Türk gençliğine seslenirken anlattığı durum ve çizdiği tablo, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetiyle birlikte ortaya çıkan karanlık manzaradır. Hitabede bu karanlık günlerin, Türk Milleti'nden alınan güçle aydınlığa dönüştürüldüğünü, bu aydınlığın sürekli kalmasını sağlayacak ve Türk milletini daha güzel yarınlara kavuşturacak gücün de Türk gençliğinin olduğunu belirtmektedir. Ancak, Atatürk burada haklı olarak gelecek için bazı uyarılarda bulunmaktadır. Öyle ki, her zaman Türk istiklâlini ve Cumhuriyeti'ni yok etmek isteyen iç ve dış güçlerin ortaya çıkabileceğini, zorla ve hile ile aziz vatanımızın önemli kurum ve kuruluşlarının ele geçirilebileceğini, hatta memleketimizin her tarafının bilfiil işgal edilebileceğini, iktidara hakim olanların gaflet ve dalâlet, hatta hıyanet içinde bulunabileceklerini, ya da bazı yetkililerin şahsî menfaatlerinin düşmanların siyasî emelleriyle birleşebileceğini hatırlatmaktadır. Ayrıca bu durum ve daha zor şartlar içinde dahi, Türk gençliğinin en önemli görevinin, Türk istiklâl ve Cumhuriyeti'ni sonsuza kadar korumak ve savunmak olduğunu açık bir tarzda bildirmektedir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmek için gerekli kudretin, Türk gençliğinin damarlarındaki asil kanda mevcut olduğunu ifade ederken, Türk gençliğine olan sarsılmaz inancını ve Türk milletinin tarihî derinliklerinden gelen gücünü, büyük bir hitabet örneği olarak ortaya koymuştur.

Son yıllarda devletimizin aleyhine sürdürülen çeşitli zararlı faaliyetlerin artması, yaşanan soğuk ve sıcak savaşların tırmanması, bölgemizdeki huzursuzlukların had safhaya ulaşması gibi hususlar, Atatürk'ün, Türk gençliğinin, dış düşmanlara hatta ülkemizde gaflet, dalâlet ve hıyanette bulunanlara karşı uyanık olması gerektiğini, millî birlik ve beraberliğimizin son derece büyük önem taşıdığını belirtirken, ne kadar haklı olduğunu bir kez daha teyit etmektedir. Bu yüzden Atatürk'ün gençliğe hitabesi, sadece geçmişle ilgili belirli bir süreyi kapsamamaktadır. Bugün ve gelecek için de geçerli olan ve bütün Türk milletinin ders alması gereken canlı bir belge niteliği taşımaktadır.

"Atatürk'ün, cumhuriyet ve bağımsızlığımızın korunması gibi son de-

20 Mustafa Kemal Atatürk, **A.g.e.**, s. 897-898.

Levent Şahverdi Arşivi

rece önemli görevleri neden Türk gençliğine verdiği veya hitabeyi neden gençliğe atfettiği" tarzındaki sorulara ise: "Atatürk'ün gözünde Türk gençliği milletin "dinamik kesimi", "geleceği", "taze gücü", "asil kanı", "özsuyu", "hayat kaynağı"dır. Gençlik idealisttir, çıkar peşinde koşmaz, daima iyiyi, güzeli, doğruyu arar, hakkın, doğrunun yanında yer alır, açık düşünceli, açık sözlü, dürüst ve yapıcıdır." [21] cevabı verilebilir. Ayrıca Atatürk, Türk gençliğini yakından tanımakta ve ondaki vatanperverliği çok iyi bilmektedir. O gençlik ki; Trablusgarp'ta, Balkanlar'da, Yemen'de ve daha bir çok yerde kanlarını sebil etmiş, Sarıkamış Dağlarında, karların ak örtüsünü üzerine kefen yapmış, Çanakkale'de düşmana karşı göğsünü siper etmiş, Anadolu'nun bir çok yerinde vatan ananın kucağında ebedî uykusuna yatmış olmanın hazzını tatmıştır. Atatürk, işte bu önemli özelliği ile Türk gençliğinin vatan ve milletini her zaman ve ne pahasına olursa olsun, sonsuza kadar koruyacağını bilmektedir.

Atatürk'e göre millî eğitim, bağımsızlık savaşı kadar önemlidir. O, bunu Yunanlıların Kütahya-Eskişehir üzerinden Ankara'ya doğru saldırıya geçtikleri günlerde ispat etmiştir. Düşman bütün gücüyle saldırıya geçtiği sırada, 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında, Ankara'da, millî eğitim-öğretim seferberliğini de başlatmıştır. Bu hareketiyle hem eğitim-öğretime verdiği önemi göstermiş, hem de iç ve dış kamuoyuna Türk ordusunun başarıya ulaşacağına emin olduğu imajını vermiştir. Bu dünya tarihinde hiç bir ülkenin yapmadığı, hiç bir devlet adamının düşünmeye cesaret edemediği bir harekettir. Atatürk, o tehlikeli günlerde, 16 Temmuz 1921 tarihinde, Ankara'da Maarif Kongresi'ni açarken, yaptığı konuşmada düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"... **Gerçi bugün maddî, mânevî ve menâbi-i kuvvamızı** (kuvvet kaynaklarımız), **hudud-ı millîyemiz dâhilindeki memleketlerimizde müstevlî (istilacı) bulunan düşmanlara karşı isti'mâl etmek** (kullanmak) **mecburiyetindeyiz. İrfan-ı memleket için tahsis edilebilen şey müstakbel maarifimize mâbihilistinad** (dayanmaya vesile) **olacak bir temel kurmaya kâfi değildir. Ancak vâsi ve kâfi şerâit ve vesâite mâlik oluncaya kadar geçecek eyyâm-ı cidalde** (mücadele günlerinde) **dahi kemâl-i dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir millî terbiye programı vücude ge-**

21 Turhan Feyzioğlu, A.g.e., s. 872.

Levent Sahverdi Arşivi

tirmeye ve mevcut maarif teşkilâtımızı bugünden müsmir (sonuç veren) **bir faaliyetle çalıştıracak esasları ihzar etmeye hasr-ı mesaî eylemeliyiz..."** [22]

Daha sonra ise öğretmenlere şöyle hitap etmiştir :

"... Milletimizi yetiştirmek gibi mukaddes bir vazifeyi deruhde eden heyet-i mübeccelenizin (yüce heyetinizin) **bugünün vaziyetini nazar-ı itibara alacağından ve her müşkülü iktihâm** (göğüs germe) **ile bu yolda gayet metinâne yürüyeceğinden şüphem yoktur. Vazifeniz pek mühim ve hayatîdir. Bunda muvaffak olmanızı Cenab-ı Haktan temenni ederim."** [23]

Eğitim sisteminin millilik ilkesine dayanması prensibi, Atatürk'ün ana hedeflerinden birini teşkil etmektedir. Bu yüzden Atatürk, 1 Mart 1924'te T.B.M.M.'nin açış konuşmasında, eğitim sisteminin her bakımdan millî nitelikli bir siyasetle belirlenmesi talimatını şu sözlerle vermiştir :

"Türkiye'nin terbiye ve maarif siyasetini her derecesinde, tam bir vuzuh ve hiç bir tereddüte yer vermeyen sarahat ile ifade etmek ve tatbik etmek lâzımdır. Bu siyaset, her mânasıyla, millî bir mahiyette belirtilmelidir." [24]

Başka bir konuşmasında da şunları ilâve etmiştir :

"Millî ahlâkımız, medenî esaslarla ve hür fikirlerle beslenmeli ve takviye olunmalıdır. Bu çok mühimdir." (1925)

"Bir millet irfan ordusuna mâlik olmadıkça, muharebe meydanlarından ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferlerin pâyidar neticeler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir" (24 Mart 1923). [25]

---

22 **Söylev ve Demeçler**, C. II, s. 19.

23 **Hâkimiyet-i Millîye**, 21 Temmuz 1921'de yapılan mülâkat; **Söylev ve Demeçler**, C. II, s. 21; Azmi Süslü, **Atatürk ve Gençlik**, Ankara 1986, s. 10.

24 Kemay Aytaç, "Atatürk'ün Eğitim Görüşü", **Atatürkçülük (II. kitap)**, Ankara 1983, s. 109.

25 Azmi Süslü, **A.g.e.**, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulu Önder Atatürk, hayatı boyunca eğitime ve eğitimcilere önem vermiş, yeni Türkiye'nin kurulmasında kendisine en yakın yardımcı olarak öğretmenleri görmüş, her fırsatta öğretmenleri ve öğretmenlik mesleğini yüceltmiştir. Atatürk, öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmalarda esas itibarıyla yeni nesilleri yetiştirecek olan cumhuriyet öğretmenlerinin görevleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Örneğin, Atatürk, 25 Ağustos 1924'te, Ankara'da, toplanan Muallimler Birliği Kongresi'ne katılan üyelere, yeni Türkiye'nin biçimlenmesinde ve yeni nesillerin yetiştirilmesinde en önemli görevin öğretmenlere düştüğünü aşağıdaki sözlerle açıklamıştır :

"Muallimler,

Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz. Yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesiyle mütenasip (orantılı) **bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu evsâf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Mümtaz vazifenizin ifasına âli himmetlerle hasr-ı mevcudiyet edeceğinize asla şüphe etmem."** [26]

Görüldüğü gibi, Atatürkçülük'te gençlik, gençliğin yetiştirilmesi, devletin geleceğinin güvence altına alınması ve millî ülkünün gerçekleştirilmesi yönlerinden önemli bir yer tutar. Çünkü ahlâklı, kültürlü, memleket meseleleri ile ilgili, millî karakteri temsil eden, çalışkan ve vatansever bir gençliğin yaratılması Atatürk'ün gayesi olmuştur. O, **"Milletin bağrından temiz bir nesil yetişiyor. Bu eseri ona bırakacağım ve gözüm arkamda kalmayacak."** derken işte bu gençliği kasdetmiştir. [27]

Atatürk'e göre gençlik çağı, olumsuz ve verimsiz bir taşkınlık çağı değildir. Yılmayan bir azimle ve çoşkuyla, canlılıkla, milletin daha güzel yarınlara kavuşması için çalışma çağıdır. Onun gözünde Türk gençliği, akılcı, bilimsel metodu benimsemiş, millî menfaatleri her şeyin önünde tutan, Türk İnkılâbı'nı ve Cumhuriyet İlkeleri'ni savunan, yaşatma mücadelesi veren dinamik bir güçtür. Büyük Nutku'nda Türk gençliğine olan inancını

26 Galip Karagözoğlu, "Atatürk İnkılâbının Yerleşmesinde ve Gerçekleşmesinde Eğitimin Rolü ve Yeri", **Atatürkçülük (II. kitap)**, Ankara 1983, s. 131; Kemal Aytaç, **A.g.m.**, s. 111-112.

27 Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük...**, s. 161.

Levent Şahverdi Arşivi

dile getirirken bu hususlara da değinmektedir. Türk gençliği Atatürkçülük'ün akılcı yolundan ayrılmayacak, akıl dışı hareketlere ve yabancı ideolojilere sapmayacaktır. Dünyada her şey için, uygarlık için, hayat için en gerçek yol göstericinin **"ilim ve fennin"** olduğunu asla unutmayacaktır. **"Hayatta en hakiki rehber ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında rehber aramak gaflettir, delâlettir, cehalettir"** diyen Atatürk, gençlerin ilim ve fennin yolunda ilerlemelerini ve bunu kendilerine rehber olarak almalarını istiyordu. Onun bu sözleri aynı zamanda millî meselelerin çözümünde de en önemli unsur olan sosyal ve fen bilimlerin gereğini kanıtlamaktadır. [28]

Atatürk gençlere bilgi sahibi olmayı, ilim, fen ve teknolojide çağdaş devletlerin seviyesine çıkmayı, hatta onları geçmeyi hararetle tavsiye ederken, diğer taraftan da millî seciye, millî geleneklere, Türklük duygusuna, ülkü birliğine, ülke bütünlüğüne, millî birlik ve beraberliğe önem verdiğini şöyle vurgulamıştır :

"Bir ülkenin en değerli varlığı yurttaşlar arasında millî birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık, duygu ve kabiliyetlerin olgunluğudur... Bu sebeple Türk Milleti'nin idaresinde ve korunmasında, millî birlik, millî duygu, millî kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir." [29]

Atatürk, 27 Ekim 1922 tarihinde, Bursa'da öğretmenlere hitap ederken sınıf, cins, kültür farklılığının ortadan kaldırılarak millî birliğin sağlanması gerektiğini şu sözlerle yeniden hatırlatmıştır :

"Hanımlar, Beyler!

Kat'iyyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, marîzdir (hastalıklıdır)." [30]

Atatürk, gençleri, ülkeyi dört bir taraftan saran, hatta uzaklardan bile onun varlığını, bütünlüğünü parçalamaya çalışan ve dün olduğu gibi, bugün de ülke içine sızan düşmanları iyi tanımayı, onları kendi silâhlarıyla

28 Vehbi Tanfer, **A.g.m.**, s. 702.

29 Hurşit Ertuğrul, "Atatürkçülük Evrensel Boyutlu Bir Düşünce Sistemidir", **Atatürk Haftası Armağanı**, Atatürk Dizisi, Sayı: 23, Ankara 10 Kasım 1990, s. 2.

30 Kemal Aytaç, **A.g.m.**, s. 108.

Levent Şahverdi Arşivi

tesirsiz hale getirmeyi, milletlerarası platformda sürdürülen mücadeleyi yürütebilecek tarzda yetiştirmeyi plânlamıştır. Batı'nın ilmine, fennine, teknolojisine açık olmasına rağmen Atatürk, yakın komşularımızın haris emellerine dikkat çekmiş, hayatı boyunca bütün yabancı ideolojileri veya yurt dışından idare edilen teşkilâtları reddetmiş, Avrupa devletleri gibi ABD'nin de siyasî, iktisadî ve askerî tahakkümüne, mandasına, liderlik iddialarına asla müsaade etmemiştir. Yabacıların ülke üzerinde söz sahibi olmak istemelerine karşı çıkmıştır. Bu konudaki hoşgörüye, vurdumduymazlığa, hiç müsaade etmemiş ve gençlerle halkın son derece duyarlı hareket etmesini tavsiye etmiştir :

"Millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafâtından (boş inançlarından) **ve evsâf-ı fıtriyemizle** (yaratılışımızdaki özelliklerle) **hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirden tamamen uzak, seciyye-i millîye** (millî karakterimiz) **ve tarihiyemizle mütenâsip** (uygun olan) **bir kültür kasdediyorum. Çünkü dehâ-ı millîmizin inkişâf-ı tâmmı ancak böyle bir kültürle temin olunabilir. Laalettayin** (gelişigüzel) **bir ecnebî kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip** (tahrip edici) **neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (haresât-ı fikriyye) zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir."** [31]

Kararlı, azimli, hiçbir şeyden yılmadan ve ülke çıkarları için son derece hassas olan Atatürk, Konya Türk Ocağı'nda 20 Mart 1923 tarihinde yaptığı konuşmada dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak öncelikle kendi benliğimize, milliyetimize sahip çıkmamız, millî varlığımıza düşman olanlarla dostluk kurmamamız, millî benliğimize, bağımsızlığımıza ve geleceğimize kastedecek güçleri zararsız hale getirmemiz, hatta bu mücadelede tek başına kalsa dahi, millet ve memleketimiz aleyhinde faaliyette bulunanları kendisinin yok edeceğini şu sözlerle ifade etmiştir :

"... Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen

31 Azmi Süslü, **A.g.e.,** Ankara 1986, s. 9-10.

Levent Sahverdi Arşivi

bütün ef'al (uğraş) **ve harekâtımızla gösterelim; bilelim ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikârıdır** (avıdır).

Mevcudiyet-i milliyemize düşman olanlarla dost olmıyalım. Böylelerine karşı bir Türk şairinin dediği gibi,

(karşı duvardaki levhayı işaret ederek)

'Türküm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi'

diyelim. Düşmanlarımıza bu hakikatı ifade ettiğimiz gün, kanaatimize, mefkûremize, istikbâlimize yan bakan her ferdi düşman telâkki ettiğimiz gün, millî benliğe uzanacak her eli şiddetle kırdığımız, milletin önüne dikilecek her haili (engeli) **derhal devirdiğimiz gün, halâs-ı hakikiye** (gerçek kurtuluşa) **vasıl olacağız. Ve sizler gibi münevver, azimli, imanlı gençler sayesinde bu halâsa vasıl olacağımıza emin olabiliriz..."**

"Şüphe yok ki arkadaşlar, millet birçok fedakârlık birçok kan bahasına, en nihayet elde ettiği umde-i hayatiyesine (hayat prensipsiplerine) **kimseyi tecavüz ettirmeyecektir. Bugünkü hükûmetin, meclisin, kanunların, Teşkîlâtı Esâsiye'nin** (Anayasa'nın) **mahiyet ve hikmeti hep bundan ibarettir.**

Sizlere bunun da fevkinde bir söz söyleyeyim. Farzı muhal eğer bunu temin edecek kanunlar olmasa, bunu temin edecek meclis olmasa, öyle menfi adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm." [32]

Türk Milleti, Atatürk'ün gösterdiği yüce hedefe doğru ulaşmak üzere, uzun mesafeler katetmiş, bir çok büyük engeli aşmıştır. Bugünün 70 milyonluk Türkiye'si, 1920'lerin 10-12 milyonluk Türkiye'sinden, mukayese edilemeyecek tarzda büyük ölçüde ilerlemiştir. Fakat henüz Atatürk'ün millî ülkü olarak benimsediği hedefe ulaşmış değiliz. Bu hedefe ulaşmak için Atatürkçülük, gençlerin ilmî eğitim-öğretimlerinin yanısıra, Atatürk

32 **Hâkimiyet-i Millîye**, 26 Mart 1923'de yayınlanan mülâkat; **Söylev ve Demeçler**, C. II, s. 147, 150; Azmi Süslü, **A.g.e.**, s. 11-12.

Levent Şahverdi Arşivi

İnkılâp ve İlkelerine bağlı olarak millî bir ruhla yetiştirilmelerini öngörmektedir. Gençlerin kazanacağı eğitim, her şeyden önce, millî ahlâka uygun olacak, manevî vasıflarla donatılacak, bağımsızlık, vatan ve millet sevgisi ile pekiştirilecek, sağlam aile yapısına dayanacak, millî birliği ve bareberliği temin edecektir. Cumhuriyeti iç ve dış tehlikelerden korumayı en büyük görev saymak, bu duygularla birbirlerine kenetlenmek, Atatürkçü gençliğin temel niteliklerindendir. [33] Atatürk, eğitim ve öğretim sisteminin her kademesinde bu hususlara uyulmasını isteyerek gençleri yetiştirecek olan öğretmenlere şu direktifleri vermektedir :

"Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile tearuz eden (ters düşen) **bilûmum yabancı anasırla** (unsurlarla) **mücadele lüzumunu ve efkâr-ı millîyeyi kemâl-i istiğrak ile** (millî duyguya dayanan düşünceleri büyük bir olgunlukla) **her mukâbil fikre karşı şiddetle ve fedakârlıkla müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuvâ-yı ruhiyesine** (manevî gücüne), **bu evsaf** (özellik) **ve kabiliyetin zerki** (aşılanması) **mühimdir. Daimî ve müthiş bir cidal** (mücadele) **şeklinde tebarüz eden** (beliren) **hayat-ı akvamın felsefesi** (milletlerin hayat felsefesi), **müstakil ve mesud kalmak isteyen her millet için bu evsafı** (özelliği) **kemâl-i şiddetle** (büyük bir arzu ile) **talep etmektedir."** [34]

Atatürk'e göre Türk genci, **"göreceği öğrenimin sınırı ne olursa olsun, ilk önce ve her şeyden önce"**, Türk milletinin bütünlüğüne, bağımsızlığına, millî geleneklerine yönelen tehlikelere karşı mücadele gereğini öğrenmelidir. Bunun için dayanacağı en önemli temel manevî unsurlardır. Manevî unsurlar arasında ise, vatan sevgisi, millet sevgisi, bayrak sevgisi, çalışmak, büyükleri sevmek, muhtaçlara yardım etmek vs. hususlar yer almaktadır. Bu konuda Atatürk şöyle seslenmiştir :

"Efendiler!

Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin is-

33 Hurşit Ertuğrul, **A.g.m.**, s. 2.

34 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 20; Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük...**, s. 162; Saim Sakaoğlu, "Türk Gençliğinin Kültür Problemleri ve Atatürk", **Atatürk Gençlik ve Kültür**, Konya 1990, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

tiklâline, kendi benliğine, ananat-ı millîyesine (millî geleneklerine) **düşman olan bütün anasırla** (unsurlarla) **mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir (alkışlar). Beynelmilel vaziyet-i cihana göre, böyle bir cidalin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez** (dünyada milletlerarası duruma göre, böylebir mücadelenin gerektirdiği manevi unsurlara sahip) **olmayan ferdlere ve bu mahiyette ferdlerden mürekkeb cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur."** [35]

Atatürk'ü anlamak, O'nu yaşamak ve yaşatmak ancak O'nun işaret ettiği yolda, millî birlik ve beraberlik içinde yürümekle olur. Yıllar boyunca Atatürk'le Atatürkçülük, iç ve dış düşmanlarımız tarafından unutturulmak istenmiş, gerçek hedeflerinden saptırılmaya çalışılmıştır. Bunda başarılı oldukları ölçüde boşalan dimağlara, ülkemize ve milletimize büyük zarar veren yabancı ideolojileri yerleştirmek istemişlerdir. Bu acı deneyimleri görerek yaşamış olan gençlerimizin bugün her zamankinden daha çok tecrübeli ve daha bilinçli olarak geçmişten gerekli dersi almış olduklarına inanıyoruz. Gençlerimiz, Atatürk'ü anlayabildikleri ve O'nun düşünce sistemini bütün boyutlarıyla kavrayabildikleri oranda, her türlü bölücü ve yıkıcı akımlara karşı koyacak gücü kendilerinde bulacaklardır.

Gençlerimiz bugün, her zamankinden daha fazla, Atatürk'ün direktiflerini yerine getirmek mecburiyetindedirler. Çünkü Türk milletinin Millî Mücadele ve sonraki yıllarda büyük imkânsızlıkların üstesinden geldiğini ve çetişli engelleri aşarak makus talihini yenip başarıya ulaştığını her zaman hatırlamaları gereklidir. Türk gençliği, Türk hayatına, Türk istiklâline kasteden Mondros ve Sevr'in ağır hükümlerini de asla unutmamalıdır. Gençlik, Türk toplumunun tarihî, sosyo-kültürel, iktisadî, siyasî, hukukî gelişimi içinde, Atatürkçülük hareketinin yerini ve önemini belirlemelidir. Her türlü katı dogmalardan, modası geçmiş doktriner düşüncelerden ve yabancı ideolojilerden uzaklaşarak gerçek Atatürkçülük anlayışına sahip çıkmalıdır. [36]

Cumhuriyetimiz, Atatürk'le arkadaşlarının önderliğinde, Türk milletinin büyük çaba ve fedakârlıklarıyla kurulmuştur. Ama onu yükseltecek ve

35 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 246; Fethi Naci, "Eğitim, Öğretmenler ve Gençlik", **Atatürk'ün Temel Görüşleri**, 6. Baskı, İstanbul 1989, s. 98.

36 Vehbi Tanfer, **A.g.m.**, s. 703.

Levent Şahverdi Arşivi

devam ettirecek olanlar yeni nesillerdir. Bunlar, kendilerine bırakılan manevî emaneti, her türlü güçlük karşısında yılmadan sonsuza kadar yaşatmalı ve takip etmelidirler. Türk gençliği, Atatürk'ün yolunu izlemelidir. Böylece Türk gençleri, insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin en değerli örneği olacaklardır. Onun içindir ki, "yorulmadan Ulu Önderlerinin yolunu takip edeceklerine dair söz veren" Bursa'daki gençlere Atatürk, heyecanlı ve mutlu olarak şöyle seslenmiştir.

"Yorulmadan beni takip edeceğinizi söylüyorsunuz. Fakat arkadaşlar, yorulmadan ne demek? Yorulmamak olur mu? Elbette yorulacaksınız. Benim sizden istediğim şey, yorulmadan değil, yorulduğunuz zaman dahi durmadan yürümek, yorulduğunuz dakikalarda da dinlenmeden beni takip etmektir. Yorgunluk her insan, her mahluk için tabii bir halettir. Fakat insanda yorgunluğu yenecek manevî bir kuvvet vardır ki, işte bu kuvvet yorulanları, dinlendirmeden yürütür. Sizler, yani yeni Türkiye'nin genç evlatları, yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz. Ben bu akşam buraya bunu size anlatmak için gelmiş bulunuyorum. Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler, asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği gayeye, bizim idealimize durmadan yorulmadan yürüyecektir. Biz de bunu görmekle bahtiyar olacağız." [37]

İşte Atatürk gibi bir Ulu Öndere ve yüce Türk milletine böyle bir gençlik, böyle özverili bir gençliğe ve şerefli Türk milletine de Atatürk gibi büyük bir devlet adamı yaraşır.

"Maksat bizim yaşamamız değil, maksat milletin yaşamasıdır." diyen Atatürk, sadece Türklüğü yaşatmakla yetinmemiş, büyük bir inkılâpçı olarak ölünceye kadar fikirleri uğruna mücadele etmiştir. O'nun ilkeleri ve inkılâpları sayesinde, Türklük gelecekte de yaşamasını devam ettirmek üzere yeni bir itici güce kavuşmuştur. Bu gücün temsilcileri ise, her dönemde Türk gençleri olacaklardır. Gençlerimiz, Atatürk'ü yaptıkları ile değerlendirdikçe, düşüncelerini ve ilkelerini anladıkça ve bunları uyguladıkça Atatürk'ün işaret ettiği gibi: "En medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmek", "Millî kültürümüzü medenî milletlerin seviyesi üzerine çıkarmak" [38] hedefine ulaşılacaktır.

37 Vehbi Tanfer, **A.g.m.**, s. 704.
38 Cem'i Demiroğlu, **A.g.m.**, s. 605-606.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ BULGAR BASININDA ATATÜRK VE REFORMLARI
I
BÜYÜK BULGAR TOPLUMCUSU; YAZAR VE GAZETECİSİ TODOR KOJUHAROV'UN GÖZÜYLE MUSTAFA KEMAL

Prof. Dr. İBRAHİM TATARLI *

45 yıl totaliter rejim zamanında Bulgaristan'da İkinci Dünya Savaşı öncesi basınında Mustafa Kemal Atatürk'ün kişilik ve çalışmalarının araştırılması olanaksız kalmıştır. Çünkü bu basının bir çok tanınmış büyük temsilcileri mahkemeye verilmiş, hatta bazıları öldürülmüş, yapıtları da yasak edilmiş, özel fonlara alınmış veya imha edilmiştir. Hatta bugün bile, bir eski ataletin sonucu olarak, hala özel fonlarda bulunmaktadır. Onların yapıtlarının başlıkları genel kataloglardan bile çıkarılmıştır. Oysa bu yapıtların ve basındaki kaynakların elemizde bulunmazsa, o çağın Bulgaristan toplumcu, yazar ve gazetecilerinin çeşitli konulara yaklaşımı ve münasebeti açıklanamaz. Bu durumun, İkinci Dünya Savaşı öncesi Bulgaristan basınında Atatürk'ün kişiliği ve reformlarının değerlendirilmesine de, şumulü vardır. Nitekim bundan dolayı Bulgaristan'da bu araştırma alanı büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Gerçekte ise, o çağda Bulgaristan basını bu büyük Türk kumandanı, bu büyük devlet ve politika adamı ve çok yönlü çalışmalarına devamlı ve canlı bir ilgi göstermiş, onun kişilik ve reformlarına en yüksek değeri vermiştir. Bundan dolayı bu kaynaklar çok önemli bir bilim araştırması alanı teşkil etmektedir.

Ancak totalitarizmden demokrasi ve özgür piyasaya geçiş, sistem değişimi döneminde İkinci Dünya Savaşı öncesi toplumcu, devlet ve politika adamlarının yasak edilmiş yapıtlarının ve basının kaynaklarının kullanılmasıyla ilgili önkoşullar yaratılmıştır. Artık bazılarının eserleri yeniden basılmaya başlamıştır. Bunların pluralist açıdan araştırılması ve değerlendirilmesi acil bilimsel bir ödevdir.

* Sofya, Bulgaristan.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan önceki çalışmalarımda 1919-1939 yıllarında [1] ve İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminde Bulgaristan biim adamları tarafından Atatürk ve reformlarının değerlendirilmesini [2] araştırmış bulunuyorum. Ayrıca bir etüdümde de, Bulgaristan-Türkiye dostluğunun Atatürk dış politikasının ilkeleri doğrultusunda gelişimini izledim. [3] Şimdi de, birkaç etüdümde, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemindeki Bulgaristan basınında Atatürk ve reformları konusunu araştıracağım. Bunlardan birincisi tanınmış Bulgar toplumcusu, yazar ve gazetecisi Todor Kojuharov'un Atatürk ve Kemalizmle ilgili yapıtlarına adanmıştır.

I

Todor Pavlov Kojuharov (1892-1945) ünlü bir Bulgar toplumcusu, devlet ve politika adamı, askeri uzman, yazar ve istidatlı bir gazetecidir. Sofya'da Askeri Okul'da muntazam bir tahsil görmüştür (1906). Okutmanları arasında tanınmış Bulgar kumandanları, general ve albaylar bulunmuştur. Bunlar memleketin en yeni askeri tarihinde isim yapmış kişilerdir. Jünker olan Todor Kojuharov 1913 yılında dağ topçularının 32. inci mezunları arasında alttegmen ünvanını âlâcılıkla almıştır. Knajevo'daki Yedek Subay Okulu'nda okutman ödevini yapmıştır. (1913-1917)[4]: Balkan Savaşı, Müttefikler Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. Sırbistan cephesinde ağır bir şekilde belkemiğinden yaralanmış ve yaşamının sonuna kadar sakat kalmıştır. 1918'de Ordudan kurmay yüzbaşı olarak ayrılmış ve sivil yaşama geçmiştir. Fakat yaşamı boyunca askeri tarihe ve askeri bilime karşı ilgisini kesmemiştir. Askerî gazete ve dergilerin yayınlanmasına katılmış, askerî konuda yapıtlar yayınlamıştır.

---

1 İbrahim T. Tatarlı, Atatürk ve Reformlarının Bulgaristan'da Değerlendirilmesi Üstüne, **X. Türk Tarih Kongresi**, 22-26 Eylül 1996, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. VI, TTKY, Ankara 1994, s. 2842-2849.

2 İbrahim T. Tatarlı, Savaş Sonrası Döneminde Atatürk ve Reformlarının Bulgaristan'da Değerlendirilmesi, **XI. Türk Tarih Kongresi**, 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, cilt VI, TTKB, Ankara 1994, s. 2603-2614.

3 İbrahim T. Tatarlı, En İyi Zamanda Bulgaristan-Türkiye Dostluk İlişkilerinin Fikir Yönü, **III. Uluslararası Türk Kültür Kongresi**, 25-29 Eylül 1993, Ankara.

4 N.G. Dançov, I.G. Dançov, Bulgar Ansiklopedisi, c. I, A-K, Sofya 1993, 2. baskı, s. 707; Aleksandir Aleksiev, Kurmay Yüzbaşısı Kopeykin'in Dönmesi, **"Bilgarska armiya"** ("Bulgar ordusu"), Yıl II,Sayı 264, 5 HAziran 1992; Ivaylo Kutov, Gazeteci Todor Kojuharov'un Öngörücülüğü, **"Demokratsiya"** ("Demokrasi"), Sayı 241, (1127), 15 Ekim 1993; Stayko Kovaçev, **"Slova"** ("Söz") Gazetesinin Başyazarı Todor Kojuharov ile Tanışmam, "Slovo", 12 Şubat 1994; P. Meşkova, D. Şarlanov, Bulgar Gilotini, Halk Mahkemelerinin Gizli Mekanizmaları, Sofya 1994.

Levent Şahverdi Arşivi

1922 tarihinden itibaren "Slovo" ("Söz") gazetesinde çalışmaya başlayarak, 1926 ile 1944 yılları arasında aynı gazetenin müdürlüğünü yapmıştır. 1935 yılında Andrey Toşev'in kabinesinde ulaştırma bakanlığını yapmıştır. Toplum adamı ve gazeteci olarak İtalya, Almanya, Rusya, Türkiye, Yunanistan gibi memleketleri ziyaret etmiştir. Mussolini gibi devlet adamlarıyla görüşmüştür. Yirmi yıl "Slovo" gazetesinin başyazarlığını yapmış, çağının sorunlarına günü gününe münasebet almıştır. Totaliter komünist sisteme karşı sert eleştiri yazılar kaleme almıştır. Yazılarını "Ştabskapitan Kopeykin" ("Kurmay yüzbaşısı Kopeykin") veya Fedya Çörniy takma adlarıyla imzalamıştır. 1943 yılında uluslararası bir komisyonla Katin'i ziyaret etmiş ve Polonya subaylarının KGB (Devlet Güvenliği Komitesi) tarafından katledildiğini daha o zaman tespit etmiştir. Aynı zamanda Todor Kojuharov İtalya ve Almanya'daki nazi ve faşist rejimlerine tarafsız bir tutum ve davranışta bulunamamıştır.

Todor Kojuharov'un olgunluk çağında İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaşın ilk yıllarında yazdığı politik portreler dikkate değer nitelikte yapıtlardır. Bunları çoğu "Slovo" gazetesinde yayınlanmış sonra da ayrı ayrı kitaplar halinde toplanmıştır. Bu kitaplardan birincisi, Seçilmiş Toplu Eserleri'nin ilk cildini teşkil etmektedir. Şu başlığı taşımaktadır. "Ünlü Çağdaşlar"[5] (1940). İçersine şu devlet adamlarının portrelerini toplamaktadır: Benito Mussolini (s. 5-28), Franklin Ruzvelt (s. 29-36), Josif (Jozef) Stalin (s. 37-44), Adolf Hitler (s. 45-52), Nevil Çembirleh (s. 53-68), Eduard Daladie (s. 69-77), Admiral Horti (s. 78-85), İsmet İnönü (s. 86-91), Winston Çörçil (s. 92-102), Herman Göring (s. 103-116), Ioakim fon Ribentrop (s. 117-128), Mareşal Voroşilov (s. 129-135), General Gamlen (s. 136-142), Kitap "Bir Rahmetli. Atatürk" (s. 143-155)'ün portresiyle bitmektedir. Bu politik portrelerin çoğu bugün de gücünü ve önemini korumaktadır. Bunun Atatürk ve İsmet İnönü portrelerine de şumulü vardır.

Şunu belirtmek istiyorum ki, Todor Kojuharov'un politik portrelerinde, çağının ulusal ve uluslararası politikasının nitelikleri, mekanizmaları ve yürütücü güçlerinin derin ve ilginç bir analizi yapılmak istenmiştir. Bunlar büyük politika adamlarının kişiliklerinin derinlemeye psikografilerini, tarihsel ve politik psikolojisinin örnekleri niteliğindedir. Bunların arasında yazarın bizzat kişisel gözlemleri, dünya haber ajanslarının sistemli iz-

5 Todor Kojuharov, "Slavni Süzemenitsi", Ünlü Çağdaşlar, ABV Yayınevi, Sofya 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

lenimi, yabancı basının araştırılması ve çeşitli dillerde zengin bir literatürün araştırılması bulundurulmaktadır. Faşizmin temsilcilerinin portreleri bundan müstesnadır. Zamanın mesafesinden, İkinci Dünya Savaşı'nda faşist devletlerinin yıkılmasından Todor Kojuharov'un bu yöndeki subjektif görüşlerinin ne kadar esassız olduğu anlaşılmaktadır.

Yazar "Tarihsel Gölgeler" adlı kitabında eski zamanlara dönerek, Sezar ve Siseron'un kişiliği üzerinde durmuştur. Sonra XVII yüzyıldan XIX yüzyıl devlet adamlarının karakterlerini araştırmıştır. Bu yapıtlarda da, Büyük Petro, Bismark, Garibaldi vs. gibi devlet adamlarının portreleri canlandırılmıştır. [6]

Todor Kojuharov "Askeri Silüet" adlı kitabındaki portrelerini, Bulgar kumandanları ve askeri pedagoglara hasretmiştir.[7]

Bu ciltleri Todor Kojuharov'un beşinci kitabı tamamlamaktadır. Burada yazarın İtalya, Macaristan, Yunanistan ve Türkiye gezi yazıları toplanmıştır. Nitekim "Avrupa'da" başlığını taşımaktadır. [8]

Katıldığı savaşlarda büyük kahramanlıklar gösterdiği halde -ki bundan dolayı birçok madalyalarla taltif edilmiştir- Bulgar gazeteciliği, edebiyat ve kültürünün gelişiminde büyük katkılarda bulunduğu halde komünist totaliter iktidar tarafından Todor Kojuharov affedilmemiştir. O "Halk Mahkemesi" adını taşıyan mahkemeye verilmiş, o zamanın regentleri, Bakanları ve XXV. indi Alelada Meclisi milletvekilleri ile birlikte yargılanmıştır. Ölüm cezası, 1945 yılının 1 Şubat akşamı 2 Şubat gününe karşı icra edilmiştir. [9]

Todor Kojuharov Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine, Türkiye'nin geçmişi, hali ve geleceğine devamlı, sürekli bir ilgi göstermiştir. Çeşitli yazı ve yapıtlarında birçok sorunları üzerinde durmuştur. Fakat herşeyden önce, dikkatini, Atatürk'ün kişiliği ve çok yönlü çalışmaları, özellikle kumandanlık, devletçilik ve büyük bir politika adamı istidadı, çağdaş modern

6 Todor Kojuharov, "Istoriçeski senki" ("Tarihsel Gölgeler"), ABV Yayınevi, Sofya 1940.
7Todor Kojuharov, "Voenni silueti" ("Askeri Silüetler"), ABB Y., Sofya 1940.
8 Todor Kojuharov, "Iz Evropa" ("Avrupa'da"), Sofya 1941.
9 A. Aleksiev, "Kurmay Yüzbaşısı Köpeykin'in Dönmesi" yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin devlet ve kültür kuruculuğu mahareti çekmiştir. [10] Bu yönde, yazarın Atatürk ve istidatli yardımcısı, kumandan ve politika adamı İsmet İnönü hakkındaki yazıları, portreleri özel bir değer taşımaktadır.[11] Bulgar basınında ve hatta belki de dünya edebiyatında büyük Türk kumandanı, devlet ve politika adamı Mustafa Kemal Atatürk ve onun sağ eli İsmet İnönü hakkında bu denli esinli, canlı ve adil yazılmış sayfalar yoktur kanısındayım. Bu yapıtlar, onların kişilikleri ve davaları önünde en derin, en samimi, en sıcak saygı ve hayranlık duyguları ile, eseistikanın araçlarından faydalanılarak mükemmel bir biçimde yaratılmıştır.

"Atatürk" portre yazısı başındaki "Bir Merhum" kaydından da anlaşıldığına göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'nın ölümünden sonra 1938'de yazıldığı anlaşılmaktadır.

Todor Kojuharov'un Atatürk yazısı janr itibariyle politik portre türüne dahildir. Bu tür yapıtların merkezini büyük tarihsel kişilerin, şahsi, mizacı, karakteri teşkil etmektedir. Nitekim olaylara, ahvale, delillere, kişilerin karakteriolojik niteliklerini, onların tarihte ve çağında oynadıkları rolü aydınlattıkları dende değinilmektedir. Hiç kuşkusuz ki, yazar, büyük kişilerin rolü, toplumla karşılıklı ilişkilerine hasredilen tarihsel edebiyattan ibret dersleri çıkarmıştır. Oysa bu alanda eski zamanlardan başlıyarak -örneğin Plutarh'in (40-130 y.) "Mukayeseli Hayat Tasvirleri" gibi yapıtlar- XX. yüzyılla değin zengin bir edebiyat vardır. Bu tür özelliğinin, Todor Kojuharov'un politik portre yapıtlarının doğru bir biçimde kavranılması için büyük bir önemi vardır.

Todor Kojuharov'un Atatürk hakkında portre yazısı kompozisyon ve strüktür açısından iki kısımdan ibarettir. Çok dogal olarak, yapıtın temelinde büyük Türk kumandanı ve devlet adamının karakteri, onun tutum ve davranışları, çağdaş Türkiye'nin en büyük olaylarındaki tarihsel rolü, ulusal ve evrensel önemi olan katkı ve hizmetlerinin araştırılması durmaktadır.

Portre yazısının daha başlangıcında Atatürk'ün Türkiye'nin ulusal tarihi ve dünya tarihindeki rolü arıştırılmış ve belirtilmiştir. Onun hizmetlerine

10 T. Kojuharov, **Ünlü Çağdaşlar**, s. 143 vd.
11 Aynı eser, s. 86 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

en yüksek değer verilmiştir. Todor Kojuharov onun kişiliği ve davranışları önünde derin bir hayranlık duymaktadır. O şöyle yazıyor:

"Atatürk! Ne muazzam, ne ahenkli, ne özlü bir isim! Bu isim Ankara'nın kayaları üzerine, birçok kartal yuvalarının arasında yükselen kalenin bulunduğu yere, çok büyük harflerle oyulması lazımdır. - Atatürk! Bakışın zaman uçurumunu seyreden bir siyah geçittir Atatürk! Adeta kaderin görünmeyen elinin bu korkunç kayaların üzerine sihirli bir kabalistik işareti oyulmuştur."[12] Yazar, eski zamanlarda büyük padişahlar ve kumandanların kahramanlıklarını, zamanın silemiyeceği büyük harflerle ebedileştirmek adeti olduğunu hatırlatmaktadır. Devamla şöyle demektedir: "Nihayet, Ankara'nın yalçın kayaları üzerindeki bu büyük ve ünlü ad, burada, yeryüzünde, bizim yanıbaşımızda, bizim çağdaşımız olarak, çok büyük ve çok güçlü bir insanın yaşadığı unutulmaz günlerin biricik anısı olarak, asla silinmeyecektir!" [13]

Todor Kojuharov portre yazısının birinci kısmının devamında büyük Atatürk hakkındaki bu özetlemeyi, doğru, objektif değeri geliştirmekte ve açmaktadır.

Yazar, büyük insanların çağdaşı olmanın büyük bir mutluluk olduğu düşüncesi üzerinde durmaktadır. Bu motifi, büyük kumandan ve devlet adamı Napoleon'un mezarını ziyareti esnasında duyduğu duygularla pekiştirmektedir. Yazar, büyük Türk kumandanı ve devlet adamının bir gün mezarını ziyaret ettiği zaman duyacağı duygularla bir analoji yapmaktadır: "Ve işte, eğer bir gün kader beni Atatürk'ün mezarının ziyaretine götürürse, eminim ki, aynı duyguları duyacağım. Dünyanın en büyük reformatörleriyle rang ve önemi itibariyle boy ölçecek o müstesna insanı hayatta iken göremediğimden üzüntü içinde kalacağım." [14]

Todor Kojuharov anlaşıldığına göre "Atatürk'ün büyük figürünün kapsanması için zaman mesafesinin gerektiği düşüncesini paylaşmaktadır. Böyle olduğu halde onun simasına en yüksek değer vermektedir. O şöyle yazmıştır: "Onun çalışmalarına hattâ bir kuş bakışı yaptığımız zaman biz

12 Aynı eser, s. 144.
13 Aynı eser, s. 144.
14 Aynı eser, s. 144.

Levent Şahverdi Arşivi

hayretle, bu kadar kısa bir yaşamın, fakat o denli semereli, enteresan bir hayatın kahramanlığı önünde hayranlıktan donup kalıyoruz." [15]

Yazar her zaman insanların çağdaş politika adamlarının çalışmalarına gereken adil değeri vermediklerini kaydetmiştir. Onlar yüzyıllarca eski zamanları, Mısır ehramları, Solomon (Süleylan)'nın yasaları, Perikil, Aristoteles ve Sokrates'un önünde eğilmişlerdir. Tarihte bir çok sayfaları Büyük Petro'ya ayrılmıştır. Çağdaş olaylar küçümsenmiştir.

Todor Kojuharov Atatürk'ün ölümü ve Dizraeli'nin ölümü arasında analoji yapmıştır. Bununla ilgili olarak Gladston'un, büyük İngiliz politika adamının tarih sahnesinden ayrıldıktan sonra dünyanın daha az ilginç olduğu düşüncesi üzerinde durarak, şu özette bulunmaktadır: "Atatürk'ten söz ederken, bu sözleri tekrarlayabiliriz hem de hiç büyültme yapmaksızın." [16] Yazar düşüncelerini şöyle devam ettirmektedir: "XX. yüzyıl tarihi onun adını sayfalarında Hitler, Mussolini, Stalin, Lenin, Pilzutski vs. kilerle eşit olarak kaydetmektedir. Öyle sanıyorum ki, onların arasında, bu parlak gri gözlü, yorulmak nedir bilmeyen, yanardağı gibi bu adam, son sırada olanlardan değildir." [17] Todor Kojuharov'un Atatürk hakkındaki bu değerinin büyük önemi vardır. Çünkü, bundan önce de belirttiğimiz gibi, yazar bu devlet adamlarının kişiliklerini ve çalışmalarını araştırmış, her birine ayrıca portre yazıları hasretmiştir. Hiç kuşkusuz ki yazar, bu devlet adamlarının aralarındaki ayrılıkları da her zaman gözönünde bulundurmuştur.

Todor Kojuharov, Napoleon ve Dizraeli'den sonra, başka plânda Atatürk ile Büyük Petro arasında da paralel yapmaktadır. Yazar bunlardan herbirini Rusya'daki reformlar ve Türkiye'deki reformlar zaman ve pozisyonu açısından incelemektedir. O şu özeti yapmaktadır: "Büyük Petro onunla bahadır ziyafet sofrasına oturmaktan utanç duymaz, Atatürk gibi, bir biraderiyle kadeh tokuşturmaktan utanç duymaz, çünkü o, onunla enerji, irade ve dahilik bakımından kendisiyle boy ölçebilir." [18] Aynı zamanda yazar her iki memleketteki reformların arasında ayrılıkları da gözönünde bulundurmuştur. Terakki ve medeniyet uğrunda Türkiye'de verilen kur-

15 Aynı eser, s. 144.
16 Aynı eser, s. 144-145.
17 Aynı eser, s. 145.
18 Aynı eser, s. 146.

Levent Şahverdi Arşivi

banlar, Rusya'ya bakarak çak daha azdır. Yazara göre, Büyük Petro reformlar zamanında Rusya'ya öyle bir darbe indirmiş ki, az kalsın memleketi sakat edecek olmuştur.

Yazar başka bir yerde ise, Rusya'nın zengin resursları ile yoksul Anadolu'nun islahatların yapıldığı zamandaki olanakları arasında ayrılığı da belirtmiştir.

Özetleyerek Todor Kojuharov Atatürk'ün öncelikliğini tanımaktadır: "Neva deltasında Petersburg şehrinin yapılması gibi onun büyük öngörücülüğünden yüzyıllarca sözedilecektir. Fakat onunla, Atatürk'ün yaptıkları yanyana konunca, bilanço yine de, küçük Asya üzerinde yüzyıllarca gölgesinin yatacağı, profilinin daima Ankara'nın yalçın kayaları üzerinde damgasını vurduğu büyük asker ve devlet adamı lehine olacaktır." [19] Yazara göre, Atatürk'ün şahsında "dünya birkaç yıl süresince harikalara tanık olmuştur". [20]

Todor Kojuharov bir kez daha "hemen hemen yanıbaşımızda, hemen hemen bizde yaşayan, bizimle birlikte Bulgaristan'ın havasını nefes eden bir insanın" kahramanlıklarını belirtmiştir. [21] Başka bir portre yazısında da Mustafa Kemal'in ateşemiliter olarak Sofya'da geçirdiği yılları, "Koprivştitsa" lokantasına uğramaları vs. hatırlatmaktadır.

Todor Kojuharov tezlerini desteklemek için Atatürk'ün hizmetlerinin ve reformlarının anahatlarını saymakla yetinmektedir: "Düşman ordularının istilâsını bir yıldırım darbesiyle püskürtmek; barış antlaşmalarını bir hançer vuruşuyle yırtmak; yüzyıllık hilâfetin sandalyesini bir yumrukla yıkmak; .... bir efendi halkın bütün geleneklerini ayaklar altında çiğnemek; ve bütün bunlardan sonra modern kültürlü bir devlet yaratmak! Ümitsizliğe düşmüş, atalet içerisinde bulunan bir halkın ulusal iddialarını uyandırmak!"[22] Yazar Atatürk'ün davalarını "harika" olarak nitelendirmektedir.

Yazar Atatürk portre yazısının birinci kısmını, onun yaşam sahnesinden ayrılmasıyla, "halkı tarafından gözyaşlarıyla uğurlandığını, bu kahramanı

19 Aynı eser, s. 146.
20 Aynı eser, s. 146.
21 Aynı eser, s. 147.
22 Aynı eser, s. 147.

Levent Şahverdi Arşivi

tanıyan herkes tarafından saygı ile, dünya ünü ile" gönderildiğini belirtmekle sonuçlandırmaktadır. [23]

Todor Kojuharov Atatürk hakkındaki portre yazısının ikinci bölümünde birkaç sorun dairesi üzerinde durmuştur. Önce büyük kumandan ve devlet adamının oluşum ve gelişim faktörlerini araştırmıştır. **a.** Doğum yeri Selanik'in tabiatı, geniş ufuklu körfez, karşıda Olipius dağları. **b.** Adeta yazar tarihte karizmatizm anlayışlarını paylaşmaktadır. Büyük kişilerin tarihte rolünü tanrı vergisi saymaktadır. Nitekim Atatürk'ün tarihteki rolünü, halkın arasından yetişmesi ve benliğinde Promete ateşinden kıvılcımlar taşıdığını ileri sürmektedir. Bununla Mustafa Kemal'in iddialarını, tükenmez enerjisini ve iradesini açıklamaktadır. Bu pozisyondan onun biyografisinin bazı anlarını vurgulamaktadır. -kökeni, askeri öğrenimi, ordudaki çalışmaları vs.- Bunu, onun silahlı kuvvetler sıralarındaki gizli illegal çalışmaları izlemektedir. Sonra, 1908 Genç Türkler devrimi zamanı üzerinde durmaktadır. Yazara göre, bu devrim toplumun gelişiminde yeni bir aşama oluşturmaktadır ve tarihsel kişilere büyük sorumluluklar yükletmektedir. Fakat yaşam sahnesine Enver Bey, Niyazi ve Şevket Paşa gibi uygun olmayan insanlar çıkmaktadır. Yazara göre Atatürk "anı kaçırdığını ve yaşamda kendisinden bir şey olmayacağını hissetmiştir". [24] Üçüncü yerde, yazara göre, Birinci Dünya Savaşı hassas genel-kurmay subayı Mustafa Kemal için geniş ufuklar açmaktadır. Devlette reformlar yapmak için kendisine iktidar lâzımdır. Tekrar Napoleon ile analoji yapılmaktadır. Yazara göre, Mustafa Kemal kendi Tulon savaşını aramaktadır. Çanakkale'de ve Gelibolu yarımadasında askeri kahramanlıklar gösterdiği halde, Jön Türk ekipi buna imkân vermemektedir. Dördüncü yerde yazar Ulusal-Kurtuluş Savaşı üzerinde durmaktadır. İki olay ön plâna alınmıştır. Çünkü bunların seyrinde insan karakterinin niteliği, kişiliği, karar almada öngörü ve bu kararların uygulanmasında irade gücü ifadesini bulmaktadır. Birincisinde Mustafa Kemal'in Yunan istila ordusunun karşısında geri çekilme kararı alması çok önemlidir. Böyle bir kararın alınması yüksek sorumluluk duygusu ile askeri istidat gerektirmektedir. Bununla ilgili olarak, yazar, Napoleon ordularının taarruzu karşısında Rus kumandanı Kutuzov'un geri çekilmesiyle analoji yapmaktadır. Böylelikle düşman silahlı güçlerinin komunikasyon bağlarını kesmek, cephe ve cephe ardı ilişkilerini uzatmak, ge-

23 Aynı eser, s. 147.
24 Aynı eser, s. 150.

Levent Şahverdi Arşivi

lecekteki zafer taarruzlarını hazırlamak strateji ve taktiği uygulanmaktadır. İkincisinde Mustafa Kemal'in Yunan istila ordularına karşı taarruz kararını almasıdır. Bu kararla Türk ordusunun, Türk halkının zaferi sağlanmıştır. Bununla ilgili olarak, tecrübeli bir askeri uzman olan Todor Kojuharov Mustafa Kemal'in karakteriolojik niteliklerini çok doğru ve güzel belirtmiştir. Bunlar, güçlü bir irade, kararlılık azmi, öngörü, sorumluluk duygusu vs. dir. Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal'in yılmazlığını ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak yazar şöyle yazmıştır: "Onun kesin emri, bir adım geri çekilmemektir. O, böbreklerindeki eski hastalıktan iki büklüm, ölü gibi bembeyaz, kenetlenmiş dudaklarla, tamamen nefse dönmüş gece gündüz siperlerde bulunuyordu. Bu anda kendisinde, halkının bütün enerjisini biriktirmişti. Oh, Sakarya'da bir başarısızlık vakasında o kafatasını parçalayabilirdi!" Yazar Mustafa Kemal'in, Yunanlıların geri çekilme haberine tepkisini şu biçimde tasvir etmektedir: "O isterik bir biçimde, çılgın gibi, Mefistofel gülüşüyle korkunç bir tarzda gülüyordu. Anadolu'nun kalbine doğru safça saldıran cüretkar düşmanın suratına, şanlarla dolu yüzyıllar, bir efendi halkının kahraman gelenekleri, Asya'nın sonsuz ufukları gülüyordu." [25]

Todor Kojuharov "Bundan sonra ne olacak!" diye soruyor. Yazar kısaca kuruculuk günlerinin izlediğini, barışçıl devlet yapılanmasını, alfabe, kültür reformlarını belirtmiştir.

Yazar Atatürk'ün portre yazısının sonunda tekrar Gladston'un, Dizrail'in ölümüyle yeryüzünün daha az ilginç olduğu düşüncesini hatırlatmaktadır. Sözlerini şöyle bitirmektedir: "Atatürk işte böyledir, halkının atası, hançer, zeka, kalp ve iradedir. Kendi halkının büyük oğludur. XX. nci yüzyılın büyük yurttaşıdır." [26]

II

"İsmet İnönü" başlığını taşıyan diğer bir politik portre yazısında [27], Todor Kojuharov, Atatürk ile birinci yardımcısı, Türkiye'nin tanınmış politika adamı ve kumandanı arasındaki dostluk ve işbirliğini araştırmaktadır.

25 Aynı eser, s. 153.
26 Aynı eser, s. 155.
27 İsmet İnönü, **Ünlü Çağdaşlar,** s. 86 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yönde yazar, daha geniş liderlik, devlet başkanı ve yardımcıları, ikinci insan, başka bir ifadeyle "sağ el" konsepsiyonundan hareket etmektedir. O, onların karşılıklı ilişkilerini, rollerini, aralarındaki dinamizmi oldukça doğru bir biçimde saptamaktadır. O liderleri, zekâ, akıl ile, yardımcılarını, elin işleviyle açıklamaktadır. Yazar bilim alanında ve politika alanında yardımcıların, "sağ elin" önemini küçümsememekle birlikte, öncelikleri iddialarını haklı olarak reddetmektedir. Bununla ilgili olarak şöyle yazmaktadır: "Ben bu iddialara inanmıyorum. "Sağ el"e ne kadar becerikli ve ne kadar istidatli da olsa, yine de "el" kalmaktadır; hiçbir zaman zekâ olamaz, zekâ eli harekete geçirir". [28] Todor Kojuharov'a göre: "Büyük kişilerin en büyük meziyeti, etrafında istidatlı yardımcıları toplamak, "sağ el" ise, bunların arasından en iyisini seçmektir. Gerçekten büyük insan olanlar, yardımcıları tarafından gölgede bırakılacaklarından korkmazlar ve bununla, işe yaramaz kimseler celbeden önemsiz kişilerden ayrılmaktadırlar."[29] Yazar, bazan çok önemli rol oynayan "sağ elin" olumluluklarını da değerlendirmektedir. Böyle hallerde onlar yeteneklerini, büyük bir şefin yönetiminde büyük bir davaya hasretmektedirler. Onun adı da ebedileşmektedir."[30] Todor Kojuharov, Napoleon ve Barandot, Napoleon ve Bertie arasındaki karşılıklı ilişkileri bu açıdan araştırmaktadır.[31]

Yazar büyük Türk devlet adamı Atatürk ile onun "sağ elinin" münasebetlerini de bu geniş konsepsiyonu açısından değerlendirmektedir. Portre yazısı şu saptamayla başlamaktadır: Dünya, politik sahnede Atatürk'ün güçlü simasının ardında kendisinden ayrılmayan savaş arkadaşı İsmet İnönü'yü görmeye alışmıştır. Yazar, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra dostunun onun yerini almasını çok dogal bulmaktadır. Onun Türkiye'nin Cumhurbaşkanı seçilmesini gözönünde bulundurmaktadır.

Todor Kojuharov bu iki büyük Türk devlet adamının arasındaki ortak çizgilerle ayrılıklar belirtilmiştir. Onlar karakter, mizaç bakımından çok farklıdırlar. Yazara göre, "Atatürk ihtiyaridir, her türlü şartların sınırlarını kabul etmiyen, önüne geçilmez bir doğası vardır. Tükenmez enerjisi karşısında her türlü çerçeveler kırılmaktadır. Bunlar, bu olaganüstü kişiyi

28 Todor Kojuharov, **"Ünlü Çağdaşlar", Ioakim Fon Ribentrop,** s. 117-118.
29 Aynı eser, s. 119.
30 Aynı eser, s. 119.
31 Aynı eser, s. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

genel düzeyin üstüne çıkarmaktadır ve bütün eksiklikleriyle onu, kimse tarafından reddedilemez bir önder yapmaktadır. Atatürk özgündü, her türlü geleneklere yabancıdır; geçmişin en büyük simalarını bile kopye etmez." [32] Onun için tek bir ideal vardı ve bu ideal, onun Tanrısıydı - Türkiye'nin ululuğudur." [33]

Todor Kojuharov keza, İsmet İnönü'nün de ordu çevrelerinden geldiğini, parlak bir subay olduğunu kaydetmiştir. Fakat yazara göre, onun karakteri tamamen farklıdır. "O yardımcı olmak için dünyaya gelmiştir. O, Atatürk'ün kurmay şefi olmak için yaratılmıştır; Bertie'nin Napoleon'la bağlı olduğu gibi-emeksever, mütavazi ve iddiasızdır." [34] İnönü yirmi yıl gölge insan kalmış, sessiz, mütevazi, fakat her zaman parlak şefine elzem ve çok faydalıdır. Todor Kojuharov'a göre, "Bütün kurmay şeflerinin kaderi böyledir." [35] Görüldüğü gibi, yazar İnönü'nün Atatürk'ün birinci yardımcısı olması rolüne en yüksek değer vermektedir.

Todor Kojuharov bu iki büyük insanın çabalarının sağlam bir prensip üzerine dayandıklarını defalarca vurgulamıştır. Bu ilke, kendi halkına sadakatle hizmet etmek, yeni bir Türkiye uğrunda savaşmaktır: "Bu idealin uğruna, yeni Türkiye'nin bu iki büyük oğlu -Atatürk ve İsmet İnönü- ölüm kalım savaşında birleşmişlerdir." [36]

Portrenin devamında Atatürk ile İsmet İnönü'nün Birinci Dünya Savaşı zamanında Kafkas Türk Ordusu'ndaki ortak çalışmaları, onları Karabekir'in işbirliği -ki bunu yeni, ihya edilmiş yeni Türkiye'nin embriyonu olarak vasıflandırılmıştır- ,[37] Süriye'de Türk ordusu, nihayet Küçük Asya'da Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda çalışmaları belirtilmiştir. Todor Kojuharov onların ortak çalışlamalarının yapıcı niteliğini belirtmiştir: "Onların önünde, kendilerini birleştiren büyük bir dava duruyordu. Bu çöküntülerden yeni bir devletin çıkması lazımdır. Devlet adamının zekası ile kumandanın zekası bir bütün olduğu halde, şu harika yapılmalıdır, bir ölü, bir zamanlar Kristol Lazar'ı dirilttiği gibi, diriltmelidir. Bu iki arkadaş biliyorlar ki, bu, herşeyden önce, organizasyon işidir, emek ve iradedir.

32 Todor Kojuharov, **"Ünlü Çağdaşlar", İsmet İnönü,** s. 87.
33 Aynı eser, s. 87.
34 Aynı eser, s. 87.
35 Aynı eser, s. 86.
36 Aynı eser, s. 87.
37 Aynı eser, s. 88.

Levent Sahverdi Arşivi

Kemal, üstüne Kemalizmin politik organizasyonunu, İsmet ise, ordunun yönetimini ve organizasyonunu aldı." [38] Yazar, bu iki büyük insanın aralarındaki büyük itimadı ve karşılıklı sevgiyi belirtmiştir. O, İsmet İnönü'nün, Eskişehir'de Atatürk'ün aldığı karar münasebetiyle söylediği sözlerini iktibas etmektedir: "Mustafa Kemal bizim efendimizdir. Biz onun ellerinde yalnız aracız." [39] Sonra Atatürk'ün de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde söylediği sözleri belirtmektedir: "Benim hizmetlerimi büyültmeyiniz. Burada benim vicdanım bulunuyor!" Bununla O İsmet İnönü'yü göstermiştir. [40] Portrenin sonunda Todor Kojuharov özetleyerek İsmet İnönü'ye en yüksek değer vermektedir: "...Onun ismi bütün Türk halkı tarafından bilinmelidir... Türkiye, mütevazi asker İsmet İnönü'den başka böyle bir insan tanımamaktadır. O, ün ve şeref yolunda Türk tarihinin en ağır yıllarında şefini aralıksız izlemiştir. Ve bundan dolayı Atatürk'ün hemen ölümünden sonra, ulus gözlerini İsmet İnönü'ye çevirmiştir; o şanlı selefinin yerini almıştır." [41]

III

Todor Kojuharov'un "Avrupa'da" adlı kitabındaki "İstanbul Eskizleri" başlıklı seyahat notları İkinci Dünya Savaşı öncesinde yazılmıştır.[42] Kaleme alınmasında, yazarın "Çar Ferdinand" adlı Bulgar gemisiyle İstanbul'a değin yapılan gezi gözlemlerinden faydalanılmıştır. Tür itibariyle felsefi-politik yolculuk yazıları niteliğindedir. Yazarın somut gözlemleri esasında, birbiri üzerine tabakalaşmış dört medeniyetin tarihi incelenmiş, araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Todor Kojuharov'un genel tarih konsepsiyonu kısaca seyahat notlarında sunulmuştur. O şöyle demektedir: "Herşey doğmakta, yaşamakta, ihtiyarlamakta ve ölmektedir. Bu kaçınılmaz biyolojik yasanın tarihe de şumülü vardır. Roma İmparatorluğu'nun yıkımı üzerinde Bizans yükselmiştir, onun yıkımı üzerinde de Türkiye yükselmiştir. Bizans İmparatorluğu kendi günâhlarının ağırlığı altında yıkılmıştır. Doğudan Türklerin askeri orduları belirmiş, tedricen Karadeniz ve Gelibolu boğazlarından Balkanlar'a geçerek Viyana'nın sur-

38 Aynı eser, s. 89.
39 Aynı eser, s. 90.
40 Aynı eser, s. 90.
41 Aynı eser, s. 91.
42 Todor Kojuharov, "Avrupa'da", ABV Yayınevi, Sofya 1941, s. 72 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

larına değin geldiler. Buradan Türk saldırılarının geri çekilmesi başlamıştır... Güney-Doğu Avrupa'da binlerce minare bugün o hakimiyeti hatırlatmaktadır."[43] Bu kensepsiyon bir derece İbn Haldun'un tarih anlayışlarını hatırlatmaktadır. Fakat bu görüşler biraz modernleştirilmiş, bazı tarihsel gerçekler gözönünde bulundurulmuştur. Todor Kojuharov'un tarih ve kültür görüşlerinin çok önemli ve esaslı bir öğesi, politik, ekonomik, sanat, mimari ve genellikle medeni buluşları, insanlığın gelişimindeki, halkların kültür ırsiyeti arasındaki bağlılık, devamlılık ilkesidir. Nitekim yolculuk notlarında başlıca dört kültür düzeyi arasında devamlılık izlenmiştir: 1. Roma İmparatorluğu çağı; 2. Bizans İmparatorluğu zamanı; 3. Osmanlı İmparatorluğu zamanı; 4. Kemalist Türkiye Cumhuriyeti dönemi. Bu yaklaşım ve tarihsel yorum Todor Kojuharov'un yolculuk yapıtına geniş bir özlülük ve kapsam kazandırmaktadır. Ortaya birçok önemli politik, ekonomik ve tarihsel kültür sorunları konulmaktadır.

Todor Kojuharov'un "İstanbul Eskizleri" yolculuk yapıtını beş kısma ayırabiliriz. 1. O zamanki Bulgaristan vatandaşlarının yakın veya uzak ülkeleri ziyaretten kaçınmak psikolojisiyle ilgili düşünceler ileri sürülmüştür. Buna destek olarak, Ivan Vazov'un Vitoş dağında bir çoban ile konuşması ve Vitoş dağı, Sofya ve Iskir nehri üstüne ünlü şarkı zikredilmiştir. Bunu, Bulgaristan'a o değin yakın ve komşu olan Türkiye'yi ve özellikle İstanbul'u ziyaret eden vatandaşların sayısının az olması da göstermektedir. II. "Çar Ferdinand" gemisiyle İstanbul yolculuğu ile ilgili kısa bilgiler. III. Karadeniz Boğazı ve Boğazın iki sahilindeki güzelliklerden hayranlıkla dolu gözlemler. "İki kıtayı birbirinden ayıran dar su şeridinin, otuz yüzyıldan beri politik savaşların altın elması olduğu" [44] belirtilmiştir." İnsanlığın tarihi yüzyıllarca bizzat burada, denizin kaprisli zikzaklar yaptığı yerlerde yaratılmıştır. Bospor'un fetih savaşı, dünyanın mevcudiyeti kadar eskidir." [45] Yazar şu özetlemeyi yapmaktadır: "İnsanlık bütün dillerde Bospor'un peyzaj ve şirinlikleri önünde hayranlığını belirtmektedir."[46] Gemide, Bulgar, Alman, Fransız olmak üzere çeşitli milliyetlerden insanların yolculuk yaptığı gözönünde bulundurulmaktadır. Yazara göre, Karadeniz'in - Bospor - Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın bu nazik girinti ve çıkıntıları olmasa yeryüzü çok yeknesak ve usandırıcı olacaktı.

43 Aynı eser, s. 107-108.
44 Aynı eser, s. 76.
45 Aynı eser, s. 78.
46 Aynı eser, s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazar İstanbul'un bazı yöre semtlerini vurgulamıştır: Bulgaristan'ın Uyanış Çağı ve San Stefano Bulgaristan'ı ile bağlı olan Rus Elçiliğinin bir zamanki yaz makamının bulunduğu Büyük Dere, Büyük Güçlerin gemilerinin çapa attığı ve Doğu Sorunu ile meşgul olmak için elçilerin toplandığı Terapiya-Tarabya. Burada genç bir subay olarak tanınmış Fransız yazarı Piyer Loti ve Todor Kojuharov'un bir zaman önce kendisiyle görüştüğü İtalyalı subay Pelegrini burada hizmette bulunmuşlardır. Yıldız Köşkü, Beylerbeyi Sarayları, Beşiktaş, Dolmabahçe gibi yerler kısaca belirtilmiştir. Dolmabahçe'yi Bospor'un en büyük, en değerli diamanti saymaktadır. Sonra İstanbul ve Üsküdar'ın muazzam manzarası belirtilmektedir. IV. Gemiden ayrıldıktan sonra ve asıl Galata ve Haliç geçildikten sonra İstanbul'un ziyareti başlamaktadır.

Ayrı ayrı, somut kültür yapıtlarının ziyareti, onların geçmişte ve halihazırda kültür boyutlarını saptamak için vesile olmuştur. Nitekim İstanbul'daki "Kapalı Çarşı", bu şehrin bir zamanlar Yakın Doğu ve Akdeniz devletlerinin ekonomik merkezi olduğu çağı hatırlatmaktadır. O zamanlar Kostantiniye, Roma ve Atina'nın harabeleri üzerine yükselmiş, dünyanın en büyük şehri olmuştur.[47] Şimdiki Londra veyahut Newyork banker merkezlerini andırmaktadır, Türkler Konstantinopol'u Bizans'tan miras almışlardır. Kapalı Çarşı İmparator Jüstinian'in at ahırı imiş. Bununla ilgili olarak bu büyük devlet adamının kişiliği ve onun zamanında yürütülen politika değerlendirilmek istenmiştir. Bospor'un sahillerinden Doğu Avrupa, Asya, Afrika olmak üzere üç kıta yönetilmektedir. Beş bin hücrenin kemerleri "güçlü bir kuruculuk - Roma'nın ruhu" sembolü halini almaktadır.[48] Bu güçlü irade ve ruh, eski Roma'nın harabeleri üzerine yeni bir İmparatorluk yükseltmiştir. Konunun merkezini Jüstenian'ın kişiliği almaktadır. Onun hakkında birbirine zıt kaynaklar vardır. Tarihçi Prokopi yapıtlarından birinde onu övmektedir, göklere çıkarmaktadır. "Gizli Tarih"inde ise yere batırmaktadır. Dikta ve mağrurluk duyguları adalet çabalarını bastırmaktadır. Justinian en büyük despot, güçlü bir avtokrat olmaktadır. O, iki ilkeyi - Roma'nın evrensel dünya monarşisi ile Hıristiyanlığın Tanrısal Çarlığı düşüncesini birleştiren Bizans İmparatorluğu'nun politik doktrinini yaratmıştır. [49] Onun güçlü ruhu kuvvetli bir donanma ve kuvvetli bir süvari yaratmıştır. Bunlar Bizans İm-

47 Aynı eser, s. 84.
48 Aynı eser, s. 85.
49 Aynı eser, s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

paratorluğu'nun yönetiminin iki güçlü aracı, silahıdır.

Bizans kuruculuğunun harikalarından biri olan Aya Sofya'nın serin kemerleri tekrar Justinian ile Teodora'nın zamanını, bir zamanki imparator sarayını ve ünlü hipodrumu, imparator ile imparatoriçenin tanışmalarını ve evlenmelerini, Nika ayaklanmasını ve bastırılmasını -ki 40 bin kişi öldürülmüştür- hatırlatmaktadır. Onların devlet yönetimi, irade ve enerjileri rekonstruksiyon edilmektedir. Bu münasebetle, isyanla ilgili olarak "Aya Sofya" kurulmuştur.

Todor Kojuharov tekrar, birkaç yüzyıl İstanbul'un, müminlerin başkenti olduğu ve şimdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehrinin tarihin toz toprağına karıştığı motifine dönmektedir. Yazara göre, yeni Türkiye'deki iktidar bu paytahta ilgi göstermemektedir. O şöyle yazmıştır: "Reformatörün güçlü eli ona dikkat çevirmemektedir, hatta onu küçümsemektedir. Küçük Asya'nın çöllerini bahçeye çevirmek isteyen bu el, Ankara'nın yalçın kayaları üstüne yükselen bu güçlü ve iddialı el, adeta Bospor'a dikkatsizlikle ve tamamen bir küçümseme ile işaret ediyordu." [50]

"İstanbul Eskizleri"nde Todor Kojuharov Osmanlı İmparatorluğu zamanının kültür irsiyeti motifini genişletmektedir. Bu sorun hatta insanlığın kültür gelişiminde devamlılık problemi halini almaktadır. Bununla ilgili olarak, bir zaman önce bir tren yolculuğu zamanında, Kemalist aydınların temsilcilerinden iki Türk gazetecisiyle karşılaşması ve onlarla bu sorunların tartışılması episodunu aktarmaktadır. O, gazetecilere hitap ederek, içtenlikle şunu söylemiştir:

- Siz, Türkler, parlak tarihinizle gururlanabilirsiniz. Bir bakınız, hatta Buda-Peşte'de bugüne değin Türk semti denilen semt durmaktadır. (I.T. - Todor Kojuharov'un "Avrupa'da" adlı kitabında Macaristan ve başkenti hakkında mükemmel bir seyahat yazısı bulunmaktadır.) Size bu muazzam tarihsel mirası bırakmak için sizin sultanlarınız yüzyıllarca ne kadar çok şöhret biriktirmişlerdir... [51]

Fakat o, Türk gazetecilerinden şu beklenmedik olumsuz yanıtı almıştır:

50 Aynı eser, s. 90.
51 Aynı eser, s. 108.

Levent Şahverdi Arşivi

- Bu mirastan dolayı bize gıpta etmeyiniz. Biz, yeni Türkler, ona değer vermiyoruz ve onu sizlere terketmeğe hazırız... Fakat ben bunda halkımız için ibret verici ve faydalı bir şey görmüyorum. Bu bütün fetihlerden ne kaldı". [52]

Todor Kojuharov bu eksik ve tekyönlü anlayışlara itiraz etmiş ve Türkiye'nin geçmişteki kültürüne ve genellikle de, o zamana kadarki umum beşer kültür ırsiyetine karşı bu nihilist, inkarcı münasebeti şiddetle eleştirmiştir. Bununla ilgili olarak, bazı yapıtların zaman zaman yıkıldığı halde, dünya kültürünün gelişiminde ırsiyet bağlılığını, İmparator Roma şehrinde eski abidelerin korunduğunu, Mikel Anj'ın ulu ve değersiz yapıtı olan Aya Petro kilisesinin kurulmasını, zamanın tarihsel akışında, her türlü ihtimallere karşı İstanbul'daki tarihsel camilerin muhafazası ve korunmasının gerektiğini belirtmiştir. O şöyle yazmıştır: "Aya Sofya tarihsel değeriyle parıldamaktadır. Fakat eski Konstantinipol'un harabeleri üzerine kurulan sultan camileri zerafeti ondan çok daha üstündür." [53] O, II. Bayazit tarafından kurulan "Yeşil Camii", Sultan Süleyman'ın kurduğu zarif "Süleymaniye Camii" gibi İstanbul abidelerini gözönünde bulundurmuştur. Bu düşüncelerin fonu üzerinde Todor Kojuharov şu özete varmıştır: "Marmara Denizi'nin bu büyük şehrinin ölümsüz abideleri iki büyük hükümdarı - Justunian ile II. Mehmet'in- ulu simalarını hatırlatmaktadır." [54]

Todor Kojuharov yolculuk notlarının devamında kısaca Konstantinopol'un düşmesini, Osmanlı İmparatorluğu zamanında burada yapılan değişiklikleri anlatmakta, bugünü ise abideleri ve 600 minaresi ile tasvir etmektedir.

Yazar yolculuk yazısının bu bölümünde bazı noksanlıklara ve hatalara meydan vermiştir. Konstantinopol XIV. yüzyılda değil, XV. yüzyılda, 1353 tarihinde değil, 1453 yılında fethedilmiştir. [55]

Nihayet yazar yolculuk yapıtının bu bölümünde şu özeti yapmaktadır: "Hayır, halkının geçmişini bu dende acımasız inkar eden Türk mes-

52 Aynı eser, s. 108-109.
53 Aynı eser, s. 111.
54 Aynı eser, s. 111-112.
55 Aynı eser, s. 112.

Levent Sahverdi Arşivi

lekdaşlarım haklı değillerdir." [56] Yazara göre, "Bu camiler olmasa, Avrupa'daki Türk egemenliğinin hiçbir kültür mazereti olamazdı." [57]

Böylelikle Todor Kojuharov Kemalist aydınlarının bir kısmının nihilizm ve aşırı duygusallıklarını kesinlikle yargılamakta, özellikle Türk kültürünün birlik ve bütünlüğünü ve genellikle umumbeşer kültür mirasının ırsiyet bağlılığını inandırıcı bir biçimde kanıtlamaktadır. Çok sonra, yazarın hayatta olmıyacağı bir zamanda benzer konsepsiyon Birleşik Amerika Devletlerine, Viskonti Üniversitesinde yapılan uluslararası konferansta oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu görüşler çağdaş Türk istoriyografyası tarafından da tamamen kabul edilmektedir. Bütün bunlar tarih ve kültür tarihi alanında Todor Kojuharov'un görüşlerinin ne kadar sağlıklı olduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda Todor Kojuharov bazı hatalara da kanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı zamanında nasyonel sosyalist Almanya'nın ve faşist İtalya'nın ilk zamanlardaki başarılarına kapılmış gibi görünmektedir. Herhalde bununla ilgili olarak Türklerin bir gün Avrupa'dan uzaklaştırılacağı ve İstanbul'un bile elden çıkarılacağı gibi esintiler - ne kadar hafif bir ihtimal olarak belirtilse de- bu yapıtında da görülmektedir. O zaman bile Türk camilerinin birer yüksek kültür abidesi olarak korunması yanlısıdır. Üzerinde durduğumuz fikirler de buna bağlı olarak yönlenmiştir.

V. Todor Kojuharov yolculuk notlarının sonunda beş-altı sayfa da "Prens Adaları"na ayırmış ve bunları ayrı bir bölüm halinde vermiştir. Gerçekten de, adaları görmemek, İstanbul'u tam olarak görmemek demektir. Yazara göre, Tanrı Dede, Bospor ve Haliç'in tasvir edilmez güzelliklerini yarattıktan sonra Üsküdar'ın üstündeki Çamlıca'dan -ki buradan İstanbul'un harikulade panoraması serilmektedir- Marmara Denizi'nin masmavi aynası üzerine birkaç koyu yeşil damla serperek, Prens adalarını yaratmıştır.[58] Müellif "Şeytan Adası"nın, Halki (Heybeli) ve Prinkip (Büyük Ada) adalarının kısa, fakat mükemmel tasvirini yapmıştır. Bunları, adalara sürülen Bizans imparator ve imparatoriçelerin sürgünlükleriyle zenginleştirmiştir.

56 Aynı eser, s. 113.
57 Aynı eser, s. 113.
58 Aynı eser, s. 114-115.

Levent Şahverdi Arşivi

Redaksiyon notunda belirtildiği gibi, Todor Kojuharov'un "İstanbul Eskizleri" İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı bitirilememiştir. Böyle olduğu halde, yapıt bütünlüğünü korumaktadır. Felsefi, politik ve tarihsel kültüre sanatsal yolculuk türünün klasik örneklerinden biri olarak, hiç kuşkusuz ki, kalacaktır.

Özetliyerek bir kez daha, Todor Kojuharov'un yazar, toplumcu ve gazeteci olarak büyük yeteneğini, kısa politik portre ve sanatsal yolculuk türlerinin gelişimindeki katkısını, yeni, modern Türkiye'nin kurucusu, büyük devlet adamı, büyük kumandan ve Cumhurbaşkanı Atatürk'e sürekli ve sistematik ilgisini, İsmet İnönü'yü de ihmal etmediğini, onların karakter, mizaç ve kişiliklerine, Türk halkının Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetlerine, Türkiye Cumhuriyeti yıllarında politik, ekonomik ve kültürel reformlarına objektif ve doğru bir değer verdiğini bir kez daha belirtiyoruz. Aynı zamanda yazarın gözünden, Kemalist Türk aydınlarının bir kısmının Osmanlı İmparatorluğu çağındaki kültürel mirasa nihilistik ve duygusal aşırılıkları da kaçmamıştır. O haklı olarak, Türk halkının ve insanlığın kültür ırsiyetinin bağlılık ve bütünlüğünü belirmiştir. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki politik, ekonomik ve kültürel mirasa olduğu gibi, Kemalist Türkiye'deki çağdaş modern reformlara da en yüksek değer vermiştir. Böylelikle Bulgaristan ile Türkiye arasındaki dostluk, iyi komşuluk ve işbirliğine de büyük katkıda bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KÂZIM KARABEKİR'İN EĞİTİMLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. ZEKERİYYA ULUDAĞ *

Birinci Cihan Savaşı sonlarında Avrupa'nın "Hasta Adam"ı tarih sahnesindeki rolünü tamamlamak üzeredir. Altı asırlık bir geçmiş, bir devrin kapanışı ile birlikte bir medeniyetin tarih sahnesinden çekilişini de yaşamaktadır. Osmanlı Devleti toprak kayıplarını önleyemediği gibi ülkenin içlerine kadar uzanan yabancı istilâlarına engel olamamıştır. Mondros ve Sevr gibi ülkenin bağımsızlığını ve hürriyetini elinden alan mütareke ve antlaşmalar paramparça olmuş bir ülke ve ne yapacağını bilmeyen bir kitleyi var olma ya da yok olma ile karşı karşıya bırakmıştı.

"Genç subaylar ve milliyetçi aydınlar Dünya Savaşı yenilgisinin utancını duymakta ve vatanın kurtuluşu için bir çıkar yol aramaktadırlar. Fakat başlangıçta onlar da şaşkındırlar ve arzularını gerçeklerin yerine geçirme eğilimindedirler". [1] Bu arzu sadece genç neslin değil milletin de arzusudur. Ancak toplum büyük bir kargaşayı yaşamaktadır ve hiç kimse ne yapacağını bilmemektedir. Millete önderlik edenler, böylesi mukaddes bir davayı gerçekleştirmek için hür ve bağımsız bir hayatı yaşamak isteyen halktan, bütün bir mücadele boyunca daima destek görmüş ve onların yardımlarını hep yanlarında bulmuşlardır.

1919 yılı bir devin dirilişine şahit olacaktır. Bu tarihten itibaren verilen mücadele, baskı ve zulüm altında inleyen, bağımsızlığını kaybetmiş, emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak isteyen diğer milletlere de örnek olacaktır. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine buradaki mebusların ve vatanseverlerin Anadolu'ya geçirilmesi ve Ankara'ya getirilmesi olayı başlamıştır. Çünkü İstanbul'dan vatanın kurtarılmasının oldukça güç olduğu anlaşılmıştır. [2]

---

* OMÜ Samsun Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 D. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 301.

2 Y. Özkaya, **Aydınların Ankara'ya Kaçışı**, s. 894.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak Anadolu'nun sosyal, kültürel, ekonomik ve askerî manzarası pek iç açıcı değildir. Bu durum aniden ortaya çıkmış bir hâl olmadığı gibi birdenbire ortadan kalkması da mümkün değildi. Çünkü merkezî otorite gittikçe artan bir hızla zayıflamakta, ekonomik gücün azalması devletin bir çok isyanlarla karşılaşmasına sebep olurken millî birlik her gün daha da dağılma eğilimleri göstermekteydi. Burjuva sınıfı toplumsal hayatta ortaya çıkmadığı için azınlığa ait ticaret erbabı can çekişen İmparatorluktan koparabildiklerini ileride kendi ülkelerine aktarabilme düşüncesiyle hareket ediyordu. Orta sınıfın yerine getirmesi gereken ticarî faaliyetler ortadan kalktığı için çöküş hızlı bir şekilde gerçekleşiyordu. Dinî ve siyasî hoşgörü ve hürriyetin azalması ekonomik gerileme ile at başı gidiyordu. Bürokrasi devletin azalan gelirlerini tamamlamak maksadıyla zaman zaman suistimallere yönelirken siyasî otoritenin sarsılmasına ve halkın devlete olan güveninin kaybolmasına sebep oluyordu. [3]

Diğer taraftan Tanzimat'tan beri Osmanlı toprakları içinde cereyan eden siyasî ve fikrî tartışmalar, Kurtuluş Savaşı'nın başladığı dönemde sona erdiği gibi bu tartışmaları yapanlar da aynı düşünce ve aynı ruh etrafında birleşmeyi âdeta bir görev kabul etmişlerdi. Böylece Türk milletinin kurtuluşuna, dirilişine, atılışına ve yükselişine ait prensipler teker teker belirmeye başlamıştır. Hepsini bir araya getiren bu kavram "millî" kelimesidir. II. Meşrutiyet döneminde din ve milliyet kelimeleri etrafında meydana gelen tartışmalar kurtuluş mücadelesi boyunca "merkezleri bir ve içiçe konmuş iki daire gibi" birbirine yapışmış, millî heyecan dinî duygu ile birleşerek yeni bir hareketi başlatmıştır. [4]

Her ne kadar taze bir güç ve yeni bir ruh ve dinamizmle topyekün bir kurtuluş hareketi başlamış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin son dönem karışıklığı her yerde hüküm sürmektedir. "Kamusa eğitim ve sağlık hizmetleri de okul ve hastahane gibi tesisler sayılıydı. İstanbul dışında ise parmakla gösterilecek kadar azdı". [5] Bilhassa eğitim-öğretimle ilgili faaliyetler savaşın da bir sonucu olarak tam bir çöküşü yaşamaktadır. Nisan 1919 tarihinde bir görevle Anadolu'ya geçen K. Karabekir de bu konuda farklı düşünmemektedir. Olayları yakından gören birisi olarak O'nun, bu

3 A. Kurtkan, **Genel Psikoloji**, s. 179-180.
4 Bkz. P. Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, s. 83-84.
5 S. Y. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s. 107.

Levent Şahverdi Arşivi

durumdan endişe ve üzüntü duymakta olduğu görülmektedir. Hatta Anadolu'da meydana gelen dinî kaynaklı isyanların dahi cehaletin sonucu ortaya çıktığını belirtirken, eğitimsizliğin ülke için bu acı sonuçları doğurduğunu ileri sürmekte, "cahillik, her zaman yakın tarihlerimizde de milletimizi daima geri geri çekecek nice kanlı hadiseler kaydediyordu" [6] diyerek bu kötü ve istenmeyen olaylara dikkat çekmektedir.

Özellikle şu satırlar ülkenin genel durumu hakkında daha dikkat çekici bir manzarayı gözler önüne sermektedir. "Şarka doğru açıldıkça hükümet bakımsızlığı, halk azlığı, münevver yokluğu, fakirlik, cahillik, harabîlik... Buna karşılık asırlarca Osmanlı saltanatının merkezi olan İstanbul; memleketin büyük servetini muazzam abidelere, muhteşem saraylara çevirmiş. Mülkî ve askerî yüksek idare ve irfan müesseselerinin bağrına yerleşmiş ve bütün millete, az emekle ve hatta emeksiz bile türlü nimetlerin ve kazançların burada elde edilmesi mümkün olduğu kanaatini fiilen vermiş". [7] Elbette sadece bu düşünceler değil bilhassa Anadolu'nun her bakımdan öksüz ve yetim muamelesi gördüğü yine "Bir gün Türk varlığının dayanacak kudret kaynağı olan Anadolu, her bakımdan her devirde ihmale uğramış, kendi haline bırakılmış idi. Meşrutiyet devrinde de bu, böyle gitmiş idi." [8]

Eğitim ve öğretim ise, ülkenin genel durumundan pek farklı olmadığı gibi belli bir kesim bu alanda kalkınmanın ancak İstanbul'dan olabileceğini düşünürken böyle bir düşüncenin yanlış sonuçlar ortaya çıkaracağını gören K. Karabekir, tahsil ve terbiye sistemimizin, ilim müesseselerimizin kuruluş yerlerinin yanlış olduğunu, usullerinin eksik olduğunu ve kâfi gelmediğini belirtirken, kalkınmanın sendelemek olmadığını dile getirmektedir. [9] İlâve olarak diğer taraftan İstanbul'da bulunan çok az sayıda insanın münevver geçindiğini fakat diğer taraftan okulsuz ve eğitimsiz büyük bir gençliğin bulunduğunu da gözden ırak tutmayan Paşa, gençler arasında bu ikiliğin aydınlar ile halk arasında da mevcut olduğuna temas eder.

Batı'nın ilerlemesi karşısında bizim geri kalışımızın nedenleri üzerinde

6 Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 13.
7 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 173.
8 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 173.
9 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 173.

Levent Sahverdi Arşivi

duran Paşa; "buna sebep istibdat idaresiydi, millî bir hükümetin olmayışı idi... Bakın size birkaç darb-ı mesel okuyayım: Akar su pis tutmaz. Dünya gavurların, ahiret İslâmların... Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar... Türk'e fırsat verme, katleder evlâdını. Efendiler Türkler hiç böyle söz söyler mi? Bunları düşmanlarımız uydurarak söylemişlerdir" şeklindeki ifadelerden sonra "Bugün müstebit bir idarede şirket tesis olunamaz, sebeb-i felâketimiz Avrupa'da buharın tatbikatından itibaren başlar. Biz buhara başladığımız zaman Avrupa her şeyde terakki etmişti" [10] derken, geri kalışımızın başlangıcını sanayi inkılâbının başlarına kadar geri götürür ve bunun sebebini de ilim ve teknolojide geri kalışa bağlar.

Geri kalışın sebepleri araştırılmaz ve bu engeller ortadan kaldırılmaya çalışılmazsa yok oluş kaçınılmaz olacaktır. Kalkınmanın tek bir yolu vardır o da maarifte yapılacak organizasyonlar ve yeni düzenlemelerde ortaya çıkacak olan terakkidir. Bir toplumun kas gücü ile kalkınmayı sağlayamayacağını düşünen Karabekir, ahlâk ve âdetlerin medeniyetin ölçüsü olamayacağını belirtirken bunun tek mihenk taşının sanayide yapılacak hamlelerle ortaya çıkacağını ifade eder. [11]

Meşrutiyet'ten beri devam eden kültür ve medeniyet kavramları üzerindeki tartışma burada da kendini gösterir. Kâzım Karabekir, Türk düşünce dünyasında bu kavram üzerinde de belli bir yere sahip olan Ziya Gökalp gibi düşünür ve medeniyeti kültürden farklı olarak yorumlar. Medeniyet hakkında yapılan ayırım konusunda O, Doğu ve Batı medeniyeti diye iki farklı medeniyet türü yerine, insanlığın bir tek ortak medeniyete sahip olduğunu iki yönden yapılan gelişmelerin bu medeniyeti ileri götürmek istidadına sahip olduğunu, dolayısıyla insanlığın da kâinat gibi birlikte yürüyüp gittiğini, bu terakkiye ayak uyduramayanların ezilip yok olduğunu belirtmektedir.[12]

İnsanlığın ortak hedefinin "tefekkür etmek ve insanlık seviyesinde hareket etmek" [13] olduğu kabul edilirse insanlık tarihi içinde bugüne kadar ortaya çıkmış olan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin zaman zaman mecrasından sapmış olduğu da kabul edilebilir. K. Karabekir medeniyeti

10 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 260.
11 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 260, 296.
12 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 334.
13 Lahbabi, **Millî Kültürler ve Medeniyet**, s. 185.

Levent Şahverdi Arşivi

ilerletmek ve ülkeyi uykusundan uyandırmak hususunda "insanlığın müşterek hedefi, birçok menfi fikir ve fiillere rağmen, medeniyeti ileri götürmektir" ifadelerini kullandıktan sonra, bu olumsuz düşünce ve fiilleri ise "ilim ve hakikat düşmanlarının, ilmi mehcur sayarak vesayet altında tutmaya kalkışmaları, bununla da kalmayarak onu imha etmek için ellerinden geleni yapmaları... İnsanların içinde pek eski zamanlardan beri yetişe gelen nice hür düşünceli mütefekkirler cehlin, taassubun, ihtirasın kahrına uğramışlardır. Eserleri mahvedilmiş, hatta kendileri işkencelere uğratılmıştır... Beşeriyet için yüz karası olan bu maceralar olmasaydı, insanlık tarihinin seyri ve bugün bulunduğumuz medeniyet safhası bambaşka olurdu" [14] şeklinde açıklarken insanlığın ortak hedefinde meydan gelen sapmaları da tespit etmekte ve açıklamaktadır, diyebiliriz.

Buradan hareketle, bilimsel gelişmelerin en önemli karakterinin insanlığı bazı temel prensipler etrafında birleştirme kabiliyeti olduğunu söyleyebiliriz. Medeniyet zihnî bir faaliyetin sonucu olarak ortaya çıktığına göre "zihinsel faaliyetin sesi yavaştır, fakat hiç durmaz" [15] hükmüne katılmamak mümkün değildir. Bu konuda gençliğe ve aydınlara düşen görevleri ise Paşa; "Gençlerin hayatta ilk ve son vazifesi, hakikat severlik olmalıdır. Türk gencine yakışan, doğruyu bilmek ve doğru bildiğini yapmaktan şaşmamaktır. Gençlik istikbal demektir. Biz istikbalimizi gençliğin simasında okuyabiliriz. Gençliğimiz tenkitlerini hakikat severlik esasına göre yapmalıdır" [16] şeklinde açıklamaktadır.

Eğitimle İlgili Düşünceleri

İnsanın yeryüzünde varolduğu günden itibaren kendisi ve çevresiyle uyumu dikkate alınmış ve bunun düzenlenip düzenlenemeyeceği üzerinde durulmuştur. Böyle bir faaliyet son zamanlarda bütün zamanı kapsayacak şekilde ele alınıp tartışılırken, genellikle de çocukla başlamak fikri kabul görmüştür. Toplumların hayat kaynağı, geleceği ve varoluş dayanakları hep bu faaliyet içinde aranmıştır. Böyle bir araştırma daha henüz biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak gelişmemiş varlık şeklinde kabul edilen çocuktan başlayacaktır. Elbette böyle bir anlayış öncelikle onun insan olma

14 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 333-334.
15 Olvier Reboul, **Eğitim Felsefesi**, s. 115.
16 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 335.

Levent Şahverdi Arşivi

vasfını ortadan kaldırma hak ve yetkisine sahip değildir. Bu bakımdan "eğitimin insanda fikrî ve ahlâkî kişiliği oluşturduğundan, hayatın akışına yön verdiğinden kimsenin şüphesi yoktur." [17]

İşte bu endişelerden dolayı ülkemizde de toplumun her kesiminden, çağın ileri gelen şahsiyetleri, eğitimle ilgilenmiş ve görüşler ileri sürmüşlerdir. K. Karabekir'in her şeyden önce bir asker olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak düşünen herkes gibi o da zaman zaman eğitimle ilgili olarak yazılar yazmış, fakat bunu sadece bir hobi olarak yapmış bir şahsiyet değildir. Eğer öyle olsaydı pek de dikkati çekmez, hatta üzerinde durulmaya bile değmezdi. İleride temas edeceğimiz gibi o bu alanda yazılar kaleme almanın ötesinde, ülkenin içinde bulunduğu karışıklığa rağmen okullar açmış, düşüncelerini pratiğe dökmüş olan dikkate değer bir şahsiyettir.

Yukarıda değindiğimiz gibi birçok aydın ve askerle birlikte Anadolu'ya geçen Kâzım Karabekir doğuda göreve başladığı andan itibaren halkın ve ülkenin problemleri ile ilgilenmiştir. Buradan hareketle onun eğitim alanında niçin yazdığını şu satırlarda daha iyi anlayabiliriz: "Ana ve babalarını harb-i umuminin herhangi bir herc ü mercinde kaybetmiş binlerce yetim ve öksüz masumları Erzurum'un sine-i merhametine sığınmış buldum. Fakat çıplak ve sefil... Şark-ı Anadolu'da beni bekleyen namütenahî ve hassa işlerin çokluğuna ve güçlüğüne rağmen bu yavruları büyük bir şefkatle bağrıma bastım ve Şark'ın bütün yetim ve öksüzlerine hakikî ve pek şefik bir baba oldum. Benim gibi rakîk kalplerin sağ-yi müşterekleriyle Erzurum'u ebediyen şenlendirecek leylî mekteplerde bu çocuklarımızı mesud ve bahtiyar kıldım". [18] Bu satırlar O'nun, halkın dertleriyle ilgilenen bir duygu dünyasına sahip olduğunu ortaya koyarken, diğer taraftan şartların zorlaması ve ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla aç ve sefil, okula gidemeyen, bilgiden mahrum olan çocukların eğitilmesi meselesini gündeme getirmiştir.

Toplumsal endişelerden yola çıkan K. Karabekir, bilgide.. yoksun bir neslin iradesini başkalarının emrine vereceği kaygısıyla hareket ederken böyle bir gençliğin meydana getirdiği milletin adalet, iktisat ve harp sa-

17 J. Lef / G. Rustin, **Genel Pedagoji**, s. 2.
18 K. Karabekir, **Öğütlerim**, s. (I).

Levent Şahverdi Arşivi

halarındaki gücünün de zayıf olacağını belirttiğini söyleyebiliriz. O, bu konuda "en kuvvetli millet; nüfus çokluğu, bakımı bir tarafa bırakılırsa, his birliği, itikat birliği, menfaat birliğini temin etmiş olan camialardır" ifadesini kullanırken bunlara sahip olmayan milletlerin mesut olamayacakları kanaatini de taşımaktadır. Huzuru, mutluluğu ve refahı yakalayabilmenin yolu olarak ise; gençlik için "tahsil ve terbiye"yi, halk için de "bilgi ve terbiye"yi ihtiyaç duyulan iki unsur olarak görür. [19]

Osmanlı Devleti'nin bütün kurumları ile bir yenileşme hareketine girişmesi, toplumda ortaya çıkan fikrî ve siyasî alandaki tartışmalar daima halktan kopuk bir şekilde cereyan etmiş olduğu, her alanda bir düalizmin yaşandığı ortak bir kanaat olarak ileri sürülebilir. Özellikle mektep-medrese, alaylı-mektepli, doğulu-batılı gibi kavramlar Tanzimat'tan günümüze kadar ve halen de devam eden [20] düşünceler olarak kabul edilebilir. [21]

İşte buna benzer bir düşüncenin ürünü olarak eğitim yoluyla toplumsal kalkınmanın sağlanabilmesi için, aydınların önderliğinde halkla bütünleşmeyi düşünen Paşa, sadece okullara önem verilmesinin bu bütünleşmeyi sağlayamayacağı kanaatini taşır. Aydınlarla halk arasında daima var olagelen uçurumun giderilmesi ya da en aza indirilebilmesi için, "millî muaşeretimizi, sıhhatin korunmasını, kazanç ve tasarrufu, yanlış belletilmiş ve inandırılmış şeyleri onların ruhuna ve vicdanına eza vermeden ve onların mukaddesatına hürmetten ayrılmadan" öğretim yoluyla mümkün olabileceği düşüncesindedir. [22]

Çocukların ruh, zihin ve bedenlerini bir arada terbiye etmenin, onların ruhuna ve vicdanına eza vermeden ve onların mukaddesatına hürmetten ayrılmadan mümkün olabileceği kanaatinden [23] yola çıkan Karabekir'in,

19 Bk. Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 42.

20 Bugün için bu alanda devam eden tartışmalara bir örnek olarak F. Baykan'ın **Türkiye'de Aydın Efsanesi** isimli kitabının 36. sayfasındaki şu satırları çarpıcı bir örnek olabilir: "Batı fikriyatı kıymet terazisinde tartılmadan, doğruluğu yanlışlığı tespit edilmeden -ve daha da vahimi- doğru dürüst anlaşılmadan piyasalanıyor. Garbın her türlü müzahrefatı (çörü, çöpü) sanki Hind kumaşı gibi sunuluyor. Hatta üniversitelerde de okutuluyor."

21 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Z. Uludağ, **Şehbender-zâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm**, s. 16-116.

22 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 42.

23 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

okumak, okutmak ve sonra da yapmak ve yaptırtmak [24] düşüncesi ile böyle bir faaliyetin içine girdiği ve her vesile ile hayatının sonuna kadar her fırsatta bunları dile getirdiği görülmektedir.

İnsan vaktinden önce dünyaya gelmiş olan bir varlık olarak görülür. [25] Zamanından önce doğmuş olması onun eksik olacağı anlamına gelmeyeceği gibi aksine gelişimi açısından bir avantaj olduğu da söylenebilir. Diğer canlılarla karşılaştırıldığında onun eğitilebileceği hatta eğitilmek zorunda olduğu açıkça görülebilir. İnsan birçok düşünür tarafından tarihsel bir varlık olarak kabul edilir. [26] Böyle bir düşünce ise onun doğumla birlikte getirmiş olduğu potansiyel kabiliyet ve istidatlarının eğitim yoluyla geliştirilebileceğini, toplumsal ve kültürel hayata uyumunun sağlanabileceğini bize gösterir.

K. Karabekir, eğitimde millî dayanışmayı esas alırken, iktisadî kalkınmayı hedef olarak seçer. Toplumsal ideallerin her şeyden önce sevgiden kaynaklandığını ifade ederken, böyle bir duygunun fertlerin kalplerine yerleştirilmesi gerektiğini belirtir. Bunun dışında başka bir kalkınmanın olmadığını ileri sürerken, bir fert bütün millet için, bütün millet bir fert için prensibini benimsediğini açıklar. [27] O, bu düşünceleri ile bir taraftan milliyetçi bir eğitim sistemi ortaya koyan Alman filozofu J. G. Fichte'yi hatırlatırken [28], diğer taraftan -yukarıdaki ifadeleriyle- duygu yoluyla eğitimi gerçekleştirmek isteyen okulun mensuplarından Festalozzi'yi hatırlatmaktadır. [29]

Bu düşüncelerin bir benzerini de "ferdin ruhunda, millî kültür, hem nazariye hem de hissî dayanaklara sahip olur. Yani fert millî değerleri hem sever, hem de onlara ilmî bir kanaatle iman eder. Bunlara da idealistler adını verebiliriz [30] diyen Z. Gökalp'in fikirleri K. Karabekir'in aşağıdaki

24 Bk. K. Karabekir, **Öğütlerim**, s. (II).

25 O. Reboul, **Eğitim Felsefesi**, s. 24.

26 Bk. T. Mengüşoğlu, **İnsan Felsefesi**, s. 176.

27 Bk. K.Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 295.

28 Bk. K. Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi**, s. 236-240.

29 Duygu yoluyla eğitim konusunda "öğretmenin öğrencileri sevmesi, öğrencilerin ise onu sayması... onlara bir baba şefkati ve ihtimamı göstermesi" gibi ifadeler ve bu okulun temsilcilerinden Pestalozzi duygu yoluyla eğitimi açıklarken; "Bu okulda yıllarca fakir elli kadar çocuğun arasında yaşadım; bu sefillere insan gibi yaşamayı öğretmek için yoksulluk içinde, ekmeğimi onlarla paylaştım, onlar gibi sefil bir hayat sürdüm" ifadelerini kullanmaktadır. Aktaran J. Leif / G. Rustin; **Genel Pedagoji**, s. 153-155.

30 Z. Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

düşüncelerini desteklemektedir. Paşa, millî değerlere bağlı bir eğitim-öğretim düşünürken bunun esaslarını dört prensipte belirlemeye çalışır. Bunlar: Fonksiyonel, düşünceli, başarıcı, yaratıcı, yaraştırıcı, hamata, tutumlu, lüksten kaçar, aile kurmaya hevesli; vatanını ve vatandaşını seven aydınlar yani ideal insanlar yetiştirmek; ikinci olarak halkı eğitmek, bilgilendirmek ve insanca yaşamayı öğretmek; kızların eğitimine özel bir önem vermek ve onların bilgili, tutumlu ve aile sever olmalarını sağlamak ve son olarak her türlü müessesenin kuruluşu esnasında halkla bütünleşmek ve halkın durumunu göz önünde bulundurmak. [31]

Eğitimi, milî ve manevî değerlere bağlılık olarak gördüğünü anladığımız K. Karabekir; eğitimi, duygusal plânda ele alırken bunu milletin ve memleketin mevcut durumunu göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmış ve anlatmıştır. Doğu Anadolu'da başlatmış olduğu eğitim faaliyetleri için kaleme almış olduğu çocuk terbiyesi ile ilgili "Öğütlerim" isimli kitabında, terbiyeyi, çocukta "baş terbiyesi", "beden terbiyesi" ve "organ terbiyesi" olmak üzere üç kısımda ele almakta ve üzerinde durmaktadır. Baş terbiyesinden, insanı ilim ve irfan sahibi yapan, bunun yanında Allah'a yaklaştıran bilgiyi anlar. Beden eğitiminden ise, günlük yapılan hareketlerde vücudun atıl vaziyette kalmasının önlenmesi düşünülmektedir. Diğer organlarla ilgili terbiyeden ise duyu organlarının eğitilmesi, bunların faziletlere yönlendirilmesi ve böylece meydana gelecek bir davranış değişikliği anlaşılmaktadır. [32] Bir başka ifade ile eğitim "ruh, dimağ ve vücut" terbiyesi olarak anladığını ifade eder.

Bilindiği gibi eğitim-öğretimdeki düalizmin ortaya çıkış tarihi XVIII. yüzyılın sonlarına kadar geri götürülebilir. Medreselerin fonksiyonunu kaybetmesi, yapılan faaliyetin ilme ve bilgiye değil bu alanda çalışmayanlara hizmet eder hale gelmesi sonucu yapılan yenileşme hareketleri, medresenin karşısına mektebi çıkarmıştı. Ancak birliğin sağlanamaması ve hizmetin verilememesi bilginin tabana yayılamamasını ortaya çıkardığı gibi yukarıda da temas ettiğimiz üzere farklı iki zihniyetin oluşmasına sebep olmuştur. [33] İşte bu ve buna benzer endişeleri göz önünde bulunduran ve insanın üç yönünü ele alan bir eğitim-öğretim hareketinin

31 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 176-177.

32 Bk. K. Karabekir, **Öğütlerim**, s. 12.

33 Bu konuda geniş bilgi için bk. A. Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 188-203; B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 84-86; N. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 250-251.

Levent Şahverdi Arşivi

pratikte başarılı olabilmesi için, sadece yenilik değil aynı zamanda birlik ve beraberliğe de sahip olması gerektiği üzerinde duran K. Karabekir, "bu vatana ayrı ayrı, içi boş, içi çok dolu, çürük ve sağlam, karma karışık bir harçla, taban tabana zıt bir terbiye ile, bir türlü yekdiğerine ekleyemeyeceğimiz yarım ilimler ile mi yapacağız? Görüyoruz, maarifte vahdede (birliğe) ne büyük bir lüzum var ve biz el'an bu vahdet meselesi üzerinde toplanmış değiliz, bu noktada çok, pekçok durmak ve düşünmek lâzım" [34], demektedir.

Eğitimin bugün örgün ve yaygın olarak yapıldığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Z. Gökalp buna benzer bir ayırımı "yaygın terbiye" ve "organize terbiye" şeklinde yapmaktadır. Birinci tip eğitimi kültürel hayatı kazandıran yol olarak, ikinci şeklin ise; önceden tespit edilen bir gayeyi gerçekleştirmek üzere belirli metotlarla belirli bilgilerin ebeveyn, okul ve mürebbiler eliyle kazandırılması olarak anlarken; birinci yol milletin canlı vicdanını naklettiği halde ikinci yolun önceki neslin cansız eserlerini aktardığını belirtir. Bazı milletlerde her iki eğitim anlayışının birbirine yaklaştığını bazılarında ise bunun ayrıldığını, böyle bir durumda ise kültür ve medeniyetin birbirine uyumunun sağlanamayacağını ilâve etmektedir. [35]

Buna benzer bir düşünceyi K. Karabekir'in düşünceleri arasında da görmek mümkündür. Yukarıda da belirtildiği üzere O, halkla aydınlar arasındaki ayrılığı kaldırmanın ancak eğitim yoluyla mümkün olabileceğini düşünürken bunun yolunun da halkın kabul etmiş olduğu ve yaşattığı kültürel bağlara yönelmekle mümkün olabileceğini düşünmektedir. Gelişmiş ülkelerin en küçük kasabasında dahi oranın en zarif ve cazibeli üç binası o kasabanın esasını teşkil etmiştir. Mabet, mektep, ibret yeri (sanat icra yerleri) derken, bazılarının bizde bunlardan bir kısmını kötü olarak yansıtma çabaları ahlâkımızı bozmaktan ve halkın bunlara karşı nefretini artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Ayrıca bir taraftan tarihsel köklere bağlı olan ve diğer taraftan halkın arasında yaşayan İslâm'ın temel prensiplerinin zamanla alışkanlık haline geldiğini belirtirken, bu değerlere önem vermenin beşikten mezara kadar ilim emreden sevgili Peygamberimizin ruhunu da şâd edeceğini belirtmesi, yukarıda ifade ettiğimiz uyumu da sağlayacağı kanaatini taşıdığını ortaya çıkarmaktadır. [36]

34 K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 183; ayrıca bk. **A.g.e.**, s. 178-181.
35 Bk. Z. Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 321-326.
36 Bk. K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 192-193.

Levent Sahverdi Arşivi

Diğer taraftan çocuklar için kaleme almış olduğu "Öğütlerim" isimli kitabında millî ve dinî prensiplerden faydalanan Paşa bu prensiplerin zaten halkın arasında yaşadığını söylemesi gibi ifadeler yukarıdaki düşünceleri kuvvetlendirmektedir. [37] Özellikle bu kitabın baş tarafına çocuklar için kaleme almış olduğu iki şiir bu ifadelerin en tipik örneğini teşkil etmektedir.[38]

İnsan denilen varlığı anlamada ortaya çıkan düşüncelerin başında aklın mutlak egemenliğini savunan ekol gelir. Böyle bir fikir Antikçağ'dan Ortaçağ'ın sonlarına kadar Doğu ve Batı dünyasında hâkim olmuştur. Hem tabiatı hem de tabiat ötesini anlamada yeter kabul edilen akıl, insan ruhunun derinliklerinde bulunan insana has bir özellik olarak kabul edilirken, eğitim burada yaratıcı ve faal bir rol oynamaktan daha çok yardımcı bir rol oynamaktadır. Böyle bir düşünce İslâm dünyasında farklı bir şekilde yorumlanmasına rağmen aklın insan eğitimi için yeter bir güç olduğu inancı uzun yıllar sarsılmamıştır. [39] Neticede böyle bir faaliyetin "skolastik" diye adlandırıldığı, dış dünyadan kopuk âdeta kapalı bir havza ortaya çıkardığı kendini yenileyemediği genel hükmü kabul edilebilir.

K. Karabekir yazılarının birçok yerinde senelerdir yapılan teorik eğitimden şikâyet etmektedir. Bu uğurda harcanan zamanın boşa gittiğine, kalkınmayı da sağlayamadığımız gibi bir sonuca ulaştığına dikkat çekmektedir. "Yapılan tahsil ekseri yerlerde muhakeme ve mukayese ile, amelî ve tatbikî olmadığından dolayı ezberlenmiş bir yığın malûmattan ibaret kalıyor" [40] şeklindeki düşüncelerini kaleme alırken okulda verilen eğitimde erkek çocukların yapmış olduğu el işlerinin yanında mukavva,

37 Bk. K. Karabekir, **Öğütlerim**, s. 22-23, 27, 32 ve diğerleri

38 ***Sabah Duası***

Sabah oldu kâinat
Nurun ile uyandı
Kudretinle İlahî!
Bütün hayat uyandı.

Huzuruna dizindik
Veriyoruz şu andı
Vazifemi yapmadan
Yemek yemem ve yatmam

Sen de bize kuvvet ver!
Çalışmaya kuvvet ver!
Varlığımız Senindir
Bizi her gün sevindir.

Akşam Duası

Bugün dahi mektepte
Biz bir çok şey belledik
İdmar, türkü oyunla
Vücutları besledik

Bol saf hava, bol güneş
Yüzümüze kan verdi
Karnımızı doyurduk
Bu da bize can verdi

Geldi yatmak zamanı
Rahatlık ver ey Tanrı
Artık uyku gözleriz
Nurlu sabah özleriz.

Kâzım Karabekir, **Öğütlerim**, Giriş.

39 Bk. H.Ziya Ülken, **Eğitim Felsefesi**, s. 8-15.

40 K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 194.

Levent Sahverdi Arşivi

kum, çamur, tahta, teneke ve demir işlerinin girmemesinden ve beden eğitimine gerekli önemin verilmemesinden sadece sıra üzerinde okuma yazma ile ve cansız idmanlarla günün geçiştirildiğinden Allah'ın vermiş olduğu kabiliyetlerin geliştirilemediği, öğrencilerin de uyuşuk bir şekilde kaldığı görüşünü ileri sürmektedir. [41]

Çocuk davasında gösterişten ziyade memleketin ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiği üzerinde duran K. Karabekir, ülkede "iş zihniyeti"nin hâkim olması üzerinde dururken, Türk gençliği denince sınırlı bir alanda yaşayan, sınırlı bilgiler elde eden bir kesimin değil bütün kadroları ile Türk gençliğinin düşünülmesini ister. [42] Bu düşünceleri destekleyen veya aynı zihniyeti yansıtan, dönemin Maarif Bakanlarından H. Suphi "Maarifimizin ruhu milliyet, istikâmeti Garp, hedefi millî iktisattır" ifadelerini kullanırken "mektep bir iş evidir, esnaf ocağıdır. Mektep, meslek tahsiline yarar" [43] diye eklemektedir. Böyle bir hareket noktası elbette ki ülkenin içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurularak ifade edilmektedir.

Eğitim ve Çocuk

"Her şey eşyanın Hâlikı elinden çıkarken iyidir, her şey insanın elinde tereddi eder". [44] Emile yazarı J. J. Rousseau eserine bu sözlerle başlıyor. Burada "her şey"den maksat çocuktur. Onu bedbaht edecek olan da, onu hayata bağlayacak olan da insandır veya insanın çocuğa yaklaşım tarzıdır. "Çocukluk insan gerçeğinin en önemli safhasıdır. İnsanlığın bütün gücü ve tohumu onda yaşamaktadır. Çocuğu tanımak, tarihi, medeniyeti, kültürü tanımak kadar güçtür diyen H.Z.Ülken, eğitimi de çocuğun yetişmesi olarak kabul eder". [45] Her varlığın kendine göre bir bakım tarzı vardır. İnsanın yetişmesini sağlayan, ona bazı bilgileri aktaran, ömür boyu hayatını yönlendirme beceri ve kabiliyetini kazandıran ve her şeyden önemlisi insanı diğer canlı türlerinden ayıran eğitim ve öğretim faaliyetidir, denilebilir.

Çocuk ve çocukluk üzerinde yapılan araştırmalar her iki kavramı da salt bir biçimde açıklayamamaktadır. [46] Gerçi yıl ve yaşa göre yapılan bir takım

41 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 194.
42 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 359.
43 Aktaran; M. Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, s. 17.
44 J.J. Rousseau, **Emile**, s. 2.
45 H.Ziya Ülken, **Eğitim Felsefesi**, s. 1.
46 Bk. A. Yörükoğlu, **Aile ve Çocuk**, s. 13 ve dev.

Levent Sahverdi Arşivi

sınırlamalar hukuksal ve eğitim açısından bazı kolaylıklar sağlıyorsa da zaman zaman onu anlamaya yönelik bir çözüm de olamamaktadır. Çünkü her çocuğun biyolojik ve psikolojik yapısı farklı şekilde gelişme göstermektedir. Ancak bütün bu belirsizliklere rağmen Kant'ın ifadesiyle "insan, terbiyenin meydana getirdiğinden başka bir şey değildir" [47] düşüncesine uygun olarak çocuk için eğitimin zorunluluğu fikrine katılmak mümkündür.

Eğitimde çocuktan başlamanın gerektiği konusunda J. Dewey'in 'çocuğun etrafında her şey her vasıta dönecektir. Esas olan çocuktur' düşüncelerine temas eden K. Karabekir devamla "her vasıtayı çocuk etrafında döndürmek ve onu hayata amelî olarak atabilmek için ve hayatta, tatbikatta olabilecek olan her vasıtayı onun eline vermek ve âdeta iptidaî tahsilinden çıkarken çocuğun biraz ellerini nasır tutturmak ve o suretle kafasına cilâ vermek bizim için en lâzımlı bir terbiye istikametidir" [48], demektedir. Bu düşünceleri ile teorik eğitimle pratik eğitimi birleştirdiğini düşünen Paşa, çocuk için pratik eğitimden elleri nasır tutmayı anlamakta olduğu görülmektedir. Bu düşünce ilk etapta kabul edilebilir gibi görünmese de yaparak-yaşayarak bir öğretime yer vermesi bakımından önemlidir.

Böyle bir gayeyi gerçekleştirmek için öncelikle ülkede mevcut olan öğretim metotlarını tenkit ile işe başlayan K. Karabekir, ezbere dayalı bir öğretim yerine çocuklarda duygunun, daha büyüklerde ise akıl yürütme ve karşılaştırma gücünün geliştirilmeye çalışılmasının uygun olacağına böylece hem hafızanın tahripten korunacağını hem de beden eğitimine gerekli özenin gösterilmesiyle ruhun, zihnin ve vücudun birlikte korunacağı kanaatini taşımaktadır. [49] Çocuklarda geniş bir bilgiye gerek olmadığını, bilâkis onların bu dönemde sadece aklî kabiliyetlerinin geliştirilmeye ihtiyaçları olduğunu dile getiren K. Karabekir devamla, çocukların aklî melekelerinin olayları izahı, eserden müessire (tesir edene) geçiş, bu geçişin sürati, nitelik ve niceliklerin takdiri konularında düşünce ve muhakemeye alıştırılmaları gerektiğini de ilâve etmektedir. [50] Bu konuda ortaya konulan düşünceler; eğitimin gayesi, "kendi kendine harekete geçme, kendi kendini

47 Aktaran; B.Z. Egemen, **Terbiye İlminin Problemleri**, s. 59.
48 K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 289.
49 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 195.
50 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 11.

Levent Sahverdi Arşivi

eleştirme ve kendiliğinden güçlü, yaratıcı ve akıllıca fonksiyon gösteren, kendi kendine gelişen bir zihin teminidir" [51] diyen idealist bir eğitim anlayışını yansıtmaktadır denilebilir.

Bütün bunlara rağmen çocuk eğitiminde, her türlü bilgi ve becerinin çocuklardan beklenmesi veya onların böyle bir faaliyet içine girmelerinin istenmesi mümkün değildir. Böyle bir eylemin içerisinde yer alabilme, çocuk açısından belli bir psikolojik olgunluğa ulaşabilmeyi gerektirdiği gibi zihin yetenekleri bakımından, çocuğun yapısına uygun bir öğrenme ve kavrayış düzeyine erişmiş olması ilk şart olarak kabul edilebilir. [52] Bu anlamda K. Karabekir de çocuklara pratikte bazı araç ve gereçlerin gösterilebileceğini belirtmesine karşılık, "çocuk neyi yapabilirse onu kendisi yapar" derken hem bu yaş ile ilgili duruma dikkat çekmekte hem de bazı alışkanlıkların yine de bu yaşlarda kazanılabileceği görüşünü tekrarlarken, duygusal dünyaların geiştirilebilmesi için onlara millî-tarihî olayların anlatılmasını ve davranış değişikliği yapacak olan "adâb-ı muaşeret" metotlarının anlayacakları bir şekilde, pratik olarak anlatılmasının faydalı olacağını ifade etmektedir. [53]

Teorik bir eğitim anlayışını dile getirmekle beraber çocukların zihinlerinin gereksiz birtakım bilgilerle meşgul edilmemesi ve ezberletilmemesi gerektiğini belirten K. Karabekir, millî ve manevî değerlere çocuk eğitiminde yer verilmesini istemekte, böylece onların ahlâkî yapılarının da korunmuş olacağını belirtirken [54], bu yaşlarda çocukların duygu dünyalarının geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. [55] Bunun metodunu ise; başlangıçta semboller, armalar ve rozetler ile slogan haline getirilmiş olan ve insanların ruhlarına hitap eden cümleler olarak anlamaktadır. Bunun için O, şu ifadeleri kullanır: "Her topluluk, etrafında toplandığı esasların remizlerinden bir arma yapar ve toplandığı yere asar ve bunun küçük bir örneğini de göğsünde, kolunda veya yakasında rozet olarak taşır. Millet camiaları da daha büyük mikyasta olmak üzere arması,

51 C. Alkan, **Eğitim Felsefesi**, s. 23.

52 A. Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, s. 78-79; Eğitim yaşları konusunda daha geniş bilgi için bk. H.Z. Ülken, **Eğitim Felsefesi**, s. 157-204.

53 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 16-17; "Öğütlerim" isimli eser münhasıran bu prensipleri çocuklara öğretmek ve onları hem toplumsal hayata adapte edebilmek hem de çocukları katılacakları eğitim faaliyetinde başarılı kılabilmek endişesiyle yazılmıştır.

54 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 205.

55 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 29.

Levent Sahverdi Arşivi

bayrağı, millî renkli rozetleriyle birbirinden ayırt edilmiştir. Her milletinki kendi mensuplarınca sevilir, saygılanır, mukaddes varlıklarından sayılır."[56] Bütün bu görüşler eğitime idealist bir açıdan yaklaşan ve duygusal yöne ağırlık veren Ziya Gökalp'in eğitim anlayışını hatırlatırken[57], duygusal yönün sembollerle kuvvetlendirilmesi hususunda ise; yine O'nun, terbiye edici olan okul değil, millî çevredir. Millî buhranların olmadığı dönemlerde onların yerini tutacak olan millî bayramlar ve ideale ait işaret ve prensiplerde devam edebilir. Bu gibi millî sembollerin terbiye edici tesirleri önemlidir" [58] görüşleri ile uyuşmaktadır.

Genel eğitim sistemleri içerisinde en çok tartışılan konulardan birisi hiç şüphesiz ki değerlerin verilip verilmemesi veya değerlere uygun bir eğitimin yapılıp, yapılmamasıdır, denilebilir. Tanzimat'tan bugüne kadar geçen süre içerisinde uygulama imkânı bulan eğitim anlayışımıza baktığımızda aynı tartışmayı görmek mümkündür. Bazen öğretim yoluyla verilecek olan bilginin bu bilgiyi alan çocukta bir davranış değişikliği meydana getireceği ve ayrıca bir değer eğitiminin gereksiz olduğu kabul edilirken, bazen de Mehmet Akif'in "Şimdi Asım, bana müfrit de, ne dersen de / Marifetten de cüdâ, Şark o faziletten de" mısralarında belirtildiği gibi değerlerin marifet yani bilgi ile birlikte verilmesi gerektiğini düşünenlerin de olduğu görülmektedir. [59]

"Değerlerin öğretilebilirliği ve değerin hem benimsenmesi hem de benimsetilmesi konusu bir taraftan felsefe tarihinde diğer taraftan eğitim tarihinde tartışılırken, bu problemin kendisinin ilk defa Sokrates tarafından ele alındığı bilinmektedir. O, bilginin fazilet olduğunu ifade ederken, bunun öğretilebileceğini de düşünmektedir. Ancak modern düşünce, pozitivist zihniyetin bir devamı olarak bu görüşü, değer hükümlerini kognitif yapıda görmediği için kabul etmemiştir", [60] denilebilir.

Eğitimi çoğu zaman yeni bir kültür yaratmak veya insan denilen varlığın yeni bir kültür ortamına girmesini sağlamak olarak kabul edersek, ülkemizde olduğu gibi çok hızlı bir şekilde kültürel yapısı değişikliğe uğ-

56 K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 171, 29.
57 Krş. C. Alkan, **Eğitim Felsefesi**, s. 60-61.
58 Bk. Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 49.
59 Krş. M.S. Aydın, **İnsan Yetiştirme Modelimiz ve Değer Eğitimi**, s. 253.
60 M.S. Aydın, **İnsan Yetiştirme Modelimiz ve Değer Eğitimi**, s. 253.

Levent Sahverdi Arşivi

rayan toplumlarda bu varlığa hangi değerler verilecektir? M. Aydın bu konuda, "bizim maarif tarihimiz, ahlâkın, dinin ve sanatın ilim (klasik şümullü manasıyla) olduğu inancının ağır bastığı tarihtir" [61], ifadelerini kullanırken değerlerin bu kavramlar içerisinde yer aldığını düşünür. Buna rağmen bugüne kadar mevcut eğitim faaliyeti içerisinde değerlerin yeterince verilmediği kanaatine katılmak mümkündür.

Milletimizin benliğine işlemiş olan ve eski zamanlardan beri var olagelen güzel âdetlerimize dikkat çeken [62] K. Karabekir, çocukların eğitiminde yer verilmesi gereken hatta milletin bütün fertlerinin hayatına uygulanması konusunda ısrarla durduğu ve bunu çok önemli bulduğunu söylediği faziletler hakkında; çocukların "ruhlarına sindirilmesi lâzım gelen esaslar arasında bir milletin tereddisini ve harabisini mucip olan düşmanları ve bunlara karşı mücehhez olmaklığımız lâzım gelen vasıfları çok mühim bulmuştum" ifadelerini kullanmaktadır. "Çocukların ve gençlerin bilmesi lâzım gelen" diyerek korunulması gereken düşmanları ve sahip olunması gereken özellikleri sıralamaktadır. Burada bilinmesi gerekenlerden kasıt toplumsal hayatta geleneksel olarak yaşatılan değil, aksine öğretim yoluyla verilen bilgi ve eğitim yoluyla bunların davranış olarak kazandırılması istenmektedir, denilebilir.

Esasen, toplumun temel değerlerini eğitim ve öğretim yoluyla yeni nesillere aktarma, eğitimin temel amaçlarından olduğu gibi bu değerleri, toplumun değişen şartları karşısında yeniden ele almak, üzerinde düşünmek ve ortaya çıkacak olan problemleri önlemek eğitim düşüncesinin de görevleri arasındadır [63], denilebilir. İşte bu maksatla olsa gerek K. Karabekir, çocuk ve gençlerin kaçınmaları gereken hususları beş maddede toplarken, bunların söz ve yazı ile bazen de fiilen insana musallat olduklarını ifade etmektedir. Bu kötülükler ise; ahlakî, sıhhî, iktisadî, içtimaî ve siyasî düşmanlar olarak kabul edilirken bu düşmanlara karşı kazanılacak konular da; selabetli olmak, sağlam olmak, samimî olmak, sadık olmak ve sabırlı olmak şeklinde sıralanmıştır. Çocukluk çağındaki bu erdemlerin gençlik döneminde; fazilete, düşünce sahibi olmaya, teşebbüs gücüne, feragat ve fedakârlık gibi erdemlere dönüşeceğini ifade ederken, bu erdemlerle ilgili olarak, Türk milleti hürriyet ve istiklâlini bu niteliklere sahip olduğu için

61 M.S. Aydın, **a.g.e.**, s. 253.
62 Bk. Kâzım Karabekir, **Öğütlerim**, s. 22, 25; **Çocuk Davamız**, s. 171.
63 Bk. N. Fidan, M. Erden; **Eğitim Bilimine Giriş**, s. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

kazanmıştır, düşüncesini de vurgulamaktadır. [64]

Değerlerin eğitimde yer almasını çocuklara ve gençlere öğretilmesini isteyen K. Karabekir'in, bu düşüncelerini Batı'daki eğitimle ilgili gelişmelerden söz ederek kuvvetlendirme yoluna gittiğini görmekteyiz. O, milletin fertlerinde ve bilhassa okul eğitimi yoluyla çocuklarda müşterek bir ruh yaratmak, müşterek duygu uyandırmak ve müşterek menfaat uyandırmak... müşterek duygunun gönül rızası olmaksızın iktidar mevkii ile yahut kanunlarla hiçbir şey yapılamayacağı XIX. asırda her millet tarafından anlaşıldıktan sonra "telkin ve ikna" ile vatandaşları bir hedefe yöneltmek...[65], Paşa'nın bu düşünceleri, idealist bir düşüncenin ürünü olan "entellektüel disiplin, ahlâkî karakter, kültürel konservatizm ve millî varlığın devamı için eğitim" [66] gibi fikirlere paralel tarzda gelişirken, telkin ve ikna metotları da, Kant'ın "üzerinde uygulanan zorlamanın onu kendi özgürlüğünü kullanmaya götüreceği, çocuğa kanıtlanmalıdır" [67], düşüncesine uygundur, denilebilir.

Eğitimin, anlam ve gaye itibariyle farklılıklar gösterdiği kabul edilebilir. "Ayrılıkların temel sebepleri insana ve kâinata bakışımızda yatar. Bir başka açıdan da bu farklılık, hakikat olarak kabul ettiğimiz değerlere dayanır" [68]. Bu cümlede olduğu gibi değerler söz konusu olduğu zaman akla ilk gelen varlık insan olmaktadır. Ancak insan olarak nitelenen varlığın bilimsel yollarla bugüne kadar kesin, belirlenmiş bir tarifinin yapılamadığı dikkate alınırsa, onun davranışlarının da determinist bir yaklaşımla önceden belirlenemeyeceği düşünülebilir. Ancak değer konusunun da bilimsel bilgiler gibi bir objektivitesinden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca böyle bir temeli bulmak, "iyi ve kötü konusunda herkesin kabul edebileceği esaslar bulmak" [69] anlamına gelir ki şimdilik böyle bir birliktelik görünmemektedir.

Kültür tarihmize baktığımızda, marifet-fazilet, talim-terbiye, eğitim-öğretim gibi kavramlar daima birbirini takip eder hatta tamamlar gibi yan yana kullanılmışlardır. Gerçi eğitimin temel çizgilerini, eğitimi yön-

64 Bk. K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 171-172.
65 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 277.
66 C. Alkan, **Eğitim Felsefesi**, s. 32.
67 O. Reboul, **Eğitim Felsefesi**, s. 81.
68 N. Tozlu, **Eğitim Sistemimizin İnsan Anlayışı**, s. 164.
69 E. Güngör, **Değerler Pisikolojisi**, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

lendiren siyasal ve toplumsal kurumların oluşturduğu ya da yönlendirdiği genellikle kabul edilir. [70] Burada amaç iyi ile kötü arasında bir seçim yapabilecek insanı yetiştirmek veya genel olarak iyi davranışlara sahip fertler yetiştirmektir. Bu maksatla K. Karabekir toplumu kurtarabilmenin yolu olarak ahlâkî mücadeleyi şart koşarken, bu bozulmanın sebebi olarak genellikle harici güçlerin ülke içinde ahlâkı bozmaya yönelik uyguladıkları bir oyun olarak görür. Böyle bir oyuna karşı koyabilmenin, toplumsal bozulmanın önüne geçebilmenin yolunu ise, öncelikle aileyi kalkındırmak şeklinde düşünürken bunu başaramadığımız sürece bozulmanın önlenemeyeceğini de kabul eder. [71]

Ayrıca çocukların ve gençlerin hatta toplumun eğitilmesi, iyi ve güzel davranışlar kazandırılmasında onun müracaat kaynağı dinî ve millî kaynaktan gelen değerler ve fazilet hisleridir, denilebilir. Çünkü çocuklar için yazmış olduğu "Öğütlerim" isimli kitabının birçok yerinde, davranışları kontrol aracı olarak vicdandan, mukaddes değerlere bağlılıktan ve halkın arasında geçerli olan ve İslâm ile çatışmayan atasözlerinden faydalanmakta ve bunların birer prensip olarak kabul edilmesini ve uygulanmasını istemektedir. [72]

Program, Okul ve Muhteva Hakkındaki Düşünceleri

Dünyadaki toplumsal gelişmelerin son zamanlarda çok hızlı bir şekilde aşama kaydettiği dikkat çekmektedir. Bu yapısal gelişmelerin temelleri araştırıldığında karşımıza Aydınlanma hareketiyle birlikte ortaya çıkan değişimler çıkmaktadır. Bilimsel gelişmeler ve uzmanlaşan alanlar, ekonomik, sosyo-kültürel ve teknolojik değişmeler ve bunların sonucunda artan toplumsal ihtiyaçların hızlı ve sistemli bir şekilde karşılanabilmesi zorunluluğunu gösterirken, bunun en kolay ve pratik yönünün programlanan bir hayat ile başarılabileceği kanaatini beraberinde getirmiştir, denilebilir. Her ne kadar eğitim alanındaki gelişme ve değişmeler hızlı bir şekilde ortaya çıkmıyorsa da yine de toplumsal dinamizmin gereklerini yerine getirmek üzere yeniliklere ayak uydurabilecek tarzda programlanması gereğini hissettirmektedir. [73]

70 Krş. B. Russell, **Eğitim ve Toplum Düzeni**, s. 38-39.
71 Bk. K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 339-340.
72 Bk. K. Karabekir, **Öğütlerim**, s. 25, 27, 32, 51.
73 Krş. F. Varış, **Program Geliştirme**, s. 25-26.

Levent Şahverdi Arşivi

Program; genel anlamda, yapılması düşünülen bir işin belirlenen hedefe ulaşmasında, bölümler ve bu bölümler arasındaki yapılış sırasını, zamanını ve gerçekleşme aşamasında uyulması gereken hususları gösteren bir tasarı olarak ifade edilebilir. [74] Bu anlamda büyük bir kitleyi ilgilendiren eğitim faaliyetlerinin ise gelişi güzel bir şekilde yapılması mümkün olmadığı gibi boşa harcanan zaman ve emek olarak ortaya çıkacaktır. Eğitim için programı, "öğrenci davranışlarının istenen yönde oluşturulması için yapılan etraflı planlama süreci" [75] olarak belirlemek mümkündür. Eğitim yoluyla programlı bir hayat anlayışı hem toplum ihtiyaçlarını hem de bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada faydalı olacak, "genç kuşakların başarıya dayalı bir fırsat eşitliğinden yararlanmak suretiyle, en uygun statü ve rollere hazırlanmalarını" [76] da sağlayacaktır. Diğer taraftan eğitimin "genel ve özel amaçları" da yine daha önceden hazırlanacak olan bu programlarla başarıyla gerçekleştirilebilecektir.

Bütün bu endişeleri dile getirmeye çalışan K. Karabekir, yapılacak reformların başarıya ulaşabilmesi için modern ve esaslı bir programa ihtiyaç olduğuna dikkat çekerken, böyle bir programın ancak işinin ehli olan uzman kişilerce yapılması gerektiğini ve kişiler arasında meydana gelecek küçük değişimlerin bu faaliyeti etkilememesi kanaatini taşır. O, düşüncelerini şu cümlelerle açıklamaktadır: "Selabetli, sebatlı, cesur ve müteşebbis, intizamlı ve tasarrufu bilir ve bir emel sahibi gençler yetiştirmek için yeni programımız o kadar ince tetkik ve tefekkürlerin mahsulü ve tamamen selahiyettar mesainin muhassalası olmalıdır ki faaliyetimizi şahsî kanaat ve kararlar durdurmasın; esaslı bir surette tayin edilecek maarif vechemiz eşhas arasında tebeddüllerden katiyyen müteessir olmasın ve uzun bir istikbâl için terakkiyat ile birlikte, takibe rehber tutulsun".[77]

Bugün eğitim sistemimizin meseleleri arasında ilk sırayı alanlar, daha çok plân ve programlarla ilgili olanlardır, diyebiliriz. Elbette uygulamadan kaynaklanan ve yeni model olarak kabul edilen projelerden doğan aksaklıklar da olmakla birlikte uygulanmakta olan programların kısa süreli olması sık sık plân ve program değiştirilmesi eğitimdeki başarısızlıkları ortaya çıkarırken, toplumsal ve bireysel açıdan beklentileri karşılayamadığı gibi rahatsızlıkları da artırmaktadır. [78]

74 Krş. S. Büyükkaragöz, C. Çivi; **Genel Öğretim Metotları**, s. 183.
75 F. Varış, **A.g.e.**, s. 18.
76 F. Varış, **A.g.e.**, s. 26.
77 K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 200.
78 Bk. A. Özer, **Eğitim Sistemindeki Temel Sorunlar**, s. 45 ve dev.; S. Ertürk, **Türkiye'deki Bazı Eğitim Sorunları**, s. 40-45.

Levent Şahverdi Arşivi

Genel anlamda hayatın aydınlandığını, gelişmelerin yakından takip edilmeye başlandığını, dolayısıyla takip edilmesi gereken metotların da anlaşıldığını düşünen Paşa, alınacak metotların uzun vadeli olarak uygulanması gerektiğini vurgularken, tecrübe edilmemiş programların alınmaması ve uygulanmamasını isterken, ülkenin şartlarını göz önünde bulundurduğu için uygulanacak programın bir istikrar programı olması gerektiğini belirtmekte ve uygulayıcıların da çok sık değiştirilmemesi konusunda ikazlarda bulunmaktadır. Eğer böyle bir yol takip edilirse gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmanın zor olmayacağını da ilâve etmektedir. [79]

Cumhuriyet'in henüz ilân edilmediği dönemde maarif programları hazırlanırken O'na göre şu konular dikkate alınmalıdır:

1. Programdan yalnız okunan dersler değil okul binasından başlayarak öğretim metotları, araçları, tavır ve hareket, mükâfat ve disiplin yönetmelikleri ve hatta öğretmen ve öğrencinin kıyafetleri anlaşılmalıdır.

2. Yapılan programların gelişmiş ülkelerden faydalanılarak hazırlanması.

3. Öğretimdeki gaye ve eksikliklerine göre uzmanlarca yapılacak tespitler resmî program haline getirilmelidir.

4. Eğitim ve okul ile ilgili olarak yazılmış olan eserler toplanarak ilerlemeler takip edilmeli ve halka duyurulmalıdır. [80]

Bu şekildeki bir program tasarısı günü içerisindeki şartlar doğrultusunda kabul edilebilir. Ancak K. Karabekir'in eğitim faaliyetinde oldukça sık üzerinde durduğu konulardan biri duygu ve değer meselesidir. Bu belirleme doğrultusunda yukarıdaki program tasarısına bakıldığında çok değer verilerek incelenen bir meselenin burada ele alınmadığı görülmektedir. Ayrıca eğitimde bilgi ve beceri boyutunun yanında duygu ve değer boyutu ele alınıyor veya üzerinde düşünülüyorsa, başka ülkelerin programlarından faydalanırken bu konunun biraz daha ciddi bir şekilde incelenmesinin daha doğru olacağı kanaatı dile getirilebilir. Bir diğer yön

79 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 286, 180.
80 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 200-201.

Levent Şahverdi Arşivi

ise; bugünkü çağdaş eğitim teorileri karşısında yukarıdaki program tasarılarından bir kısmı belki geçersiz hale gelmiş olabilir. Fakat o günün şartları dikkate alınacak olursa, bunların en azından o günün eğitimindeki gelişmeleri yakından takip eden bir düşünce şekli olarak kabul edilmesi mümkündür.

Belirlenen programların hedeflerine ulaşabilmesi için öncelikle yetişmiş, nitelikli insan gücüne ihtiyaç olduğu bir gerçektir. [81] Bugün dahi bunun başarılabildiğini söylemek oldukça zor görünmektedir. Kaldı ki Cumhuriyet'in ilk yıllarında nitelikli insan gücünün diğer bir ifadeyle öğretmen sayısının yeterli olduğunu söylemek oldukça zordur.

K. Karabekir de bunun farkında olduğu için, "maarifimiz için düşünülecek meseleler arasında bilhassa ziraat, sanayi, ticaret ve fen mektepleri için programımıza uygun gelecek uzmanların çağrılması ve ciddi bir kontrole tâbi tutulmak şartıyla Batı'ya öğrenci gönderilmesini [82] istemektedir.

Köye yönelik eğitim faaliyetlerinde, yeni yetişen genç öğretmenlerin başarısızlıklarına dikkat çeken Paşa, bunun sebepleri arasında köy hayatını tanımamayı ve oraya uyum sağlayamamayı gösterirken [83], bunu ortadan kaldırmanın şartı olarak öğretmen okullarından mezun olan yeni adayların kurulacak belli merkezlerde en az bir yıl olmak üzere tedris tatbikatı (öğretim uygulaması) yapmalarının faydalı olacağı kanaatini belirtmektedir.[84] Doğru bilgilerin aktarılması ve çocukların eğitilmesinde aktif rol oynayan öğretmenlerin ekonomik yönden tatmin olmaları, eğitim-öğretim faaliyeti esnasında bunları düşünmemeleri gerektiğini belirtmesi [85], bugün de aynı konunun çeşitli mekânlarda ve farklı kişiler hatta eğitimi yönlendiren yetkililer tarafından oldukça sık gündeme getirilmesi bakımından oldukça ilgi çekicidir.

Programların uygulanması ve ögretmenlerin mesleğe adaptasyonu konusunda düşüncelerine temas ettiğimiz Karabekir, çocuk eğitiminde bütün

81 Bk. S. Ertürk, **A.g.e.**, s. 43-44.
82 Bk. K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 201-202.
83 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 190.
84 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 203.
85 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 205.

Levent Sahverdi Arşivi

hayatı boyunca hiç fedakârlık yapmadığı bir konu vardır ki, bu da çocuklar için beden eğitimidir. Bu faaliyeti hem bir eğitim vasıtası olarak hem de bir ders olarak düşünmektedir. [86] O, bu dersi sadece haftanın belirli saatlerinde yapılan bir yasak savma olarak değil, aksine zaman zaman açık arazide yapılacak bir faaliyet olarak anlamaktadır. Bu şekilde uygulanacak bir beden eğitimi, ona göre gençleri her zaman zinde bir halde tutacak, hantallıktan kurtaracaktır. Çünkü ülkenin her zaman bu şekilde yetişen gençler ordusuna ihtiyacı vardır. Hatta o, yapmış olduğu eğitimle ilgili teşebbüslerinin sonunda küçük çapta da olsa bir "çocuklar ordusu" kurma teşebbüsünde bulunmuştur. [87] Çocuklar ordusu kurma teşebbüsünün, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Ancak uygulanacak programların nerede ve nasıl yapılacağı ayrı bir tartışma konusudur. Modern anlamdaki okul kavramı Kurtuluş Savaşı esnasında ülkemiz için henüz varlığı tam olarak anlaşılmış ve gerçekleştirilmiş bir kurum değildir. Gerçi okulun, çoğu zaman çocuğun özgürlüğünü kısıtladığı, kişiliksiz ve pısırık yetiştirdiği ve sadece yönetmeliklere uymayı öğrettiği gibi endişeler ve okula karşı fasılalarla ortaya çıkan tepkiler varlığını hissettirse de [88] okulun yerini dolduracak başka bir kurumun varlığından söz etmek ve ona karşı güven duymak biraz zor görünmektedir. Ayrıca kendi kültürel tarihimiz içerisinde, ilmi yaymanın en hayırlı yol olduğu... hidayeti dalâletten, hayrı şerden ayrıt edebilecek olanların bunu sadece ilmin öğretildiği yer olan medreselerde alabilecekleri kabul edilmiş [89] ve Batı'dan yüzyıllarca önce okul açma gayretlerinin olduğu ve yönetimce de desteklendiği söylenebilir.

K. Karabekir bütün çalışmalarını daha Anadolu'ya ayak basar basmaz, görevlendirildiği Erzurum ve çevresinde gerçekleştirmeye niyet etmiştir. Bunun için ilk etapta, yapmış olduğu teftişlerde Yetim Yurtları (Darü'l-Eytam) üzerinde durur. Çünkü ülkede mevcut olan duruma göre; bir tarafta çocuk eğlence programları ile gününü gün eden çocuklar, diğer tarafta ise en şakrak dönemlerini sefalet içinde yaşayan çocuklar yaşamaktadır. İs-

86 Beden Eğitimi derslerine bağlı olarak Cumhuriyet Hükümetimiz Beden Terbiyesi Mükellefiyeti Kanunu'nun kabulünde onsekiz yıl geç kalmıştır, şeklinde şikayette bulunmaktadır. K. Karabekir, **a.g.e.,** s. 19, Dipnot.

87 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 19, 21, 23, 257-258, 279, 288, 301.

88 Bk. İ. İlich, **Okulsuz Toplum**, s. 5-48.

89 Bk. Ahmet Çelebi, **İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi**, s. 111-112.

Levent Şahverdi Arşivi

tikbalde vatana sahip olacak çocukların nasıl kurtarılacakları hakkında düşünülmesi gerektiğini, bu çocuklara bakacak olanın ise devlet olduğunu, şayet bunlarla ilgilenilmezse her türlü rahatsızlıkların bu kanaldan ortaya çıkabileceğini, kaldı ki böyle bir faaliyetin kendisi için büyük bir zevk olacağı düşüncesi ile [90] Paşa, buralarda bulunan yetim, ana-babalarını savaşlarda kaybetmiş olan çocuklar için Doğu Anadolu'da okullar açar [91] ve buralarda çocuklara günün şartlarına uygun bir eğitim anlayışı içinde yardımcı olmaya çalışır. Bu düşünceler Gazalî'nin "Şayet çocuk, kötülüğe alıştırılır ve başı boş bırakılırsa eşkıya olup helâk olur gider. Bunun da vebali, bakmakla vazifeli kimselerle velisinin boynunadır"[92] sözlerini hatırlatmaktadır. Bundan dolayı okulun O'nun nazarında önemi çok büyüktür. Okulun yanında "irfan müesseseleri" terimini de kullanan K. Karabekir, düşündüğü okula yardımcı olacak diğer unsurları şöyle sıralar: İbret yeri (konferans ve tiyatro salonu), müze, müzik mektebi, muhtelif kurslar (elektrikçilik, sinemacılık, fotoğrafçılık), spor kulübü (avcılık, atıcılık, binicilik, uzun yürüyüş), okuma salonları, bir gazete, sinema ve film kütüphanesi. [93]

Okul açılması ve yaygınlaştırılmasının yanında keyfiyete önem verilmesi konusu başlangıçtan itibaren tartışılan bir problem olarak kabul edilebilir. Çünkü her alanda olduğu gibi eğitim alanında da belli bir sayıya ulaşmadan daima niteliği düşünmek telafisi mümkün olmayan sorunlar yaratabilir, düşüncesini ileri sürenlere karşılık; okulların tesisinde kemiyet yerine keyfiyet üzerinde durulması gerektiğine dikkat çeken K. Karabekir, yaşadığı dönem içinde bunun gerçekleştirilemediğini ifade ederken ihtiyaçtan yola çıkılarak her mahallede bir okul açma yerine iyi düzenlenmiş belirli mahallelerde açılacak okulların daha yararlı olacağını belirtirken, mevcut okulların, mevki, manzara, bina içi bölümleri, öğretim metotları itibariyle oldukça geri olduğunu, bundan dolayı ders yapılacak mekânların çocukların sağlığına uygun hale getirilmesi, su , hava ve ışık açısından şartların düzeltilmesinin yanında ders esnasında çocukları yere oturt-

90 Bk. K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 3.

91 K. Karabekir, Doğu Anadolu'da Mayıs 1336 tarihinden itibaren çeşitli okullar açmıştır. Bunlar; Ana Mektebi, Sanayi Gürbüzler Mektebi, Leylî Eytam İptidaî Askeri Mektebi gibi ilk açılan okullar açmış ve bunlar hakkında çeşitli yönetmelikler yapmış ve farklı meslek gruplarına göre tanzim etmiştir. Hatta burada kalkan ve eğitim-öğretim yapan çocuklar için "Öğütlerim" isimli bir kitap kaleme almıştır. Bk. K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 7-31.

92 Aktaran Ahmet Çelebi, **İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi**, s. 294.

93 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.**, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

mamak ve ayakkabı çıkartmamak gerektiğini de ilâve etmektedir. [94]

Bilginin topluma hızlı ve dengeli bir şekilde yaygınlaştırılabilmesi, cehalete ve fakirliğe karşı mücadele edilebilmesi için "Üssü'l-Hareke" adını verdiği merkez okullarının açılmasını isteyen K. Karabekir, her türlü öğretim vasıtaları ve modern araç-gereçlerle donatılan, aynı düşünce etrafında birleşen öğretmenlerin atandığı, çağın gelişmiş programlarının ve öğretim metotlarının uygulandığı ve her okulda bulunması imkânsız olan okulun yanında irfan müesseseleri olarak adlandırdığı kuruluşların buralarda açılarak, halkın da istifadesine sunulduğu, ancak bunların sadece ahlâk ve irfana hizmet etmesi gerektiğini belirttiği bu merkez okulları vasıtasıyla ülkenin hızla kalkındırılabileceğini düşünmektedir. [95]

Yukarıda da belirtildiği gibi, okulun yanında hem öğrenciye hem de halka hizmet vermesini düşündüğü irfan müesseselerinin eğitimdeki önemine işaret eden Paşa, her okulun bir kütüphanesinin olmasının yanında mutlaka "seyyar kütüphaneler"in kurulmasını ister. [96] Buna ilâve olarak memlekette her yıl mukaddes gün ve gecelere tesadüf eden bir günü "kitap bayramı" olarak kutlamayı düşünür. [97] Kütüphanelerin yanında sanatın ve konferansların önemine dikkat çekerken, okul için derslikler kadar ibret yerlerinin de gerekli olduğunu, buralarda da ahlâkî, içtimaî ve tarihî sohbetler ve oyunlarla çocukların irfanlarının daima yükseltilebileceğini hatırlatır. Çünkü O'na göre Batı, okulun yanında halkı aydınlatmada bu unsurlardan faydalanmıştır. [98]

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda memleketin iş hayatı bakımından iyi durumda olmadığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Ayrıca böylesi bir hayata insanları hazırlayacak okulların da yaygınlaştırılamamış olması durumun vahametini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

"Milletimizi kurtaracak yalnız ordu değildir... maarif denilince, milletin iktisadî, irfanî ve içtimaî hareketleri birlikte anlaşılmalıdır" diyen K. Karabekir, devamla "bütün aklımızı ve fikrimizi münhasıran yüksek tahsile hasretmek yerine memleketin iktisadiyatını yükseltmek için daha ziyade iş

94 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 191, 196, 205.
95 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 190, 196-197, 199.
96 Bk. K. Karabekir, **Öğütlerim**, s. 21.
97 Bk. K. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s. 30, 193.
98 Bk. K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 193.

Levent Şahverdi Arşivi

adamları yetiştirmek yeni maarif siyasetimizin umdesi olmalıdır" [99] şeklinde düşüncelerini açıklarken mesleğe yönelik okullaşmanın ve bu alanlarda bilgili insan yetiştirmenin gereği üzerinde durmaktadır. Şimdiye kadar iktisadî vaziyet ve ihtiyacımız nazar-ı dikkate alınmamıştır görüşünden hareketle, ziraat, ticaret, sanat ve fen mektepleri gibi bazı okulların merkezî yerlerde yapılmasının faydalarına [100] dikkat çekerken, bu okulardan mezun olanların Batı'ya gönderilerek öğretmen olarak yetiştirilmelerini ister.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren varlığını devam ettiren medreselerin yanında, Batı anlamında eğitim-öğretim yapmak üzere kurulmuş olan Darü'l-Fünûn konusunda "Darü'l-Fünûn milletin dimağıdır ve nereye gideceğini bilmeyen bu millete yol gösterecektir.. Memleketimizin terakkisi için halkımızın mutlaka garplılaşmasını tavsiye ediyorlar ve halkımızı uçuruma sürükleyecek telkinatta bulunuyorlar. Türk oğlunu her şeyden tecrit etseniz Din-i İslâm'dan başka sarılacak bir şeyi yoktur" [101] şeklinde düşüncelerini belirtirken, yüksek tahsil yerlerinin hem önemine dikkat çekmekte hem de dönemi içindeki üniversitenin zihniyetine karşı tavır takınmaktadır. Üniversite hakkında oldukça hassasiyet gösteren K. Karabekir, "orduların savurduğu kılıçlar geçer. İstikrar ancak medenî sahada şümullü bir inkişâfla kâbildir" ifadelerinden sonra, ülkenin bir zorlama karşısında bulunduğunu, bu zor durumdan kurtulabilmenin çaresini ve programını ise yine üniversitenin yapmasının gerektiğini ilâve eder. [102]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkenin iyi bir durumda olmadığı herkes tarafından kabul edilen gerçeklerdendir. Sosyo-kültürel dağınıklık, ekonomik alandaki başarısızlıklar bu acı gerçeği gözler önüne sererken, cehaletin, bilgisizliğin her yana yayılması da işin bir başka yönü olarak kabul edilirken bunun en büyük sebebi ise eğitim-öğretimin yaygınlaştırılamamış olmasıdır, denilebilir.

---

99 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 185.
100 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 188, 197.
101 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 250.
102 K. Karabekir, **A.g.e.,** s. 257.

Levent Sahverdi Arşivi

Böyle bir ortamda bir taraftan ülkenin kaybolan topraklarını geri alma faaliyeti olan "İstiklâl" savaşı verilirken diğer taraftan kurtarılan ülkede topyekün bir kalkınmayı sağlayabilmek için bu savaşın mimarlarının zaman zaman toplumsal kalkınmada hareket noktası olabilecek veya ateşleyici bir unsur görevi üstlenecek olan düşünce faaliyetlerine de rastlanmaktadır. İşte böyle bir yaklaşımı K. Karabekir'in düşünce dünyasında bulmak mümkündür.

Paşa her şeyden önce bir askerdir. Zaten kendisi de bir eğitimci olmadığını yeri geldiğnide dile getirmektedir. Ancak asker olması ülkenin içinde bulunduğu problemleri tanımadığı anlamına gelmez. Aksine eğitim-öğretimle ilgili düşüncelerine bakıldığında hem kendi ülkesini ve o dönemde kendi kültürel dünyasını tanıdığı, hem de içinde yaşadığı uygarlığın Batı kaynaklarına nüfuz edebildiği anlaşılmaktadır.

O'nun, cehaletle savaşın yolu olarak gençliğin ve halkın eğitim ve öğretimine şiddetle dikkat çekmesi, hatta bu uğurda bir başlangıç olarak küçük çapta da olsa okullar açması ve bütün dikkatini sosyo-kültürel alanda gençliğin üzerine toplaması her şeyden önce sitayişle üzerinde durulacak noktadır. Savaşın, zulmün ve esaretin hele hele ülke topraklarının elden gitmesinin ne demek olduğunu gayet iyi bilen Paşa, eğitimin yaygınlaştırılması ve bilginin elde edilmesi esnasında bu faaliyetin mutlaka millî ve manevî temeller üzerine oturtulması gerektiği düşüncesindedir.

K. Karabekir'in eğitim hakkındaki düşüncelerinde dikkate değer hususlardan bir başkası ise; eğitimin sadece teorik değil pratik bir temele de dayanması, böylece zihin ve muhakemenin yanında pratik iş yapmanın yani kas gücünün de devreye gireceğini düşünmesidir. O, bu alanda irfan yerleri dediği eğitsel kol faaliyetlerine temas eder ve bizim eğitim sistemimizde "amelî ve tatbikî" yönün eksikliğine işaret eder.

Çocuk eğitiminde oldukça hassas görünen Paşa, bu konuda çocukların duygu dünyasına önem verir. Ancak çocuk eğitiminde pratiğe fazla yer vermeye kalkması, hatta çocuk eğitiminde "nasırlı eller"den söz etmesi hoş olmayan bir düşünce şekli gibi görünürken; bu konuda ülkenin ihtiyaçları dikkate alınmakta biraz ileri gidilmiştir, denilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitimi çocuklarda ve gençlerde müşterek bir duygu ortaya çıkarmada geçerli bir yol olarak kabul ederken, "değer"leri bu alanda en vazgeçilmez prensipler olarak ifade eder.

Bilginin tabana yayılabilmesi, toplumun aydınlatılabilmesi, ülkenin ekonomik açıdan kalkındırılabilmesinin ancak ve ancak plânlı ve programlı bir faaliyetle mümkün olacağı, hatta eğitim-öğretim faaliyetinin de yine böyle bir çalışma ile başarılabileceği onun düşüncelerinden anlaşılmaktadır. Okullarda yapılacak formal eğitim de bu yol ile mümkün hale gelecektir.

Asker kökenli olması, sağlıklı bir nesil üzerinde fazlaca durmasına sebep olmuştur. Çünkü çocukların ve gençlerin eğitilmesi esnasında beden eğitimi ve spor dersinin üzerinde fazlaca durur. Hatta okul içinde veya sınıflarda yapılmasına şiddetle karşı çıktığı bu dersin âdeta bir askerî tatbikat gibi açık arazide yapılmasını istemesi, eğitime tâbi tutulanların biyolojik yapıları fazlaca zorlama yoluna gittiği veya askerî bir eğitimi her sahaya yayma isteğinden kaynaklanmış olabileceği izlenimini vermektedir.

Okullaşma aşamasında yatılı bölge okullarına benzer, merkez okullarının açılmasını istemesi ülke için bir yenilik olarak kabul edilebilir. Üniversiteyi zihni olarak yorumlaması oldukça çağdaş bir yaklaşım olarak dikkat çekicidir. Mesleğe yönelik kalifiye eleman yetiştirilmesi gerektiği düşüncesi XX. yüzyılın uzmanlık çağı olacağına bir işaret olarak kabul edilebileceği gibi ülke problemlerine çözüm arayan aydın bir askeri ortaya çıkarmaktadır.

Kısacası Paşa, ülke meselerine vakıf, düşünen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkarken, ülke ve toplum kalkınmasının ancak bilgi ile mümkün olabileceğini kabul eden ve bunun da yolunun bilginin tabana yaygınlaştılabilmesinin metodu olan eğitim ve öğretimden geçtiğine inanan, münevver bir şahsiyet olarak anlaşılmalıdır.

Kâzım Karabekir'in Eserleri :

Çocuk Davamız, Kâzım Karabekir'in çocukları tarafından Türkçe'ye aktarılmış ve daktilograf ile çoğaltılarak Millî Kütüphane'ye bağışlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Kütüphane'de 1968 BD 344 numarada kayıtlıdır.

Öğütlerim, Azerbaycan Merkezi Matbuat İdaresinin Türk Şubesi Neşriyatı, Hükümet Matbaası, Erzurum, 1336.

Genel Kaynaklar :

Adıvar, Adnan; Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Ahmed Çelebi; İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi, (Çev. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1976.

Alkan, Cevat; Eğitim Felsefesi, Uludağ Üni. Yayınları, Uludağ Üni. Basımevi, 1983.

Avcıoğlu, Doğan; Türkiye'nin Düzeni, Tekin Yayınevi, Birinci Kitap, 13. Basım, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1979.

Aydın, Mehmet S.; "İnsan Yetiştirme Modelimiz ve Değer Eğitimi", Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi, Y.Y.Üni. Yayınları, Van 1995, s. 249-255.

Aytaç, Kemal; Avrupa'da Eğitim Tarihi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yayınları, DTCF. Basımevi, Ankara 1980.

Büyükkaragöz, S. / Çivi, C; Genel Öğretim Metotları, 3. Baskı, Atlas Kitabevi, Konya 1994.

Baykan, Fehmi; Aydın Efsanesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul 1978.

Egemen, Bedii Ziya; Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.

Ergün, Mustafa; Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Ertürk, Selahattin; Türkiye'deki Bazı Eğitim Sorunları Üzerine Düşünceler, Yelkentepe Yayınları, Şafak Matbaası, Ankara 1986.

Fidan, Surettin / Erden, Münire; Eğitim Bilimine Giriş, Repa Eğitim Yayınları, Başkent Yayınevi, Ankara.

Gökalp, Ziya; Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri, (Haz. Rıza Kardaş), M.E.Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Güngör, Erol; Değerler Psikolojisi, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Hollanda 1993.

İllich, İvan; Okulsuz Toplum (Çev. Bedirhan Üstün), Birey Toplum Yayınları, Ankara 1985.

Kurtkan, Amiran; Genel Sosyoloji, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976.

Lahbabi, Milli Kültürler ve Medeniyet, (Çev. Bahaeddin Yediyıldız), Tur Yayınları, Yüksel Matbaası, İstanbul 1980.

Leif, J. / Rustin, G.; Genel Pedagoji, (Çev. Nejat Yüzbaşıoğulları), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980.

Lewis, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1984.

Mengüşoğlu, Takıyyetin; İnsan Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

Özer, Ahmet; "Eğitim Sistemindeki Temel Sorunlar ve İnsan Yetiştirmenin İlkeleri", Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi, Y.Y.Üni. Yayınları, Van 1995, s. 43-58.

Özkaya, Yücel; "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı", I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 889-905.

Reboul, Olivier; Eğitim Felsefesi, (Çev. Işın Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Rousseau, J.J.; Emil Yahut Terbiyeye Dair, (Çevirenler H.Z.Ülken, A.R. Ülgener, S. Güzey), 4. Baskı, Türkiye Yayınevi, 1956.

Russell, Bertrand; Eğitim ve Toplum, (Çev. Nail Bezel), Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1981.

Safa, Peyami; Türk İnkılâbına Bakışlar, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990.

Tezel, Yahya, S.; Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Tozlu, Necmettin, "Eğitim Sistemimizin İnsan Anlayışı, Bilgi, Muhteva ve Metot Açısından Bir Tahlil", Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi, Y.Y.Üni. Yayınları, 1995, s. 155-169.

Uludağ, Zekeriyya; Şehbender-zade Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.

Ülken, H.Ziya; Eğitim Felsefesi, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları,

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.

Varış, Fatma; Program Geliştirme, 5. Baskı, Alkım Kitapçılık Yayıncılık, Ankara 1994.

Yörükoğlu, Atalay; Aile ve Çocuk, Özgür Yayın Dağıtım, 4. Baskı, İstanbul 1992.

Yörükoğlu, Atalay; Çocuk Ruh Sağlığı, Özgür Yayın Dağıtım, 19. Baskı, İstanbul 1994.

Levent Şahverdi Arşivi

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN KASTAMONU'DA VERDİĞİ KONFERANS

Yrd.Doç.Dr. MUSTAFA ESKİ *

Hamdullah Suphi Bey, 1922 yılında, Kafkasya, Buhara ve Semerkant'ı içine alan bir Şark gezisi plânlamıştır. Bu maksatla Ankara'dan hareket etmiş ve 23 Nisan 1922'de Kastamonu'ya gelmiştir. 24 Nisan'da okulları ziyaret etmiş, Sultâni'de düzenlenen müsamereye katılarak bir konuşma yapmış ve bazı öğrencilere çeşitli hediyeler vermiştir. 25 Nisan günü de İnebolu'ya gitmiştir.[1] Buradan da deniz yoluyla Tiflis'e hareket etmiştir.

Hamdullah Suphi Bey, bu seyahatinden Temmuz sonlarına doğru dönmüş ve 1 Ağustos 1922 günü yine Kastamonu'ya gelmiştir.

Açıksöz gazetesi, ilk gelişinde kendisiyle bir mülâkat yapmış ve gezinin amacına yönelik bilgi almıştır.[2] Aynı şekilde, dönüşte bir mülâkat yapmış ve seyahat izlenimleri hakkında sorular sormuştur.[3]

Hamdullah Suphi Bey, dönüşünde bir hafta kadar Kastamonu'da kalmıştır. Burada, "Türkler'in Muhtelif Medeniyetlerle İcra Ettikleri Temaslar ve Avrupa Medeniyetinin Tesiratı" hakkında bir konferans vermiştir. Konuşma, ayrı ayrı günlerde ve iki farklı konuda plânlanmış iken, daha sonra her iki konu birleştirilmiştir.

Kastamonu Sultânisi'nde iki saatten fazla süren uzun konuşma büyük bir kalabalık tarafından dinlenmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in konuşması Açıksöz gazetesinin dört ayrı sayısında yer yer özetlenerek verilmiştir[4]. Kabul etmek gerekir ki, o günkü imkânlar içinde bu tür konuşmaları aynen zaptetmek mümkün değildir. Buna rağmen konuşmanın can alıcı kısımları

* Gazi Üniversitesi Kastamonu Sağlık Meslek Yüksek Okulu Müdürü.

1 **Açıksöz gazetesi**, 25 Nisan 1922, sayı: 469.

2 **Açıksöz gazetesi**, 29 Nisan 1922, sayı: 472.

3 **Açıksöz gazetesi**, 2 Ağustos 1922 sayı: 547.

4 **Açıksöz gazetesi**, 13.8.1922, sayı: 553; 14.8.1922, sayı: 554; 16.8.1922, sayı: 556, 17.8.1922, sayı: 557.

Levent Sahverdi Arşivi

çok dikkatle tespit edilmiş; bazı bölümler ise özetlenmiştir.

O'nun, konferanstaki konuşmaları, gazetedeki şekliyle aynen alınmıştır. Açıksöz'de biraz genişçe özetlenen kısımlar ise daha da kısaltılmıştır. Konuşmada, bugün kullanılmayan kelimeler geçmektedir. Genel anlamda bir sadeleştirme yapılarak üslûba müdahale edilmek istenmemiş; ancak makalenin sonunda bazı kelimelerin karşılıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

Hamdullah Suphi Bey konuşmasına, "Türkiye'deki inhitatın sebepleri nedir?" sorusu ile başlamış ve buna kendisi cevap vermiştir:"Memleketin küçülmesi, izmihlâle dûçar olmasının sebebi nedir? Ben, bu musahebemde, bu suale cevap vermeye çalışacağım. Bu suali şüphesiz sizler de kendi nefsinize sordunuz. O suali ben de kendime sordum. Yalnız kendime sormakla iktifa etmedim. Fikirlerine ehemmiyet, malûmatlarına kıymet verdiğim otuz iki zata o suali sordum. Yaşamak için kendinde meknûz olan bu kadar kuvvetlere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun ne için inhitat ettiğini, memleketin ma'ruf zevatına ayrı ayrı tekrar ederek fikirlerini aldım. Bu otuz iki zatın verdikleri cevaplar hep ayrı ayrı idi. Kendisine ilk suali tevcih ettiğim zat, maliye mütehassıslarından bir münevverdi. Bu zat bana dedi ki, Türkiye'nin derdi, onun servetinin azalmasındandır. Servetsiz, parasız ne ordu yapmak imkânı vardır, ne maarifi tâmim etmek, ne memleketi kurtarmak mümkündür.

Nafia işleri ile meşgul bir zata sordum, O da yarım saat izahat verdi. Bütün çareyi yol yapmakta görüyordu. memleketi çok vasi, girift bir yol şebekesi ile ihata ediniz; Türkiye kurtulacaktır, diyordu.

Maarif işleri ile maruf bir zat da derdimizin bütün ruhunu bir elifba meselesi olarak telâkki ediyordu. Millet okumuyor, millet cahildir diyor, milleti okutunuz diyor, memleket ebediyyen kurtulacaktır kanaatini serdediyordu.

Ma'ruf bir idare memurumuz da, sorduğum suale şu cevabı verdi: Bu memleketi kurtarmak mı istiyorsunuz? Öyle ise iyi memur yetiştirin.

Artık burada duruyorum. Sizlere, bu otuz iki zattan aldığım cevapları nihayete kadar sayacak değilim. Yanlız buraya kadar söylediklerimden şu

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşılıyor ki, ortadaki hasta için konan teşhisler hep ayrı ayrıdır. Bu muhtelif teşhisler içinde ben, size kendi teşhisimi arz edeceğim."

Hamdullah Suphi Bey, sohbetin konusunu ikiye ayırmıştır. Birincisi, başlangıçtan itibaren Türk Milleti'nin muhtelif medeniyetlerle yaptığı temaslar ve tesirleri, ikincisi ise, son Avrupa medeniyetinin etkileri.

O, sözlerine şöyle devam etmiştir: "Mensubu olduğumuz Türk Milleti'nin vatanı, Asya'nın ortasında, dünyanın en yüksek bir yaylasıdır. Eğer bütün dünyanın karalarını denizin içine gömülmüş farz edersek, denizin üstünde en son kalacak olan parça işte bu Orta Asya yaylasıdır. Bu yaylanın irtifaı 4500 metredir. Etrafı, gulâne irtifalarla yükselen dağlarla çevrilmiştir. Bunların içinde kırk dağ sayıyoruz ki 6000 metre irtifaya maliktir.17 dağ sayıyoruz ki, 7500 metre irtifaı var. Bunların arasında yalnız birisi, toprakların göklere sokulmuş en nihai noktasını teşkil ediyor ki, irtifaı 8800 metredir. İşte Asya'nın ortasındaki bu yüksek dağlar, aynı zamanda cihanın en yüksek yaylasını taşıyorlar. Bu harıkulâde dağ silsilelerinden şimaldaki Altay silsilesi, Sibirya nehirlerini doğuruyor. Şarka isabet eden silsile, Hindiçin nehirlerini, cenup silsilesi ise Ganj, İndüs gibi cihanın en muazzam nehirlerini denizlere döküyor. Garb silsilesinin nehirleri de Türkistan bozkırlarını geçerek Hazar Denizi'ne akıyor. Diyebiliriz ki bu nehir istikâmetleri aynı zamanda Türk Milleti'nin muhaceret istikâmetlerini de göstermektedir.

Türkler şimale gittiler, Bir kol şarka gitti. Bir kol cenuba, Hind'e indi. Garba giden kol da ikiye ayrıldı. Biri Ural nehri ile Hazar sahillerine, diğeri Anadolu yaylalarına ve Anadolu arazisine girdi".

Hamdullah Suphi Bey, konuşmasının bu bölümünde, göç yollarını çizmiş ve dinleyicilerle beraber bu yollarda bir gezinti yapmıştır. Sonra konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir : "Biz bugün bu muhaceret yollarında hâlâ üç,dört bin sene evvelki Türkler'i bütün âdetleri, yaşayışları ile görebiliriz. Bugün Anadolu içinde de, Asya'nın ortasında da Türk'ün geçtiği herhangi bir yerde de, o eski Türk örneği ile karşı karşıya gelebirsiniz. Malûmunuzdur ki arkadaşlar, eski Türkler çoban örneğinde yaşayan Türkler'di. Çünkü bozkır yaylaları dünyanın en büyük ve feyizli mevâşi sürülerini yetiştiren bir yerdir. Türk, bu hudutsuz geniş yaylalarda hep atının

Levent Şahverdi Arşivi

üstünde yaşadı. İngilizler için söylenen bir söz vardır: 'Her İngiliz gemide doğar, gemide yaşar, gemide ölür' derler. Bu sözü ata tahvil ile Türkler tatbik edebilirsiniz. Cedlerimiz at üstünde doğdular,at üstünde öldüler. Binaenaleyh, Türk tarihi at üstünde kurulmuş bir tarihtir. Eski Türk attan indiği vakit âdeta sâlâk bir adamdır. Bacakları kavs haline geçmiştir.

Fakat arkadaşlar, tarih-i içtimai bize gösteriyor ki, ata binen milletler, en ziyade sabit olan milletlerdir. At üstünde kurulan tarihler en muhkem tarihlerdir. Size ilk hamlede garip ve mizahî görünecek olan bu söz en büyük hakikattır. Çünkü at üstünde yaşayan milletler kendi benliklerini, kendi seciye ve âdetlerini en çok muhafaza ediyorlar. Çünkü fazla bir tazyik görünce, atçı millet derhal başka bir yere gider. Gelen mesuliyetin altında ezilip kalmaz ve kendini kaybettirmez. Atçı milletler kolay kolay maişet değiştirmedikleri içindir ki, hâlâ üç, dört bin şene evvelki örneği ile yaşayan Türkler'i görüyoruz ve ta ibtidadan bu güne kadar Türk Milleti'nin muhtelif medeniyetlerini zamanı aşarak bir arda görmek mümkün oluyor."

Hamdullah Suphi Bey, bu bilgilerden sonra, Türk Milleti'nin ahlakî faziletlerinden, karakterindeki sağlamlıktan; bozkırlarda, kervanlardan aldığı tesirlerden ve Türk göçlerininin hangi sebeplerle yapıldığından söz etmiştir. Türkler'in, daima baskıya uğradıkları zaman göçe kalkıştıklarını, Anadolu'ya gelenlerin de bu nedenle geldiklerini, bundan dolayı bizim devletimizin bir muhaceret devleti olduğunu anlatmıştır. Harita üzerinde; milletimizin dağılımını ve dillerini göstermiş; daha sonra, millî benliklerini kaybetmeyen Türkler'den söz ederek şunları söylemiştir.

"Arzın haritası üzerinde Türkistan Çin'i denen bir yer var. Türkler, Çin'in o kısmına kendi isimlerini verecek kadar orayı Türkleştirdiler. Biz, oraya mazimizi götürdük. Yalnız memurunu sokmuş bir hükümet vaziyetinde kalmadık. Türkler her gittikleri yerde cihan ticaretini ellerine aldılar. Her yerde kuvvetli Türk hükümetleri kurdular. Sonra beriye, Afganistan'a geliniz. Orada birbuçuk, iki milyon Türk var. Afganistan istilâsını yapan Türkler, Hindistan'a girdiler. 293 milyonluk müthiş bir Hint kitlesi içine düşen bu dört, beş milyonluk Türk kitlesi, maatteessüf tabiatıyla inkısama uğradı. Teşkilât-ı şekliyeleri ile hâlâ Türk olduklarını teşhis edebileceğimiz bu Türkler, ne Türklüklerini biliyorlar, ne onlarda Türklüklerine ait bir hatıra görebilirsiniz. Lâkin oradan başka yerlerde Türkler

Levent Şahverdi Arşivi

hep kendilerini ve lisanlarını muhafaza ettiler. İran medeniyeti içinde gibi, Asya medeniyeti içinde, Yunan medeniyeti ile mukayese edilebilen yüksek bir medeniyet içinde Türkler erimedi. Şimalî İran bugün bile hep Türkler ile dolu. Türkler, İran'da dokuz hanedan-ı saltanat verdi ve Türk lisanı orada resmî lisan olan Farisî ile asırlarca mücadele eden ve muzaffer kalan bir lisan oldu.

Sonra Türk istilâlarının geçtiği yollardan biri Kafkasya'dır. Orada üç-buçuk milyon Türk mevcut. Fakat Türkçe lisanı sirayet ve hâkimiyetini diğer Kafkas akvamına da teşmil etmiş. Batum'dan başlayarak Tiflis'e kadar, Türk'ün en az olduğu sahalarda bile herhangi bir işiniz için yalnız Türkçe'nin kâfi geldiğini görüyorsunuz. Türkçe, Kafkasya'da bir Gürcü ile bir Rus zâbiti, bir Rus ile bir Ermeni arasında mutavassıt bir lisan olmuş.

Nihayet efendiler, muhaceret yolları üstünde biraz daha garba geliniz. Biliyorsunuz ki. Türk'ün en büyük uğrağı Anadolu olmuştur. Dikkatinizi şu nokta üzerine tahsisen celb ederim: Anadolu'da Roma medeniyeti gibi, Bizans medeniyeti gibi en imtisasçı medeniyetler asırlarca yaşadığı halde, bütün bu medeniyetler Anadolu'da Türk'e tamamen mağlûp olmuşlardır. Biz, kendi lisanımıza hiç ehemmiyet vermediğimiz, mektepleri ancak altmış, yetmiş senedir açmaya başladığımız, Anadolu'da, medreselerimizde hep Arapça'yı tâmim ile uğraştığımız halde, Türk Anadolu'ya kendi lisanını tamamen hâkim kılmıştır. Ve bugün Anadolu'da lisanlarıyla, dinleriyle, şerefleri, hatıraları, maziye sadakâtlarıyla Türk, Anadolu'da bir vahdet vücuda getirmiş ve Anadolu tamamiyle Türkleşmiştir.

Arkadaşlar, istilâ yollarını takip ederek giderseniz, Suriye'nin Halep'e kadar olan aksamıyla Irak'ın mühim bir parçasının da Türkleşmiş olduğunu görürsünüz.

Sonra Rumeli'ye geçiniz. Bulgaristan'da bir milyona yakın Türk var. Tuna'nın iki sahilinde hep Türkçe konuşurlar. Bulgaristan'da mağlûp olan Türk, lisanını ve benliğini mağlûp ettirmedi. Samsun'da yirmi, yirmi iki yaşında bir Bulgar gencine tesadüf ettim. Güzel Türkçe konuşuyordu. Eski Bulgarlar'ın Türkçe konuşmasına hayret etmezdim. Fakat nasıl oluyordu da bugünkü Bulgar nesli dahi Türkçe biliyordu. Bunu kendisinden sordum. Güldü, "ben Varnalıyım. orada alış veriş hep Türkçe ile yapılır ve biz hep

Levent Sahverdi Arşivi

Türkçe biliriz"dedi.

Rumeli'de Türk kitlesini Bosna-Hersek içerlerine kadar uzamış görürsünüz. Ecdadımız, hatar cihetlerini tutmak için yer yer Türk kitleleri yerleştirmişlerdi. Rumeli'nin muhtelif akvâmı içinde, hâlâ benliğini muhafaza eden bu konakları hiç izinizi kaybetmeden Bosna içerlerine kadar takip edebilirsiniz.

Sonra Dobruca'ya geçiniz. Orası da Türk'tür. Rusya içine geçiniz. Şaman Türkleri'nin saha-i intişârını düşününüz. O zaman anlarsınız ki, Rumeli'nin Garb sahillerinden Çin hududuna kadar yayılmış geniş bir Türk sahası var. Bugünkü idbar ve felâketimiz ne kadar büyük olursa olsun, bu milletin Adriyatik'ten Pekin'e kadar yayılmış bir intişâr sahası olduğunu düşünmek ne büyük bir tesellidir. Tarihimizin iki buçuk asırdan beri devam eden devrilmesi yıkılması, hurdahaş olması ne kadar feci ise, asırlardan beri muhtelif medeniyetlerle temas eden muhtelif akvâm içinde yaşayan bu Türkler'in benliklerini muhafaza etmesi, lisanlarını yaşatmalarına bile sirayet ettirmeleri yüksek bir saadettir".

Hamdullah Suphi Bey, konuşmasının bu bölümünde, çeşitli zamanlarda Türkler'in temas ettiği medeniyetler hakkında bilgi vermiş ve ilk temas edilen Çin uygarlığı olduğunu söylemiştir. Bu arada von Le Coq[5] gibi müsteşrikların Eski Türk medeniyetleri hakkındaki kazılarından ve keşiflerinden söz etmiştir. Sonra, Çin uygarlığının, Türk medeniyetini eritip yok edemediğini söylemiş ve konuşmasına şöyle devam etmiştir : "Sonra İran medeniyetiyle temas etmiştik ve bu medeniyetin tesiri pek büyük olmuştu. Evvelce Kızılarslan, Alparslan gibi Türkçe isimlerle anılan Selçuklu hükümdarları; Keyhüsrev, Keykâvus gibi Acem isimlerini takınacak kadar İran tesirine kapılmışlardı. Lâkin İran'ın bu muthiş tesiri acak münevver tabakaya mahsus kalmış, İran nüfuzu asıl Türk kitlesine katiyyen nüfuz edememişti.

Arap medeniyetinin de tesiri din vasıtasıyla büyük olmuştu. Ve lisan ilmimiz hep Arapça idi. Medreselerimizde asırlarca Arapça'nın tâmimi ile uğraşmıştık. Halbuki bu tesir de asıl Türk halkına nüfuz edemedi. Türk ,

5 Albert August vo Le Cog : 1860-1930 yılları arasında yaşamış bir Alman arkeoloğudur. Türkistan'daki kazıları yönetmiş ve Anodulu'daki gezilere katılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

yine Türk kaldı.

Sonra Bizans medeniyetiyle temas eylemiştik. Bazı kıyafetlerimize, mimarimize, arazi kanunlarımıza, birçok şeylerimize derin tesirler yapan bu medeniyet de Türk'ü değiştiremedi.

'Nihayet Garb medeniyetiyle temasa gelmiştik.'

Hamdullah Suphi Bey, konferansın bu bölümünde, baştan beri yaptığı konuşmaları özetlemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Biliyorsunuz ki kendi tarihimize ait olmak üzere dillerde dolaşan bir takım hakikatler var. Bizim istikrarsızlığımızdan bahsederler. Gittiğimiz yerlerde göçebe halinde yerleştiğimizden bahsederler. Vardığımız yerlerde ancak ordu kurduğumuzu söylerler. Bunlar hatarnâk hatvelerdir. Arkadaşlar, bunlar tarihi hakikatlere karşı söylenmiş bühtanlardır. Büyük bir vahdet arz eden dünyanın belli başlı akvâmını alınız. Bunları din nokta-i nazarından mukayese ediniz.Bugün büyük kuvvetler birer vahdet-i diniyye gösteriyor. Meselâ Slavlar Ortodoks'tur, Cermenler Protestan, Lâtinler Katolik'tir. Türkler de heyet-i umumiyyesi itibariyle Türk'türler. Orta Asya'da bir miktar hâlâ Şamani mezhebine mâlik Türk bulunmakla, Kırım'da bir miktar Musevi sâlikleri mevcut olmakla beraber Türkler heyet-i umûmiyesi itibariyle Müslüman'dırlar. Ve bu suretle bütün Türkler dinî bir vahdet göstermektedirler.

Sonra hele lisan itibariyle Türkler en medeni akvâmdan bile daha yüksek bir kabiliyet göstermişlerdir. Türkler'deki din vahdeti gibi, bir de çok kuvvetli bir lisan vahdeti var. Rumeli'den Çin hududuna kadar bütün Türkler birbirlerini kolayca anlayabilirler. Bir Buharalı ile anlaşmanız için birkaç gün kâfidir. Bir Azeri Türk'ü ile bir İstanbul Türk'ü iki gün içinde anlaşır. Halbuki bu hâl Fransa'da böyle midir? Meselâ cenûbi Fransa ile şimâli Fransa yekdiğerini bizim muhtelif Türk lehçeleri konuşan Türkler kadar kolaylıkla anlayabilirler mi? Asla! Küçücük bir emek, muhtelif Türk lehçeleri arasındaki ehemmiyetsiz farkı kaldırmaya ve bütün Türkler'i tek lehçe etrafında birleştirmeye kâfidir. İşte Rumeli'den Çin'e kadar din vahdeti, lisan vahdeti gösteren Türk ânane vahdetine de mâliktir. Bu kadar muhtelif yerlerde, muhtelif şerait içinde yaşayan Türk ırkları ne şayan-ı

Levent Sahverdi Arşivi

hayrettir ki benliklerini muhafaza ediyorlar. Halbuki bir de Cermenler'i düşününüz. Cermenler ki Avrupa istilâsını yaptılar. Türkler gibi onlar da dört tarafa yayıldılar.Cermenler ki İtalya'yı, Fransa'yı, İspanya'yı almışlardı. Şimdi Türkler ile Cermenler'i mukayese ediniz. Doğduğu yerlerde, geçtiği ve göçtüğü yerlerde hâlâ izini değil, benliğini kaybetmeyen Türk'e bedel Cermenler ne hâldedir? Bunlar İtalya'yı aldılar; orada Cermenlik'ten bir eser yok.Lâtin medeniyeti Cermen nüfüzunu silip süpürdü.Onlar Fransa'yı da aldı.Salâhiyattar Fransız âlimleri de tasdik ediyor ki, bugün Fransızlar'ın damarında yüzde yetmiş Cermen kanı var. Öyleyken Fransa, bu Cermenlik'ten bir zerre bırakmadı. Onlar İspanya'yı aldı. Bugün orada Cermenlik'ten hangi iz ve hangi nişâne vardır? Demek ki Cermenlik, yalnız kendi içinde ve kendi kabuğunda yaşıyor. Geçtiği yerlerden ve istilâ ettiği memleketlerden bütün izleri silindi. Ve İspanya, Fransa, İtalya; her yerde Cermenlik temas ettiği medeniyetler tarafından massedildi. Halbuki buna mukabil, bir de Türkler'i düşününüz. Türk, menşeinde yine bugünkü lisanını muhafaza ediyor. Geçtiği yerlerde, istilâ ettiği memleketlerde Türk hâlâ yaşıyor. Her yerde kaybolan Cermenliğe mukâbil; Türk, her tarafta mevcuttur. Çin hududundan Arnavutluk'a kadar Türk tarihinde ne kadar muhtelif hükümet kurdu? Bunların adedini ben bilmiyorum? Zannetmem ki, başkasının ilmi de bunu bilmeye kâfi olsun.Yalnız hepimiz, Türkler'in kurduğu bu sayısız hükümetlerden ancak belli başlılarını bilebiliyoruz. Size bu belli başlı hükümetleri sayacak değilim. Yalnız şunu söyleyeyim ki, Asya'nın ortasında başlayan Türk tarihi, merkez sıkletini gittikçe garba nakletti. Büyük Türk Devlet-i Selçukiyyessi'nin merkez sıkleti İsfahan idi. Türklük Anadolu'ya geçince, o sıklet merkezi Konya'ya, İznik'e intikal etti. Anadolu Selçuk Devleti, Osmanlı târihine istihâle edince; Bursa, Edirne, İstanbul'u payihat yapmak suretiyle, o merkez sıkletin hep garba doğru ilerdiğini görüyoruz."

Hamdullah Suphi Bey burada, Türkler ile Bizanslılar'ı mukayese etmiştir. Bizans'ın kuvvetini teşkil eden sebeplerin bizim de kuvvetimiz olduğunu; Bizans'ın çöküşünü hazırlayan nedenlerin bizim de zaafımızı intâç ettiğini ifade etmiştir. Bizans'ın iyi ve kötü taraflarının da bize intikal ettiğini anlattıktan sonra Bizans tarihi ile bizim tarihimizin benzer noktalarını saymıştır. Sonra konuşmasına şöyle devam etmiştir:

"Bizans dinî bir devletti. Orada Ortodoksluğu kabul eden Bizans va-

Levent Şahverdi Arşivi

tandaşı oluyordu.Muhtelif akvâm orada hep Ortodoksluk vahdeti altında bir halita halinde yaşadılar. Bizim hükümetimiz de dinî bir hükümetti. Bizde de İslâmlığı kabul eden herkes derhal Osmanlı vatandaşı oluyordu.

Bizans'ın en büyük kuvvet menbâı Anadolu idi. Anadolu'dan aldığı askerleri Rumeli hududuna gönderiyordu. Biz de öyle yaptık. Bizim de Anadolu en büyük asker ve kuvvet menbâımız oldu. Bizans'ın teşkilât–ı askeriyyesi de, bizim teşkilât-ı askeriyyemize benziyordu. Bizans'taki arazi taksimatı da bizim tımar ve zeamet usüllerimizin aynı idi. Sonra Bizans sarayındaki teşkilâtı bizde de aynen görüyoruz. Haremağası denilen o siyah ucubeler, bizim saraylarımıza da Bizans'tan intikal etti. Sonra, aile teşkilâtımız da Bizans ile büyük bir müşabehet arz ediyor. Harem ve selâmlık ikiliği bize Bizans'tan intikal etmişti. Nihayet Bizans ile aramızdaki müşabehetlerden en mühim bir nokta da onu tehdit eden esbâb-ı hâriciyyenin bizde de aynen devam etmesi idi. Bizans hep İslâvlar'da çarpışmıştı. Biz de öyle olduk. Bizans, Akdeniz'e inmek isteyen milletlerin hücümâtına mâruz kalmıştır. Biz de aynı milletlerle uğraştık. Rusya'da, Büyük Petro'ya istinat edilen muhayyel vasiyetnâmeyi bilirsiniz. Bunun aslı ve hakikatı ne olursa olsun, şurası âşikâr ki, Rusya Akdeniz'e inmek istedi ve Bizanslılar'la, bizimle hep bu gaye için çarpıştı. Bulgarlar'ın Akdeniz'e inmek emellerini söylemeye hâcet yok. Harp sosyalistleri bile Umûmi Harp'ten sonra, Avrupa devletlerine verdikleri muhtırada açıkça Sırbistan'ın Akdeniz'e inmek zaruretinden bahsettiler. Biz Rusya ile Avusturya ile bir-iki asırdan beri hep Akdeniz için çarpıştık. Akdeniz, bütün şimal milletleri için büyük bir mıknatısiyete hâizdir. Halbuki biz Akdeniz'in etrafını çevirmiştik. Fransız ve İtalya dahi hep Akdeniz'in Afrika sahillerine inmek için bizimle mücadele ettiler."

Hamdullah Suphi Bey, konuşmasının bu kısmında Akdeniz sebebiyle bizim, Hint yolu üzerinde bulunduğumuzu ve bundan dolayı mâruz kaldığımız tehlikeleri anlatarak konuşmasının ilk bölümünü bitirmiştir.

Konuşmasının ikinci kısmında ise bizim, Avrupa medeniyeti ile temasımıza ve bizim bu medeniyet ile olan münasebetlerimize değinmiş ve şunları söylemiştir.

"Onaltıncı asr-ı milâdî, Türklüğün en haşmetli devridir. 1526 senesinde

Levent Şahverdi Arşivi

biz, Avrupa'nın merkezinde Mohaç Harbi'ni kazanırken, aynı tarihte diğer bir Türk kolu Hindistan'ı zaptediyor ve orada üç asır kadar devam eden Babürî Hükümeti'ni kuruyordu. Siz, bir Hindistan'ı, bir de Avrupa merkezini düşününüz. Ve bu iki Türk hükümetinden başka bir de şimaldeki Kazan ve Astahan'da tesis eden vasi Altınordu Devleti'ni gözününüzün önüne getiriniz. O tarihte Türklüğün ne kadar vasi bir sahada, ne kadar haşmetli üç saltanat kurduğunu anlarsınız. Mohaç, Delhi, Kazan. Biri Hint'de, diğeri Avrupa merkezinde, üçüncüsü şimalde bulunan bu üç zirve, türk haşmetinin bize, onaltıncı asırda üç şâhikasını gösteriyor. Türklüğün bu müthiş ittisa kudretindeki azameti anlamak için, yalnız bu üç Türk saltanatından Osmanlı Devleti'nin mahiyetini düşününüz. Emeviler'in koskoca Şam Devleti, bizim mütevazi bir vilâyetimizdi. Hıristiyanlar, Museviler ve İslâmlar nazarında mukaddes bir belde olan Kudüs, sadece bir sancağımızdı. Dünyanın en eski tarihlerini doğuran ve en kadîm saltanatlarını kuran Mısır, bir avuç memurumuz tarafından idare edilen bir eyâletimizdi. Beş, altı asırlık hayatı olan o muhteşem Abbasiye Devleti'nin ülkesi, bir valimizin idaresine tevdi edilmiş bir vilâyetçikti.

Boğdan'dan, Halep'e, Şam'dan Trablusgarb'a, Cezayir'den Bosna-Hersek'e, Tuna'dan Rus içerlerine kadar lâyünad hükümetler ve saltanatlar üzerine kurulmuş olan bu Osmanlı Devleti; eski Roma İmparatorluğu gibi bugünkü İngiliz İmparatorluğu gibi tarihin tanıdığı en haşmetli bir imparatorluk idi.

Büyük bir saltanat üstünde kurulan bu müthiş imparatorluğu Türkler'in nasıl idare ettiğini, bu kadar muhtelif akvâm ve millete Türkler'in nasıl hâkim olduğunu tetkik eden bir İngiliz müverrihi pek haklı olarak diyor ki:

"Bir tek Türk'ün Mısır kalabalığı içinde yürümesi, lâzım gelen sükûn ve itâatı temine kâfi geliyordu!

Bahri Türkler'den başlayarak Osmanlı Türkleri'ne, Gazneliler'den başlayarak Hidiv devrine kadar; Bağdat ve Şam'dan ve Hicaz ve Trablus'tan başlayarak Rusya'nın şimâline kadar Türkler'in kurdukları hükümetleri düşününüz, Bütün bu hükümetlerin, kavmi mühâceretleri ile değil, küçük zümreler halinde istilâ edildiğini göz önüne getiriniz. Bu kadar akvâma hâkim olmanın sırrını, o İngiliz müverrihinden başka türlü izâh etmenin

Levent Şahverdi Arşivi

mümkün olmadığını hakikaten takdir edersiniz. Meselâ Trablus çöllerinde, geceleri mehtap altında türkü söylerek giden yeniçeri kulları, bütün o çöllerin ve beldelerin sükûn ve asayişini temine kâfi geliyordu."

"İşte bu haşmetli imparatorlukta, zaaf ve inhilâl başladı. Bütün İslâm dünyası için için çürümeye ve sarsılmaya başladı. Çünkü arkadaşlar, yeni bir medeniyet doğmuştur. Bu yeni medeniyet, önüne çıkan her türlü mevâniyi devirerek, muzaffer bayraklarını her yere, her yere dikiyordu, bu yeni medeniyetin savletine karşı, İslâm dünyasının muhtelif cihetlerini yalnız bir-iki millet tutuyordu: Biri Türkler, diğeri Araplar.

Araplar centip cephesinde küçük bir kısmı müdafaa ediyorlardı. Bu cephe Endülüs cepnesi idi. Garbın yeni medeniyeti, daha başlangıçta, bu Arap cephesini çabuk devirdi. Endülüs'ün, güzellik nâmına yarattığı o harikalar hep târümâr, bütün Endülüs medeniyeti hurdahâş oldu.

Mücadele, Arap'ın mağlûbiyeti ile Avrupa'da nihayet bulduktan sonra, garb savleti Araplar'ı, menbalarına kadar, yani Afrika'ya kadar takip etti. Araplar'ı Afrika'da dahi yakalayıp orada dahi mağlûp etti. Avrupa savletine karşı islâm dünyasının diğer cihetlerini hep Türkler müdafaa ediyorlardı. kazan ve Astrahan Türkleri şimal cephesini müdafaa ediyorlardı. Bu Altınordu Devleti'nin Rusya içerlerinde müdafaa ettiği cepheden sonra ikinci Türk cephesi Hindistan idi. Türkler Delhi ve Ağra'da şüphesiz en yüksek medeniyetlerinden birini kurmuşlardı. İşte buradaki "Babûri" hükümeti de Avrupa medeniyetinin savletine dayanmak için uğraşıyordu.

Üçüncü cephe, asıl ve muhim cephe bizim cephemiz, Osmanlı Türkleri'nin müdafaa ettiği cephe idi. Garbın savletkâr medeniyeti Arap cephesini devirdikten sonra,bu Türk cephelerinin üzerine saldırdı. Şimaldeki Altınordu Devleti yıkıldı. Cenuptaki Hint Devleti dayanamadı. Şimal cephesini deviren Ruslar, Hint'deki bu Türk cephesini deviren de İngilizler idi, İngilizler şimdi anûdane bir siyasetle İstanbul'da yapmak istediklerini, o zaman Hint saraylarında yaptılar. Nihayet 1856 tarihinde sipahilerin isyanında son Delhi hükümdarı da ortadan kaldırıldıktan sonra, o askerleri Delhi'nin Büyük Camii'nde topladılar. Ve hepsinin şakaklarına kurşun sıkarak öldürdüler. Fakat efendiler, bütün bu göçen Türk cepheleri içinde yalnız bir cephe vardı ki, çok dayanıyordu, çok büyük bir mukavemet kud-

Levent Şahverdi Arşivi

reti gösteriyordu. Bu cephe bizim cephemizdi.

O zamana kadar, çarpıştığı bütün medeniyetleri mağlûp eden Osmanlı Türkleri de, bu yeni Garb medeniyeti karşısında aciz kaldı. Bizi Avrupa-yı merkezîde mağlûp eden Garp medeniyeti, Karlofça Muahedesi'nden beri bizi tekmeleye tekmeleye ta Avrupa sahillerine, İstanbul surlarının dibine kadar attı. Lâkin arkadaşar, bu savletkâr medeniyet karşısında yıkılan yalnız biz, yalnız Türk cepheleri, yalnız İslâm dünyası değildi. O medeniyet bütün kıtalara ve bütün dünyaya saldırdı. Ve o medeniyetin önünde bütün kıtalar ve diğer bütün milletler ve medeniyetler hep diz çöktüler. Avrupa'dan doğan bu medeniyetin karşısında dünyanın diğer dört kıtasının vaziyetini düşününüz.

Bu kıtalar içinde Asya kıtası yine en çok mukavemet gösteren en fazla daynan bir kıta oldu. Çünkü Asya, mâziyi unutmayan milletlerle doludur. Asya, medeniyetler doğuran, tarihler kuran efendi bir kıtadır.

Garb medeniyetinin savleti karşısında diğer kıtalar, Asya kadar değil hemen hiç dayanamadılar İşte Afrika ; Fransız Generali Lyautey'in[6] 40.000 kişilik ordusu, Afrika'nın en kudretli hükümeti olan Fas Devlet-i İslâmiyesi'ni üç ay içinde baştan başa hurdahâş etti. Bugün bütün Afrika; şimalden cenuba, şarktan garba kadar bütün Afrika, Garb'ın esiridir.

Sonra Avustralya kıtası ise, sırtındaki eski halkından ancak bir avuç vahşi taşıyor.

Amerika'ya gelince; tilvâki eski Amerikalılar'ın kâdim medeniyetleri vardı. Lâkin Garb'ın yeni medeniyeti orayı da baştan başa çiğnedi ve bu medeniyet orada da baştan başa muzafferdir.

İşte hiç mukavemet edemeyen bu kıtalara bedel, yine en çok dayanan Asya kıtası oldu. Fakat diğer kıtalar kadar çabuk maglûp olmamakla beraber, Asya da bu medeniyete mukavemet etmedi. Üç yüz milyonluk nüfusu muhtevi Hindistan, bir avuç İngiliz'in esiri oldu. Üç yüz milyonluk bir halkın vatanı olan bu koca kıtayı ne kadar İngiliz idare ediyor biliyor mu-

6 Lyautey: 1854-1934. Çeşitli askeri görevlere bulunmuş ve 1912'de Fas Genel Valiliği'ne atanmıştır. 1916-1917 yıllarında Fransa'da savaş bakanlığı yapmış ve 1921'de de Fransız mareşali olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

sunuz? Yirmi bin İngiliz!

Sonra dört yüz milyonluk Çin, başlı başına bir âlem olan, yarattığı medeniyetin menbâını anlamak için hiç olmazsa sekiz-on bin sene evveline kadar girilmesi lâzım gelen Çin dahi Garb medeniyet-i savleti karşında hiç mukavemet edemedi. Pekin'de, Çin hakanlarının ipekli döşeklerinde Fransız, İngiliz neferleri yatıyor.

Bütün bunlara rağmen Avrupa medeniyeti karşısında, diğer kıtalara nisbetle en çok mukavemet eden Asya'dır. Asya'da da Hind Çin gibi üç, dörtyüz milyonluk kıtaların devrilmesine mukabil bir millet var ki, hâlâ mukavemet ediyor. Her felâketten sonra daima başını doğrultan, en ümitsiz bir inhizamdan sonra daima yeni bir zindegi ile ayağa kalkan bu millet biziz efendiler. Biz Türkleriz. Bu kadar hayatiyet kudreti gösteren, vaktiyle en büyük imparatorlukları bayrağının altında, mütevâzi birer vilâyet yapan, evvelce Avrupa-yı merkeziyeye kadar sokulan bu millet, nasıl oldu da Anadolu'nun göbeğine kadar atıldı? Nasıl oldu da Avrupa'nın en sefil bir milleti olan Yunanistan bizimle ta Sakarya'da harp etti? Bundan elli sene evvel yaşayan bir Türk, mezarından kalksa da bugünkü hâli görse, o zavallı, mutlaka yerle göğü inletecek bir feryatla haykırır ve mutlaka çıldırdı.

Mütemâdi felâketlerin ruhumuzu nasırlandırması yüzünden bizim bugün tahammül edebildiğimiz bu feci manzaraya mezarından kalkan hangi ced inanır ve hangi ced tahammül edebilir? Nasıl oldu da ruhumuzdaki bütün o hayat kudretine rağmen biz bu hâle düştük?"

Hamdullah Suphi Bey, biraz durmuş ve hastalığın sebeplerini açıklamıştır. Batı medeniyetinin diğer medeniyetleri nasıl devirdiğini, diğer uygarlıkların, Batı karşısında niçin mağlûp olduğunu anlatmış ve sözlerine şöyle devam etmiştir : "Arkadaşlar. Şark, muhafazakârlıkta maruftur. Beni affetmenizi rica ederim, açıkça söylüyorum. Şark, içinden yavaş yavaş çürümüş, müstehâse haline gelmiştir. Şark baştan başa bir müzedir. Başka yerlerde asırlardan beri envâi kaybolmuş her şey, Şark'ta olduğu gibi yaşar. Anadolu'dan ta Moğolistan hudutlarına kadar, vesâit-i nakliye nâmına gördüğümüz kağnı arabasını, başka milletler ancak itina ile müzelerde saklarlar, herkes orada böyle bir şeye hayretle bakar ve onu ezmine-î kablettârihiyyeden bir garibe seyreder gibi tetkik eder. Vesâit-i nakliyemizden

Levent Şahverdi Arşivi

bina inşaatımıza, inşa vesâitinden giydiğimiz elbiselere kadar, ne kadar müze kaçkını eşya varsa, Anadolu'da ve Şark'ta bütün bunları görebilirsiniz. Nakliyatımızı, hâlâ dört bin sene evvelki vesâit ile yaparız, binalarımızı bundan binlerce sene evvel olduğu gibi çamuru kurutarak inşa ederiz. Çobanlarımızın sırtında gördüğünüz yamçıyı üç, dört bin sene evvelki resimlerde ve heykellerde görebiliyorsunuz. İskender-i kebirin, Lehden'deki İranlılar'ın kıyafetlerini tetkik ettim. Bugün Mercan yokuşundan eşekleri yeden Acem fincancıları da hâlâ aynı kıyafeti taşıyorlar. Bir daha tekrar ediyorum efendiler, bütün Şark muhafazakârdır. Bütün Şark hâlâ bağdaş kuruyor. Biz hocalarımız etrafında, İran halkı ahundlarının etrafında, Hint ve Çin-Buda rahiplerinin etrafında hep bağdaş kurdu."

Hamdullah Suphi Bey, Şark'taki bu muhafazakârlığı genel olarak anlatmış, bizim muhafazakârlığı bırakarak yenilik hayatına nasıl atıldığımızı, hangi mecburiyetlerle Avrupa medeniyetini kabule mecbur olduğumuzu izâh etmiş ve şunları söylemiştir : "Bize, muhafazakârlığı bıraktıran ve bizi teceddüde kabule ilk mecbur eden sebep bir hâdise-i askeriyedir. Seksen bin kişilik bir ordumuz bir avuç Yunanlı eşkiyasının çıkardığı Mora ihtilâfını, aylarca ve aylarca uğraştığı halde bastıramamıştı. Nihayet Mısır'dan Mehmet Ali Paşa'nın onbin kişilik bir kuvveti geldi, üç haftada ihtilâli hurdahâş etti. Bu hadise başta Sultan Mahmut olmak üzere birçok ricâlimize Avrupa medeniyetinin usülleri vesaitiyle mücehhez yeni askerliğin ne demek olduğunu en canlı bir surette göstermişti. Fakat ikinci bir vakaya ihtiyaç vardı.

Mısır'dan kalkan onbeş, yirmi bin kişilik bir kuvvet bizim 80-90 bin kişilik bir kuvvetimizi tarumar etmiş, Kütahya kapılarına kadar gelmişti. O zaman bizim ordumuzda bir Alman zâbiti vardı. Molteke nâmındaki bu zâbit , ordumuza yeni tabiye vermek istedi. Fakat eski kafada giden Ahmet Paşa bunu dinlemedi. Bildiği köhne usullerle harp etti. Lâkin neticede Fransız zâbitlerinin idaresinde sevk edilen İbrahim Paşa'nın bizim beşte birimiz kadar olan küçük ordusuna müthiş surette mağlûp oldu. Artık bu ikinci hâdise ispat etti ki, hala biz eski muhafazakârlığımızda ısrar edersek mahvolup gideceğiz. Bunu hem padişah, hem birçok ülemâmız, hem münevver ricâlimiz artık kati olarak anlamışlardı. Bu suretle ilk teceddüt, bize doğrudan doğruya doğruya askerlik vasıtasıyla girdi. Marmara'dan girenler Haydarpaşa'nın ileri doğru bir çıkıntı teşkil eden sırtındaki büyük ve muh-

Levent Şahverdi Arşivi

teşem bir bina görürler. Bu, askerlerimize yeni terbiye vermek üzere teşkil edilmiş Selimiye Kışlası'dır.

Sonra ilim sahasında dahi ilk teceddüt bize askerlik ile girdi. Ordumuzu, Garb usulü ile terbiye edecek muallimler yetiştirmek üzere teşkil edilen Mühendishâne-i Berri bizim ilk mektebimizdir. Ondan sonra Bahriye Mektebimiz yapıldı. 1845'de dahi Galasaray Sultânisi tesis edildi. Nihayet teceddüt âbidemizin en büyük iki zafer âbidesi olan müessesemiz kuruldu; biri Mekteb-i Harbiye, diğeri Mekteb-i Tıbbiye. Zâbitlerimiz ve doktorlarımızın kendi meslekleri dahilinde bu millete yaptıkları hizmetlerden başka, bu iki mektebin diğer büyük bir hizmeti de Harbiye ile Tıbbiye'nin bizdeki yeniliğe karşı, uyanan aksülamellere mukavemet eden bir kaynak ve bir fikir ocağı olmalarıdır."

Hamdullah Suphi Bey, bütün bunlara rağmen zaman zaman irticanın baş gösterdiğini ve zaman zaman zaferler kazandığımızı anlatmıştır. Dârülmualimin macerasını bir misal olarak zikretmiştir. Maarif Nazırı Kemal Bey ilk defa Dârülmuallimin açıyor. Sultan Mecit ilk defa sınavlara mümeyyiz olarak katılıyor. Padişah bundan çok memnun oluyor ve Kemal Efendi'yi vezir yapıyor. Lâkin bir gün yenilik düşmanı bir muallim, çocukların ellerine resim albümü verilmiş diye şehri velveleye veriyor. Kabaran galeyan karşısında Kemal Paşa Avrupa'ya kaçıyor. O zaman çıkan bu köhne ses daha evvel Ahmed-i Sâlis devrinde de aynı endişe ile matbaacılığı yıkmış ve terakkimize pekçok geri atmıştı. Bu ses, bu misallerde olduğu gibi bazen doğrudan doğruya, bazen el altından duyulmuştur. Bazan siyaset sahnesinde kendini işittirmiş, bazen da 31 Mart'ta olduğu gibi, bir kıyam şeklinde tecelli etmiştir.

Hamdullah Suphi Bey, bu bilgileri anlattıktan sonra neticeye girmiş ve şunları söylemiştir : "Arkadaşlar, ortada bir Osmanlı Devleti var. Bu devlet, Kanûni zamanında 195 milyonluk bir nüfusa mâlikti. Şimdi sekiz, dokuz milyonluk kaldı. Buna rağmen biz hâlâ ayakta ve hâlâ yıkılmadık. Ne için tamamen yıkılmadık ve ne için diğer İslâm devletlerine nisbetle biz hâlâ bir kudret gösteriyoruz? Çünkü biz Garb medeniyetinin birtakım usullerini ve müesseselerini aldık.Yeni sistemde askerî ve ilmî mektepler açtık. İşte hâlâ ayakta isek ve diğer İslâm milletlerine nisbetle bâriz bir kudret gösteriyorsak sebebi budur. Halbuki bir de meselâ Fas'ı düşününüz. Bu

Levent Sahverdi Arşivi

İslâm devletini ziyaret eden Piyer Loti diyor ki: "Bir kurşun kubbeli medreselerin altında hâlâ üçbin sene evvelki ilimler yaşıyor. Onlar hâlâ Yunanı kadim feylesoflarının münakaşalarını nakletmekten ileri gitmemişler. Buralara yeni asırların hiçbir fikri girmemiş. Sanki bu kubbelerin üstünde kalın bir ölüm havası var."

İşte bizim kudretimizin sebebi, Fas gibi olmayışımızdır. Lâkin buna rağmen kendimizi tamamiyle kurtulmuş farz edebilir miyiz? Buna da tamıyle evet diyemeyiz. Çünkü yaptığımız teceddüt hâlâ tamam değildir. Garb medeniyetini hâlâ tamamiyle kendimize mal edemedik. İşte efendiler, memleketimiz hem büsbütün kurtulmamıştır, hem büsbütün yıkılmamıştır. Kurtulmuştur, çünkü aldığımız medeniyet yarımdır. Yıkılmamıştır, çünkü yarım da olsa aldığımız bir medeniyet var."

Hamdullah Suphi Bey burada, Garb medeniyetine uymanın ne demek olduğunu anlatmak için iktisadî sahadan bir misal vermiş ve dikkatleri sanatlarımız üzerine çekerek şunları söylemiştir : "Bizim Çaldıran ve Mohaç seferlerimizi yapan ordularımızın iğneden ipliğe kadar bütün ihtiyâcâtı, o binlerce ve binlerce levâzım vesâitini hep kendi sanatkârlarımız temin ediyordu. Yalnız İstanbul'da öyle esnaflarımız vardı ki, bazısının efrâdı 1200'ü bazısının da 1600'ü buluyordu. Evliya Çelebi'nin yazdığı veçhile, Murad-ı Râbi zamanında padişahın önünde resmî geçit yapan esnafın geçişi saatlerce devam etmiştir. Eski İstanbul mahallelerinin ismi, çoğu esnaf isimleriyle anılırdı. Bütün esnaflarımızdan, bu çok kıymetli millî sanatlarımızdan şimdi eser kalmadı. Ne için? Ben, bu sanatkârlarımızdan Hafız Ahmet Efendi isminde bir sanatçı tanırım. Bu gayet güzel ve mâhirane saatler imâl ederdi, lâkin yaşayamadı. Çünkü Garb medeniyeti el sanatı yerine makine sanatını ikâme etmişti. Hafız Ahmet Efendi, bu yeni sanata uyacağına, babasından gördüğü şekilde devam etti.

Meselâ İsviçre ve Belçika saatleri de Hafız Ahmet Efendi gibi bir müddet bildikleri gibi ısrar etmek istediler. Fakat baktılar ki, makina sanatına uymazlarsa el ile sanatı yaşatmak mümkün değildir. Derhal göreneği bıraktılar. Yeni hayatın zaruretini kabul ettiler. İşte bu sayede, o yerler bugün de saatçilikte birinciliği muhafaza ediyorlar."

Hamdullah Suphi Bey, Garb medeniyetini kabul etmenin bir milleti

Levent Sahverdi Arşivi

nasıl dirilttiğine dair kendi içimizden örnekler vermiştir. Ermeni ve Rumlar'ın Garb medeniyetini bize göre daha geniş surette kabul etmeleri yüzünden mazhar oldukları inkişafı anlatmıştır. Bizim de onlar gibi asrî zihniyetle çalışmamız gerektiğini söylemiştir. Sonra Rusya'ya geçmiş, Büyük Petro'nun Ruslar'ı çağdaşlaştırmaktaki gayretlerini anlatmıştır. Avrupa medeniyetini alan Ruslar'ın bizi bir, iki asırdır zor durumda bıraktıklarını izâh etmiştir. Bunun sonunda ilerleyen Ruslar'ın, bizden toprak aldıklarını söylemiştir. Eğer Petro böyle yapmasaydı, Ruslar böyle olmaz, bize bu kadar zarar vermez, biz de kendi kendimize devam ederdik demiştir.

Hamdullah Suphi Bey, kurtulmamız için Garp medeniyetini almaktan başka çârenin kalmadığını söylemiştir. Sonra Garb medeniyetini alırsak, dinî ve millî benliğimizi kaybederiz diyenlere cevap vermiş ve şunları söylemiştir : "Arkadaşlar, tamamiyle kurtulmamızın tek çâresi var: Garplılar'ı kuvvetli yapan esbâbın kâffesini almak ve onları kendimize mal etmek. Yalnız bu hususta muhafazakârlarımızı endişeye düşüren bir şey var. Onlar Garb medeniyetini alırsak kendi dinimizi, kendi benliğimizi kaybedeceğimizden korkuyorlar. Sizi temin ederim ki efendiler, hakikat bunun tamamen zıddıdır. Biz Garb medeniyetini tamamiyle alınca daha çok dindar ve daha çok millî benliğimize sahip olacağız. Bu öyle bir medeniyet ki, girdiği yere kendine belâ olacak sebepleri de beraberinde götürür. Çünkü Garb medeniyeti nereye girdiyse, oraya hürriyet aşkını, esarete tahammül etmemek azmını de soktu. İşte Mısır. Bu medeniyet oraya girdi, fakat görüyorsunuz ki Mısır ayaklanmıştır. Mısır'ın elinde bugün top yok, tüfek yok, kuvvet yok. Lâkin kalplerinde hürriyet aşkı, ruhlarında istiklâl imanı var. Mısır kadınları, beyaz ihramlarına akıttıkları kırmızı kanlarla ihtilâl bayrakları yapıyorlar. İngiliz mitralyözlerine göğüs gererek yaralanan Mısır gençlerinin sokaklarda akıttıkları kanlardan küçük şelâleler husûle geliyor Artık Mısır'da parlayan bu ateş hiçbir surette söndürülemez. Avrupa medeniyeti işte böyle her vardığı, her istilâ ettiği milletin izzet-i nefsini uyandırır. Onun milliyet hissini canlandırır. Çünkü Avrupalılar kendi hodgâmlıkları ile bunu hazırlarlar. Ben bir Arap'a efendi olamam, bir Arap benim hâkimiyetimden o kadar rencide olamaz. Halbuki Hint'in en büyük Müslüman'ı, en maruf bir adamı bile meselâ şimendiferde bir İngiliz'in bulunduğu vagona binemez.

Biz Avrupa medeniyetinin girmesiyle dinimizin ve benliğimizin gi-

Levent Şahverdi Arşivi

deceğinden hiç korkmayalım. İstanbul'da Amerikan Koleji diye bir mektep tanırım ki, orada Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Türk, Firenk birçok milletler vardır. Hiçbir milletin kendi mektebindeki milliyet hissi bu muhtelif milletlerin Amerikan Koleji'ndeki milliyet hisleri kadar kuvvetli değildir. Orada Türk çocukları, hiçbir vatanî vesile olmaz ki kendi aralarında bir miktar para toplamasınlar. Odunları birbirine verdiğiniz vakit nasıl ısınırsa, muhtelif milletler yan yana yaşayınca öyle ateşleniyorlar."

"Hamdullah Suphi Bey, Avrupa'daki Katolik ve Protestanlık'tan söz etmiş; iki mezhep arasındaki farkın, Hırıstiyanlık ve İslâmlık kadar farklı olduğunu söylemiştir. Avrupa milletlerinin Hırıstiyan olmakla birlikte kendi milliyetlerinin ayrı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Avrupa medeniyetinin milli benlikleri imhâ değil, ihya ettiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında, Balkan milletlerine göre medenî noksanlıklarımızın bulunduğunu anlatmış; Anadolu'da belediye bulunmadığını da söylemiştir. Ancak Kastamonu belediyesindeki çağdaş faaliyetten ve onu münevver başkanı Dr. Fazıl Berki Bey'den övgüyle söz etmiş ve 2 saat 10 dakika süren konuşmasını şu sözlerle bitirmiştir:

"Efendiler, sözlerime bir intihâ olmak üzere bir daha tekrar ediyorum. Dört el ile mâziye sarılalım ve Avrupa medeniyetine sırtımızı çevirelim dersek büsbütün ölürüz. Lâkin şimdiye kadar yaptığımız gibi, bu medeniyeti yarım yamalak alırsak kendimizi kurtarmış olamayız. Bir adım ileri, bir adım geri gitmek bizi halâsa götürmeye kâfi değildir. Şunu iyi bilelim ki, bugünkü Garb medeniyeti muzafferdir, galiptir. Biz, onun galibiyeti tevlidinden ve bizim mağlûbiyetimizi intâç eden esbâbı çok iyi tahkik etmeli ve o esbâbı kendimize çekmeliyiz. Avrupa'yı muzaffer eden sebep bize ne zaman gelirse, o zaman anlayacağız ki, biz hakikî zafere vardık."

Levent Şahverdi Arşivi

SÖZLÜK

Ahund:	Din adamı.
Aksülamel:	Reaksiyon, tepki.
Anûd:	İnatçı.
Bühtan:	Yalan, iftira.
Ezmine-i kablettarih:	Tarih öncesi zaman
Gulâne:	Korkutucu, korkunç.
Halâs:	Kurtuluş.
Halita:	Karışım.
Hatar:	Tehlike.
Hatarnâk:	Tehlikeli, korkulu.
İdbar :	Talihsizlik.
İhata:	Kuşatma.
İmtisas:	Emme, emerek çekme.
İnhilâl:	Dağılma.
İntitat:	Çökme, yıkılma.
İnhizam:	Hezimet, yenilgi.
İntaç:	Netice, sonuç.
İntiha:	Son.
İntişar:	Yayılma, dağılma.
İttisa:	Genişleme, yayılma.
İzmihlâl:	Yok olma.
Kâffesi:	Hepsi.
Lâyuad:	Pek çok.
Maişet:	Geçinme, yaşayış.
Ma'ruf:	Bilinen, tanınmış.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ADAPAZARI KAYMAKAMI TAHİR (1919- 1920)

Prof. Dr. ENVER KONUKÇU *

Millî Mücâdelenin Hey'et-i Temsiliye döneminde, Mustafa Kemal Paşa'nın vilâyet, mutasarrıflık ve kazalarla sık sık tel görüşmesi yaptığı, devrin belgelerinde göze çarpmaktadır. Amasya Görüşmelerini takiben, özellikle D.Ferid Paşa veya İstanbul ile münâsebetlerin kesilmesi istenmişti. Kastamonu ve Bolu'dan sonra, İzmit Mutasarrıfından da aynı yolda hareket edilmesi tâlimatı verilmişti. Bu ve az zaman sonra meydana gelen Adapazarı hâdiselerinde, birçok belgede "Adapazarı Kaymakamı Tahir" imzasına rastlanmaktadır.

Milli Mücâdele'de İzmit Mutasarrıflık hüviyetini koruyordu. Kazaları arasında, Adapazarı da bulunuyordu. [1] II. Sultan Abdülhamid devrinde, Rumeli ve Kafkasya'dan göç edenler de "muhacir" sınıfı meydana getirmişlerdi. Bunların iskân edildiği yerlerin başında Adapazarı geliyordu. Hendek, Sapanca, Akyazı ve kuzeyde Karasu gibi buraya bağlı merkezlerde Abaza, Laz, Çerkes, Gürcü yerleşmeleri göze çarpmaktadır. Bu nedenle, Adapazarı insan yapısı olarak, tıpkı Bolu gibi "Sefine-i Nûh"u andırıyordu.

Mondros Mütârekesi'nin yürürlüğe girmesi ile Adapazarı için de hareketli günler başladı. Bâb-ı Âli'nin İzmit'e tayin ettiği Mutasarrıf, Wilson'a Açık mektubu yazan Ali Suad Bey'di. [2] Onunla birlikte kazalara da yeni tâyinler gerçekleştirildi. Geyve'ye, Ayancık eski kaymakamı Hamdi Namık (Gör) [3] ve Adapazarı'na da Tahir Bey gönderilmişti.

---

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü.

1 **Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**. 1333/1334, Seneil maliye Dersaadet 1334 s.728-729.

2 E.Konukçu, Ali Suad'ın Wilson'a Açık Mektubu, Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu,9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996 I,s.1263-1270; E. Konukçu, Hey'et-i Temsiliye İzmit İlişkileri, **AAMD** V/ 13, (1988) s.223-235).

3 H.N.GÖR,İstiklâl Mucizesi, Ankara, 1956,s.6"... Nihâyet Keşfî Beyin şefa'âti bir gün bana üç kazadan Geyve, İznik, Biga birini intihab etmemi teklif ettiler. Ben, İstanbul'a yakın olmak ve harp güzergâhında bulunmak itibarı ile Geyve'yi tercih etmiştim... Müsteşar (Keşfi Bey); sen galiba kanına susamışsın. Yahut Mustafa Kemal Paşa'ya iltihak etmeye gidiyorsun."

Levent Şahverdi Arşivi

Tahir Bey, 1302/1886'da İstanbul'da doğmuştur. Ali Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini bitirdikten sonra Mülkiye Mektebi, İdâdi kısmından mezun oldu. 30 Kasım 1908'de Anamur ilçesi mal müdürü vekili olarak Devlet hizmetine girdi. Islahiye Mal Müdürlüğü (1909), Erzurum Defterdarlığı Tahsilat Müdürlüğü (1910)'ne nakledildi. Bu arada bir süre Tutak ve Bayburt Kaymakam Vekilliği yaptı. 1911'de Erzurum Muhasebe Mümeyyizi oldu. 1911 sonunda Pasinler, 1914'de Kemah, Hınıs, 1916'da Mazgird, Arapgir, Taşköprü'de idârecilik yaptı. Son önemli vazifesi Pasinler Kaymakamlığı'dır. Vâli Tahsin (Uzer) zamanında, ehemmiyet arzeden Sarıkamış Muharebesi'nde bölgedeki diğer Rus savaşlarında, Pasinlerde artan askerî faaliyetlerde komutanlarla temaslarda göze çarptı. 1916'da Rus işgali üzerine Pasinler terkedilince, buradaki fiili kaymakamlığı sona erdi.[4]

Tahir Bey Recai Nüzhet'in azlinden sonra 11 Ağustos 1919'da Adapazarı kaymakamlığına [5] atandı. Böylece Millî Mücâdelenin başlarında, siyâsî ve askerî hareketliliklerle dolu günler başladı. Mutasarrıf Ali Suad Bey'in gözde kaymakamı olarak, çevreyi tanımaya başladı. Sakarya Vâdisinin tarihi kasabası Geyve'ye de H. Nâmık Bey gönderilmişti. Mütarekenin şartlarına paralel olarak, demiryolu ve istasyonları denetim altında tutacak İtilâf Devletleri temsilcileri gelmişti. Adapazarı, Sapanca, Arifiye, Köprübaşı ve Mekece istasyonlarında da İngiliz koruma kuvvetleri vardı. Bu esnada, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da olduğu duyuldu. Maiyetinde, eski İzmit Mutasarrıfı ve Adapazarı eşrafının yakından tanıdığı İbrahim Süreyya (Yiğit) bulunuyordu. Erzurum'da teşekkül eden Hey'et-i Temsiliye, Sivas Kongresi ile daha da işlerlik kazandı. Kaymakam Tahir Bey ile tel görüşmeleri başlatıldı. Amasya görüşmeleri sonrasında, Hikmet ve Kuşçubaşı Eşref de, Adapazarına geldiler. Hikmet Mahmut Şevket Paşa hâdisesi sebebi ile asılan Yzb.Kâzım'ın kardeşi idi. [6] İttihad ve Terakki erkânına yakınlığı ile tanınan Kuşçubaşı Sencer de, siyasî istikrarsızlığın hüküm sürdüğü Padişah ve Kongreciler arasında tercih yapamamış Adapazarı'nda Kuvay-Millîye teşekkülüne çalışıyordu.

Hey'et-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, D.Ferit ile alâkanın ke-

4 F.Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, Ankara, 1955, III, s. 544-5.

5 **İleri**, 8 Nisan 1914, s.4; Y.Çam, **Milli Mücadele'de İzmit Sancağı,** İstanbul, 1993, s.30-31.

6 **Şehbal**, 15 TE 1329, no: 84,s.287; **Servet-i Fünun** No:1150 - 1151, Yıl:1329, s.14; Yıl:1329, s.161-166)

Levent Sahverdi Arşivi

silmesini tamim ettiğinde Kastamonu, Bolu ve İzmit'de tereddüd belirdi. Bolu Kuvay-ı Millîyecileri, Mutasarrıf Ali Haydar Bey'e rağmen, İstanbul ile ilişkiyi kesti. İzmit Mutasarrıfı ise "tarafsız kalmayı" düşünüyordu.

Adapazarı'nda, İzmir'in işgâli sonrası cemiyetleşme hemen başlamıştı. Trakya-Paşaeli Heyeti, Adapazarı şubesi Mayıs 1919'da faal durumda idi. İstanbul basınında neşredilen telgrafında; "Merkez-i hayatımız İzmir'in işgâli bütün felâketlerimizin fevkindedir. Milliyet prensipleri ile hak ve adâlet yerine pek büyük zulmiyet ve mazlûmiyetlere meydan vermek ve on milyon Anadolu Müslümanının meşhûdi İzmir olmamak için mukadderat-ı cihanı yed-i kudretine almış Düvel-i Muazzama-ı Mu'telifenizi protestoya müsara'at ve hâl-ı sabıkın rûcu'unu Cemiyet namına temenni eylediğimizi beray-ı malûmat arz olunur" deniliyordu.[7] Heyet-i Temsiliye yazışmalarından anlaşıldığına göre Adapazarı MHC'de, Tahir Bey'in göreve başladığı sıralarda kurulmuştu. "KM'ye mensubeyitlerini iddia eden bazı eşhasın menâfi-i zâtiyelerini temin için tahakküm teşebbüsatında bulundukları istihbar kılınmakta; Adapazarı MHC Hey'et-i Merkeziyelerine yazılan bir tamim ile..." ifâdesinden öğrenildiği gibi, Cemiyet faal durumda idi. [8] Üyeleri : Tahir Bey, Sırrı (Bellioğlu), Fuad (Carım), Çerkes Said Kaçzâde Mahmud, Tüccar Hasan Cavid, Arapzâde Cevad ve tüccar Metozâde Hüseyin'di.

Meclis-i Meb'usân-ı Osmanî Seçimi

Meclis–i Meb'usân-ı Osmani için seçimler İzmit Mutasarrıflığı'nda dolayısiyle Adapazarı'nda da yapıldı.3 Kasım 1919'a kadar, liva milletvekilliklerine adaylıklarını koyanlar; Eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya,eski Amasya Mutasarrıfı Sırrı, Eski Tahrirat Müdiri Gâlib, Matbaacı Ahmed İhsan, eski milletvekili Mûfit, Askeri yazarlardan Emin Ali, Karamürselde Boşnak DavavekiliAhmed, Eski Mutasarrıf Sırrı Paşa, Kâzım Namî, Petersburg Elçiliği Başkâtibi Ahmed Şemseddin, Davavekili Safi, Kandıra ileri gelenlerinden Sâfi, Faik, Hoca Abdulaziz, Uzun Bey Çiftliği sahibi Mustafa, Karamürselli Miralay Kâzım, İznikli Osmanağazâde Ahmet Zihni, Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi Başkanı Vehbi" idi. [9] Bu milletvekili adayları ittihadcı, Milli kongre Cemiyeti ve Hey'et'i Temsiliye'nin

7 **İleri**, 24 mayıs 1335,s.3.
8 **Hey'et-i Temsiliye Kararları**, s.38.
9 **İleri**,3 Kasım 1335,s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

öngördüğü MHC ilkelerini benimsemiş kimselerden meydana geliyordu. Adapazarı bölgesinde Sırrı Bey, Ali Bey ve Sapancalı Hakkı Bey şanslı idiler. 7 Aralık 1919'da, Tahir Bey'in muktedir tutumu, seçimleregölge düşürülmeden sonuçlandırıldı. Meclis'de vatanın istiklâli, milletin saadet-i âtiyesi nokta-ı nazarından hayırlı ve esaslı kararlar ittihadına, kabil-i tatbit kanunlar tanzimine muvaffak olmaları temennisinde bulunuldu. [10]

H.Namık (Gör)'e göre, Hey'et-i Temsiliye ile İzmit Livâsı adına, haberleşme Sırrı Bey vasıtası ile yapılıyordu. [11] Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) 1876'da Lefkoşa'da doğmuştu. Eşraftan Mehmet Nuri Ağa'nın oğludur. İstanbul'a giderek, öğrenimi için Mülkiye'ye girmişti.Padişah aleyhinde siyâset ile suçlanınca, onbir ay Taşkışla'da gözaltına alındı (1897). Kastamonu Sandık Emini (1905), Belediye Başkâtibi (1906) vazifesinde bulundu. 23 Temmuz 1908'de Meşrûtiyetin ilânından sonra Zonguldak Kaymakamlığına tâyin edildi. 1908-1911 tarihleri arasında Mudurnu, Düzce ve Adapazarı kaymakamlıklarında bulundu. Bu şekilde, Adapazarlılarla yakından temasa geçmiş ve ahâli nezdinde tanınmıştı.Amare (1912) ve Amasya Mutasarrıflıklarında görev yaptı. Burada İngilizlerin isteklerini yerine getirmediği için, 16 Mart 1919'da İstanbul Hükümetince işten el çektirildi. İzmit'e gelerek, Kuvây-ı Milliye safında yer aldı. Meclis-i Mebusan-ı Osmani'ye İzmit Meb'usu olarak girmiş ve daha sonra BMM'ne katılmıştır. (Ö.28 Eylül 1950). [12]

Adapazarı'nda Ali Suad Bey'in Kuvây-ı Milli'ye tarafında yer almasından sonra, İstanbul yakınındaki kriz kendiliğinden kalkmış oldu.Fakat, Ekim 1919'da, İstanbul basınının "bazı irticâcı hareketler" diye bahsettiği Adapazarı hâdisesi, kaymakam Tahir Bey'i epeyce meşgûl etti. [13]

Bekir'in Tahrikleri (23 Ekim - 9 Kasım 1920)

Bekir Sıdkı, aslen Manyaslı idi. Çerkes Bekir adı ile ün yapmış, milis tabur komutanlığında bulunmuştu. İstanbul'un desteği ve kendisine katılacaklara çok para vaad etti. Akyazı, Sapanca ve Hendek tarafında,

10 **İleri**, 8 Aralık 1335, s.3.
11 H.N.Gör, **İstiklâl Mucizesi**, Ankara 1956, s.7.
12 F.Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, Ankara, 1995, III, s.539-540.
13 **İleri**, 28 Teşrin-i Evvel 1335, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Padişâha sadık insanları harekete geçirdi. Talustan, Beslan ve İbrahim'le temas kurdu. Adapazarı'nı basmayı düşündüler. Kaymakam Tahir, I.Fırka Komutanı Asım'ın gönderdiği bir binbaşı emrindeki 35 askerle, Adapazarı Jandarması ve bazı gönüllülerle, Bekir'in yolunu kesti. Ne yapmak istediklerini sordu.Bekir Sıdkı, Padişâhın hayatta ve yüce hilâfet makamında olup-olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz cevabını verdi. Kaymakam, âsi grubun niyetini anlayınca, onları dağıttı. Beslan ve Hüseyin Çavuş tefkif edildi. Durum, Adapazırı'na dönüşten sonra Mutasarrıf Ali Suad ve Fırka Komutanı Asım'a bildirildi. Bu kuvvetlere ek olarak, Emekli Binbaşı Hafız, Emekli Binbaşı ve İzmit MHC ikinci başkanı Kâzım, Sapanca'dan Sefer, Mutasarrıf Ali Suad ve Asım Beylerde Adapazarına gelerek, halkın moralini düzelttiler. [14]

Mustafa Kemal Paşa-Tahir Bey telgraf görüşmeleri de böylece başladı:

Amasya
23.10.1919

Adapazarı Kaymakamlığına

Talustan, Bekir ve Beslan beyler namında bir takım kesanın bazı harekâtı, mefsedetkâranede bulundukları istihbar kılınmıştır. Bunlara karşı tedabir-i şedide ve serianın tatbikinde katiyyen tereddüd gösterilmeyerek izâle-i mazarratlarıyla neticesinin iş'arı mercûdur. [15]

Anadolu ve Rumeli
MHC Heyet-i Temsiliye
namına
Mustafa Kemal

27.10.1919
ADAPAZARI

14 K.Atatürk, **Nutuk III**,vsk.1115-1116; R. Apak, **Garb Cephesi Nasıl Kuruldu**, İst. 1942, s.113.
15 **Nutuk III**, s.1116-7.

Levent Şahverdi Arşivi

Amasya'da yahut Sivas'da
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
C:23.10.1919

Emr-i âlilerini bugün aldım.Hakikaten bir hafta evvel İstanbul'dan suret-i mahsusada gelen Bekir Bey namındaksi şâhsın iğvaatı neticesi olarak İzmit'in Derbent nahiyesinden itibaren Düzce'ye kadar Çerkez Köylerinden müsellah insanlar davet edilerek bir içtima akit ve harekât-ı mefsedetkarâreneye teşebbüs ettikleri haber alınarak, derhal livâdan celbedilen askeri ve jandarma müfrezesiyle bizzat takiplerine çıkılmış, lütf-i Hâkla vatanın hakiki evlâtları olan diğer ümeray-ı çerakezenin muavenetiyle bu netice, fena olacağı anlaşılan içtima kâmilen dağıtılmış harekât âkim kalmıştır. Müsebbiblerinden Beslân ve bir refiki derdestle merkeze getirilip tevkif ve pençe-i kanuna teslim edilmiştir. Bu gibilere kanunun şiddetle tatbikinde zerre kadar müsâmaha edilmiyeceği şüphesizdir. Meselâ livâdan taraf-ı âlilerine arzedileceği zehabına binaen arz-ı malûmat edilememişti. Maahaza tevâlisi ihtimâline binaen arz-ı malûmat edilememişti. Maahaza tevalisi ihtimâline binaen her türlü ihtimale karşı hükûmetin kavi bulunması pek lâzımdır. İcabeden tedabirin ittihaz buyurulmasının istirham eder ve tekerrür etmemesi için lâzım gelen mesiden hiçbir vakit geri durulmayacağını arz eylerim. [16]

Kaymakam
Tahir

Adapazarı Kaymakamı
Tahir Beyefendiye
c:27.10.1919.

Ecnebi parası ve vatan hainlerinin icray-ı mefsedete kıyam edenlere karşı satvetli hükûmetin ibrazı hususundaki himemat-ı âliyeleri sevavari tebcildir. Tevkif olunan kimlerdir? Netice-i isticvabattan ne anlaşılmıştır. O taraflara teşkilât-ı milliyenin teftişi maksadiyle Dersaadetden gönderilen Erkân-ı harb yüzbaşısı Cemal Beyle temas edilmiş midir? İşarı ricâ olunur.[17]

Anadolu Rumeli MHC
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal
Adapazarı 9.11.1919

16 **Nutuk III**,s.1119.
17 **Nutuk III**, s.1119-1120.

Levent Sahverdi Arşivi

Sivas'da Hey'et-i Temsiliye
Namına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. 1.11.1919

1-Tahkikat ikmâl edilmiş. Tefkif edilenler Akçay karyeli Beslan ve Hüseyin Çavuş'tur. Müşevvik ve mürettibler meyânında olduğu tahakkuk ederek Divan-ı Harbe sevk edilmişlerdir.

Bunlardan başka İzmit'deki İngiliz İbrahim denmekle maruf olan şahsın nâzımı olduğu da tahakkuk ederek bu şahıs ile Talustan Bey'in yeğeni Kâmil ve Kayalardan Tahir hakkında muvakkat tevkif müzekkeresi sadır olmuştur. İbrahim'in derdestini livâya yazdım. Diğerlerini de takip ediyoruz. İnşâllah yakında onları da tevkif edip pençe-i kanuna teslim edeceğiz.

2- Cemal Bey ile görüştük Beraberce Karasu'ya Rüştü Bey'in nezdine de gittik. Taaddiyat neticesini şifre ile Dersaâdet'e yazmıştır.

3- Emr-i âlilerini beray–ı devir nevahi'den avdetimde bugün aldım. Cevabının tehir-i arzı bundan tevellüt etmiştir. Affı-ı âlilerini istirham eder teveccühü âlilerine şükran eylerim. [18]

Tahir

Adapazarı dolaylarında meydana gelen Tahir'in önlediği ayaklanma dolayısiyle I.Fırka Kumandanı Mustafa Asım İzmit'den 20.10.1919'da, Sivas'daki III.Ordu Kumandanlığı'na özetle "Talustan, Bekir, Beslan'ın" başlarına topladıkları atlı ve yayalar ile Adapazarı kasabasını basacakları kaymakam Tahir Bey'ce haber alındığını, İzmit'den bir binbaşıyla, Çerkez-Abaza'dan 120-25 kişinin Çarka'da birleştikleri, bu hareketin sebebi sorulduğunda, Padişâhın durumu öğrenmek üzere postahâneye gitmek istedikleri, Mustafa Kemal Paşa'yı padişâh yerine kabul edemiyecekleri cevabı verildiği, aslında ise hükümeti devirmek olduğu, durum o yüzden hemen Kolordu'ya bildirilmiş, İzmit'ten yollanan tedip kuvvetinin âsileri Hendek tarafına sürdüğünü, Bekir'in tehdidte bulunduğunu" yazmıştı.

18 **Nutuk III**, s.1120.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan 23.10.1919'da Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya Bekir'in faâliyetlerini hatırlatmış, "hükümet-i seniyece bu gibi ef'al ve harekât-ı mefsedetkârâneye karşı vakt-i zamanında tedâbir-i müessire alınmayıp, mesele Teşkilât-ı milliyeye temas eylediği takdirde en şedit tedabire tevessülde kendimizi mazûr göreceğimizi arz ederiz" demiştir.

III.K.O.K.'na I.Fırka Komutanı Mustafa Asım imzası ile 23.10.1919'da, bir başka telgraf Adapazarı'ndan yollandı.

Amasya çıkışlı, 26.10.1919 tarihli telgraf, Mustafa Kemal Paşa tarafından Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderildi. Burada Adapazarı hâdisesine sebep olan Bekir hakkında bilgi verilmiş " firar eylediği" belirtilmiştir."

Bu hâdise ile ilgili diğer bir telgraf da Bolu'dan Mut.Ali Haydar Bey tarafından 27.10.1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya yollandı. [19]

Hikmet Hâdisesi

Kaymakam Tahir Bey'i meşgûl eden diğer bir hâdise de; "Hikmet"le ilgiliydi. Hikmet, Mahmûd Şevket Paşa'nın öldürülmesine katılan, mahkemece idâma mahkûm Kâzım'ın kardeşi idi. [20] Hikmet de suikasten sonra takip edilmiş, Yenişehir'de Edpem Paşa'ya sığınmıştı. [21]

Ağustos 1919'da Amasya'da bulunan Hikmet, Adapazarı'na geldi. Öteden beri kendisine ve ailesine karşı olan Said Bey ve yakınlarının KM'den olduklarını görmüştü. Hikmet, Adapazarı'nda, en az onlar kadar sayılmak istiyordu ve o yüzden "Amasya'da iken Mustafa Kemal Paşa ile tanıştığını, KM'yi kendisinin kurmaya yetkili olduğunu" ileri sürdü. Sivasla teması, karşı tarafca engellenince, Hikmet, bu defa İstanbul desteğini aradı. Said Molla'nın mâli yardımını gördü (Ekim 1919). Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket, Mustafa Kemal Paşa'ya 20.10.1919'da Hikmet meselesinde bilgi verdi. [22]

19 **Nutuk III**, s.1115-1121.

20 N. N. Tepedelenlioğlu, **Sultan II. Abdûlhâmid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar**, s. 534; F. Altay, **10 Yıl Savaş (1919-1922) ve Sonrası**, s.47-48; K.Atatürk, **Nutuk I**, s.258.

21 F.Kandemir, **İstiklâl Savaşı Başlarken Casuslar**, s.75.

22 K.Atatürk, **Nutuk**, III, s.1123-1124.

Levent Sahverdi Arşivi

1- Hürriyet ve İ'tilaf ile Nigehbancılar ve İngiliz Muhipler Cemiyetinin teşkil ettikleri blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi bazı eşhas, anasır-ı Müslümeyi mütemadiyen Kuvâyi Millîye aleyhinde tahrik ediyorlar. Rum ve Ermeni patrikleri bu husûsta mümessillere müracaât etmişlerdir. Adapazarı'nda maslup Kâzımın kardeşi Hikmet buradan aldığı talimât üzerine başına topladığı beş on müsellâh şahısla Kuvâyi Milliye aleyhine harekete başlamıştır. Yine bu civârda Değirmenderede para ile adam toplamağa başlamışlar. Ve Geyve Hükümetini basmağa karar vermişlerdir. Karacabey'de de ayni veçhile ufak tefek hareketleri görülmüştür. Bursa'da Gümülcineli İsmail'in tertip ettiği çeteler bütün vilâyetin asayişini ihlâle ve Kuvâyi Milliye aleyhine harekete başlamışlardır. Biz hâlihazırda cebren iş görmekten ziyâde şerre alet olanları elde etmeğe gayret ediyoruz. Bu kerre Adapazarı'na giden memura talimât-ı lâzıme verdik. Hatta Adapazarı ve İzmit civârında dolaşan bazı çetelerin tehcir dolayısıle dağlarda bulunduğunu anlayarak kendilerine teminat vereceğiz. Ancak bu meselenin hükûmet tarafından takip edilmemesi elzemdir. Ayni veçhile Adapazarı'ndaki Hikmet ve saireyi de elde etmeye çalışıyoruz. Bursa'nın ve Ankara'nın nazar-ı dikkatini celbettik. Taraf-ı âlilerinden de tevessül buyurulmasını ve İzmit ve Adapazarı'nda teşkilâtın Ankara'dan nizamnamelerden gönderilmesi mercudur. Giden memurumuz Erkânıharp Yüzbaşı Cemal Efendi'dir. Muslihane bir surette buralarda takviye bulamaz.

Said Molla, 24 Ekim 1919 tarihli mektubunda, Hikmet'le görüştüğünü "Ben merdim. Sözümden dönmem" dediğini yazmıştı. [23]

27 Ekim 1919'da Miralay Şevket, Hikmetle konuştu. Neden muhalif düştüğünü anlattı. Buna göre, Hikmet, KM'yi kendisi teşkil edemediğinden üzgündü. Kendisine rakip olanların yaptığı teşkilâta dahil olma, küçüklüktür; Muhalifler KM'den destek bularak, kişisel birtakım çıkar temin etmektedir; Hikmet'in kendisi ve karşısındakiler, KM'ler ittihadçı imiş.

Miralay Şevket, Adapazarı ve İzmit'e, Sivas'dan Mustafa Kemal Paşa'dan telgraf çekilmesini önerdi. Gerekli zevatın uyarılması istendi. [24] Hıristiyanlara (Ermeni ve Rum) karşı, KM'den hiç bir baskının yapımaması için ilgililer uyarılmıştır. Böylece Said Molla ve Rahib Frew'in

23 K.Atatürk, **Nutuk**, s.181.
24 K.Atatürk, **Nutuk III**, Belge:1127.

Levent Sahverdi Arşivi

kışkırtmaları, propaganda malzemesi edilmesi de önlenmiş oldu.

Kabine

2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa hükümeti işbaşına geçmişti. Sadrazam A.Rıza Paşa, Şeyhülislam Haydârizâde İbrahim Efendi, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmed Şerif ve Adliye Nâzırı da Mustafa Bey olmuştu. [25]

Ancak, Bozdağlar meselesi ve az sonra da Ali Rıza Paşa'nın istifası, zaten iyi olmayan siyâsette yeni bir kriz meydana getirdi. Paşa, görevden çekilince, Padişah VI.Mehmed Vahideddin'in Damad Ferid Paşa'yı, yeni hükümeti kuracağı söylentileri çıktı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, tamim ile yeni hükümetin millî çıkarlara hizmet edebilecek kişilerden teşekkülü, o yüzden, Meclis-i Mebusan-ı Osmaniye'ye uyarıcı telgraflar gönderilmesi Adapazarına da duyuruldu. 5 mart 1920'de Tahir Bey'in de onayı ile MMO'ye, Belediye Reisi Fahri, Müderris Harun, Eşraftan Hasan, Ali Faik, Âdil, Mehmed Sıdkı, Tüccârdan Metozâde Hüseyin, Fikri, Ömer,Faik, Dava Vekili İbrahim ve emekli binbaşı İsmail Hakkı imzasını taşıyan telgrafta; "milletçe malûm olan esbabdan dolayı Kabinenin istifası efkâr-ı milleti galeyana getirmiştir. İtimadınıza gayr-ı lâyık bir kabine reisine millet asla tahammül edemiyecektir. Efkârımız tamamı ile bulunmadan teşebbüsatımızı fiilen görmek isteriz" uyarısı yapılmıştır. [26]

İstanbul'un İtilâf Devletlerince kontrol altına alınması, bazı askerlerimizin şehid edilmesi, az sonra da Malta'ya sürgünlerin başlatılması Adapazarı'nda umûmi heyecana sahne oldu. İngilizlerin tutuklaması tehdidindeki şâhsiyetler, Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa'nın da tâlimatı ile Anadolu'ya geçmeye başladılar. Bu arada yeni meclisin Ankara'da kûşâdı ve seçimlerin hemen yapılması istenildi. [27] İzmit adına seçilenler, Abdullah (Tezemir (1871-1940), Halil İbrahim (1859-1926), H.Namık (Gör (1881-1957), Hüseyin Sırrı Bellioğlu (1876-1958), M.Fuad Carım (Ö= 1927) [28] Adapazarı Kaymakamı, Anadolu'ya geçişlerde, yolculara yardımcı oldu. Yunus Nâdi, Husrev H.Edip, Adnan, Celâleddin Ârif, İbrahim Süreyya,

25 **Takvim-i Vekâyi**, 4 Ekim 1335, s.1.
26 **Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi**, 1336, İstanbul, 1336, s.257.
27 Seçimler için bkz. **Kocaili Gazetesi**, 10 Teşrin-i sani 1335, s.1.
28 F.Çoker,**Türk Parlamento Tarihi**, Ankara, 1995 III, s.539-545.

Levent Sahverdi Arşivi

Çerkez Reşid, H.Subhi Bekir Sami, İsmet (İnönü), Celâl (Bayar) Besâlet ve daha bir çok kimse Adapazarı'ndan güvenlik içinde geçirilmişlerdi. Halide Edip, Kaymakam Tahir Beyle de görüşme imkânı bulmuş ve hakkında "Tahir Bey bizi görmeğe geldi. Takip edeceğimiz yol üzerinde o kadar memurca ve resmi bir ifâdesi vardı ki, istiklâl hareketine yakınlık gösterebileceğine aklım yatmıyordu. Adapazarı'nın gayet şüpheli bir durumda olduğunu halkın ikiye ayrıldığını, her an birbirleri ile çarpışabileceklerini söyledi. Adapazarı ahâlisi en karışık olan bir yerdi" diye yazmıştır.[29]

Geyve'deki XX.Kolordu Komutanlığı'na bağlı XXIV.Tümen Komutanı,Yrb. Mahmud Bey, kaymakam Hamdi Namık ve Tahir ile ortak hareket ettiler. Mart 1920 sonlarında Lefke, Mekece, Köprübaşı, Arifiye ve Doğançay'dan İngilizleri Sapanca'ya veya İzmit'e firar ettirmişlerdi. Mutasarrıf Ali Suad'ın, İstanbul'dan gönderildiğini bildirdigi;Abdullah Azmi, Mehmed Vehbi, Dr.Rıza Nur ve Yusuf Kemal (Tengirşek),milli kuvvetlerin Geyve, Arifiye hattına tamamen hakim olduklarına şâhid olmuşlardı. [30]

Tahir Bey, şâhsi otoritesi sayesinde Adapazarı 'nda hâkim durumda idi. Ankara'nın talimâtı ile hemen yeni seçimleri yaptırdı. Fuat (Carım), Geyve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Kaymakam Hamdi Nâmık, Adapazarlı Hafız Abdullah ve Halil İbrahim Beyler milletvekili seçildiler.

Nisan 1920 başında, Adapazarı'nda ikilik meydana geldi. Salih Paşa kabinesinin görevden ayrılması üzerine D.Ferid Paşa "Sadrazam, Hariciye Nâzırı, Harbiye Nâzır Vekili" de uhdesinde olmak üzere, hükümeti kurdu. Bu hâdise ile KM aleyhinde, İstanbul lehinde gelişmeler kaydedildi (Adapazarı Hendek arasındaki Çatal Köprü'nün Mudurnusuyu üzerindeki büyük Köprünün de aynı şekilde geçilemez hâle sokulduğu Mutasarrıf Ali Haydar vasıtası ile HT Başkanlığına 9 Nisan 1920'de bildirildi. [31]

Eşref

9 Nisan 1920'de Adapazarı ile Ankara arasındaki temas kesildi. Hendek

29 H. Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1962, s.111.
30 Y.K. Tengirşek, **Vatan Hizmetinde...**
31 Cumhurbaşkanlığı Arşivi III-3, D: 14 , F.24-2.

Levent Sahverdi Arşivi

Jandarma Komutanlığı Düzce'de Bolu ve Havâlisi komutanı Mahmud Nedim Bey'e durumu bildirdi. O da Bolu'da Mutasarrıf Ali Haydar Bey'i haberdar etti. 9 Nisan'da Adapazarı'nda Ankara aleyhinde gösteriler oldu. Telgraf hatları kesildi. Hey'et-i Temsiliye Kuvay-i Milliye'ci Eşref hakkında malûmat istedi. Fakat, Eşref Adapazarı'nda bilinmeyen bir tarafa gitmiş, izini kaybettirmişti. Hâdi Bey, Karargâhtan Daire-i Askeriye civârındaki pavyonlara gitmişti. Tahir Bey, Eşref'in nerede olduğunu biliyor ama söylemiyordu. Kaymakam, Telgrafhâneye uzakta olduğu için başbaşa Bolu ile görüşme imkânına sahip değildi. Mustafa Kemal'in Geyve üzerinden haber alma imkânı vardı.

Ankara, "Adapazarı havâlisinde duruma hakim olmak zorunda" idi. Mahmud Bey hemen Geyve 'den Adapazarı'na yürüdü.Askerlere karşı ahalînin tavrı olmadı. Esnaf, korkudan dükkânlarını kapatmıştı. Tümen Komutanı İstanbul ile ilişkiyi kestirdi. Ancak, Hendek'ten Düzce'ye giderken şehid edildi. [32]

Adapazarı'nda Saray, Sadâret, Şeyhülislamlık ve hepsinden önemlisi İngilizlerin teşviki ile Ankara aleyhinde, ahâli arasında kıpırdanmalar başladı. IV.Damad Ferid Paşa Kabinesi [33] 5 Nisan 1920'de kesin olarak teşekkül etti. İstanbul'dan gönderilen gizlice[34] dağıtılan ferman ve bildirilerle ahâlinin duyguları tek taraflı kanalize edildi. Saraya kadın yolu ile akraba Çerkes ve Abazalar, bunların ileri gelenleri açıkca İstanbul yanında yer aldılar. İngiliz İbrahim Hakkı da, nüfuzundan faydalanarak KM aleyhine çalıştı. Kaymakam Tahir Bey, 19 Nisan 1920'de Mutasarrıf Ali Suad'a telgraf göndererek; "Adapazarı muhitinde KM aleyhine kıyam ve bu sebebden katliam vukubulduğuna dair birtakım fenalıklar hudûs ettiğine dair vaki olan işârât külliyen hilâf-ı hakikat ve bütün kaza bu gibi ef'alden daima münezzehtir.Herkes işiyle gücüyle meşgûldür. Mahall-i asayiş ve inzibat ve KM aleyhine hiçbir hâl yoktur. Keyfiyetin her tarafa ilânı menafi'i vataniye nâmına rica olunur" malûmatını verdi. [35]

10 Nisan 1920, Padişah Vahid-ed-Din VI.Mehmed'in doğum günü idi.

32 Y.Çam, **Milli Mücâdelede İzmid Sancağı**, İstanbul 1993, s. 50-53.
33 S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, s.87.
34 **İleri**, 6 Nisan 1336, s.1.
35 **Derdli**, 12 Nisan 1336, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Bolu'da Ali Haydar Bey, resmi törene katılmıştı. İzmit'de de Ali Suad aynı merasimi icra ediyordu. Adapazarı'nda ise, başta Kaymakam Tahir ve Belediye Başkanı, gergin hava sebebi ile şaşkındı. [36]

13 Nisan 1920'de Adapazarı'nda başlayan yangın, süratle Hendek üzerinden Düzce'ye yayıldı. Mutasarrıf Ali Haydar Bey de, Sefer Bey'in evinde gözaltına alındı.Az sonra da, Bolu Dağı'ndaki zayıf direniş üzerine âsiler Bolu'ya girdiler.

Ankara, Adapazarı, Akyazı, Hendek ve Ova köylerindeki aleyhte davranışları önlemek için Adapazarı ile devamlı temas halinde idi. Fakat, telgraf hatlarının kesik olması nedeni ile Geyve vasıtası ile kısıtlı bilgi alabiliyordu.

Bu nedenle Mustafa Kemal,"Adapazarı âhâlisi ilk gafleti müteakib, bizimle vukubulan temaslarında hakikati idrak ettiler ve derhal sükûnete geçtiler. Fakat bu dalga Hendek ve Düzce'de devam etti. Bu defa Adapazarı ahâlisi, asi liderlerine bir Heyet-i Nasiha göndermek istediler. İleri gelenlerden üç zât maiyetlerine bir kaç arkadaş alarak hareket etmişler. Budaklarda, asilere yaklaştıkları zaman onlar, kendilerinden maiyetlerini bırakarak, münferiden gelip-görüşmelerini temenni ettiler. Giden Heyet-i Nasiha bu talebi iyi karşıladı. Maiyetlerini terk ederek gittiler. İlk temas eder etmez, asiler bunları şehid etti. İşte bunun üzerine şehidlere mensub olanlarla Hendek ve Düzceliler arasında çarpışmalar başlamıştır. Çünkü, asilerle aynı zamanda Adapazarı'na da girmek istiyordu" demişti. [37]

Heyet-i Nasiha'nın liderleri Kanbulat Said ve Kâzım Beyler, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği üzere şehid düştüler. Onu XXIV. Tümen Komutanı Yrb. Mahmud Bey takip etti. Hendek'te Sarıbayır denilen yerde o da tuzağa düşülerek, öldürülmüştü. Adapazarı'nda bunlar olup-biterken Ankara'nın Bolu'ya gönderdiği diğer nasihat heyeti de aynı akıbete uğradı. Binb. Husrev (Gerede), Lâzistan Mebusu Osman, Bolu Meb'usları Fuad (Umay) İlyaszâde Şükrü de asilerin eline esir düşmüş, Hilâfetçilerin güçlü bulunduğu Düzce'de göz altına alınmışlardı. [38]

36 **Derdli**, 12 Nisan 1336, No:9, s.1.

37 **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s.60-61.

38 R.Apak, **İç Ayaklanmalar**, Ankara, s.49; N.Uluğ, **Siyasi Yönleri ile Kurtuluş Savaşı**, İst. 1973, s.213-214; G. Çağlar, **Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası** (Nisan-Mayıs 1920) , AÜ-TİTE Dergisi Sayı:5, (Mayıs 1990), s.85-96.

Levent Şahverdi Arşivi

Adapazarı Kaymakamı, 13 Nisan 1920'de kazada kontrolü gereği gibi sağlayamadı. Hilâfet Ordusu ve Kuvây-ı İnzibatiye İzmit'de üstlendi. Mutasarrıf İbrahim Hakkı, adamları vasıtası ile birçok eşrafı kendi tarafına çekti. Balıkesir'de Çerkez Edhem Kuvây-ı Seyyâresinden büyük darbe yiyen, bu nedenle İstanbul'a kaçan buradan aldığı tâlimat ile İzmit havâlisine gelen Ahmed Anzavur'da, burada Ankara aleyhinde çalışmalara başladı. İleri Gazetesi, " Adapazarı ve havâlisinin kâmilen Kuvay-ı Milliye'den tathir edildiği ve mezkûr havâli ile hükûmet-i merkeziyenin muhaberata başlamak üzere bulunduğunu" yazarken[39] Kaymakam Tahir Bey'in de artık, hiçbir hükmü kalmadığı, İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı'nın Adapazarı'na gelmesi ile anlaşılıyordu: "Hükümetin kuvvetlerini istikbale gelen binlerce ahâli ile birlikte ve başta Muzika bulunduğu hâlde Adapazarı'na vasıl olduk. Müft-i Belde, Zât-ı Şâhâne'nin saadet-i humâyunları hakkında teminatta bulunduktan sonra ahâliye nesâyih-i lâzımede bulunduk. Hâl-i hazırda İzmit ile Adapazarı arasında ve civârında Kuvây-ı Milli'den hiçbir eser kalmamıştır" diye bilgi vererek, Nisan 1920 sonundaki vaziyeti ifâde etmekteydi. [40]

Adapazarı'nın, Hilâfetçilerin kontrolüne geçmesinden sonra, İzmit Mutasarrıfı Ali Suad ve Adapazarı Kaymakamı Tahir azl edildiler. İzmit'de Mutasarrıflığa İbrahim Hakkı, Adapazarı'na ise Gümüşhaçköy Kaymakamı Tevfik getirildi. [41]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Adapazarı'nın KM'den koparılmasından oldukça memnundu. Nitekim Mutasarrıf İbrahim'e gönderdiği, 8 Mayıs 1920 tarihli telgrafda;

"Adapazarı kazasının işgâl ve ussâtdan kâmilen tenkil edilmiş olduğu beşaretini natuk telgrafnâmeniz bi'l-vusûl memnuniyet-i âzimeyi mucib olup gerek size ve gerek bu hidmet vazifeyi ifâ ve Padişâhımıza karşı fedakârlık ibraz edenlerin cümlesine mahzûziyet-i hilafetpenahiyi tebşir ederim. Bu hidmet-i vataniyeyi ifâ eden zabitanın bir derece terfii mukarrer olduğundan isimlerinin telgrafla iş'arı tebliğ ve zat-ı penâhilerinin bu vesile ile asaleten Mutasarrıflığa tayin edildiğiniz tebşir olunur. [42]

39 **İleri**, 26 Nisan 1336, s.1.
40 **İleri**, 30 Nisan 1336, s.1.
41 **İleri**, 12 Nisan 1336, s.2; 25 Mayıs 1336, s.2.
42 **İleri**, 9 Mayıs 1336 , s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Tahir Bey, Adapazarı'ndan bu şekilde zorunlu olarak ayrıldı. KM'nin Haziran 1920 başında, Adapazarı'na hâkim olmasına rağmen dönemedi. Kaymakamlık vekâleten Seyid Mehmed tarafından yürütüldü. BMM'de, İzmit milletvekillerinden birinin göreve başlayamaması üzerine, bu defa icra edilen seçimde Tahir Bey aday gösterildi. Kaymakam Vekili Seyid Mehmed, Ankara'ya 10 Haziran 1920'de, şu telgrafı yollayarak, Tahir Bey'in milletvekilliğini duyurdu. Telgraf, 3 Temmuz 1920 oturumunda okundu;

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi
Celilesine;
(Refik Bey tarafından okunmuştur)

İzmit Livası nâmına Adapazı'ndan intihab edilen Yusuf İzzet Paşa Hazretleri Bolu Livâsından dahi intihâb edilmiş ve Bolu Livâsını tercih etmiş olmasına binaen, Adapazarı'ndan bil'ahere intihab edilen Kaymakam Tahir Bey'in mâni'i intihab bir hâli olmadığından, meb'usluğunun kabulünü, Hey'et-i Umumîye'ye teklif ederiz. [43]

15 temmuz 1336

Münhâl bulunan Büyük Millet Meclisi azalığına Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'in intihab edildiği arzolunur. [44]

Tahir Bey'in BMM'deki günleri oldukça azdır. Doğu Cephesi Komutanlığının gösterdiği lüzum üzerine Bayezid Mutasarrıflığını tercih ettiğini telgrafla bildirmiştir. [45] Milletvekili ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan hükmü gereğince yapılan tebligata karşı meb'usluktan feragatle memûriyeti kabul ve tercih ettiğini 14 Aralık 1920'de yazı ile bildirdi.

27 Aralık 1920'de milletvekilliğinden istifa etmiş sayılmasına karar verildi. Önce Bayezid Mutasarrıfı, 1924'ten itibaren de Bayezid, sonra Kars valiliklerine getirildi. 24 Haziran 1946'da Kars Belediye Başkanlığına seçildi. 11 Eylül 1950'de görevi sona erdi. 8 Temmuz 1953'de Kars'da hayata

43 **TBMM-ZC II**, s.307.
44 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi** 1336. II, s.139.
45 **TBMM-ZC-**, Ankara-1994, VII, s.55.

Levent Şahverdi Arşivi

gözlerini kapadı. Karadağ Mezarlığında toprağa verildi. Sade kabrinde başkitâbesinde "Hüvelbâki, İzmit Mebusu Tahir Barlas ruhuna fatiha. D.1886,Ö:9 Temmuz 1953" yazısı göze çarpmaktadır.

Tahir Bey, 1934'de, Cengiz Han ailesine küregenlik yolu ile akraba olan Timurleng'in mensub olduğu kabile adını, Barlas'ı soyadı kabul etmişti, Hâmide hanımla evlenmiş olup, bir çocuğu vardı.

Tahir Barlas, zamanın kültürüne sahip, zeki, çalışkan, ahâli ile iletişimde tecrübeli insandı. Kaymakamlık ve vâlilikte, genç Türkiye'nin şekillenmesinde, Atatürk ilkelerinin uygulanmasında emekleri çoktu. Yurdun batısında ve doğusunda yöneticilikte bulundu. Belediye Başkanı olarak demirperdenin soğuk rüzgârlarına karşı, Kars gibi hudud bekçiliği yaparak, ekonomik zorlukların pençesindeki insanların kalbinde taht kurmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Kars Valisi Tahir BARLAS (1943-1945)

Levent Sahverdi Arşivi

Tahir Barlas'ın Kars Karadağ Mezarlığındaki Kabri.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK BİYOGRAFİSİNE KATKI

Doç. Dr. MUSTAFA BALCIOĞLU *

"Herkesin hayatı mükemmel bir tarih parçasıdır". Kazım Karabekir, "Hayatım" adını verdiği eserine böyle başlamaktadır. [1] Tarih yapan büyük adamların biyografileri bu açıdan daha bir anlam kazanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'le ilgili pek çok sayıda biyografi çalışması yapılmış ve yapılmaktadır. Bu eserler hem Atatürk'ü hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, sözkonusu Atatürk Biyografilerinde bir takım tereddütler görülmektedir. Nitekim, "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi"nin ilk sayısında Sadi Borak imzalı "Atatürk'ün Biyografisi'nde Yapılan Yanlışlıklar" başlıklı yazıda, Atatürk'ün doğum tarihinden başlayarak, Harbiye, Akademi, Sofya Ateşemiliterliği ve başka dönemlerle ilgili olarak, "kuşkulu tarihlerin" bulunduğu iddia edilmiştir. [2] Yazar kuşkulu tarihlerin başında Atatürk'ün Harbiye'yi bitiriş tarihi olarak kabul edilen 1902 yılını görmektedir. Ona göre, bu tarihi kabul eden bütün kronojilerin tümü yanlıştır. Çünkü, 1901 Aralık ayında neşredilen İstanbul gazetelerinin tümünde Harbiye'yi bitiren öğrencilerin listesi yayınlanmış ve bunlar arasında da Mustafa Kemal'in adı da yer almıştır. Halbuki, yaptığımız araştırmalara göre, gazeteler Harbiye'deki sınavlardan sonra başarılı olan öğrencilerin isimlerini sanki diplomalarını almış Mülazım-ı Sâni rütbesine nasbedilmişler gibi algılayıp, öylece söz konusu listeyi neşretmişlerdir. Doğrusu Mustafa Kemal ve dönem arkadaşları M. Hayri, Ali Fuat, Cavit, Mehmet Arif vs. ile birlikte, 28 Kanunuevvel 1317 (10 Ocak 1902) tarihinde Mülazım-ı Sâni rütbesi ile nasbedilmişler, kimisi kıtalara kimileri de Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne ayrılmışlardır. [3] Bu tarih başka bir çalışmada yanlış olarak 10 Şubat 1902 olarak kaydedilmiştir. [4]

---

* Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1 Kâzım Karabekir, **"Hayatım"**, Yay. Haz., Faruk Özerengin, İstanbul 1995, s. 9.

2 Sadi Borak, "Atatürk'ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1/1 Ankara 1984, s. 277-285.

3 K. K. Komutanlığı Arş., **Mustafa Kemal Atatürk Dosyası**.

4 **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Gnl. Krm. Başk. Yay., Ankara 1989, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Borak çalışmasında Mustafa Kemal'in, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezuniyet tarihinin 1904 tarihi olduğunu hiçbir kuvvetli delile dayanmadan iddia etmektedir. Doğrusu Mustafa Kemal bu okulu 29 Kanunuevvel 1320'de (11 Ocak 1905) bitirmiş ve bu tarihte Yüzbaşı nasbedilmiştir. Bunların dışında yazar, Mustafa Kemal'in Sofya Ateşemiliterliği'ne tayin tarihinin de karmaşık olduğunu ifade etmektedir. Makale de tayin ile ilgili olarak, Atatürk Biyografilerinde 1 Ekim, 2 Ekim, 27 Ekim 1913 ve 1 Mart 1914 tarihlerinin ileri sürüldüğü kaydedilmiştir. [5] Belgelerden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal'in, Sofya Ateşemiliterliği'ne tayini 14 Teşrinievvel 1329 (27 Ekim 1913) tarihine rastlamaktadır. Bu görevine 29 Kanunuevvel 1329 (11 Ocak 1914)'da Çetine, 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914)'da Sırbistan Ateşemiliterlikleri ilave edilmiştir. [6]

Atatürk Biyografisi ile ilgili başka bir çalışma da yine "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi"nin 32. sayısında yayınlanmıştır. Bu makalede, Mustafa Kemal Atatürk'ün henüz Yüzbaşı rütbesinde iken 1909-1910 yılları arasında Yemen'de görev yaptığı iddia edilmiştir.[7] Atatürk Biyografilerinde rastlanılmayan bu görev küçük bir yanılgıdan kaynaklanmıştır. Buna göre Yemen'de görevli Subay'ın adı da Mustafa Kemal'dir. O da Selanikli'dir ve fakat sözkonusu Subay, Atatürk'ten bir dönem sonra Harbiye'den mezun olmuştur. Ataürk'le karıştırılan bu Yemen kahramanı Subay; 22 Eylül 1903'te Harbiye'den mezun olmuş, 26 Eylül 1906'da Erkân-ı Harbiye'den Mümtaz Yüzbaşı olarak çıkmıştır. 20 Nisan 1907'de 5. Orduda görev yapmış, 17 Kasım 1907'de Jandarma sınıfına intisab etmiştir. 29 Haziran 1909'da Jandarma Alayı, Asir Tabur Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal, 12 Ocak 1913'e değin bölgede kalmıştır. Bu arada, Yemen Kuva-yı Mürettebiyesi ile Trablusgarp Harbi'ne iştirak etmiştir. 1. Dünya Savaşı sırasında Halep Zabitan Mektebi Müdür Muavinliği ve 47. Alay 2. Tabur Komutanlığı yapmıştır. 1300 (1884-1885) doğumlu Emin oğlu Mustafa Kemal - Selanik (1319-26) 22 Şubat 1919'da emekliye ayılmıştır. [8] Makalede sözü edilen dönemde Mustafa Kemal Atatürk 3. Ordu'da görevli ve rütbesi de Erkân-ı Harp Kolağası idi. [9]

5 Sadi Borak, **A.g.m.**

6 A.g. arşiv, **Mustafa Kemal Atatürk Dosyası.**

7 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal (Atatürk) 'in Yemen'e Tayini ve Bununla İlgili Belgeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/32, Ankara 1995, s. 501-524.

8 K.K.Komutanlığı Arşivi, **Mustafa Kemal 1319-26 Dosyası.**

9 Mustafa Kemal, **Cumalı Ordugâhı**, Selanik 1909, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Türk Milleti'nin önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk hakkında, yapılan biyografi çalışmalarının artması sevindirici bir gelişmedir. Bununla birlikte, bu tür incelemeler daha çok arşiv vesikalarına dayanmalı, çalışmalarda daha bir titizlik gösterilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DÜNYA TARİHİNDE KADIN - ERKEK EŞİTLİĞİ

Doç. Dr. HANIM HALİLOVA *

Türk kadınının toplumda çok önemli bir yeri vardır. Türk kadını aile ve toplum arasında köprüdür.

Türk topulumunda kadın haklarını ele almak için öncelikle tarihimizi iyi incelememiz gerekir. İslamiyet öncesi Türklerde kadın büyük ölçüde erkekle eşittir. İlk Türk Devletlerinde devletin başı Hakan, eşi Hatun ile devleti beraber yönetmiştir. Hatta erkekler ile birlikte savaşlara bile katılmıştır. Bu durum Dede Korkut boylarında açıkça belirtilmiştir. Eski Türk boylarında kadına verilen önemin ön planda olduğu dönemlerde İslamiyet öncesi diğer ülkelerde ise kadının insan sayılmadığı, (Çin) koca istediği zaman kadının satıldığı, (İngiltere) kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü, (Arabistan) yılandan, zehirden daha fena gözle bakıldığı, (Hindistan) kadınların ruhsuz sayıldığı, (Rusya) gibi devletlerde kadına insanlık dışı davranışlar görülmektedir.

İslam Dini yüksek bir ahlak, gerçek bir adalet anlayışı ile ortaya çıkmış bir dindir. Hz. Muhammed kadınlara daha yüce bir yer vermiştir: "Kadın erkekle eşittir ve toplumun bir yarısıdır". "Kızının haklarını gözeten kimse iyi bir Müslümandır". "Cennet anaların ayakları altındadır." Sözleri kadına toplumda büyük önem verilmesinin açık delilidir. Ancak Araplar İslam dinini bilimsel bir şekilde anlayamadıklarından zaman zaman kadını arka plana atmışlardır. Arap ve Fars adetleri Türk kültürü içine girmiştir ve Türk kadınının da arka plana geçmesine neden olmuştur.

Türk kadını 18. yüzyılda çok zor ve ağır şartlarda yaşamasına rağmen Kurtuluş Savaşı'nda kadın-erkek büyük mücadeleler vererek topraklarımızı işgalcilerden kurtarmıştır. Türk kadınının modern bir topluma geçişi Atatürk'ün İnkılâpları ile mümkün olmuştur.

1934'de Türk kadını bir çok Avrupalı kadınlardan çok önce Mil-

* Azerbaycan Kadın Hukukları Müdafaa Cemiyeti Başkanı.

Levent Sahverdi Arşivi

letvekili, seçme ve seçilme hakkına, eşit vatandaş olma niteliğine yasal olarak kavuşmuştur. Böylelikle Atatürk Türk kadınının faaliyetini sadece eviyle ve çocuklarıyla tahdit etmemiş, memleketin kadın ve erkeğiyle birlikte çalışmalarıyla ilerleyebileceğini tespit etmiştir: "Türk kadınını ilmi, ahlaki, içtimai, iktisadi hatta erkeğin refik, muavini ve müzahiri yapmak, yoludur." Türk Medeni Kanunu kadın hakları bakımından Atatürk'ün getirdiği değişiklikler tek evlilik, boşanmada eşitlik ve velayette eşitlik, mirasta eşitlik, Atatürk'ün ideali Türk kadınının erkeklerle yanyana var gücüyle çalışmak, kadını Büyük Millet Meclisi'nde görmekti.

Bu dönemde Türk dünyasında Türk kadınının durumu pek iyi değildi.

Kadınların durumunu düzeltmek için, 1-11 Mayıs 1917'de Rusya'da "Tüm Rusya Müslümanları Kurultayı'nda", 23-24 Nisan'da yapılan Kadın Kurultayı'nda alınan kararlar burada kabul edildi. Bu Kurultay'a Kafkasya'dan, Kırım'dan, Sibirya'dan, Türkistan'dan, Kazan'dan temsilciler seçilerek katılmışlardır.

Bu kararlardan en önemlileri şunlardır :

a) Şeriat'a göre kadın - erkek eşittir.
b) Yine Şeriat'a göre kadınlar siyasi ve sosyal faaliyetlere katılma hakkına sahiptir. Seçimlere de katılabilirler.
c) Kadınları eşit haklara sahip olan milletler daha çok gelişmiştir.
d) Kadınlar kurucu meclis seçimlerine katılabilir ve kendileri de seçilebilirler.

1918'de ilk kez Türk ve İslam Dünyası'nda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu ve Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade Azerbaycan kadınına seçme ve seçilme hakkı verdi. Ancak 1920'de Rusya Azerbaycan'ı ve diğer Türk Cumhuriyetlerini işgal etti. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra da kadına seçme ve seçilme hakkı verildi. Ancak bu seçme ve seçilme hakkı formalite olarak kullanıldı.

Bu dönemde kadına verilen eşitlik Atatürk'ün verdiği eşitliğe tam zıttır.

70 yıl Dünyayı eşitlik masalı ile uyutan Komünist Rejim'i aslında katı

Levent Şahverdi Arşivi

kadın düşmanlığı ile silahlanan bir rejimdir. Eşitlik adı altında, kadın erkekle birlikte gece gündüz ağır yorucu işlerde çalıştırılıyordu. Kadın inşaat işçisi, kimyasal fabrikalarda işçi idi. Yol yapımında beton bloklar taşıyor, erkekle baş başa mücadele veriyordu. Kadınlarımız kimyasal fabrikalarda çalışırken çok sayıda sakat ve ölü çocuklar doğuyordu.

Kadınlarımız erkeklerle çalıştıkları yerde eşit ücret aldığ için geceleri çocukları evde bırakıp fabrikalarda ağır işlerde çalışıyor ve sabah yorgun eve dönen kadın ne çocuklarına anne gibi terbiye vermek, ne de eşlerine hanım gibi hizmet etmek mümkün olmuyordu. Tekrar fabrikaya dönüyordu. Bu sistemde Rus kadınları da eziliyor ve Sovyetler Birliği'nde binlerce aile yuvası dağılıyordu.

Avrupa Toplumsal Antlaşması'nda: Endüstride çalışan kadınların ve gece çalışan kadınların çalışma sistemlerini yasaklamayı düzensiz şartlardaki çalışmayı, öteki işlerde de çalışmalarında yasaklama kararları alınmıştır.

Türkiye'de bütün bu sistemden farklı olarak kadınlar inşaat işlerinde ve ağır sanayii fabrikalarında çalıştırılmıyorlardı. Sovyet sistemindeki eşitlik ile Atatürk'ün sağladığı eşitlik çok farklı idi. Bu nedenle Türkiye'deki kadınlar Atatürk'e çok şey borçludur.

O dönemde kadınlar seçimlere formalite olarak katılır, formalite olarak seçilirdi.

Diyelim ki partinin merkez komitesinde önceden planlandığı şekilde Parlamento'da kaç kadın olmalı ve yaşı ne olmalı bundan sonra o üst komite bölgedeki başkana iyi pamuk toplayan yaşı 25 olan bir kadının seçilmesi gerekir şeklinde veya başka bir bölgede 21 yaşında olan traktör kullanan bir köy kızı seçilmelidir şeklinde emirler verilirdi. Aynı zamanda bu tabaka insanların arasında Profesör düzeyindeki kadınları da göz boyamak için seçtiriyorlardı.

Tarla işçisi olarak çalışan ilmi bilgiden yoksun kadınların parlamentoda kadınlarımıza ve milletimize faydası olamazdı. Komünist Rejim'in kadınlara verdiği eşitlik kadınlarla alay eder gibi faydasız ve anlamsız for-

Levent Şahverdi Arşivi

malite olarak kalmıştı.

Sovyetler Birliği döneminde dinimizi, dilimizi, milli kimliğimizi yasaklayan, camilerimizi kapatan, ezan sesini susturan Türk kelimesini yasaklayan bir rejimde hiçbir kadın hakkı söz konusu olamazdı. Zaman zaman erkeklerle birlikte kadınlarımızı da Sibirya'ya Kazakistan'a sürgün etmişlerdir.

Örnek verecek olursak 1937'de Azerbaycan'da aydın insanları, yazarları ve eşlerini Sibirya'ya ve Kazakistan çöllerine sürgün etmiş ve zindanlarda işkenceye maruz bırakıp öldürmüşlerdir.

1944'de Kırım Türklerini, Çeçenleri, Ahıska Türklerini, Karaçayları ve İnguşları bir gecede Özbekistan'a, Kazakistan'a sürgün etmişlerdir. Bu şartlarda hangi kadın haklarından söz edilebilir.

Dünya üzerindeki kadın hakları ile ilgili çalışmalara göz atacak olursak 1945-1962 yılları arasında B.M. çabalarını kadınların eşitliğini kanun altına alma üzerinde yoğunlaştırdı. 1946'da Genel kurul insan hakları komisyonu ve kadın statüsü komisyonunu kurdu. İnsan hakları evrensel bildirgesi 1948'de kabul edildi. Böylece kadınların eşitliği Dünya ülkeleri arasında sağlanmaya çalışıldı. 1963'ten 1975'e kadar uluslararası topluluk kadınların ilerlemesini sağlamak üzere çalışmalar başlattı. Böylece Dünya ülkelerinde kadınlar sosyal gelişmede ve gelişmenin izlenmesinde hayati bir güç olduklarını ispatladılar.

Kadınlar B.M.'de ve kendi hükümet dışı kuruluşlar aracılığı ile kendi hükümetlerinin de gittikçe artan etkisini gösteriyorlar. Son bir kaç B.M. Dünya konferanslarının gündeminin hazırlanmasında kadınların etkileri çok önemlidir ve kadın ilerlemesi için hayatidir.

Dünya üzerinde kadınların eşit haklara kavuşturulması mücadelesi verilirken günümüzde çeşitli ülkelerde Türk ve Müslüman kadını çeşitli zulümlere uğramaktadır. Azerbaycan'da 134 Türk kadını, 115 çocuk Ermenilerin elinde şu ana kadar esirdirler. Bir milyon insan kendi memleketlerinde göçmen durumuna düşmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Bosna Hersek'te binlerce Müslüman kadını tecavüze uğramıştır. Keza Kıbrıs'ta Türk kadını Rum katliamına uğramıştır. Çeçenistan'da yüzlerce kadın özgürlük mücadelesinde şehit olmuşlardır. Batı Türkistan'da kadınların durumu daha da kötüdür. Çocuk doğurmaları katı kurallarla kısıtlanmakta anne çocuk sevgisinde mahrum bırakılmaktadır. İnsan haklarından ve eşitlikten bahseden kuruluş ve devletlerin sessiz kalmaları düşündürücüdür.

Netice olarak Türk kadınına ve Türk insanına dinimizi, dilimizi ve millî kimliğimizi korumamıza vesile olan Atatürk'e çok şey borçlu olduğumuzu unutmamamız gerekir.

Unutmamamız gereken bir şey vardır, o da Türk Dünyasında yaşayan ve yıllarca özgürlük mücadelesi veren biz Türkler bir umut ile mücadele vermişiz. Bu da Büyük Atatürk'ün kurduğu aziz Türkiye'mizdir.

Ulu Atatürk Türkiye'nin dışında yaşayan Türkleri hiçbir zaman kendilerinden ayrı görmemiştir. Onun Türk Gençliği'ne ve Türk kadınına hitabında "Ey Türkiye Gençliği ve Ey Türkiye Kadını" demiyor; "Ey Türk Gençliği ve Ey Türk Kadını" diyor.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN ALMANYA'YA YAPTIĞI ZİYARETİN 80. YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE ALMANYA'DA PARKHOTEL'DE AÇILAN ATATÜRK KÖŞESİ

ZEKİYE KOPAÇLI *

Türk-Alman ilişkilerinin tarihi oldukça eskiye dayanır. Yaklaşık sekiz yüzyıl öncesine uzanan ilişkilere rağmen bu iki ülke karşı saflarda hiç bir zaman savaşmamışlardır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar iki ülke arasındaki münasebetlerin diplomasi alanında sürdüğü görülür.

Bu yüzyıldan itibaren siyasi ilişkiler yerini askeri, teknik ve kültürel işbirliğine bırakmış, pek çok Alman askeri uzman, bilim adamı ve teknisyenin Türkiye'ye gelmesi, Anadolu-Bağdat demiryolu hattının yapımı ve Konya Ovası'nı Sulama Kanalları Projelerinin Almanya tarafından üstlenilmesiyle, Türk-Alman ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.

Tarih boyunca süregelen bu karşılıklı dostluğun devamı ve göstergesi olarak, II. Wilhelm'in üç kez İstanbul'u ziyaret ettiği görülür. İlk ziyaretini tahta geçtikten bir yıl sonra 29 Ekim 1889'da, ikincisini 5 Ekim 1898 tarihinde gerçekleştirmiştir. [1]

Bu ziyaretlerinde II. Abdülhamit tarafından büyük törenlerle karşılanmış, hatta Sultanahmed meydanında yaptırdığı ve Padişaha armağan ettiği Çeşme (Alman Çeşmesi) ile bu dostluk sağlamlaştırılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'nın aynı ittifak grubu içinde yer aldıkları görülür. Savaş sırasında birçok Türk cephesinde Alman Komutanlar görev yapmıştır. Savaşın sonlarına doğru, Kaiser II. Wilhelm, Sultan Mehmet Reşad'ın davetlisi olarak 15 Ekim 1917 tarihinde üçüncü kez İstanbul'a gelmiş ve dönüşünde Sultan Reşad'ı Alman cephelerini ziyaret etmek üzere Berlin'e davet etmiştir. Fakat 73 yaşında olan Sultan Reşad rahatsızlığı nedeniyle yerine kendisini temsilen Veliahd Meh-

* Atatürk Araştırma Merkezi, Kütüphaneci.

1 Mustafa Kemal Atatürk in Bad Kreuznach, Gürsel Demirok, Mainz, 1997. (Broşür)

Levent Sahverdi Arşivi

med Vahdeddin'i bir heyetle birlikte Almanya'ya göndermişti.

19-31 Aralık 1917 tarihlerinde Almanya'ya giden bu heyette orduyu temsilen Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) da yer almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Savaşı sırasında "Anafartalar Kahramanı" ve "İstanbul'un Kurtarıcısı" olarak ün yapmıştır. [2]

I. Dünya Savaşı'nda gösterdiği üstün başarılardan dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Eylül 1917'de Alman Hükümeti tarafından II. Rütbeden Demir Salip Nişanı verilmiştir. Nitekim, Türk Heyeti 19 Aralık 1917'de Bad Kreuznach'a vardığında, Alman Subaylar Mustafa Kemal Paşa'ya büyük ilgi göstermişlerdir. Osmanlı delegasyonu Prens Waldemar ve generaller tarafından tren istasyonunda karşılanmıştır. [3]

Bundan 80 yıl önce General Mustafa Kemal Paşa, Veliaht Vahdeddin'le Bad Kreuznach'taki Alman Ana Karargâhında, Kaiser Wilhelm II., (Alman Orduları Komutanı) Mareşal Von Hindenburg ve 7. Ordu Kurmay Başkanı Erich Ludendorff'la bir araya gelmişlerdir. [4]

Şimdiki adı Bad Kreuznach Parkhotel Kurhaus olan eski Alman Genel Karargâhı'nda Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Heyeti iki gün ikâmet etmiştir.

İşte bu seyahatin 80. yıldönümü anısına Mainz Başkonsolosu Gürsel Demirok'un girişimi ve çabaları, Bad Kreuznach Büyükşehir Belediye Başkanı Rolf Ebbeke ve otel yönetiminin destekleriyle oluşturulan "Atatürk Haftası" etkinliklerinde "Atatürk Panosu" ve "Atatürk Konferans Salonu" 23 Nisan 1997 Çarşamba günü açılmıştır. [5]

"Atatürk Salonu"nun açılışında Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç, Türkiye Bonn Büyükelçisi Volkan Vural, Rheinland-Pfalz Eyaleti İçişleri Bakanı Walter Zuber, Mainz Başkonsolosu

2 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Almanya Gezisi**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s. 9.

3 Mustafa Kemal Atatürk in Bad Kreuznach, Gürsel Demirok, Mainz 1997. (Broşür)

4 **Bad Kreuznacher Allgemeine Zeitung,** 24.4.1997, Mehmet Önder, **Atatürk'ün Almanya'ya Gezisi**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

5 **Milliyet - Sabah**, 24 Nisan 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

Gürsel Demirok, Frankfurt Başkonsolosu Şafak Göktürk, Bad Kreuznach Büyükşehir Belediye Başkanı Rolf Ebbeke ve çok sayıda Türk ve Alman davetli hazır bulunmuştur. [6]

Açılan "Atatürk Konferans Salonu"nda Atatürk'ün hayatı ve inkılâplarına, Türk-Alman ilişkilerinin yakın dönem tarihçesine, Türk ve Alman Arşivlerinden ve T.C. Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi'nden temin edilen belge ve fotoğraflarla yer verilmektedir.

Otelin giriş kapısına asılan granitten yapılmış 170X170 boyutlarındaki "Atatürk Panosu"nda ise; Atatürk'ün maskı ve Almanya'yı ziyaretiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. [7]

Bin beşyüz civarında izleyicinin katıldığı açılışta, Bonn Büyükelçimiz Volkan Vural, yaptığı konuşmasında "bu etkinliğin çok büyük bir önem taşıdığını, yaşamları sırasında efsanevi hale gelmiş birçok liderin bugün kendi ülkelerinde dahi hatırlanmadığını, Ulu Önder Atatürk'ün ölümünün üzerinden 60 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen Türk halkının gönlünde sevgi ve hayranlıkla yaşamakta olduğunu" belirtmiştir. [8]

Belediye Başkanı Rolf Ebbeke ise konuşmasında "Bad Kreuznach kentinin Türk-Alman ilişkilerinde çok önemli bir yeri olduğunu, 1918 yılında Bad Kreuznach'da meydana gelen sel felâketinde Türkiye'den on bin marklık yardım gönderildiğini, bundan bir yıl sonra da İstanbul'daki yangın felâketi sırasında Bad Kreuznch Belediyesi'nin İstanbul'a iki bin mark yardım yolladığını" belirtmiştir. [9]

"Atatürk Haftası" etkinlikleri çerçevesinde Parkhotel'de Türk modacılarının çalışmalarının sunulduğu bir defile, fotoğraf ve resim sergisi de düzenlenmiştir.

Ayrıca, Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan Atatürk Fotoğrafları ile Türk Halı ve Kilimleri Sergisi düzenlenmiştir. [10]

6 **Sabah** - 24 Nisan 1997 , **Milliyet** - 25 Nisan 1997.
7 **Hürriyet** - 23 Nisan 1997 , **Sabah** - 24 Nisan 1997.
8 **Avrupa Gazetesi** - 24 Nisan 1997, **Hürriyet** - 24 Nisan 1997.
9 **Sabah** - 25 Nisan 1997, **Bad Kreuznacher Allgemeine Zeitung** - 24.4.1997.
10 **Hürriyet** - 23 Nisan 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Nisan 1997 Pazar günü gerçekleştirilen "Atatürk Sempozyumu"na Sayın Dursun Atılgan, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Yazar Dr. Dietrich Gronau, Gazeteci-Yazar Dr. Yüksel Pazarkaya ve Almanya'nın Sesi Güney Doğu Avrupa Grup Müdürü Dietrich Schlegel konuşmacı olarak katılmışlardır.[11]

"Atatürk Haftası" Tuncay Yılmaz ile Uwe Brandt'ın sunduğu klasik müzik konseriyle sona ermiştir. [12]

Atatürk Araştırma Merkezi'nin bilimsel katkılarıyla gerçekleştirilen bu ve benzer faaliyetler, Atatürk'ün ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yurtdışında tanıtılmasında son derece yararlı olmaktadır. Başta Türkiye Cumhuriyeti'nin Mainz Başkonsolosu Gürsel Demirok'u ve emeği geçenleri kutlar, benzerlerinin de diğer ülkelerde yaygınlaştırılmasını dileriz.

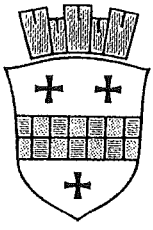
11 **Hürriyet** - 28 Nisan 1997, **Sabah** - 28 Nisan 1997.
12 **Hürriyet-Sabah**, 28 Nisan 1997.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
IN BAD KREUZNACH

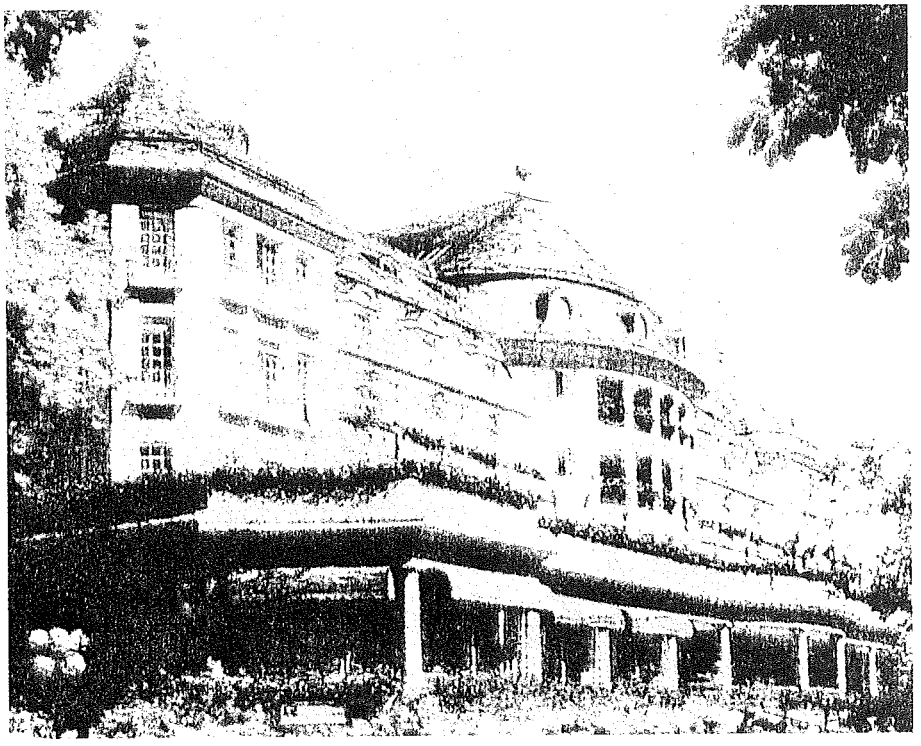

PARKHOTEL KURHAUS
BAD KREUZNACH

Levent Şahverdi Arşivi

Parkhotel Kurhaus in Bad Kreuznach

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ EGEMENLİK, ATATÜRK VE ANAYASALARIMIZ *

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ **

I

23 Nisan 1920'de Millî Egemenlik esasına dayalı birinci TBMM'nin kuruluşunun yıldönümü dolayısıyla Nisan ayının son günlerinin memleketimizde "Millî Egemenlik Haftası" olarak kutlandığı malûmdur. Bu münasebetle "Millî Egemenlik" konusu üzerinde durmak, bunun için de önce "Egemenlik" sonra da "Millî Egemenlik" kavramının tarih boyunca geçirdiği gelişmeyi kısaca vurgulamak istiyoruz.

Şunu söyleyelim ki, çok eski bir olgu olan devletin "siyasal iktidar" unsuru çok gerilere gitmektedir. Bilindiği üzere siyasal iktidarın meşruluk temeli önceleri gözyüzünde, Tanrı'da, kutsal kaynaklarda aranmış, hükümet edenlerin iktidarlarını Tanrı'nın kutsal iradesinden aldıkları, yani iktidar kaynağının "İlahi" olduğu "Omnis Potestas a Deo" - "Bütün iktidar Tanrı'ya aittir" sözü ile ifade edilmiştir. Ne var ki aydınlanma çağı ile birlikte dinî dogmalar tartışılmaya başlamış, bu sözün "iktidarın kaynağı ile ilgili olduğu" ve bundan hükümdarın yetkilerini doğrudan doğruya Tanrı'dan aldığı anlamının çıkarılamayacağı ileri sürülmüş, Tanrı'nın iradesini olsa olsa halk aracılığı ile bildirebileceğini ifade etmek için "Bütün iktidar Tanrı'ya aittir ve halkın aracılığı ile kullanılır" anlamında "Omnis Potestas a Deo Per Pepulum" ilkesi ileri sürülmüştür.

Teokratik doktrinler, 18. yüzyılın "Akılcı" dönemi içinde etkinliklerini kaybetmiş, Jean-Jacques Rousseau, iktidarın meşruluk kaynağını gökyüzünde ve Tanrı iradesinde değil, yeryüzünde ve toplumda aramak gerektiği fikrini yani "Millî Egemenlik" fikrini "Contrat Social-Toplumsal Sözleşme" eserinde işleyerek, 1789 Fransız Devrimi'ni etkilemiştir. Ne var

---

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi adına, 18 Nisan 1996 günü Türk Dil Kurumu Konferans Salonu'nda "Anayasa İlkesi Olarak Ulusal Egemenliğin 75. Yıldönümü" başlığı altında verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

ki, daha 1484'de Fransa'da Philippe Pat adlı bir hatibin "Devlet halka aittir, egemenlik hükümdarlara ait olamaz. Hükümdarlar halk için vardır" demiş, 17. yüzyılda Grotius, Hobbes, Locke gibi düşünürler eserlerinde "Toplumsal Sözleşme Teorisi"ne yer vermişlerdir.

1789 Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" 3. maddesi ile egemenliğin özü esas olarak millettedir, hiçbir kurul, hiçbir kişi milletin açıkça vermediği bir otoriteyi kullanamaz" diyerek, "Millî Egemenlik" ilkesine evrensel bir nitelik kazandırmış, tarih bilincine sahip olarak olayları tarihî gerçeklerin ışığında değerlendiren Atatürk, Millet Egemenliği, konusuna teorilerin ışığında değil, tarihin ve sosyolojik gerçeklerin ışığında bakmıştır. Zira önemli olan teorilerin ayrıntıları değil, çağımızda Millî Egemenlik fikrinin "Demokrasi ideali"ni ifade etmesiydi. Atatürk de bu çağdaş yorumu benimsemiş, Millî Egemenlik ilkesini hem dış düşmanları yenebilmek, hem içteki işbirlikçi ve teslimiyetçi çevreleri meşruluk temelinden yoksun bırakmak, hem de lâiklik temeline dayanarak gerçekleştirmeyi düşündüğü büyük bir inkılâbı sağlam zemine oturtmak için, önünde durulması güç ve kitleleri sürüklemeye elverişli Millî Egemenlik fikrini bir "Manivelâ" gibi kullanmıştır.

Fakat Millet Egemenliği ilkesinin ilânı ile, demokrasiye tam ve hemen geçilebileceği de zannedilmemelidir. İhtilâl'den sonra Fransa, terör ve diktatörlük, Birinci Napolyon İmparatorluğu, restorasyon, Üçüncü Napolyon diktasını yaşamış, ancak 1875'de Üçüncü Cumhuriyet Anayasası ile istikrarlı bir demokrasi dönemine kavuşmuştur. Atatürk döneminde demokrasi tam gerçekleştirilmemiş olsa da, bu rejimin işler hale gelmesi için gerekli kurumlar oluşturularak, Türk toplumu demokrasiye hazırlanmış, bu kurumların başında demokratik yapının temeli olan TBMM gelirken, saltanatın ve hilâfetin ilgası, Cumhuriyet'in ve lâikliğin ilânı ile mutlak monarşiye ve teokratik devlet sistemine dönüş yolları kapatılmıştır.

"Siyasal iktidar" karşılığı olarak ortaya çıkan "Egemenlik" kavramı ise George Jellinek'in de deyimi ile, "Bir düşünürün çalışma masası başında bulduğu kavram değildir". Egemenliğin kaynağını orta çağ sonları yeni çağ başlarında cereyan eden monarşiler ile feodalite, Papalık ve Roma Cermen İmparatorluğu arasındaki üstünlük mücadelesinde aramak gerekir. Fransızca'daki egemenlik karşılığı olan "Souverainete", kökünü Latince'de "En

Levent Şahverdi Arşivi

üstün iktidar" Superanus'tan alır. Egemenlik kavramı 16. yüzyıldan itibaren Fransız krallarınca mutlak, tek, bölünmez iktidar olarak kullanılmış, bu klâsik egemenlik kavramı ise günümüzde geçerliliğini kaybetmiştir.

II

Atatürk, Millî Mücadele'nin başında dayanacağı temeli çok iyi seçmiş, Samsun'a çıktıktan sonra, 22 Mayıs 1919'da, İstanbul'a, Sadaret makamına gönderdiği yazıda; "Millet yekvücut olup hâkimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef ittihat etmiştir" diyor. 22 Haziran 1919'da ünlü Amasya Tamimi'nde "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesi yer alıyor. 23 Temmuz 1919'da Erzurum, 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrelerde "Milli İrade" deyimine yer verilerek, "Kuva-yı Milliyeyi Amil ve İrade-i Milliyeyi hâkim kılmak esastır" hükmü yer alıyordu. Esasen Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonra, genel durumu özetleyip kendi görüşünü millet egemenliği temeline dayandırdığını, "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardır. O da millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak" şeklindeki ifadesinde dile getirdiğini biliyoruz. Sivas'ta ve Ankara'da kurduğu gazetelere "İrade-i Milliye" ve "Hâkimiyet-i Milliye" adlarını vermesi bir rastlantı değil, Milli Mücadele'yi ve düşünce sistemini "Millet Egemenliği" ilkesine dayandırma azminin ifadesidir.

Mustafa Kemal'in, İstanbul'un işgali olan 16 Mart 1920'den sadece üç gün sonra, Ankara BMM'nin toplanmasını öngören ünlü genelgesini mülkî ve askeri makamlara gönderdiğini, 23 Nisan 1920 günü toplanan Birinci Meclis'in çeşitli kesimlerinden gelen üyelerinin vatanseverlik duygusu ile istilâ ordularını yurttan kovuncaya kadar mücadeleyi sürdürme ortak azim ve kararlılığını sergileyen yiğit bir meclis olduğunu biliyoruz.

Meclis'in açılışının ertesi günü Mustafa Kemal'in; "Meclis'te toplanan millet iradesini, bilfiil vatanın kaderine el koymuş olarak tanımak temel ilkedir. TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur" şeklindeki önergesini Meclis'in onayladığını ve bu (24 Nisan 1920 tarihli kararın) yeni Devletin ilk Anayasası, 20 Ocak 1921'de kabul edilinceye kadar yürürlükte kaldığını görüyoruz. İlk Anayasa, Meclis toplandıktan 9 ay sonra 85 sayılı Kanun olarak kabul edilmiş, Anayasa'nın 1. Maddesinin ilk cümlesi; "Egemenlik

Levent Şahverdi Arşivi

Kayıtsız Şartsız Milletindir" diyerek Millî Egemenlik ilkesini ilk defa Türk Anayasa Hukuku'nun temeli haline getirerek ve egemenliğin hanedana değil, millete ait olduğunu ilân ederek, büyük bir devrimi sessizce gerçekleştirmişti.

Saltanat'ı kaldıran 1 Kasım 1922 tarihli Meclis kararında; Türk Milleti'nin egemenlik hakkını kullanmaya karar verdiği ve millî iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyet tanımadığı belirtilerek, 1921 Anayasası'nın egemenliği padişahtan alıp millete verdiği hatırlatılıyordu. 17 Kasım 1922 günü İngilizler'in Malaya Zırhlısı'na sığınan Vahdettin'in tutumunun halifelikle bağdaşamayacağını ve bunun İslâmiyet adına utanç verici olduğunu belirterek Vahdettin'in halifeliğinin şer-an sona erdiğini bildiren Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin fetvası, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden ilân edilince, bu fetvanın Meclis'te oya sunulmasına direnen "Fetva-i Şerif bizim reyimizden yüksektir. Oylanamaz" görüşüne karşı çıkan Mustafa Kemal, "Millî Mücadele'yi baltalamak için de fetvalar verildiğini hatırlatmış ve fetva yüce Meclis'in onayına sunularak Vahdettin Millet Egemenliğini temsil eden TBMM'nin oyu ve 18 Kasım 1922 tarih ve 313 Sayılı Kararı ile halifelikten düşürülerek, "Teokratik Devlet"e karşı "Milli İradenin Üstünlüğü" tescil edilmiştir.

Vahdettin'in halifelikten düşürülmesinden iki gün sonra, 20 Kasım 1922'de Lozan'da açılan Barış Konferansı, 24 Temmuz 1923'de, Türk Milleti'nin tek ve meşru temsilcisi TBMM Hükümeti ile ilgili devletler arasında imzalanmış, bir ihtilâl döneminin Anayasası olan ve "Meclis Hükümeti Sistemi'ni" getiren 1921 Anayasası, barıştan sonra güçlükler doğurunca, Devlet Başkanı'na da yer veren ve rejimin adını koyarak Cumhuriyet ilân eden 29 Ekim 1923 Anayasa değişikliği gerçekleştirilmiş, TBMM'deki görüşmelerde Abdurrahman Şeref Bey; "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" dedikten sonra, "kime sorarsanız bu Cumhuriyet'tir" diyerek, yapılan işin "Doğmuş çocuğun adını koymaktan ibaret" olduğunu belirtmiş, 3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı Kanun ile halifeliğin kaldırılması ile 1919'da (Amasya Genelgesi) ile başlayan (Milli Egemenlik Hareketi) tamamlanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

III

Millî Egemenlik ilkesini, Türk Anayasa Hukuku'nun temel ilkesi haline ve ilk defa getiren 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa olmuştur. Gerçekten, bu anayasanın 1. maddesi şöyle diyordu: "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır."

Oysa, 20 Ocak 1921 "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"nun bütünü ile kaldırmadığı 1876 tarihli Osmanlı Kanun-u Esasisi'nin 3. maddesinde; Saltanatın, yani bir anlamda egemenliğin, halifelik de dahil olmak üzere, Osmanlı ailesinden hayatta olan en yaşlı erkeğe ait bulunacağı belirtiliyor, aynı Kanun-u Esasi'nin 7. maddesi padişahın haklarının kutsal olduğunu hükme bağlıyordu. Demek oluyor ki, 1921 Anayasası saltanatı açıkça kaldırmadan "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" demek suretiyle, egemenliğin hanedana değil, millete ait olduğunu ilân ederek, büyük bir devrimi sessizce gerçekleştirmiştir.

20 Nisan 1924'de kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da, Millet Egemenliği ilkesini devlet yapısının temel taşı olarak korumuş, 3. maddesinde "Hâkimiyet bilakaydü şart milletindir" derken, 4. maddesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup, millet namına millî hâkimiyeti istimal eder" hükmüne yer vermiştir.

1924 sisteminde, Meclis Hükümeti, yani Fransız İhtilâli'ne özgü Konvansiyonel Rejimden Parlamenter Rejime doğru bir geçiş vardır. Bunun sonucu olarak 1924 Anayasası'nda bir devlet başkanı ve bir başbakan vardır. Hükümet üyelerini artık meclis seçmez; başbakanın hazırlayıp cumhurbaşkanının onayladığı bakanlar kurulu listesi ve hükümet programı meclisin güven oyuna sunulur. 1924 Anayasası'nın yürürlükte kaldığı 1924-1961 arasında Türkiye'de farklı siyasal dönemlerin yaşanmasının nedeni ise bir ülkede siyasi rejimin karakterini belirleyen tek etkenin anayasa olmamasıdır. Gerçekten; partiler, seçim hukuku ve temel haklarla ilgili kanunî ve usulî hükümlerin değişik olması 1924 Anayasası'nın çerçevesi içinde değişik siyasi rejimlerin uygulanmasına yol açmış, çok partili demokratik rejime geçilince bu anayasanın boşlukları göze çarpmış, Demokratik Rejim sarsıntıya uğrayınca da yeni anayasa arayışları başlamıştır. İşte 1961 ve 1982 anayasaları bu arayışın sonuçlarıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

1961 ve 1982 anayasalarının her ikisine de, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten temel ifadelerden hemen sonra, bazı açıklayıcı hükümlerin geldiğini görüyoruz. Bunlara göre:

Ancak "Türk Milleti, egemenliğini Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eli ile kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasa'dan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz." Her iki anayasanın 6. ve 4. maddelerinde az farklarla yer alan bu düzenleme çağdaş demokratik rejimin gereklerine uygundur. Bu hükümler kişi diktatörlüğünü, faşizmi, zümre egemenliğini, oligarşik rejimi, proleterya diktatörlüğünü ve komünizmi ve teokratik diktatörlüğü reddeden bir demokrasi anlayışının ifadesidir. 1961 ve 1982 anayasalarında yer alan Milli Egemenlik ile ilgili hükümler, 1924 Anayasası'ndan önemli noktalarda ayrılır; 1924 Anayasası, padişahın yerine TBMM'yi geçirirken, yetkilerini sınırlamayı düşünmemiş, İstiklâl Savaşı ve İnkılâp döneminin sınırsız yetki ihtiyacına cevap vermiştir. 1961 ve 1982 anayasaları ise, 1945 yılından sonra yapılan yeni anayasalarda demokratik rejimlerin kendilerini totaliter akımlara ve parlâmento çoğunluğuna karşı savunmaya hakları olduğu yolundaki haklı görüş ve hükümlerden esinlenmiş, Türk siyasî hayatını çıkmaza sokup, 1960 bunalımına yol açan "Anayasa'ya Aykırı Kanun" konusuna çözüm olarak "Anayasa Mahkemesi"ni kurmuştur. Kısaca; 1961 ve 1982 anayasaları çoğunluğun istibdadını önlemek için "Çağdaş Egemenlik" anlayışını benimsemiş, egemenliğin kullanılmasını tek başına hiçbir organ, kişi, zümre veya sınıfa bırakmayarak, demokrasi görünüşü altında başka rejime sapılmasını önlemek istemiştir.

IV

7 Kasım 1982'deki "Halk Oylaması"nda kabul edilen bugünkü "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" 14 yaşını tamamlamış bulunuyor. Bu münasebetle son olarak, bugüne kadar memleketimizde uygulanan anayasaları, kısaca, gözden geçirmek ve değerlendirmek istiyoruz. İlk Anayasa - "Genç Osmanlılar - Jön Türkler" adlı seçkinler grubunun - İmparatorluğun kuruluşunu "Meşrutî Monarşi"de görmeleri sonucu, 1876'da "Kanun-u Esasi" adı ile kabul edilmiş, ancak Abdulhamit II tarafından 1877'de yürürlükten kaldırılmış, 1908'e kadar süren istibdat idaresine karşı yoğunlaşan "İttihat

Levent Şahverdi Arşivi

ve Terakki"nin çalışmaları sonucu "İkinci Meşrutiyet" yürürlüğe sokulmuş, ne var ki özgürlük isteyerek Anayasa'yı uygulamaya koyan İttihat ve Terakki bir "Parti tahakkümü" kurarak, Devlet'i yenilgimizle sonuçlanan I. Dünya Savaşı'na sokmuştur.

TBMM'nin kabul ettiği 20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ise egemenliğin kayıtsız şartsız millete aidiyetini vurgulayarak, bütün Devlet yetkilerini üzerinde toplayan "Meclis Hükümeti" sistemini kabul etmiş ve Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak, 1921 Anayasası'nda yapılan değişiklikle "Cumhuriyet"i kurmuştur. 20 Nisan 1924 tarihli Cumhuriyet'in ilk Anayasası ise parlâmenter sistemi kurmayı amaçlamakla birlikte, "Meclis'in Üstünlüğü" esasını korumuş, fakat bu durum, korkulan "Meclis istibdadı" yerine, uygulamada gerek Terk Parti, gerekse 1950'de başlayan Çok Partili dönemde yürütme organının Meclis'e dilediğini yaptırma biçiminde olmuştur. Kısaca 1924 Anayasası demokratik ve liberal bir ruha sahip olmakla birlikte, Tek Parti ve Çok Parti döneminde "çoğulcu demokrasi" değil, "çoğunlukçu demokrasi" anlayışı sürdürülmüş, TBMM ve Bakanlar Kurulu'nda bütün güç İktidar Partisi'ne geçmiş, Muhalefet keyfî olarak kısıtlanmış, özgürlükler aşırı şekilde sınırlandırılmış, kanunların Anayasa'ya uygunluğu denetlenemediği için huzursuzluk ve gerginlik 27 Mayıs 1960 Müdahalesi'nin nedeni veya bahanesi olmuştur.

Bütün suç 1924 Anayasası'na yüklenerek, yeni bir anayasa yapımına başlanmış ve 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na "tepki" olarak düzenlenirken aynı tepki bu anayasanın 1971 ve 1973 değişiklikleri ile 1982 Anayasası'nda da gösterilerek, memleketimizde çok kullanılan bir deyimle "tepki anayasaları" dönemi başlamıştır. Gerçekten, 1961 ve 1982 Anayasaları, kendilerinden önceki anayasaya "tepki" olarak doğmuş, 1924 Anayasası'nın egemenliği tek başına kullanan üstün meclis anlayışına karşılık, bu anayasalarda egemenlik yine kayıtsız şartsız millete ait olmakla birlikte, TBMM egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkmış, egemenliği anayasanın koyduğu esaslara göre kullanan yetkili anayasal organlardan biri olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin de kurulması ile parlâmento üstünlüğüne dayalı anlayış "anayasanın üstünlüğü"ne dönüştürülmüştür. 1961 Anayasası ayrıca siyasal partiler, sendika, grev ve lokavt düzenlemeleri, Dernekler ve Kamu niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Özerk Üniversite ve TRT gibi düzenlemelerle "çoğunlukçu demokrasi"den

Levent Sahverdi Arşivi

"çoğulcu demokrasi"ye geçişi sağlayacak kurumlar kurmuş, 1924 Anayasası'nın siyasal özgürlükleri, 1961'de sosyal ve ekonomik haklarla tamamlanmıştır.

Ne var ki, özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenememesi, şiddet ve terör eylemlerinin artması ile, 1961 Anayasası'nın "Türkiye'ye bol geldiği" konusu gündeme gelmiş, 1971 - 1973 "Ara Rejimi"ndeki değişikliklerle Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilerek, üniversite ve TRT özerkliğini kaybetmiş, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanma nedenleri genişletilerek, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş, buna rağmen yine de 12 Eylül Rejimi ve 1982 Anayasası'na gelinmiştir.

Bir "tepki anayasası" olan 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin sınırlarını daraltarak ve başta Cumhurbaşkanı, Yürütme'nin yetkilerini arttırarak, Devlet otoritesini güçlendirmek istemiş, tekrar tek meclisli sisteme dönerken, siyasî mücadele ve tartışmaları azaltmak için "daha az katılımcı" bir model benimsemiş, ne var ki bu defa bu anayasanın "Türkiye'ye dar geldiği" şikâyetleri gündeme gelmiş ve bu anayasada, 1987'de ve 1993'de, ilk değişiklikler yapılırken, 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı değişiklikle 1982 Anayasası'nın "Başlangıç" ve 16. maddesi değiştirilerek, "katılımcı" niteliği kuvvetlendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖLÜMÜNÜN 48. YILDÖNÜMÜNDE ALİ ÇETİNKAYA *

Doç. Dr. MUSTAFA BALCIOĞLU **

Burada, beni dinlemekte olan şu güzide topluluğa hemen şunu hatırlatmak isterim. Ali Çetinkaya ile ilgili görüş ve düşüncelerimiz, O'na olan sevgimizden ötürü, çok kimse üzerinde ya bir mersiye veya bir kaside icra edebilir. Söylediklerimiz, O milli kahramanın yaptıklarının çok küçük bir kesitinden başka bir şey değildir. Aziz Türk milletinin tarihinde, önemli bir yer işgal eder. Bu büyük asker ve devlet adamı, eski takvimle 1294 yılında Afyon'da dünyaya gelmiştir. [1]

Küçük Ali, babası Anmet Ağa'yı çok erken yaşta kaybetmiş, bu yüzden yetişmesinde annesi Fatma hanımın çok büyük rolü olmuştur. Rüştiye tahsilini Afyon'da, İdadi tahsilini Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nde yapmıştır. Okul hayatında ve oyunlarda temayüz ettiği için, arkadaşları arasında daha o yıllarda "ALİ VEZİR" diye anılırdı. Sonraki yıllarda Türk tarihinde oynayacağı rolün önemli bir işareti sayılan bu benzetme, büyük oranda şundan kaynaklanabilir. Küçük yaşta babasız kalmasından. Milletlerin tarihlerinde çok önemli roller oynamış, önderlerin hayret verici ortak bir özelliği, bunların kişiliklerinin oluşma safhalarında babasız kalmalarıdır. Önderlerinin bir çoğunun babası ya küçük yaşlarda ya da ergenlik devresinde çocuklarının önünden çekilmişlerdir. Baba, anne otoritesinden yoksunluk bu insanlarda tekil hareket etmeyi ve yaratıcılığı güçlendirmektedir. Nitekim Ali Çetinkaya daha sonra da ifade edeceğimiz gibi, kendisini haklı olarak milli kahraman yapan ilk kurşunu atarak Türk tarihindeki mukaddes rolünü ifa etmiştir. 26 Aralık 1898'de piyade teğmen rütbesiyle mezun olarak Selanik'teki 3. Ordu emrine verildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, devleti içeriden ve dışarıdan yıkmak isteyenlerin kö-

---

* Bu konuşma 21 Şubat 1997 tarihinde, Afyon Valiliği tarafından düzenlenen "Ali Çetinkaya'yı Anma Toplantısı"nda yapılmıştır.

** Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1 Ali Çetinkaya'nın doğum tarihi ile ilgili kimi eserlerde farklı tarihler verilmektedir. TBMM'nin neşrettiği bir çalışmada doğum tarihi 1293 olarak kaydedilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM, I. Dönem (1919-1923)**, III. cilt, Haz. Fahri Çoker, TBMM Vakfı Yayınları, No. 6, s. 564. Halbuki Ali Çetinkaya'nın Harp Okulu künyesinde doğum tarihi 1294 olarak tesbit edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

rükledikleri ayrılıkçı hareketlerin merkezi olan Makedonya'daki bu ilk görev, O'nun sonraki hayatında çok önemli bir tecrübe olmuştur. Selanik'te Cuma-yı Balâ da, Pirlepe'de, Debre'de, Arnavutluk ve Bulgaristan dağlarında, devletin bütünlüğü için ölümle pek çok defa burun buruna gelmiş, eşkiyaya göz açtırmamıştır. Bu arada dönemin pek çok subayı gibi İttihat ve Terakki Cemiyetine'de girmiştir. O'nun siyaset dünyasına yakınlaşması da bu yolla olmuştur. İttihatçıların güvendiği subaylar arasına katılan Ali Bey, Abdülhamit II'nin tahttan indirilmesini sağlayacak olan Harekat Ordusu'nda görev almıştır. Tahttan indirilip Selanik'e gönderilen eski sultanın muhafazasına memur edilen birliğin, komutan yardımcılığına da yine İttihatçıların güveninden ötürü getirilmiştir. [2]

İtalya'nın Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'a saldırması, O'nun hayat çizgisinde önemli gelişmelere neden olmuştur. 19 Aralık 1911'de, gönüllü olarak bir çok subayla birlikte, Trablusgarp'a geçen Ali Çetinkaya, burada daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olacak olan Mustafa Kemal'le aynı cephede savaşmıştır. Trablusgarp'ta yüzlerce yerliye kumanda ederek sevk ve idare sanatında yeni tecrübeler kazanmış, son yüzyılımızın iki önemli siması Enver Paşa ve Atatürk'le yakın ilişkiler kurmuştur. Bu tanışıklık, O'nun daha sonraki hayatında önemli gelişmelere yol açmıştır. Trablusgarp'tan sonra Balkan Savaşı'nda ateş hattına koşan Kolağası Ali Bey burada da olağanüstü başarılara imza atmıştır. Ali Çetinkaya'nın İttihat Terakki ve Enver Paşa ile ilişkilerini, daha da sıklaştıran Teşkilat-ı Mahsusa üyeliği de bu savaş sonrasında gerçekleşmişti. İttihatçıların güdümündeki bu servisin amacı, ülke içinde ve dışında devletin hedeflerini gerçekleştirmekti. [3] Bu büyük asker Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis'de, Manastır'da ve Rumeli'de, Irak'ta cepheden cepheye koştu. Bu savaşlarda gösterdiği başarılardan ötürü Türk-Alman-Avusturya madalyalarıyla ödüllendirildi. Hatta Irak cephesinde düşmana karşı gösterdiği üstün feragat ve cesareti İngilizler tarafından bile hayranlıkla karşılanmıştır. Burada bu savaş esnasında, Irak cephesinde Ali Çetinkaya'nın askeri mahkemede verdiği bir karardan, bilhassa söz etmeliyim. Bu karar Ali Çetinkaya'nın hayatının her anında tutku ile bağlı olduğu bir ilkeyi de bize göstermesi bakımından ilginçtir. Olay şudur: Irak cephesinde korkunç

2 Sözkonusu birliğin komutanı Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında başbakanlık yapan, yakın tarihimizde önemli rol üstlenmiş olan Fethi Okyar'dır.

3 Philip H. Stoddord, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yayınları, Kasım 1993, s. 143.4

Levent Şahverdi Arşivi

sıcak altında yürüyen bir Mehmetçik, yoldan geçen müttefikimiz Almanlar'ın kamyonuna dur işareti yapar. Yorgun Mehmetçik Almanlar tarafından kamyona alınmaz. Ali Bey'in, Yarbay Ali Bey'in başkanı olduğu mahkemenin karşısına çıkarılan Mehmetçik'e "Niçin Alman'ı öldürdüğü" sorulunca "Alman'ın davranışı gururuma dokundu" diye cevap veriyor. Ali Bey bunun üzerine Mehmetçik'in beraatine karar vermekte hiç tereddüt göstermez. Hudutsuz bir milliyet gururu, hudutsuz bir izzet-i nefis... İşte milliyet duygusu O'nda böyle tecelli etmişti. Dünya'nın en mütevazı insanı olan bu adam, milli gurura bir taarruz oldu mu dünyanın en şedid adamı olurdu. Zaten bu büyük adamın, bundan önceki ve sonraki hayat çizgisi bunun ispatı değil midir? Osmanlı Devleti için cihan harbini noktalayan Mondros Mütarekesi'nden ve İstanbul'un gayr-i resmi işgalinden sonra, ağır ve bunaltıcı ortamda kahramanımız İstanbul'da mıntıka müfettişiydi. O günler de daha dün Irak'ta en ağır darbeyi indirdiği İngilizler, yenilgilerinin intikamını almak istermişcesine evine girmişler, cephelerde, ateş hattında kullandığı silahlarını toplamışlardı. Elinde bir tek topu, tüfeği yoktu ve kendisinin düşmana esir düşmüş bir askerden farkı yoktu. Fakat Ali Bey bu manevi hezimeti kabul edemezdi. Etmedi de. Kendisiyle aynı heyecanı paylaşan ve daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'da pişen arkadaşlarıyla, Karakol Cemiyeti'ni kurdular. Mustafa Kemal Paşa'nın da "Nuh" takma adıyla üyesi bulunduğu bu gizli cemiyet, Anadolu'da bir mukavemet ortamı yaratma amacı güdüyor ve bunun için de silah ve adam kaçırmaya çalışıyordu. [4] Mustafa Kemal Paşa'nın bile Anadolu'ya geçişinde etkili olduğu söylenen bu cemiyetin gayretleriyle Yarbay Ali Bey, kendisini Yunanistan'ın göz koyduğu bölgenin hemen yakınına, Ayvalık'taki 172. Alay Komutanlığı'na tayin ettirdi. Bundan sonra O'na haklı şöhretini sağlayan gelişmeler başladı.

Şimdi size o günlerde İzmir'de neşredilen bir gazetedeki haberi okumak istiyorum. "Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında söylentiler çıkarmışlardır. Yalandır. Tekzib edilir." 15 Mayıs sabahı İzmir'de neşredilen Köylü gazetesinde Vali Kanbur İzzet'in böyle bir demeci yayınlandı. Bu millete yapılabilecek ihanetin belki en büyüğü sayılabilecek bu haberin duyulmasından bir saat sonra, Yunanlılar güzel İzmir'i işgal etmeye başladılar. O gün milletin ve ordunun şerefi, haysiyeti, gururu, Kordonboyunda kaldırımlarda sürüklendi ve çiğnendi.

4 Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

Aç kurtlar gibi bu münbit topraklara saldıran Yunanlılar, kısa sürede işgallerini genişlettiler. Nihayet Mayıs'ın 26. günü yani 26 Mayıs 1919'da Yunan gemiler 172. Alay'ın kontrol ettiği bölgeye yanaştılar. İngiliz filosu Yunanlıları ulaşabildiği her yerde kucağında taşıyor gibiydi. Bu defa da böyle oldu. İngiliz filosu eşliğinde limana yanaşan gemileri gören Ayvalık Rumları, sevinç ve memnuniyetlerinden evlerine mavi-beyaz renkli Yunan bayrakları asmışlar, kadın, erkek, çoluk çocuk Yunan bayrakları ile sahile yığılmışlardı.[5] Bu Ayvalık'ın işgal edileceğinin haberiydi. Ne yapılabilirdi? Ayvalık Kaymakamı bu suali Ali Bey'e telefonla sordu ve Ondan şu tarihi cevabı aldı. "Vazifem vatanı müdafaa etmektir. Bunu yapacağım." Başka bir soruya "Alayın her ferdi demirden bir kale gibi yerinde sabittir. Her türlü ihanet mukabele ile sağlanacaktır." diye cevap vermiştir. Ali Bey'in bu büyük ve unutulmaz kararı verdiği sırada manzara-i umumiye şöyleydi: Avrupa'nın namert politikacıları, Osmanlı İmparatorluğu en çok nasıl parçalanabilir diye haritalarının üstüne eğilmişler, askerleri kalelerimizin içinden ve dışından zapt ediyorlar, padişah payitahtını işgal eden düşman kumandanlarının ellerine ayaklarına sarılıyor, O'nun vezirleri uluslararası konferanslarda elpençe divan durmuşlar ve bazı gafil entellektüeller İngiliz Muhibleri Cemiyetinden, Wilson Prensiplerinden yahut Amerikan mandacılığından medet umuyorlardı.

Öte yandan, İzmir'den sonra Manisa, kısa sürede hadisesiz işgal edilmiş Yunan işgal kuvvetleri tuz ekmekle karşılanmış, şehirdeki askeri depolardan büyük miktardaki top, tüfek ve mühimmat Yunanlıların eline teslim edilmişti. Manisa Mutasarrıfı Hüsnü'nün delaletiyle, burada bulunan piyade birliği ve topçu alayı da bir İngiliz yüzbaşısının müdahalesine başeğerek düşmana teslim olmuştu. Başsız halk kitlelerinin de bu ortamda teslimiyetten başka yapabileceği birşey kalmamıştı. Halkın moral durumunu göstermesi açısından Mustafa Kemal Paşa ile Samsun-Havza yolu üzerindeki tarlasında, çift süren bir köylü arasında geçen şu konuşma çok anlamlıdır.

Mustafa Kemal Paşa - Hemşehri. Düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki buraların hepsini ele geçirecek. Sen ise rahat toprağı sürüyorsun.

---

5 **Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1993, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

Köylü - Paşa, Paşa... Sen ne diyorsun? Biz üç kardeştik. İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkasya'da, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde sekiz öksüz ile üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sapanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da yurdum da işte bu tarlanın ucu. Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır bekleme...[6] Uzun harp seneleri boyunca yıpranan halk, Ege bölgesinde de farklı düşünüyor değildi. Ayvalık'ta gelişme 29 Mayıs Perşembe günü şafakta gerçekleşti. İki torpidonun himayesinde Ayvalık'a asker çıkarmaya başladılar. 172. Alay tarafından silahla mukabele gördüler. Düşmanın kaybı büyüktü. Ayvalık'ta düşmana hiçbir askeri malzeme ve erzak bırakılmadı. Yarbay Ali Bey'in işgale karşı koyuşu, harp yorgunu bir büyük milletin vicdanına ve namusuna sahip çıkmak demekti. Ayvalık'ta bunlar olurken Sadrazam bu olayla ilgili olarak karşısındakine şöyle diyordu: "A Beyefendi. Mukabelenin, mukavemetin bir netice getirebileceğini bilsem, ben başına geçerim. Fakat bu millet beş seneden beri bitti. Ne ile ve kime karşı müdafaa edeceğiz. Dünya ile uğraşılır mı?" [7]

O devrin ve muhitin boşluğu içinde, adeta bir delinin kahkahası gibi tüyler ürperten ilk kurşun mukavemeti, teslimiyetçi politika güdenlere iyi bir ders olmuş, Millî Mücadele ateşinin yakılmasında da unutulmaz bir rol oynamıştır. Bundan sonra artık düşmana saltanat ordusuyla değil, Türk milletinin millî teşekkülleri tarafından fiili direniş başlatılmıştır. Bu tarihi karşı koymadan sonra, bölgede diğer cepheler oluşmuş ve direniş fikri dalga dalga Ayvalık'tan çevreye yayılmıştır. Altı ay sonra Ali Bey bu cepheden ayrılmış başka bir cephede ateş hattına sürülmüştür. Askeri anlamda Yunanlılara ilk kurşunu atan bu millî kahraman, bu defa mücadelesini Osmanlı Meclisi'nde, Afyon milletvekili olarak sürdürecektir. Subaylıktan istifa ederek girdiği bu son Osmanlı Meclisi'nde Misak-ı Milli'yi kabul eden, millî hareketin temsilcisi ve fakat Anadolu'daki gelişmelerden rahatsız olan emperyalistlerin İstanbul'u işgalleri ve Meclisi basmalarından sonra, bir çok vatansever arkadaşıyla birlikte Malta'ya sürülmüştür. Onaltı ay kadar sürgün hayatı yaşayan Ali Bey, 25 Ekim 1921'de serbest bırakılmış, 30 Ekim 1921'de İstanbul'a gelmiştir. Ardından Ankara'daki Meclise yine Afyon milletvekili olarak katılan Ali Bey, Meclis'teki gruplaşmalarda hemen Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, Müdafaa-i Hukuk Grubunda yer

6 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 2. cilt, İstanbul 1983, s. 22.
7 Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler (1918-1922)**, İstanbul 1939, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

almıştır. Ali Bey Halk Fırkasının tüzüğünün hazırlanmasında, millî savunma, millî eğitim, bayındırlık, sağlık ve sayıştay komisyonlarında çalışmıştır. 1923 yılının Haziran-Temmuz ayları arasında yapılan ikinci meclis seçimleri sırasında, kozmopolit İstanbul'da İttihatçılara karşı Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun organizasyonunu yaptı. O'nun gayretleriyle bu grup seçimi kazandı. [8] Cumhuriyetin kurulmasından sonra yapılan ara seçimlerde yine İttihatçılara karşı seçim kampanyasını Ali Bey yürüttü. Seçimi bu defa da Halk Fırkası kazandı. [9] 9 Şubat 1925 tarihinde Ali Bey'in de adının karıştığı bir olay Türkiye'yi sarstı. Meclis koridorlarında Halit Paşa vurulmuştu. Her ikisi de Trablusgarp Harbi sırasında, gönüllü olarak burada beraber olan bu iki mebusun kavgası, Halit Paşa'nın ölümüyle sonuçlandı. Bugüne değin tam olarak anlaşılamayan bu olayda, Ali Bey, Halit'in saldırısına uğradığını ve nefsini müdafaa ettiğini söyledi. Hakkında başka da bir tahkikata lüzum görülmedi.

Ali Bey, 7 Mart 1925 tarihinde Ankara İstiklâl Mahkemesi üyesi ve başkanı seçildi. Ülkemiz de Ali Bey, Ayvalık'taki ilk kurşundan daha etkili bu mahkemenin başkanı olarak tanınmaktadır. Bir çok yanlış, yanlı bilgilerle örülü bu dönemle ilgili olarak, Ali Bey'in baktığı davaların niteliğini bilmemizde yarar pek büyüktür. İstiklâl Harbi sonucunda kurulan cumhuriyetten hoşlanmayan eski yönetim yanlılarının ve çıkar çevrelerinin yaptıkları yıkıcı çalışmalar bir süre sonra isyana dönüşmüştür. Cumhuriyeti savunmak ve korumak için Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış (11 Mart 1925) bu kanuna uygun olarak yukarıda sözünü ettiğimiz İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü bizzat müşahede eden, cumhuriyetin kurulmasında en önemli rolü oynayanlardan biri olan Ali Bey, yeni rejimin korunması konusunda doğal olarak pek hassasdı. O'nun başkanı olduğu mahkeme tam iki sene görev yaptı ve şu davalara baktı. Asker kaçakları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması, gazeteciler davası, telgrafçılar grevi, Komünistler davası, Şapka Kanunu'na muhalif olanlar, İzmir suikasti ve uzantısı, İttihatçıların davası. Bilhassa lâiklikle ilgili atılımların olduğu bu dönemde görev yapan bu mahkemeler, rejimin varlığına yönelik girişimleri engellediler ve yukarıda da söz ettiğimiz tarihte görevleri bitti. Ayvalık'ta Yunan'a ilk başkaldıran Ali Bey bu defa cumhuriyeti müdafaa etmek için yine en önde rol almıştı.

8 Eric Jan Zurcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1992, s. 45.
9 A.g.e., s. 91.

Levent Şahverdi Arşivi

4 Temmuz 1927'de kendi isteğiyle Albaylıktan emekliye ayrılan Ali Bey, III. ve IV. dönemlerde yine Afyon'dan milletvekili seçildi. Soyadı Kanunu ile birlikte kendisine Atatürk tarafından O'nun hayat hikâyesine ve mizacına uygun bir soyadı olan "Çetinkaya" soyadı verildi. (6 Aralık 1934)

Ayvalık'ta düşmana ilk kurşunu atan bu kahraman, cumhuriyetin muhafızına bu defa 17 Şubat 1934'te Yeni Türkiye'nin imarı gibi çok kutsal bir görev verildi. Türk'ün Anadolu'yu vatanlaştırma davasında çok büyük bir hamle olacak bu dönemin Nafia Vekilinin bu görevi çok ağırdı. Çünkü, yüzlerce yıl ihmale uğramış, sadece cephelere asker gönderen, vergi veren bir yurdun kurtarılması, imarı gerekiyordu. Bu yurt, yani Anadolu Polatlı'dan İzmir'e kadar yarıdan yarıya viraneydi. İşte bu vasatta, işe başlayan millî kahraman zamanında, deniz ve demiryollarımız altın çağını yaşamıştır. Trenler yolcu taleplerini karşılayamaz olmuşlar, beş senelik bakanlığı döneminde her yıl 200 km.'den fazla yol yapımı gerçekleştirilmiş, bu başarı daha önce birkaç Türk kondüktörü, birkaç Türk ateşçi ve istasyon memuru bulunan ülkede yüzdeyüz Türk kafa ve emeği ile sağlanmıştır. Bugün demiryolu ile ilgili ne varsa O'nun eseridir demek yanlış olmaz. Yine O'nun döneminde demiryolu, rıhtım, telefon, elektrik, tramvayla ilgili işleri yürüten Adana, İzmir, Bursa, Ereğli, İstanbul, Ankara'da ondan fazla imtiyazlı yabancı şirket millileştirilmiştir. Yurdun dört bir yanında o dönemde yapılan binalar, yollar, köprülür, limanlar hâlâ ayaktadır. Bilhassa Ankara'dan Kızılay'dan Ulus'a doğru uzanan yolun sağındaki ve solundaki binalar hep O'nun eseridir. 1939-1940 yılları arasında yeni kurulan Münakafat Vekaleti'nde ilk görev Ali Çetinkaya'ya verilmiştir. İşte bu büyük asker ve devlet adamı, bundan tam 48 yıl önce 21 Şubat 1949'da İstanbul'da Kalamış'taki evinde saat 22.30'da vefat etmiştir. Büyük bir törenle Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmesi düşünülen Ali Çetinkaya hemşehrilerinin ısrarı üzerine Afyon'a getirilmiş ve burada defnedilmiştir.

Afyon'un coğrafi özelliklerini hem mizacı hem de fiziki ile kendisinde toplamış olan Ali Çetinkaya, tıknaz, güçlü gövde sahibi, yüzünün çizgileri sert ve çetin bir insandı. Herkesin sert duruş ve yüz çizgilerinden ürktüğü gerçekten de çok sert bir askerdi. Bazen asabi, fazla gülmeyen, üzerine aldığı görevi eksiksiz yerine getiren birisiydi. Vermiş olduğu görevleri takip ederdi. Müteahhitlere yaptırdığı köprülerin kontrollerinde bizzat bulunur,

Levent Şahverdi Arşivi

müteahhitleri köprünün altında tutardı. Demiryollarını teftiş için sık sık tebdil-i kıyafet eder, çalışmaları yerinde görürdü. Afyon'lu olduğunu hiç unutmamıştı. Afyon'da neşredilen Taşpınar Dergisi'nin adını bizzat O koymuştu. İdaresizlik ve ihmali asla affetmez, yabancılara karşı pek gururlu davranırdı. Bu davranışının sebebi sorulduğu zaman "Bunlar padişahlık zamanında nazırlara paltolarını tuttururlardı." demişti. Aile hayatı pek mütevazıydı. Aziz vatanımızı baştan başa abidevi eserlerle donatan bu milli kahraman, hep Atatürk'e yakın ve O'nun yanında olmuştur. Yakın tarihimizin bu önemli siması Türk milletine sonsuz bir sevgiyle bağlıydı. O'nun bu sevgisinin tezahürlerini anlattım. Bu millet sevgisi O'nu Türklükle ilgili eserler tercüme etmeye de sevketmiştir. Nitekim, Hans Kohn'un Türk Milliyetçiliği ve Gaston Gaillard'ın Türkler ve Avrupa eserlerini dilimize kazandırmıştır. Bugün bu büyük asker ve devlet adamının hatırası şuralarda yaşatılmıştır :

1- Afyon Ali Çetinkaya Kız Endüstri Meslek Lisesi,
2- İzmir İli Dikili ilçesi Ali Çetinkaya İlkokulu,
3- Ayvalık'ta Ali Çetinkaya Mahallesi ve Camii,
4- Antalya'da Ali Çetinkaya Bulvarı,
5- Bayburt-Gümüşhane arasında Kop dağlarının üzerindeki şehitler abidesinde Ali Çetinkaya Çeşmesi,
6- Afyon'da bir spor klübü,
7- Sivas'ın Kangal İlçesi Ali Çetinkaya Kasabası,
8- İzmir'de Ali Çetinkaya Bulvarı,
9- Bafra-Alaçam yolu üzerinde Ali Çetinkaya Köprüsü,
10- Afyon'da pek çok yere ismi verilmiştir. [10]
11- Sivas-Erzurum Demiryolu'nun Malatya'ya ayrılan noktasında Çetinkaya İstasyonu,
12- Ayvalık körfezindeki Cunda Adası, Ali Bey Adası diye anılmaktadır. [11]

İşte bu büyük insan, millî kahraman kendisini unutmayanlar için tükenmez bir enerji kaynağıdır. O'nu unutmamak ve unutturmamak hepimize kutsal bir vatan borcudur.

10 Yusuf Ziya Aksoy, **Ali Çetinkaya Bey'in Millî Mücadele Dönemindeki Yeri ve Devlet Adamlığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜTİT Ens., Ankara 1992, s. 112.
11 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, c. 2, s. 486.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Asker, Büyük Devlet Adamı, Kahraman Afyonlu
ALİ ÇETİNKAYA'YI ANARKEN *

E. Korg. HASAN KUNDAKÇI **

Değerli Hemşehrilerim! Kardeşlerim, Dostlarım! Silâh Arkadaşlarım!

Bugün, burada Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Ulu Önder Büyük Atatürk'ün silâh ve kader arkadaşı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk kurşununu atan cesur ve yiğit insan, **En Büyük Afyonlu Ali Çetinkaya**'yı aramızdan ayrılışının 48. yılında, anmak için toplanmış bulunuyoruz.

Değerli Hemşehrilerim,

Tarihte bazı insanlar ve nesiller vardır ki, ulusları ve toplumlarında derin izler bırakırlar. Türk tarihinde de, Çanakkale Destanı'nı yaratan ve Kurtuluş Savaşı'nı yaparak Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, büyük şair M. Akif'in "Asım'ın Nesli" dediği kuşak, gerçekten çok derin iz bırakan yiğit bir nesildir. Bu neslin içinde Ali Çetinkaya da, hiç kuşkusuz derin iz bırakın bir kahramandır. Ali Çetinkaya, asker olarak kendisine verilen görevleri en iyi biçimde yapmış, inisiyatifini, yüreğini, bilgisini en iyi kullanmış, kahraman bir asker ve büyük eserler vermiş seçkin devlet adamı olarak, Türk tarihinde yerini almış ve unutulmazlar arasına girmiştir.

1878 yılında, Afyon'da doğan Ali Çetinkaya ilk ve orta okulu Afyon'da bitirdikten sonra, Bursa Askeri Lisesi'ne, oradan da İstanbul'daki Kara Harp Okulu'na geçmiş ve 1898 yılında, Piyade Teğmeni olarak Silâhlı Kuvvetler saflarına katılmıştır.

Genç subaylık dönemlerinde, Balkanlar'da, Bulgar çetelerine karşı, dönemin Enver Bey, Niyazi Bey gibi şöhretli subaylarıyla birlikte Makedonya ve Arnavutluk'ta büyük bir mücadele vermiş ve şöhret kazanmıştır. Bu mücadelesi sırasında, Balkanlar'daki Türkler'i korumada çok

* Bu konferans, 21 Şubat 1997 tarihinde Afyon Valiliği adına verilmiştir.

** Kara Kuvvetleri Lojistik Komutanlığı.

Levent Şahverdi Arşivi

başarılı olmuştur. Uzun süre Balkanlar'da kalmış ve burada Yüzbaşılığa yükselmiştir. Balkanlar'daki bu görevi sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinin çatırdağını ve çökmekte olduğunu görmüş ve diğer subay arkadaşları gibi kurtuluş ümidi olarak Selânik'teki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. 31 Mart Olayı'ndan sonra, İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nda da yer almıştır.

Buralarda edindiği şöhret ve büyük tecrübeleri nedeniyle; 1911 yılında, Trablusgarp'ta, yine Mustafa Kemal ve Enver Beyler gibi devrinin ve geleceğin en seçkin, en şöhretli subay ve komutanlarıyla birlikte İtalyanlar'a karşı Derne ve Bingazi'de savaşmıştır. Ancak, bu sırada çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük felâketiyle sonuçlanan Balkan Savaşı'na katılmış, Balkanlar'daki acı tabloyu görmüş ve bizzat yaşamıştır.

Balkan Savaşı'nın acısını, her Türk subayı gibi hiçbir zaman unutamayan, yüreği sızlayan Ali Çetinkaya 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girmesi üzerine, Irak Cephesi'ne gönderilmiş ve çok başarılı görevler yapmıştır. Öyle ki, Ketül-Amere'de başlarında İngiliz General Townshend olduğu halde, İngiliz Kuvvetlerini sıkıştırmış ve 12.000 İngilizin esir alınmasında çok önemli katkıda bulunmuştur. Bnb. Ali Bey'in, General Townshend'a karşı gösterdiği askeri disiplin, terbiye ve insanca davranışı sayesinde, General Townshend çok etkilenmiş, Ali Bey'e yakınlık duymuş ve daha sonraki yıllarda, Osmanlı Devleti lehine girişimlerde bile bulunmuştur.

30 Ekim 1918 yılında, imzalanan Mondros Mütarekesi uyarınca, Irak'ta bulunan Halil Paşa'nın ordusu da, önce Musul'a daha sonra da Anadolu'ya çekilmiştir. Yb. Ali Bey'in de Irak'taki görevi sona ermiştir.

Irak'ta, Yb. olan Ali Bey, Ayvalık'ta bulunan 172. P.A. ve Ayvalık Bölge K.lığına atanmıştır. Her gittiği yerde başarıdan başarıya koşan Büyük Asker, gelişen durumdan hiç memnun olmamış, özellikle, Birinci Dünya Savaşı'nın pek çok cephelerinde başarılar kazanmış ve devrin süper gücüne karşı Çanakkale Destanı'nı yaratmış olan bu kahraman orduya, büyük Türk Ulusuna ve yiğit nesle, kaderin acımasızca tuzak hazırlamakta olduğunu görmüştür. Ancak, Yb. Ali Bey, kararlı, cesur ve tecrübeli bir komutandır. Yokluklara rağmen, mücadele etmesini iyi bilmektedir. Bu yüz-

Levent Şahverdi Arşivi

den, 172. P.A.'nı ve Bölge halkını, yaklaşmakta olan tehlikeli gelişmelere uygun olarak her yönden hazırlamıştır.

1918 yılında, imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, Türk orduları dağıtılmış, silâhlarına el konulmuş, bütün tersanelerine girilmiş, ülkenin en güzel kesimleri düşmanlar tarafından bir bir işgal edilmişti. Büyük Türk Milleti'nin üzerine ölüm sessizliği çökmüştü, Millet, için için ağlıyor, ümitsiz ve moralsizdi. Gerçekten, Millet'in üzerine kara bulutlar çökmüş, en yetkili bilinen insanlar dahi, "artık savaşılamaz, haklar alınamaz, esaret kaçınılmaz" gibi sözler söyleyerek karamsar tabloların çizildiği günlerde; Müttefikler, Yunan ordularını Anadolu'ya çıkararak, Türk Ulusu'nu tümden yok etmeyi ve tarihten silmeyi hedef alan senaryoyu hazırlıyorlardı. Millet, bitkin, ümitsiz ve yıkılmıştır.

Türk Milleti, tarihinin hiçbir döneminde böylesine acı ve ümitsiz günler görmemiştir. Bu kara günlerde, Türk Ulusu'nu daha çok üzen, Yunanlılar'ın Anadolu'ya çıkışı olayını, derin bir üzüntüyle izliyordu. 15 Mayıs 1919'da, Yunanlılar, İzmir'e çıktılar. Emirler gereği; çıkan Yunan kuvvetlerine ateş açılmamıştır. Buna karşın, Yunanlılar sağa, sola ateş açmışlar ve başta, Kolordu Komutanı A. Nadir Paşa olmak üzere pekçok subayı aşağılamışlar, tutuklamışlar, bazı subay ve askerleri öldürmüşler, pekçok askeri esir almışlardır. Yunanlılar, kurşun atmadan yüzlerce yıl hayal ettikleri İzmir'e çıkmışlar ve çok şımarık davranışlar sergilemişlerdir.

Cehheyi genişletmek isteyen Yunanlılar, 28 Mayıs 1919'da, Ayvalık'a çıkmaya başladılar. Ancak, 172. P.A. ve Ayvalık Bölge Komutanı Yb. Ali Bey, tüm Türk ulusuna umut veren, sessizliği bozan, karanlığı yırtarak aydınlatan, kurtuluşun ilk işaretini veren, ilk müdahaleyi yapmış ve çıkan Yunan askerlerine ilk kurşunu atmıştır.

Padişah'ın ve onun komutanlarının, "çıkan Yunan askerine ateş açılmayacaktır" şeklindeki emirlerine rağmen; esir yaşamaktansa, yiğitçe savaşıp ölmek daha onurludur, deyip, Alayına ateş emri vermiş, kahraman ve cesur bir askerdir. İşte bu ilk kurşun, sessiz, için için ağlayan, umutsuz ulusa, bir derman ve umut olmuştur. Bu kurşun, Millet'in asla esir olmayacağını, ülkenin işgalden kurtulacağını müjdeleyen mutlu bir işaret, yurtta istiklâl ateşini yakan kıvılcımdır. Bu kıvılcım sayesinde yüreklerde

Levent Sahverdi Arşivi

tutuşan kurtuluş ateşi, tüm Batı Anadolu'yu ayağa kaldırmış ve daha sonra yurdun dört bir tarafına yayılmıştır. İşte bu ateşi yakan, ilk kurşunu atan kahraman, ne büyük bir mutluluktur ki, bir Afyonlu ve hemşehrimizdir. Bir tek bu olay dahi, bir insanı büyük ve kahraman yapmaya, Türk tarihine geçirmeye yeterli bir sebeptir. Ancak, Ali Çetinkaya'nın bundan sonra yaptıkları, birbirinden değerli hizmetlerin hepsi büyük, hepsi önemlidir.

Bir süre sonra Ayvalık'tan ayrılan Ali Bey, vefakâr hemşehrileri Afyonlular tarafından Osmanlı-Mebusan Meclisi'ne seçilmiş ve milletvekili olarak hizmetlerine başlamıştır. Bu mecliste de büyük mücadele vermiş, Misak-ı Milli'nin çizilmesinde çok çaba sarfetmiş ve başarılı da olmuştur. Ancak, 16 Mart 1920'de İstanbul'a çıkan işgal kuvvetleri; Birinci Dünya Savaşı'nda, dört yıl boyunca kendilerine kan kusturan bazı komutanlar ile Mondros Mütarekesi'nden sonra, Müttefikler'in isteği ve desteğine rağmen, Anadolu'ya çıkan Yunan birliklerine ateş açan Yb. Ali Bey'i, Galata köprüsünde yakalayıp, önce Bekir Ağa Bölüğü'ne, oradan da Malta Adası'na sürgüne gönderdiler. Sakarya Savaşı sonuna kadar, sürgün diğer pekçok komutanla birlikte Malta'da kalan Ali Bey'i, en çok üzen olay, ilk kurşunu atarak ateşlediği Kurtuluş Savaşı'nın en kritik, en zorlu günlerinde büyük Atatürk'ü ve silâh arkadaşlarıyla birlikte olamamasıydı. Buna rağmen; Malta dönüşünde, TBMM'ne Afyon temsilcisi olarak girmiş, Cumhuriyet'in ilânından sonra da uzun yıllar, Ulu Önder Atatürk'ün önderliğinde başlatılan, yurdun kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine çıkartılması hamlelerine tüm içtenliğiyle ve gücüyle katkıda bulunmuştur.

Değerli Hemşehrilerim!

Bu büyük nesil, bu kahraman insanlar, başlarında Ulu Önder M.Kemal Paşa olduğu halde; ordusu dağıtılmış, ülkesi işgal edilmiş ve millete esaret zinciri vurulmuş olan, vatanın kurtarılması uğruna, büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Yurdumuza giren, ulusumuzu esir etmeye kalkışan Yunan ordusunu; İnönü'de, Sakarya'da ve nihayet 26 Ağustos 1922'de Afyon'da, Kocatepe'de başlayan Büyük Taarruz'la, Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde kesin yenilgiye uğratmış, 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmiş ve Türk'ün harimi ismetinde boğmuştur. Kurtuluş Savaşı Destanı bu kahraman insanların destanıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

Değerli Hemşehrilerim,

Ali Çetinkaya için; sadece büyük bir asker, ulusa cesaret örneği olmuş cesur bir komutandı deyip geçersek, büyük bir haksızlık yapmış oluruz. Bu büyük insan, kader birliği yaptığı, birbirinden değerli arkadaşlarıyla birlikte tek vücut olarak, eşsiz komutan ve devlet adamı M. Kemal Paşa'nın emrinde, TBMM'nin kutsal çatısı altında, milli gücün tüm imkânlarını kullanma ve Kurtuluş Hareketi'ni yasal bir zemine oturtma ve yurdun her köşesine yayma başarısını göstermiş, bunun sonucu olarak da Büyük Zafer'i kazanmışlardır.

Yurdun düşmandan temizlenmesinden sonra, geriye; yıkılmış, yanmış, yakılmış, yoksul ve harap olmuş bir ülke ile çocuklarını ve eşlerini savaş alanlarında kaybetmiş dulların, yetimlerin oluşturduğu yüreği yanık, fakat başı dik bir ulus kalmıştır. Bu kahraman ulusu lâyık olduğu, hakettiği noktalara, yine bu nesil ve güçlü insanlar getirecekti ve bunun için var güçleriyle çalışmaya başladılar.

Ali Çetinkaya Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemesinin Başkanlığını da başarıyla yapmış ve T.C.'nin temellerinin sağlamlaşmasında büyük katkı sağlamıştır. Bu mahkemelerde aldıkları cesur ve gerçekçi kararlarla, yeni doğmuş cumhuriyetin önünde duran pek çok engeli aşmışlar ve Türkiye Cumhuriyeti'ni sonsuza dek yaşatacak temelleri, sağlam olarak atmışlardır.

1925 yılında TBMM'de, eski silâh arkadaşı Deli Halit Paşa ile çıkan tartışma, oldukça büyümüş, Halit Paşa'nın daha ileri gitmesiyle silâhlı çatışmaya dönüşmüş ve Deli Halit Paşa'nin ölümüyle sonuçlanmıştır. TBMM tarafından yapılan araştırmada; Ali Çetinkaya'nın kendini korumak için başka çare kalmadığı ve bu nedenle suçsuz olduğu sonucuna varılmıştır.

Ali Çetinkaya, 1926 yılında, Albaylık rütbesine yükseltilerek ordudan kesin olarak emekli olmuş ve ayrılmıştır.

İşte, 10 yılda her savaştan açık alınla çıkan, bu kahraman nesle ve insanlara, süratle, yurdun yeniden yapılanması, yetimlerin yetiştirilmesi, ülkenin ve ulusun tekrar yapılanması görevi düşüyordu. Başta, tüm dünyanın

Levent Şahverdi Arşivi

saydığı Ulu Önder Atatürk olduğu halde, 29 Ekim 1923'te, modern T.C. Devleti'ni kurmuşlar ve büyük Türk Ulusu'nu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak için, üniformalarını çıkarıp, kolları sıvamışlar, tüm dünyanın gıptayla izlediği büyük hamlelere girişmişlerdir. Birbiri ardına yarattıkları büyük eserleri, Büyük Türk Ulusu'nun hizmetine sunmuşlardır. Öylesine büyük eserleri kısa zamanda ortaya koymuşlardır ki, tüm dünyanın dikkatlerini, hayranlıklarını üzerlerine çekmişlerdir. Çok büyük ve kutsal bir eser olan, TBMM Hükümeti'nden sonra, büyük Atatürk'ün her zaman gururla, "Benim en büyük eserim" dediği, T.C.'ni hep birlikte kurmuşlar, onu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak için, ölünceye kadar durmadan çalışmışlardır. Şaire; "Demir ağlarla ördük, Anayurdu dört baştan" dedirten, büyük demiryolu hareketinin gerçek mimarı kahraman hemşehrimiz, en büyük Afyonlu Ali Çetinkaya'dır. Bizler, onların kurduğu temellerin üstünde geliştik, büyüdük, O'nun kurduğu demiryollarından giderek, okullarda okuduk, ülkeyi tanıdık.

Soyadı Kanunu çıktıktan sonra, büyük Atatürk yakın arkadaşlarının soyadlarını bizzat kendi vermiş, Ali Bey'e de, Ayvalık'ta Yunan'a karşı çetin bir kaya gibi durduğundan **Çetinkaya** soyadını vermiştir.

Ali Çetinkaya, Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanı olduğu yıllarda (1934-1939) ve daha sonraki Ulaştırma Bakanlığı dönemlerinde; ciddî, adil, dürüst çalışmalarıyla isim yapmış, ulaştırma hizmetlerini ve özellikle demiryollarının millileştirilmesi, günün şartlarına uydurularak geliştirilmesi, yurdun en ücra köşelerine götürerek yaygınlaştırılmasında ve Deniz Yollarının modernleştirilmesinde büyük aşamalar kaydetmiş, Bakanlığı sağlıklı bir noktaya getirmiştir. Uzun yıllar, büyük bir özveriyle çalıştığı Bakanlık görevinde, hiçbir karşılık beklemeksizin, tüm ömrünü, gücünü, devlet ve milletin hizmetlerine adayarak, büyük devlet adamlığı niteliğini göstermiş, ender insanlardan biridir. Yaptığı hizmetler arasında, doğup büyüdüğü memleketi Afyon'a da pekçok eser kazandırmıştır. Coğrafî özelliğinden de yararlanarak, Afyon'u, demiryollarının merkezi yapmıştır. 1940'li ve 1950'li yıllarda, Afyon Garı, tüm ülkenin gurur duyduğu çok güzel bir eserdi. Ayrıca, yaptırdığı pekçok okul, hizmet binaları ve tesisler ilimizi süslemiştir. Afyon Şehir Parkı, eski PTT ve hal binası Ali Çetinkaya'nın çabalarıyla yapılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tüm ömrünü yurdunun, ulusunun hizmetine adayan büyük asker ve devlet adamı, 1949 yılında 71 yaşındayken, İstanbul Kalamış'ta her fanî gibi ölmüş ve aramızdan ebediyyen ayrılmış, milletinin ve Afyonlular'ın kalbine gömülmüştür. Ali Çetinkaya, ölümünden sonra Afyon'a getirilmiş ve tüm Afyon halkının gözyaşları arasında, şehitlikte toprağa verilmiştir. Ali Çetinkaya'nın hayatı, Kurtuluş Savaşı Destanı'nın önemli bir parçasıdır. Kurtuluş Savaşı ne kadar büyük ve anlamlı ise; onun önemli bir parçası olan Ali Çetinkaya da büyük ve anlamlıdır. O, dava arkadaşları ile birlikte, önce Osmanlı İmparatorluğu topraklarında savaşmış, sonra Türk ulusunun kurtarılışı ve T.C.'nin kuruluşu için çalışmış ve başarılı olmuştur.

Bu büyük insan, o kadar zaman Osmanlı subayı, milletvekili, daha sonra T.C.'nin önemli bir bakanı olmasına rağmen, öldüğü zaman Samanpazarı'ndaki evinden başka, malı çıkmamıştır.

Her zaman sakin kendi halinde olan büyük insan, görev sırasında çok dikkatli ve haşindi. Devlet malını, ülkeyi korumada çok daha dikkatli ve acımasızdı.

Çok düzenli olması, disiplini sevmesi ve çalışkanlığı sayesinde, Atatürk'ün T.C.'ni yeniden inşa etme döneminde, ona ayak uydurabilmiş, halkın paralarını, tüm yurdun ve özellikle Ankara'nın yeniden yapılanmasında en iyi biçimde harcamıştır. Atatürk O'nu, verdiği direktifleri en iyi anlayan, uygulayan ve dürüst bir silâh arkadaşı olması nedeniyle sevmiş ve sürekli yanında tutmuştur. O'nun, Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanı olduğu günlerde; Ankara'nın Bakanlıklar, Genelkurmay Başkanlığı, MSB.lığı ve Yenişehir bölgesi dahil olmak üzere, büyük bir bölümü yeniden yapılmıştır. Bu büyük hamleyi Ali Çetinkaya hergün titizlikle denetlemiştir.

Büyük Atatürk'ün gösterdiği, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaya gönülden inanmış bir dava adamıdır. Bu hedefe; tüm ulusun ciddi, dürüst, alın teri ve göz nuru dökerek ulaşacağını bildiğinden, her fırsatta, kendisini örnek alanlara bunu kanıtlamıştır. Aldığı ve kendisine düşen görevleri en iyi şekilde yapabilmek için, gece ve gündüz durmadan çalışmış ve başarılı olmuştur. Genç subaylık döneminde, Balkanlar'daki milliyetçilik akımları, kendisini derinden etkilediğinden, ölünceye kadar bir dava adamı olmuştur. Geniş halk kitlelerine ulaşmak için, zaman zaman konuşmalar yap-

Levent Sahverdi Arşivi

mış, yazılar yazmış ve yayınlamıştır. Onun pekçok yazısı ve çevirisi, adını kendisinin verdiği **Taşpınar Dergisi**'nde yayınlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nı yapan kadronun her üyesi gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerinden, haysiyet ve şerefinden, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde ödün vermemiştir. Uluslararası ilişkilerde eşitlik ilkesini, ne kendisi çiğnemiş, ne de başkalarına çiğnetmiştir. Bakanlığ döneminde, ziyaret için gittiği Almanya'da kendisinin eşidi olan Alman Bakan, karşılamaya gelmediği için, araçtan inmemiş ve geri döneceğini söylemesi üzerine, Alman Ulaştırma Bakanı apar topar acele gelmiş ve karşılamıştır.

Ey Büyük Asker! Yunan'a ilk kurşunu atan Kahraman! En Büyük Afyonlu! Büyük Devlet Adamı, Ulu Önder Atatürk'ün sadık ve güçlü silâh ve kader arkadaşı! Devrimlerinin ünlü neferi! Bizler senin hemşehrin olmaktan her zaman gurur duyduk. Yaşadıkça da hep gurur duyacağız. Eserlerinde ve Büyük Ulusumuz'a örnek olan cesaretinle, övünüyoruz. Hemşehrilerin olarak sana lâyık olacağız. Eserlerine sahip çıkacağız. Rahat uyu, Büyük Devlet Adamı ve Büyük İnsan! Hepimiz önünde saygıyla eğiliyor, minnet ve şükranlarımızı sunuyoruz. Saygılarımla.

Levent Şahverdi Arşivi

DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİ *

Prof. Dr. ETHEM RUHİ FIĞLALI**

1.Giriş

Yüzyılımızın Antropologlarından Geertz, "Kültürel Sistem Olarak Din" (Religion as a Cultural System, 1975) başlıklı makalesinde, dînin, özünde insanın var oluşuna anlam kazandıran bir kültür sistemi olduğunu söyler ve dînin böyle bir anlamı oluşturabilmek için evrensel bir işleve sahip bulunduğuna da temas eder. O'na göre din, tarihin derinliklerinden bu yana insanoğlunda oluşan, sonra da devam eden çok çeşitli, güçlü ve uzun ömürlü tutumlar, davranışlar ve ruh hallerini ayrı ayrı anlamlı kavramlar haline sokar. Bu açıdan din, hem çağların bize ilettiği mesajı doğru idrak edebilmek, hem de içinde yaşadığımız ve gelecek kuşaklara bırakacağımız dünyayı şekillendirme gücü olduğu için çok önemlidir.

Böylesine önemli bir kurum olan din ile devlet ilişkilerinin tarih boyunca çok ılımlı ve yumuşak olduğu söylenemez. Özellikle Hıristiyan âleminde Kilise'nin Tanrı adına egemenlik iddîası, elbette Kur'an'a göre daha doğuştan hür irade ve akılla donatılmış bulunan insanoğlunun isyanına sebep olacaktı. Nitekim öyle olmuş ve insanoğlu, uzun mücadelelerden ve engizisyonun döktüğü onbinlerce kandan sonra, din ile devleti ait oldukları kendi yerlerine oturtmayı başarabilmiştir.

Esasen din ve devlet ilişkileri, hem çok geniş kapsamlı, hem de teorik ve uygulama alanlarındaki farklı yaklaşımlar nedeniyle çok iddialı bir konudur. Herşeyden önce din ve devlet ilişkileri katı, şematik ve donmuş bir kurallar yığını olarak ele alınmamalıdır. Bu konu, iyi niyet ve derin bilgi ile araştıralacak geniş bir alandır. Konunun islâm dini ve Türk Devleti arasındaki ilişkiler yönünü gündeme getirmeden önce, Batı dünyasındaki tarihî seyri ve Batı siyaset felsefesinde din ve devlet ilişkilerinin oturtulduğu belli başlı görüşlere hızla bir göz atmak, ülkemizdeki macerayı

* Bu Konferans Atatürk Araştırma Merkezi adına Jandarma Genel Komutanlığı'nda verilmiştir.

** Muğla Üniversitesi Rektörü ve Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

tam olarak kavrayabilmek için gerekli gibi görünmektedir.

2. Batı'da Din-Devlet İlişkisi: Tarihî Seyir

Din ve Devlet arasındaki ilişkilerde Avrupa tarihi özel bir yer ve anlam taşır; çünkü lâiklik, Hıristiyanlık ve Eski Roma'dan başlayarak Avrupa devletlerindeki uzun ve kanlı mücadelelerden sonra ortaya çıkmıştır. Günümüzün ve özellikle milletimizin tarihindeki din-devlet ilişkisini ve lâikliği tam yerine oturtabilmek için çok özet yollu da olsa Avrupa'daki bu serüveni hatırlamakta yarar vardır.

St.Paul, M.S. 60 yılında Hıristiyanlığı yaymak için Roma'ya geldiğinde, Roma İmparatorluğu siyasî, idarî, askerî, hukukî ve ekonomik açıdan bir dünya devleti seviyesinde güçlü idi. İmparatorlar, Jül Sezar'dan itibaren Mısır'dan alınan "tanrı-imparator" (Dominus et Deus) ünvanı ile devleti ve tanrıları kendi kişiliklerinde toplamışlardı. Roma'da mevcut çok tanrılı ve herkesin başkasının tanrısına karışmaması yolundaki anlayış, bir bakıma dinî hoşgörünün yaygınlaşmasını da sağlıyordu. Ancak bu hoşgörü, "tanrı-imparator" inanışına ve diğer tanrılara karşı çıkılmaması halinde geçerli idi. Oysa Hıristiyanlar bu anlayışa karşı çıkıyor ve tek imparatorluğun bütün insanlığı kucaklayan Tanrı'nın imparatorluğu (Civitas Dei) olduğuna inanıyorlardı. Onun içindir ki, Hıristiyanlar Roma'da M.S.312 yılında İmparator Konstantin'in "Milano Hoşgörü Fermanı" ilânına kadar şiddetli bir devlet terörü içinde yaşamak zorunda kaldılar.

Bu zorluklar Hıristiyanlıkta, inananların sağlam ve örğütlü bir güç haline gelmesine zemin hazırladı ve sonuçta kilise teşkilâtı vücud buldu. Kilise (église/ church/kirche), Hıristiyanların oluşturduğu ve kendi içinde kuralları son derece belirgin bir hiyerarşik yapıya sâhip birliğe verilen isimdir. Bu anlamda Kilise, Hıristiyanlığın herşeyidir. Siyâsî, hukukî ve sosyolojik varlık olarak Kilise, dinî bir teşkilat olarak da kişinin doğumundan ölümüne kadarki hayatında vaftiz, afaroz, evlilik, boşanma, kürtaj ve benzeri hususlarda kesin, belirleyici ve bağlayıcı rol oynamıştır. Daha doğuşunun ilk asırlarında kilise babalarınca ortaya atılan ve 1442 yılında Floransa Konsili'nde "dogma" olarak benimsenen "Kilise dışında kurtuluş yoktur" (extra ecclesiam nulla salus) sözü ile Kilise dışında dine ina-

Levent Şahverdi Arşivi

nış kavramının bulunmadığı ifade edilmiştir. [1]

Yukarıda da işaret edildiği üzere, dünyayı "Tanrı'nın İmparatorluğu" (Civitas Dei), kendisini de bu ilâhî hükümranlığın mümessili olarak gören Kilise, adına bir de Grekçe'den aldığı "katholikos" (katolik=evrensel) sıfatını da ekledi.

Sayılarının artması sonucu siyâsî güçleri de artan Kilise ve dolayısıyla Hıristiyanlık, İmparator Konstantin tarafından resmen tanındı ve M.S.381 yılında "devlet dini" olarak kabul edildi. Daha sonraları Hıristiyanlık, herbiri "din" olarak adlandırılan ve herbirinin müstakil Kilise'si bulunan üç ana mezhebe bölündü:

1- Başında Papa'nın bulunduğu ve bugün bağımsız devlet statüsünde olan Roma Katolik Kilisesi'ne Katolikler;

2- İstanbul'daki Fener Rum Ortodoks Patriği'ni en büyük dinî Ortodokslar;

3- Yer yer millî, bazı ülkelerde devletten bağımsız ve Katolikliğe karşı oluşturulan reformcu kiliselere bağlı protestanlar.

Yeryüzünde ilâhî hükümranlığı temsil eden Kilise, bu anlayıştan hareketle bir de yönetici sınıfa sâhip oldu: Ruhban sınıfı [clericatus),"Kleros" (Ruhban) Grekçe'de miras kalan bir tarlanın ifraz edilen bir parçasına verilen isimden türetilmiştir ve Tanrı'nın kendisine hizmet etmeleri için cemâat, yani Hıristiyanlar arasından bir sınıfı seçtiğini anlatan bir terimdir. Batı dîllerinde, Fransızca'da clerge, İnglizce'de clergy, Almanca'da klerus şeklinde ifade edilen ruhban sınıfı dışında kalan Hıristiyanlara ise, Grekçe'de "kendi üstündekilerin otoritesine tâbi halk" anlamına gelen "laos" dendi. Latince'de laicus; Fransızca'da laique veya laic; İngilizce'de lay; Almanca'da Laie şeklinde kullanılan Lâik kelimesi dilimize Fransızcadan gelmiştir. Yazıcıoğlu'nun dilimizde anlam kaymasına uğratılarak tamamen hatalı bir şekilde sâdece ruhban olmayan ve dolayısıyla dinle ve din kurumu ile ilgisi bulunmayan kişi şeklinde takdim edilen lâik kelimesi hakkında

1 Hulusi Yazacıoğlu, ***Bir Din Politikası: Lâiklik***, İst.,1993, s.42.

Levent Şahverdi Arşivi

aktardığı bilgi çok önemlidir.[2] "Almanca Creifelds Hukuk Sözlüğü'nde lâik, Katolik Kilisesi'nin mecellesi olan Codex iuris canonici'nin 87.vd. kanonlarına göre, "Geçerli bir vaftizle vaftiz edilerek bütün hak ve yükümlülükleriyle Hıristiyan olan kişi" diye tanımlanmaktadır. Buna göre lâik kişi, Hıristiyanlıkta dinsiz ya da dinle ilgisiz değil, sâdece kilise görevlisi olmayan ve fakat tam anlamıyla Hıristiyan olan bir mü'min kişidir. [3] Maamafih daha sonraları Kilise ve dolayısıyla ruhban sınıfı, kendisini, güçlenmesine parelel olarak, sıradan lâik Hıristiyanlar üzerinde bir takım hukukî yetkilere sâhip ayrıcalıklı bir sınıf haline soktu.

Milâdi dördüncü yüzyıldan itibaren iki asır boyunca Batı'ya doğru vuku bulan Kavimler Göçü sonucu, Avrupa haritasında Hunlar, Franklar ve Cermenlerin oluşturdukları yeni siyâsî, hukukî ve idarî yapılar meydana gelir. Kilise, ortaya çıkan derebeylikler ve krallıklar arasındaki nüfuzunu sürdürür ve devlet dîni, hattâ devlet olma yolunda faalîyete girişir.

Gerçi Hıristiyanlık, "İmparator'un şeylerini İmparator'a, Tanrı'nın şeylerini Tanrı'ya ödeyin"[4] emrinden mülhem, "dünyevi" (regnum) ve "ruhânî" (sacerdotium) olmak üzere iki yönlüdür ve ayrıca Tanrı, Hıristiyanlığı korumak ve savunmak için biri dünyevî öteki ruhanî iki kılıc vermiştir. [5] Ve bunların ikisi de Papa'ya verilmiş, papa dünyevî olanını İmparator'a vermiştir, ama diğer taraftan da "Hiç kimse iki efendiye birden kulluk edemez"[6] şeklindeki inanış, her iki iktidarın yetki sınırlarının belirlenmesini zorlaştırmış ve böylece Kilise ile devletler arasında Orta Çağ'ın ikinci yarısında cereyan eden tartışmaların konusunu teşkil etmiştir.

Kilise'nin ortaya attığı bu "iki kılıç öğretisi" sonucu papalar Tanrı'nın yeryüzündeki vekili (Vicarius Dei) sıfatıyla kralları ve derebeylerini bile afaroz edecek kadar ileri gitmişler; Kilise'ye bağlanmayan veya Kilise'nin egemenliğine karşı çıkanları doğrudan mahkemelere, yani engizisyona tâbi tutmuşlardır.

---

2 Dr.Carl Creifeld, ***Rechtwörterbuch***, s. 646'dan H.Yazıcıoğlu, ***A.g.e.***, s.47-48,

3 Nur Vergin, "Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin "Bitmeyen Senfoni" si", ***Türkiye Günlüğü***, s. 29 (Temmuz-Ağustos, 1994) s. 15; S. Sinanoğlu, "Lâyik Kelimesinin Etynomu ve Anlamları", ***Laiklik*** **I**, İstanbul 1954, s. 2.

4 ***Matta İncili***, 22/21.

5 ***Luka İncili***, 22/383

6 ***Matta İncili***, 6/24.

Levent Şahverdi Arşivi

1231'de düzenli bir teşkilât haline sokulan bu şiddet dolu örgütün vahşet uygulamaları, Almanya'da reformasyon hareketiyle ortadan kalkmış; azalarak da olsa Fransa'da 1772, İspanya'da 1834, İtalya'da 1859 yılına kadar devam etmiştir.[7]

Avrupa'da ticaret ve sanayiinin gelişmeye başlaması feodal yapıda değişmelere ve burjuvazi adı verilen yeni kentli zenginlerin doğuşuna sebep olmuştur. Bunlar siyâsi güce de ortak olmak için hem Feodalite ve Kilise'yle hem de Monarşilerle mücadeleye girişmişlerdi. Kilise ise her geçen gün ekonomik ve toplumsal ilerlemenin gerisinde kalmaya başlamıştı. Onaltıncı yüzyıldan itibaren emeği ile geçinmeye başlayan köylü-işçi sınıfı, Proleterya sahneye çıkmaya başlamıştı. Bu gelişmeler bir süre sonra sınıf çatışmalarına yol açacak ve burjuvazi, kendisine karşı Feodalite'yi destekleyen Kilise'ye Almanya'da reformasyon; Fransa'da da 1789 İhtilâli ile ağır bir darbe vuracaktır.

1517 yılında Almanya'nın Wittenberg kentinde Katolik ilâhiyatçı Martin Luther tarafından başlatılan reform hareketi, bazı ideolojik çevrelerce yanlış olarak Kilise'nin otoritesine karşı düşünce ve din özgürlüğünü yerleştirmek amacına yönelik olarak tanıtılır. Oysa bu hareketin ana ilgi alanı, otoritenin Papa'dan alınarak prenslere verilmesi ve Kilise'nin servetinin de prenslerin, Devlet'in eline geçmesi, İncil dışındaki dini metinlerin geçersiz sayılması, lâiklerle ruhban arasında bir farkın bulunmadığı, yeryüzündeki tek otoritenin dünyevî iktidar olduğu ve Papa'nın dünyevî hiçbir yetkisinin bulunmadığı ve İmparator'a üstün olmadığı gibi hususlardır. [8]

Böylece oluşan Protestanlık, bu defa Cenevre'de Calvin tarafından burjuva ahlâkına ve kapitalizm ilkelerine dayalı bir anlayışla Teokratik Devlet haline dönüştü. Calvin, Luther'in aksine Devlet'i Kilise'nin emrine verdi.

Bu gelişmeler sonucu artık Hıristiyan Avrupa dünyasında Katolikler ile Protestanlar arasındaki din savaşları, 1648 Westfalya Barış Andlaşması'na kadar sürdü.

Bu arada, İngiltere'de 1531 yılında boşanmasını onaylamayan Papa'ya

7 H. Yazıcıoğlu, *A.g.e.*, 93-94.
8 Luther'in görüşleri için bk.: H. Yazıcıoğlu, *A.g.e.*, 107-108.

Levent Şahverdi Arşivi

karşı VIII.Henry tarafından İngiliz Anglikan Kilisesi kuruldu.

Artık Avrupa'da burjuva sınıfının doğuşuyla kapitalizm gelişmeye başlamış; Rönesans'la toplumda bir takım katı kurallar kırılarak dünya nimetlerinin kullanılması yaygınlaşmış; reformasyonla Kilise çok rahat bir biçimde tartılışır ve eleştirilir hale gelmiş; en önemlisi de buharın keşfinden sonra başlayan sanayi devrimi ile teknik alanda ve müsbet ilimlerde fevkalâde hızlı gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu köklü değişim, Fransa'da burjuvanın öncülüğünde Monraşi, Aristokrasi ve Kilise'ye karşı girişilen ve Avrupa'yı baştan aşağı alt-üst eden 1789 İhtilâli ile yepyeni bir hüviyete bürünmüştür.

İhtilâlin, Monarşi'den sonra hedef seçtiği Kilise ve ruhban sınıfı ağır baskılara maruz bırakıldı. Hıristiyanlığın izlerinin silinmesi ve Pazar âyinlerinin engellenmesi amacıyla pazar tatili kaldırıldı. Ruhbanların ücretleri kesildi. Kilise'nin tahsil ettiği ondalık vergisi ve diğer gelir kaynakları, mülkleri millîleştirildi ve daha birçok tedbire başvuruldu. Fransız ihtilâlcileri için artık bir tek din vardı; o da Katolik veya Protestanlık değil, "akıl dîni" (la Culte de la Raison) idi. Onun için hedef, Katolikliğin kaldırılarak yerine bu "akıl dîni"ni yerleştirmek ve resmen kabul ettirmekti. Hattâ bu yeni dinin onbeş maddelik ilmihalî, 1793'de Millî İhtilâl Meclisi tarafından kanunlaştırıldı.[9]

İhtilâlcilerin bu çılgınlığına 1799'da iktidarı ele geçiren Napolyon Bonapart son verdi. 1801 yılında Papalıkla imzalanan bir konkorda ile halkın büyük çoğunluğunun dini olan Katolikliğin ve Protestanlık ve Musevîlik gibi diğer tanınan dinlerin serbestçe icrasına ve daha birçok hususa izin verildi. Bugün Fransa'nın sâdece Alsas-Loren bölgesinde yürürlükte olan bu konkorda Fransa'nın diğer bölgelerinde 1904'te feshedildi.

Bu konkordaya rağmen Kralcılar, Cumhuriyetçiler ve Kilise arasındaki tartışmalar ve mücadele bütün bir Ondokuzuncu yüzyıl boyunca devam etmiş ve nihayet çekirdeğini 28 Mart 1882 tarihli "zorunlu ve lâik ilköğretim"; 1 Temmuz 1901 tarihli "dernekler ve tarikatlar ve özellikle 9 Aralık 1905 tarihli "kiliselerle devletin ayrılması" (la séparation des Eg-

9 Pierre Gaxotte, ***Fransız İhtilâli Tarihi***, Çev.; Samih Tiryakioğlu, İst. 1962, s. 123-131; 268-271; 275 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

lises et de l'Etat) yasalarıyla lâiklik hukukî statü ile birlikte siyâsi ve felsefi bir kavrama dönüştürülmüştür.[10]

"Kiliselerle Devlet'in Ayrılması" kanununa göre Cumhuriyet vicdan ve ibadet özgürlüğünü sağlayacak hiçbir din tanımayacak ve ona ücret ve ödenek ayırmayacaktır. [11] Kaba bir yaklaşımla Kilise ile dünya işleri birbirinden ayrılacaktır.

Esasen bu gelişme, "dünyevî" ve "ruhanî" ayırımını kendi ilâhiyatında benimseyen Hıristiyanlığın, başka bir ifade ile dünyevî egemenliği de Tanrı adına elinde tutmak isteyen Kilise'nin tarihi boyunca giriştiği faaliyetler hatırlanacak olursa, makul bir sonuç olarak görünür. Buna göre lâik rejim ile dünyevî gücü temsil eden Devlet'in de ruhânî gücü temsil eden Kilise'nin de kendi bünyelerinde tam anlamıyla hür ve serbest olmaları öngörülüyordu. Ancak Fransa'da gelişmenin bu çerçevede kaldığını söyleyebilmek mümkün değildir. Biraz sonra üzerinde durulacak pozitivist anlayışın etkisinde kalan 3. Cumhuriyet, Kilise ve ruhban sınıfına karşı girişilmiş olan tutumu, doğrudan din düşmanlığına kadar uzanan bir biçimde dini, ferdin, toplumun ve Devlet'in bütün faaliyet alanlarından uzaklaştırmak şeklinde anladı ve uyguladı. Hattâ 3. Cumhuriyet'in ünlü Bakan'ı J.Ferry, din konusunda tarafsızlığın vaad edildiğini, ama felsefe ve siyaset konusunda böyle bir söz vermediklerini ifade ile [12] 3. Cumhuriyet'in lâiklik (laicité) yerine dayatmacı militan bir anlayış olan lâisizm (laicisme=laikçilik) anlayışını egemen kılmaya çalıştılar. Oysa pozitif hukukun kuralları çerçevesinde lâiklik, doğrudan egemenliğin kaynağı ile ilgili bir kavramdır[13] ve "bir toplumun siyasal örgütlenmesinin ifadesi Devlet'in temel unsuru olan iktidarın/ Devlet kudretinin/ egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasıdır." [14]

Bu anlayış sonucu Devlet için lâiklik, dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, siyâsî ve ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar için kabulü zorunlu yeni bir iman olamaz, olmamalıdır da, kesin olan taraf şudur ki, Lâiklik dîni ortadan kaldırmaz, bîlakis herhangi bir dine inanan kişinin,

10 H. Yazıcıoğlu, ***A.g.e.***, s. 147.
11 Kanunun diğer maddeleri hk. bk.: H. Yazıcıoğlu, ***A.g.e.***, s. 148-149.
12 N. Vergin, ***A.g.m.***, s. 14.
13 Toktamış Ateş, ***Laiklik-Dünyada ve Türkiye'de***, Ankara 1994, s. 33.
14 Zeki Hafızoğulları, "Laiklik", ***Erdem***, 7/20(Ocak 1991), s. 354.

Levent Şahverdi Arşivi

dindarın inanış ve ibadet özgürlüğünü Devlet gücünün teminatı altında yaşaması ilkesi getirir. Lâik Devlet'in resmî bir dîni bulunmadığı gibi, benimsediği lâiklik anlayışı gereği , ülke içinde yurttaşların vicdan, din ve ibadet özgürlüğünü sağlama ve koruma sorumluluğu vardır; çünkü "egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasının zorunlu bir sonucu, kanun önünde eşitliktir... Kanun önünde eşitlik, herşeyden önce din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmaktadır." [15]

Diğer Avrupa ülkelerinin tarihlerinde din ve devlet ilişkisi ile ilgili olarak benzer mücadele ve çatışmalar yaşanmış ise de Fransa dışında lâikliği laisizm şeklinde anlama ve uygulama söz konusu değildir. [16] Hattâ şu son yıllarda Fransız lâikçiliği daha yumuşayarak lâikliğe doğru adım atmakta ve hattâ Amerika tarzı lâiklik anlayışını daha fazla anlamaya ve benzemeye çalışmaktadır. [17]

Netice Hıristiyanlık tarihindeki seyri itibariyle din ve devlet ilişkileri Kilise ve Devlet'in birbirinden tammen ayrılması; Devlet'in ya bir devlet dinini benimseyerek onun dışındaki dinlerin yasaklanması (Vatikan örneği); ya bir devlet dini benimsenmiş olmakla beraber onun yanında diğer bazı dinlerin de tanınması veya bir devlet dini benimsememekle birlikte bazı dinlerin tanınması (İskandinav ülkeleri,İngiltere, İspanya, Latin Amerika örnekleri gibi) ; ya da hiçbir dînin ne devlet dini olarak benimsenmesi ne de tanınması (Fransa örneği) şeklinde sonuçlanmıştır.

3. Batı Siyaset Felsefesinde Din-Devlet İlişkisi

Avrupa tarihindeki seyrini çok özet yollu görüp, göstermeye çalıştığımız din ve devlet ilişkilerinin ve gelişmelerin oturtulduğu belli-başlı görüşler acaba ne idi?

Profesör Nur Vergin'in "belli başlı dört eksende şekillenmiş olarak"belirlediği [18] din ve devlet arasındaki ilişkilerin birinci yaklaşımı Cal-

15 Z. Hafızoğulları, ***A.g.m.***, s. 363-364.

16 Bu hususta bk. : Ömer Turan, "Avrupa, İslâm Ülkeleri ve Türk Anayasalarında Laiklik", ***Türkiye Günlüğü***, 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 145 vd.; H. Yazıcıoglu, ***A.g.e.***, s. 162 vd.

17 Bu konuda bk. : Ahmet Arslan, "İslâm, Lâiklik ve Çağdaşlaşma" ***Türkiye Günlüğü***, 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 129-130; H. Yazıcıoğlu, ***A.g.e.***, s. 162 vd.

18 Bu görüşmeler için bk. : Nur Vergin, ***A.g.m.***, s. 6 vd.; Ahmet Arslan, ***A.g.m.***, s. 128 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

vin, Luther, Bousset gibi ilâhiyatçı, aynı zamanda da papaz olan düşünürlerin öngördükleri tarzdadır. Buna göre devletin, dinden bağımsız bir varlığı yoktur ve Devlet, dinden neşet eden ilkeler ve normlar uyarınca hayat bulan bir kurumdur. Devlet, gücünü dinden aldığı için ve dinden aldığı sürece vardır. Din ve Devlet organik bir bütündür. Bu görüş, kabaca, "teokratik" yaklaşım adıyla bilinmektedir.

İkinci yaklaşım, Machiavel, Hobbes, Montesquieu ve J.J.Rousseau gibi Batı siyaset biliminin ve devlet teorisinin önde gelen isimleri tarafından savunulan, siyasetin din üzerindeki önceliği ve üstünlüğü; adeta dinin siyate tâbi olmasının gerekliliği şeklindeki görüşleridir. Meselâ Machiavel dinin gücünü keşfettiği için onun, toplumun ve Devlet'in hizmetinde olmasını savunur. Ona göre Devlet bağımsızlaşmalı ve Hıristiyanlığın emirlerinden ve ahlâkından kurtulmalı; ama dini yok farzetmeksizin onu kendisine bağlamalı ve hizmetine sokmalıdır. Hobbes da, "Devlet Hıristiyan bir Devlet olmalı ve Hıristiyanlık da, doğal olarak İngiliz tahtına tâbi olmalıydı. Devlet'in hizmetinde millî bir Kilise" derken; Rousseau da "Toplum Sözleşmesi'nde tümüyle Devlet'in ihtiyaçlarına göre tanzim edilmiş ve Devlet'e tabî bir "sivil din"in ihtiyaçlarına göre tanzim edilmiş ve Devlet'e tabî bir "sivil din"in tesis edilmesi gerektiğini" yazar ve bundan din topluluğu ile siyasî topluluğun aynılığı sayesinde toplum birliğini sağlamayı, ayrışmalarını engellemeyi; zıt yönlerde gelişmeleri durdurmayı ve bu sivil din aracılığı ile vatandaşlara iyi yurttaşlık duygularını ve yurtseverliği kazandırmayı amaçlarken [19] bir anlamda mutlakıyetçi bir anlaşıyı da sergilemiş oluyorlardı.

Üçüncü yaklaşım Tocqueville gibi liberal demokrasi savunucularının öncülük ettiği Fransız İhtilâli'nden sonra ortaya çıkan dinde özgürlüğü talep eden ve onun özerk bir alan teşkil etmesini; Devlet gücünden ayrılmasını, çünkü demokrasinin bunu gerektirdiğini savunan görüştür. [20]

Dördüncü yaklaşım, büyük ölçüde ülkemizdeki anlayışı da etkilediği görülen pozitivst görüştür. Bu görüşün, kendi ifadesiyle "bu yeni ve pozitif dinin Papa"sı, pozitivizmin kurucusu, Auguste Comte'tur. Onu takiben

19 Nur Vergin, *A.g.m.*, s. 7.

20 Gerçi Locke, Vergin'in de işaret ettiği gibi (s. 7) Fransız İhtilâli'nden önce dinle siyasetin ayrılmasını, Kilise'nin Devlet'in karşısında bağımsız kalmasını istemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Durkheim, Marx, Weber, E.Renan tarafından nüanslarla paylaşılan bu görüşe göre, artık bir Tanrı'ya ihtiyaç yoktur. Modernleşme ile birlikte din devrini, ömrünü tamamlayacak ve ortadan kalkacaktır. Gerçi toplumun kendini devam ettirebilmesi ve gelişebilmesi için, toplumda manevî gücü temsil edebilmesi mümkün değildir ve bundan dolayı yeni bir din gereklidir. Bu Tanrısız yeni dinin adı da "insanlık dini" veya "beşeriyet dîni" dir. Bu dînin credo'su, âmentüsü, beşere ve beşerin aklına ve ebedîî tekâmülüne îman etmektir; [21] çünkü insan aklının üstünde aşkın güç (transcendent) yoktur.

Bugün Fransa hariç, dünyada hemen hemen hiç ilgi çekmeyen bu felsefî ve sosyolojik teori, lâikliği "laisizm" biçiminde sürdürmeye çalışan bir anlayışa kaynaklık etmektedir.[22] Gerçi daha önce de ifade edildiği gibi, bu katı militan anlayıştan daha makul bir yaklaşıma kayılmakta ve diğer Batı ülkelerindeki uygulama ön plâna çıkmaktadır. Buna göre "lâiklik, bir yasa maddesi ve siyasî kararla bir defada bütün çağlar için çözülmüş olan bir konu olmayıp gündelik hayatın karmaşıklığı ve çeşitliliği içinde ortaya çıkan küçük küçük, fakat önemli olayda sınırları belirlenmeye ve çizilmeye çalışılan sosyo-kültürel bir olay olarak ele alınmaktadır." [23]

4. İslâm'da Din-Devlet İlişkisi

Din-devlet ilişkisi bizim tarihimizde Batı'dakine hiçbir zaman benzememiştir, benzemez de; çünkü Türk milletinin mensup olduğu islâm'da, teşkilâtlanmış ve egemenlik iddiasında olan bir Kilise ve dolayısıyla ruhban sınıfı mevcut değildir, olamaz da. Dolayısıyle İslâm dünyasında hiçbir zaman din bilginleri ve din görevlileri ile devleti temsil edenler arasında bir hâkimiyet, bir egemenlik kavgası söz konusu olmamıştır; çünkü İslâm'da Hıristiyanlıktaki gibi "ruhânî" - "dünyevî" şeklinde paylaşılacak bir otorite yoktur. Devlet, ta baştan itîbaren dine hâkimdir ve onu kendi bünyesinde asıl kurumlardan biri olarak görmüştür.

Hal böyle olmasına rağmen çok yanlış olarak İslâm ve Osmanlı Devleti için "teokrasi" yakıştırması yapılmakta ve iktidarın kaynağının Tanrı ol-

21 Bülent Daver, ***Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik***, Ankara 1955, s. 5

22 Bu hususlarda bk. : Durmuş Hocaoğlu, **Laisizm'den Millî Sekülerizm'e:** ***Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi***, İst., 1995, s. 100 vd., 115 vd., 121 vd.

23 A. Arslan, ***A.g.m.***, s. 130.

Levent Sahverdi Arşivi

duğu ileri sürülmekte ve basitçe denmekte veya denmek istenmektedir ki, Hıristiyanlık özünde siyaset, hukuk ve toplum ilişkilerini düzenleme hususlarında herhangi bir iddiası veya İncillerden bulunmadığı için imkânı olmamasına karşılık İslâm insan ve toplum hayatının bütün alanlarını düzenleyen ve bu hususta kesin kurallar getirmiş bir din olduğundan bünyesinde din ve devlet ayrımına, yani lâikliğe yer yoktur. Biraz sonra görüleceği üzere bu, gerçekten son derece yanlış bir varsayımdır. Bir kere "teokrasi", bir hukuk ve siyaset terimi olarak, devlet iktidarının ruhbanın yetkisinde olduğu, yani Devlet'in karar ve yönetim birimlerinde Tanrı adına iş gören ruhban sınıfının egemen olduğu ve Devlet kurumlarının Kilise dogmalarına bağımlı olarak düzenlendiği bir siyasî rejimdir.

Şu hususu açıkça belli etmek gerekir ki, hangi din olursa olsun içinde bütünüyle lâiklik ilkesini bulmak pek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle lâikliğin özünü ve kaynağını bir dinin içinde aramak ve bulmak oldukça güçtür. Galiba bir dînin, özellikle islâm gibi doğrudan insan hayatıyla diğer dinlere göre çok fazla ilgili olan[24] ve bünyesinde evrensel ilkelere çok daha fazla yer veren bir dînin, başkalarına ve diğer dinlere ve mensuplarına karşı son derece hoşgörülü olması veya insanları inanıp-inanmama, yapıp-yapmama vb. konularda zorlamaması, inanma ve amel etme hususlarını onların hür iradelerine bırakmış olması, lâiklik ilkesiyle karıştırılmaktadır.[25] Mamafih şu hususu da kuvvetle vurgulamak gerekir ki, eğer lâiklik teokrasiye yani Tanrı'yı iktidarının ve egemenliğin meşru kaynağı olarak gören ve Tanrı adına işgördüğü inancıyla bunu paylaşmaya yanaşmayan bir ruhban sınıfına karşı millî iradenin mümessilliğini üstleniyorsa, ki öyledir ve öyle olmalıdır, o halde İslâm, Lâik zihniyete en yakın, hattâ doğrudan sâhiptir denebilecek dercede yakındır.

Nitekim İslâm'a tarihî gerçekliği içinde yaklaşacak olursak, onun insan hayatını, dünyayı ve toplumun işleyişini düzenlemek için bir takım hukukî kurallar getirmiş olmasına rağmen, bu kuralların islâm'ın sosyal hedefleri doğrultusunda daima yorumlanabilir oldukları ve dolayısıyla onun din ve devlet işlerinin ayrılmazlığına farklı bir bakış açısı getirmiş olduğu da açıkça görülecektir.

24 Krş.: Fazlur Rahman, ***İslâm***, İst., 1981, s. 206.
25 Krş.: Yümni Sezen, ***Türk Toplumunda Laiklik Anlayışı***, İst., 1993, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

"Şerîat devleti" veya dün de bugün de hiç var olmamış "İslâmî devlet" kavramı, aslında iktidar olgusunu ve yönetim biçimini sorgulayan ya da ardına sığınan bir kavramdır. Geri plândaki kavramı ise"halîfelik" tir. Öyle ki halîfelik Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve o günden bu güne İslâm toplumlarının "İslâm Devleti" veya "Şerîat Devleti" iddialarının adı konmamış en önemli meselesidir.

Hz. Peygamber, müslümanların komutanlığını, dinî ve dünyevî işlerini yürütecek bir kimseyi kendisine halef tayin etmeden vefat etmişti. Esasen Hz. Muhammed, bütün faaliyetlerinde kendisinin yenilikçi olmadığını ısrarla belirtmişti. Hattâ dini bile yeni baştan icad edilmiş değildi; çünkü ona göre İslâm, daima varolmuştu ve Hz. İbrahim ile başlayan önceki Peygamberlerin dininden farkı yoktu. O sadece, daha önce gönderilen dinlerin bozulan kısımlarını düzeltiyor ve Allah'ın dinini yine O'nun esaslarına göre var kılıyordu. Hz. Muhammed ile en mükemmel şekline kavuşmuş olan İslâm, ona bağlananlar ve bütün insanlık için refah, adâlet, kurtuluş, barış ve esenlik vaad ediyordu. "İnsanî değerler söz konusu olunca bu elbette bir yenilik değildi... Hz. Peygamber'in gerçek yeniliği bu değerleri, her türlü faaliyetinde ümmetin bütün fertleri arasında en sıkı ve ciddî şekilde uygulanır hale sokmuş olmasıdır. Peygamber Muhammed olarak her hususta ve herkes için dayanışma ve yardımlaşmayı kucaklayan bir din kurdu. Önder olarak da, bütün insanî münasebetlerde dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı bir toplum oluşturdu. Bu içtimaî yapıda tabiî olarak yeni bir şey yoktu. Yapı kesinlikle Araptı; Arap geleneklerine dayanmış ve Arap esaslarına göre biçimlenmişti. Gerçek yenilik, aslında Hz. Muhammed'in teşkilâtçı dehasında yatar". [26]

Kaldı ki İslâm, bir "ruhban", yani Tanrı adına O'nun gücünü ve iktidarını paylaşacak bir sınıfı kabul etmediği için, iktidarın "din" adına paylaşılması da söz konusu değildir.

Onun içindir ki, Hz. Peygamber, kendisinden sonra ümmetin nasıl devam edeceği ve yerine kimin geçeceğine, kısaca İslâm Devleti'nin yönetim biçimine dair herhangi bir söz söylememiş veya işarette bulunmamıştır. Öyle görünüyor ki o, müslümanların Halife meselesini kendi başlarına çözmelerini düşünmüştür. Aslında bu anlayış, onun devrinin an-

26 M. A. Shaban, ***Islamic History: A New Interpretation. I***, Cambridge 1971, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

layış ve geleneğine son derece uygundu. Üstelik kendisinden sonra bir Peygamber gelmeyecekti. O halde o, Arap geleneğine uygun olarak yeni bir önderin seçimi için kapıyı açık bıraktı. Nitekim Sahabe bu konudaki uzun tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir'i Hz.Peygamber'in yerine O'nun Halife'si olarak seçti.[27] Aslında "Halîfetu Resûllillah" unvanı, ilk defa Hz.Ebûbekir tarafından, "Peygamber ile sona erdiğine inanılan risâlet vazifesi hariç, onun bütün selâhiyet ve faaliyetlerini yerine getirmesini tazammun eder."[28] Bu arada, unvana dinî bir mahiyet yüklemek maksadıyla "Halifetullah" da kullanılmak istenmişse de Hz. Ebûbekir şiddetle itiraz etmiş ve kendisinin ancak Allah'ın elçisinin Halîfe'si olduğunu söylemiştir.[29] Ancak Halife Osman hakkında kullanılmaya başlanan bu unvan, özellikle Emevîler döneminde yaygın bir şekil kazanmıştır. bunun amacı Emevîlerin kendilerinin Allah tarafından tayin edilmiş idareci veya vekil oldukları iddiasıyla dinî bir meşruiyet sağlama iddiasıdır. Maamafih Abbasiler de buna benzer şekilde, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" gibi unvanlarla, bu iddiayı devam ettirmişlerdir. Üstelik, kelimenin aslında bulunmadığı halde, "Allah'a Resûle ve Ulu'l-Emre itaat edin" (4.Nisâ,59) âyetini Halîfe'ye yükleyerek, Halîfe'nin görevine ilâhî bir kutsallık verildi. Oysa Hz.Ömer, kelimenin ruhuna sâdık kalarak, "halîfetu-halîfeti resullillah" (Resûlullah'ın Halifesi'nin Halife'si) unvanını kullanmış ise de bu çok uzun olduğu için daha sonra "emîru'l-mu'minîn" unvanı tercih edilmiştir.

Aslında "Halife" kelimesi, Kuran'da iki yerde geçer 2.Bakara,30 ve 38.Sâd,26.âyetlerdedir. "Halâif ve hulefâ" şeklindeki çoğul hali ise toplam yedi yerde geçmiştir ve halefler anlamındadır. Kuran'daki Halife sözünün Hz. Muhammed'in Halîfe olduğuna dair hiçbir işaret taşımamasına rağmen, bu iki âyet de hilâfet teorisinin gelişiminde önemli sayılmıştır.

"Halîfetu Resûlillah" tabiri, Hz. Peygamber'in hukukî ve dünyevî görevinin vekili anlamındadır ; çünkü onun Peygamberlik görevi onunla son bulmuştur. Ümmetin manevî rehberliği bir bütün olarak ümmet tarafından üstlenilmiştir. Onun için Halîfe dinî nasslara yeni eklemeler getirmeye yetkili değildir. Onun görevi; sadece eski doktrini muhafazadır ve şeriatın ko-

27 Hz. Ebu Bekir'in Halife seçimi ve tartışmalar hk.bk. : Ethem Ruhi Fığlalı, ***Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri***, İst. 1996 (8.Bskb), s.27. ; Aynı yazar, ***İmâmiyye Şîası***, İst.1984,s.22 vd.

28 Ü.Bülent Ünal, ***Semantik Açıdan Kur'an'da Hilâfet Kavramı***, İzmir 1990 (Y.Lis.Tezi), s.7-8

29 Bkz.; İbn Sa'd, ***et-Tabakatu'l-Kubra***, Beyrut, trz.111, s.183 ; W.M. Watt, ***İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri***, Çev. E. Ruhi Fığralı, Ankara 1981, s.102.

Levent Sahverdi Arşivi

runması ve tatbiki hususunda bir otorite temsilidir. [30] Ümmetin önderi olarak Halîfe hakkındaki siyasî doktrinler, Halîfe'nin görevine dair kelâmi ve fıkhî doktrinlerden kolayca ayırt edilemez. Nitekim ilk dönemde bu husta vuku bulan gelişmeler, ihtilâflar, tartışmalar oldukça dikkat çekicidir. Aslında kısaca sünnî siyaset teorisi, ümmetin tarihinin rasyonalizasyonundan ibarettir.

İşin aslına bakılacak olursa İslâm, müslümanların işlerinin şûrâ yani karşılıklı danışma yoluyla yürütülmesini emreder. Halîfe'nin, genişlemiş ve muhtelif ırklar, kültürler ve coğrafyadan oluşan bir imparatorluk haline gelmiş bir yapının, mahiyeti gereği tek başına üstesinden gelmesi ve bu sistemin Kur'an'ın istediği barış ve düzen içinde bir topluluk oluşturması beklenemezdi. Nitekim Hz. Ömer, çok açık bir biçimde bu problemi görmüştü. Özellikle kendi döneminde İslâm devletinin çok çabuk büyümesi, olayların cereyanını da hızlandırıyordu. Fetihler sonucu yeni yerlere yerleşen kabile mensupları, fethedilen bu yerleri sanki özel mülkiyetleri gibi görme eğiliminde idiler. Valiler kontrol edilemez durumda idi. Sosyal tansiyon alabildiğine yükselmişti. Medîne'de kurulmuş olan hilâfet rejmi, tabiatı gereği, imparatorluk politikasının çarkını kontrol için uygun değildi. Bunun içindir ki O, kendi yerine Hz. Ebubekir'in yaptığı gibi birini vasiyet etmeyip, alabildiğine büyümüş ve teşkilâtlı hale gelmiş idare işini, ümmetin sorumluluğuna bırakmanın uygun olacağını düşünerek, işi şûrâya havale etmiştir. Esasen kendi döneminde de işlerin şümulü karşısında, daima bir müşavirler kadrosu bulundurmuştu. Kaldı ki, İslâm'ın şûrâ emri dikkate alındığında, Devlet Başkanı'na halkın iradesini temsil eden bir yasama meclisinin yardımcı olması, son derece tabiîdir; [31] çünkü İslâm'da devlet kurumu, vekâletnamesini halktan alır ve bu yüzden de zorunlu olarak demokratiktir. Bu hususta en önemli hedefler, İslâm'a göre, Devlet'in güvenlik bütünlüğünün korunması, hukuk ve düzenin korunup ülkenin ve ülkedeki bütün bireylerin her türlü yeteneklerinden tam olarak yararlanılabileceği ve bütünün refahına katkıda bulunabileceği şekilde geliştirilmesidir.

Hal böyle olmasına rağmen, Kur'an-ı Kerîm'de insanın Allah'ın Halîfesi

30 Geniş bilgi çok bk.: W.Madelung, "Imama" , ***Encyclopedia of İslam*** (2 nd.ed.); Lambton, "Khalifa", E12.

31 Bu hususlarda bk.; Fazlur Rahman, "İslâm'da Devlet İdaresi", ***Değişim Sürecinde İslâm***, yay. W.Esposito-W.Donohue, İst.1991,s.276 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

kılınışı (2.Bakara,30) ; hüküm vermenin ancak Allah'a ait oluşu (6.En'am, 57) ; Allah'ın indirdiği ile hüküm vermeyen kişinin inkârcılıkla vasıflandırılması (5.Mâide, 44) gibi ayetlerden hareketle, İslam'da siyâsî egemenliğin Allah'a ait olduğu ve insanın da bunu Halîfe'si sıfatıyla O'nun adına kullanacağı, dolayısıyla İslâm'da din ve devlet işlerini ayırmanın imkânsızlığını ileri sürenler vardır.

Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere insanın Allah'ın Halîfe'si kılınışı, onu Allah'ın vekili ya da O'nun adına iş gören bir varlık durumuna getirmez. Kur'an-ı Kerîm'in bütünlüğü içinde ele alındığında insan, yeryüzünde kendi adına hüküm süren, yapıp-etmelerinden dolayı da doğrudan kendisinin sorumlu olduğu bir varlıktır. İnsan Allah adına iş yapan bir varlık değildir. O, sâdece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için iş yapan, çalışan bir varlıktır. Esasen, "Ben yeryüzünde bir Halîfe yaratacağım" (2.Bakara, 30) ayetinde, insanın yeryüzünde Rabb'ın sıfatlarının mazharı olarak yaratıldığına işaret edilmektedir.[32] Ayrıca Hz. Peygamber dahil hiç bir Peygamber'in bile Allah'ın yerine iş yapma ve vekili olma yetkisinin bulunmadığı açıkça bildirilmiş ve insanlara da, Peygamberlere de hükmettikleri zaman adâletle hükmetmelerini istemiş (4. Nisâ, 58 ; 38. Sâd,26) bir dinde, elbette yetkilerini, yani egemenliğini nasıl kullanmasının gerektiğinin yolları gösterilmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'e göre Allah'ın mutlak hâkim ve hâkimiyetin de O'na ait olması, elbette ontolojik anlamda doğrudur ve bu hususta müslümanlar arasında bir tartışma yoktur. Tartışma Allah'ın insana beşerî siyasî egemenlik hakkı verip vermediği konusundadır. Kur'an'a göre siyasî egemenlik tereddütsüz insana aittir; çünkü yukarıda da işaret edildiği üzere, yönetim konusunda yapılacak iş, "şûrâ" yoluyla toplumsal iradenin tecellî ettirilmesidir. İnsan da sâhip olduğu hür iradesi ile bunu gerçekleştirebilecek güçtedir. Yoksa insanın "Hâkimiyet Allah'ındır" iddiası ile hükmetmeye kalkması ve kendi iradesini ve yorumlarını Allah'ın iradesi sayması, açıkça bir ilâhlık davasıdır ve "Firavunluğa" özenmedir.

Esasen egemenliği metafizik hâkimeyete dönüştürmek, onu kullananları

32 Süleyman Ateş, ***Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli***, Ankara, trz., s.5

Levent Şahverdi Arşivi

sorgulama dışında bırakmak ve böylece topluma hesap vermek ve halk tarafından gerektiğinde değiştirilmek endişesinden kurtulmak demektir. Bu ise, kur'an-ı Kerîm'in mesajına zıt bir anlayıştır; çünkü Allah, egemenliği kullanma yetkisini tek tek insana vermiş ve ancak ondan bu yetkisini doğru kullanmasını istemiştir. Eğer bir toplum, içinde bulunduğu durumdan hoşnut değilse, egemenlik hakkı ile bu gidişi değiştirmelidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu konuda şu ifade edilir: "Bir toplum kendi durumlarını değiştirmedikce, Allah da onların durumunu değiştirmez..." (13. Ra'd, 11). Kaldı ki, toplumu ilgilendiren yanlışlar yalnız bu yanlışları yapanları değil, toplumun tamamını ilgilendirir. "Aranızda yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmayacak olan karışıklıktan (fitneden) sakının" (8. Enfâl, 25) uyarısı da buna işaret eder. Toplumsal ve siyasal yanlışların bedelleri, dünya hayatında ödenmekte; toplumun üyeleri de bundan payına düşeni almaktadır.[33]

"Kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse, işte onlar inkârcılardır." (5. Mâide, 44) ayetini ileri sürerek siyâsi egemenliğin de Allah'a ait olduğu iddiası ise, çok basit ve temelsiz bir görüştür. Bu ayetin öncesine ve sonrasına (siyak ve sibak) ve en önemlisi bu konudaki diğer ayetlere baktığımızda, "Allah'ın indirdiği"nden açıkça bildirilen hususlar "adâlet ve hakkâniyet" ilkelerinin kastedildiğini görürüz. Esasen doğrudan bu ayet bile, insanın kullanmakta olduğu bir egemenliğin varlığını kabul ettiğinden, ondan egemenliğini Allah'ın istediği adâlet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde kullanmasını; aksi halde "inkârcı" (Kâfir) olacağını bildirmektedir.

Burada, Akbulut'un da isabetli bir biçimde işaret ettiğ gibi,[34] belirtilmesi gereken çok önemli bir ilke ve yöntem meselesi vardır. O da Kur'an'ın mesajıyla bu mesajın uygulanmasının özdeşleştirilip özdeşleştirilemiyeceği meselesidir. Bir mesajın uygulanmasında mesajın kendisi kadar onun uygulayıcısı durumundaki insan da fevkalâde önemlidir. Allah'ın mesajının muhatabı insandır. İnsan da aldığı eğitim, bulunduğu toplum, içinde yaşadığı coğrafya, tarihî, ekonomik ve kültürel durumu, kısacak kabiliyet ve kapasitesi itibariyle farklılıklar içindedir. Bu bakımdan Allah'ın mesajını anlaması, idrak etmesi de kendi aklına ve kabiliyetine göre olacaktır. İbn

33 Ahmet Akbulut, "İslâmî Bilginin Dünü, Bugünü ve Yarını" **(Panel), BAG**, Ocak 1996, s.2
34 A. Akbulut, ***A.g.m.***, s.23

Levent Şahverdi Arşivi

Haldun'un da Kur'an'ın mesajından hareketle ortaya koyduğu "bedevî" ile "hadarî"nin anlayışı ve yorumu elbette aynı değildir. Bu ise, aynı ayete dayanmalarına rağmen, insanların pekâla farklı kararlara ulaşabileceklerini gösterir. Artık bu durumda Allah'ın mesajı, insanların yorumlarından dolayı ilâhîlikten çıkmakta ve insânîleşmektedir. Yani mesajın kendisi ilâhî, anlaşılması, uygulanması ise insânî olmakta ve izâfîleşmektedir. Onun için "Allah'ın buyruğunu tatbik ettiğini iddia eden bir insan aslında Allah'ın emrini değil, bu emirden kendi anladığını uygulamıştır. Onun için Allah adına Firavun zulmü işlemek de mümkündür."

Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi "Halîfe" kavramının Hz. Peygamber'in vefat ettiği 632 tarihinden Hz. Ömer'in vefat ettiği 644 tarihine kadar sâhip olduğu anlamın, bu tarihten sonra ciddî bir muhtevaya büründürülmesi ve dolayısiyle kutsallık kazandırılması, hem İslâm, hem dinî düşünce tarihi, hem de İslâm ülkeleri için daima olumsuz bir tablo oluşturmuştur.

Esasen bu olumsuz tablonun arka plânındaki gerçek, İslâm mesajının özünün ne oluduğunun unutulmuş ya da ihmal edilmiş olduğu vâkasıdır.

Şurası muhakkak ki Kur'an-ı Kerîm'in inzâli ve İslâm toplumunun oluşumu, 610 yılında başlayan tarihî bir ortamda cereyan etmiştir ve o dönemin sosyal, kültürel, ahlâki ve dini olguları içinde ve karşısında oluşmuştur. Bu açıdan Kur'an-ı Kerîm doğrudan bu duruma bir cevaptır ve hattâ merhum Fazlur Rahman'ın ifadeleriyle, "çoğunlukla somut tarihî olaylar içerisinede karşılaşılan belli sorunlara cevap teşkil eden ahlâkî ve dinî ve toplumsal açıklamaları içermektedir." [35]

O tarihlerden bu yana ondört asır geçmiştir. Günümüzün tarihi, siyasî, ekonomik ve sosyal yapısındaki şartlar, önemli bazı açılardan Hz.Peygamber'in zamanındaki duruma hiçbir şekilde benzememektedir. En azından toplum yapısı değişmiş ve değişmeye devam etmektedir. Meselâ Hz.Peygamber zamanındaki toplum yapısı bütünüyle kabile esasına istinad ediyordu. Günümüzde ise sanayii ve hattâ sanayii ötesi toplum yapısının şartları içinde yaşıyoruz.

35 Fazlur Rahman, ***İslâm ve Çağdaşlık***, Çev.: A.Açıkgenç-M.H.Kırbaşoğlu, Ankara 190, s.74.

Levent Sahverdi Arşivi

Hâl böyle iken, "Hz.Peygamber'den bu yana insanlık esas itibariyle değişmemiştir. Elbette muhtelif değişmeler vukû bulmuştur ; ancak bunlar hep aşağıya doğru olumsuz değişmelerdir. Aslında insan karakterinde herhangi bir gelişme ve ilerleme olduğu söylenemez" şeklinde özetlenebilecek dar ve katı geleneksel anlayışı savunanlar için yeni problemlerin varlığından söz edilmemelidir; çünkü İslâm Şerîatı'nda açıklanmış ve ulemâ tarafından belirlenmiş kaideler ve esaslar nihâî çözümlerdir.

Bu görüşleri savunarak gayet belirli bir şekilde cereyan eden ve etmekte olan toplumsal değişmeyi görmezlikten gelip, asırlardır şu veya bu yolla oluşturulmuş bulunan bir kültürü görünüşteki mânası ve şekli ile uygulamakta ısrar etmek, dinî tefekkür ve duygunun dumûra uğradığının endişe verici bir tezahürüdür; herşeyden önce de Kur'an-ı Kerîm'in toplumsal ve ahlâkî gaye ve hedeflerini bir kenara koymak demektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an, Hz. Peygamber'in zamanındaki ahlâkî ve içtîmâî problemlere ve özellikle o dönemde ticaretle uğraşan Mekke toplumunun meselelerine ilâhî bir cevaptır. O halde "değişim" veya "değişme" dediğimiz hâdisenin temellerini ve özelliklerini, kendi tarihî toplumunda ve arka plânında çok yönlü sosyal, kültürel, ahlâkî ve ekonomik boyutları içinde yakalamalıyız.

Şüphesiz çağdaş bir araştırıcı, Kur'an'a eğilmesi durumunda, daha ilk âyetlerden itibaren onların tarihî ortamını ve çözüm getirdiği meseleyi iyice araştırarak taşıdığı önemi ve anlamını kavramaya çalışmak zorundadır. Onun için de önce Kur'an'ın nâzil olduğu çevreden daha geniş çevreli, toplum, din, âdet ve kurumları tanımalı ve değerlendirmelidir.

Kur'an-ı Kerîm'in ilk inen âyetleri ve sûreleri, açıkça toplumun hayatî meselelerinin şirk (puta tapma), fakirlerin sömürülmesi, ticari ve toplumsal ahlâksızlık ve topluma karşı sorumsuz davranışlar olduğunu gösterir. İslâm'ın beş temel şartı bile sosyal adâleti ve insanların eşitliğine dayalı bir toplum kurmayı hedeflediğinin özetidir.

Bu toplum nerede ve nasıl kurulacaktır? Elbette Kur'an'ın nâzil olduğu tarihî toplumda. O halde bu toplumun yapısını her açıdan değerlendirmek, Kur'an'ın mesajındaki arka plânı görebilmek için şarttır. Bir kere o günkü

Levent Şahverdi Arşivi

Arap toplumu, kabile esasına dayalıdır. İster yerleşik, ister bedevî olsun, temel yapı budur. Ancak Kur'an, kabileci toplumun vazgeçemediği değerler olan asâlet, soy, neseb ve şerefin ölçü kılındığı bir toplum değil, insanların eşit görüldüğü, fakirlerin sömürülüp yağmalandığı, tek ve herşeye hâkim olan Allah'a îmanın ve takvânın üstünlüğünü yaşayan, bilen ve araştıran, şirk ve ahlâksızlıktan arınmış bir toplumun oluşmasını istemiştir.

Onun bu talebi, esas itibariyle, Hz.Peygamber'in önderliğinde ve otoritesi altında yirmiüç yıl gibi kısa ve başdöndürücü bir hızla ve toplumdaki ihtiyaç ve gelişmelere muvâzi olarak ortaya konmuştur. Neticede de, birkaç yüzyıl içinde, tam anlamıyla model bir îman, ahlâk ve ilim toplumu oluşturulmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ilk Halifeler ve ilk islâm cemâatı döneminde Kur'an ve "Nebevî Sünnet" in yorumları, Kur'an'ın dinamik mesajına uygundur. Ancak ilk iki Halife'den sonra başlayan tahilsiz iç savaşların doğurduğu bezginlik, umutsuzluk, hayal kırıklıkları ve bana göre galiba en kötüsü düzensizliğin dini yok edeceği korkusu, Hz.Peygamber'in Sünneti de dahil Sahâbe tarafından yapılmış yorumlardan örülü bir kültürün resmen yanılmazlık ve hatâsızlık inancına dönüşmesini intâc etmişti. Esasen o günkü toplumun, Kur'an'ı hukukî ve siyâsi yapının temeli olarak görme iddiasına geliş anlamında sünneti, daha sonraları Kur'an'ın önüne geçirmelerinin sebebini anlamak pek zor olmasa gerektir. Bir kere Arab'ın bedevî hayat tecrübesi, hayatın değişmezliğini son derece önemli bir mevkiye yükseltir. Bu durum, herşeyden önce güven ve emniyetin, düzen ve huzurun ancak ecdâdın sünnetini takip ile mümkün olabileceği anlayışından doğmuştur. Şüphesiz Arap göçebeleri ve kabileleri, değişimin farkında idiler. Bir kere kabileler gelişmiş, sayıca çoğalmışlardı. Bahtları veya bahtsızlıkları yaşamışlar ve bazen de müştereken kaybolmuşlardı. Ancak bu nevi değişiklikler, hayatın esasta değiştiği anlamına gelmiyordu. Bu bakımdan "babaların", "ataların" daima yaptıkları gibi yapmak ve onların izinden ayrılmamak daha iyi idi; çünkü bu , pekçok durumda, tatminkâr sonuçlar vermişti. Dahası Arab'ın yaşadığı coğrafyası ve iklimi belirsizliklerle dolu idi. Çöl hayatının muhtemel sonuçları önceden tahmin edilemizdi. O kadar ki, göçebe titiz plânlar yaparak felâketten kaçınamazdı. Kader ne yazmışsa onu kabule hazır olmalıydı. Böyle bir durum, sünneti takip etmeyi en sağlam tercih kılıyordu. Şimdi de Kur'an'ın

Levent Şahverdi Arşivi

göz kamaştırıcı parlak mesajının üzerinden çok zaman geçmeden doğan düzensizlikler karşısında, tekrar sünnete sarılmayı yeğ tutmuştu. "Fitne ateşten beterdir" anlayışı, oluşmuş bulunan sünnet kültüründeki dinin özü ile doğrudan tarihî olan meseleleri birbirinden ayırmaya gerek görmeden, tamamı kutsallaştırılarak îtîkadî alana sokuldu. Bu ise, tarihin kutsallaştırılması ve dokunulmazlık zırhına büründürülmesi demekti. Bu durum, daha sonra ortaya çıkmış ve çıkacak îtîkadî ve hukukî gelişmelerin, inancın bir parçası haline getirilmesi gibi, ciddî bir mahzuru ortaya çıkardı.

Oysa İslâm tarihinin ilk dönemlerinde gerek Sahabe gerek Tabiûn dönemlerinde cereyan etmiş hâdiselerde, tarihin dokunulmazlık zırhına rastlanmaz. Hattâ onlar Kur'an'ın nasıl bir insan, nasıl bir toplum istediğini derinden kavramış olduklarından ve galiba en önemlisi de inzâl olduğu dönemin tarihî mirasını bizzat müşahede ettikleri için, kendilerini oldukça rahat ve güvende hissetmişlerdir. Onun için de Kur'an'ın buyruklarını kendi dönemlerinin şartlarına uygun bir biçimde serbestçe yorumladılar ve bundan dolayı da İslâm mesajının engin feyz ve bereketini gördüler, gösterdiler. Bu yorumları yaparken, onlar ne "dîni tahrîf" ediyor ne de "kalıplaşmış bir sünnet" fikrine demir atıyorlardı.

Esasen onların bu fevkalâde müspet yaklaşımlarıdır ki, özü itibariyle değişmez bir dinin, bizzat kendi dinamizminden kaynaklanan sürekli değişim sistemi içinde yeni oluşan şartlara ve farklı ortamlara göre yorumlanması gerektiğini ispat eder. Kur'an-ı Kerîm'in emir ve yasaklarından amaç, başta adâletin sağlanması (4.Nisa, 58) ; zulmün kötülüğün ortadan kaldırılması (3.Âl-i İmrân, 108) ; kolaylaştırma (2. Bakara, 185) ; güçlük çıkarmama ve sıkıntıyı giderme (5.Mâide,6); kamu düzenine (maslahat) itibardır. Bu durumda yeni olaylara cevap bulma hususunda, pekâla İslâm hukukunun kaynakları yanında kendi tarihimizin ve hattâ başka ülkelerin tecrübelerinden istifade etmek mümkün, hattâ gereklidir.

Bir müslüman için herşeyinin kur'an hükümlerine göre tanzim edilmesini istemek en tabiî hakkıdır. Ancak etrafında bunca gürültü kopartılan ve toplumun işleyişini Kur'an'a göre tanzim edilmesini gerçekleştirecek "muâmelât" yani insanın söz, fiil ve davranışları, insanlararası ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgili hüküm ayetlerinin toplamı en afazla 228 civarındadır. [36] Giyim-kuşam, miras ve benzeri hususlardaki hüküm ayetleri,

36 Doç Dr. Mehmet Erdoğan'ın tasnifine göre (*İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi,* İst., 1994,

Levent Sahverdi Arşivi

ilâhi mesajın tarihî toplum içindeki yatay boyutudur ve dolayısıyle konjoktüreldir. Bu sebeple mutlaka yorumlanmayı, ama ayetlerin lâfzıyla değil ruhuyla anlaşılması gerektiğinin bir göstergesidir. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerîm, bünyesinde yer alan akîde, ahlâk, ibadet ve muâmelât konularından her biri ile aynı oranda ilgilenmemiş, ama genel kural ve ilkeler getirilmiştir. [37] İlk Halîfeler ve sonraki biginler de bu yöntemle çok zengin ve değerli uygulama ve yorum örnekleri vermişlerdir.

Mesala Kur'an'da zekât vermeyenler için bir "had" (ceza) tayin edilmiş değildir. Buna rağmen İlk Halife Hz. Ebû Bekir, zekât vermek istemeyen kabîlelere karşı, Sahâbe'nin bir kısmı muhalefet etmişse de "dine dönmelerine" yani tekrar zekât vermeyi kabul etmelerine kadar savaştı; çünkü zekât, ona göre sâdece şahsî değil toplumu doğrudan ilgilendiren bir ibâdetti.

Yine Meselâ Hz. Ömer, Kur'an'da hırsızlık suçu için emredilen "el kesme" işini, kıtlık yılında uygulatmamıştır. Kur'an'da hazinede toplanan zekâtın harcama kalemlerinden biri olarak belirlenmiş bulunan "müellefe-i kulûb" (kalpleri dine kazanılacaklar)'a verilen hisselerin dağıtımı, Hz. Ebû Bekir döneminde yine Hz. Ömer'in ısrarı ile durdurulmuş; kendi döneminde uygulamadan kaldırılmıştır. Hz.Ömer, Kur'an-ı Kerîm'in câiz gördüğü ve helâl kıldığı Ehl-i Kitâb'ın kadınları ile evlenme ruhsatını (5.Mâide,57) Müslüman hanımların sayılarının artması ve en önemlisi Müslüman erkeklerin güzelliklerinden dolayı onlarla evlenmeyi tercih etmeleri halinde bu durumun Müslüman kadınlar için bir felâket olacağı gibi gerekçelerle yasaklamıştır. Kezâ O, fethedilen arazilerle ilgili Kur'an ayetlerini de şartları dikkate alarak uygulamamış ve kamu yararını (maslahat) gözeterek "iktâ" etmiştir. Kaldı ki bu ayet "câiz" değil "emir" niteliğindedir. Yine onun, Bizans ve Sasanî tecrübelerinden yararlanarak iktisâdî ve idârî düzenlemelerde de bulunması [38] ve daha nice kararı, re'sen

s.39) bunlar, en geniş şekliyle şöyledir:
-Aile Hukuku ile ilgili olanlar: 70 ayet.
-Borçlar Hukuku ile ilgili olanlar : 70 ayet.
-Kaza Hukuku ile ilgili olanlar :13 ayet.
-Cezâ Hukuku ile ilgili olanlar 30 ayet.
-İdâre Hukuku ile ilgili olanlar: 10 ayet.
-Devletler Hukuku ile ilgili olanlar: 25 ayet.
-Devlet'in gelir ve giderleri ile ilgili olanlar: 10 ayet.

37 Kur'an'daki ahkâm ayetlerinin değerlendirilmesi hk. bk. : M.Erdoğan , ***A.g.e.***, s.40 vd.

38 Bu hususlarda bk. : M.Fayda, ***Hz. Ömer'in Divan Teşkilâtı***, Ankara, 1982; H.Karaman, ***İslâm Hukukunda İctihad***, Ankara (trz); M.Erdoğan, ***A.g.e.***

Levent Şahverdi Arşivi

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nin özüne dayalı olarak koyduğu hükümlerdir ve dînin dinamizminde mevcut sürekli değişim anlayışının örnekleridir.

Aynı şekilde Hz. Osman'ın Hacc esnasında Mina'da seleflerinin aksine Namaz'ı iki yerine dört rek'at kıldırışı ve yine seleflerinin icraatıyla uzlaştırılamıyacak pek çok uygulaması, içinde bulunduğu şartların zorladığı yorumlardır. Hz. Ali'nin de Cemel sonrası ganimetleri taksimi ile ilgili uygulamasına, seleflerinin ve Hz.Peygamber'in sünnetlerinde yer bulmak mümkün değildir ; ama icraatı Kur'an'ın ve Nebevî Sünnet'in ruhuna ve özüne uygundur.

Bu hususlarda sayısız denebilecek zenginlikte örnekler vermek mümkündür. Onlar bu nevi uygulamaları, eğer şartlar gerekli kılmışsa tereddütsüz tatbik etmişler ve bunu yaparken de dinin özüne uygun davrandıklarına inanmışlardır. Bu uygulamalar da "dar anlamda tanrısal hukuk olarak adlandırılmaktan çok, yasa koyma alanında Tanrı'nın pozitif emirlerini yorumlayarak genişleten insan aklının eseridir" ve "sistemci islâm aklının ürünüdür. [39]

Görülüyor ki, bütün bu gelişmeler, İslâm'da Hz.Peygamber'in Allah'ın Elçisi olarak görevini tamamladıktan sonra toplumun yönetimini üstlenen Halifeler, Kur'an temel ilkeleri çerçevesinde ferdin ve toplumun ihtiyacı olan meselelere cevap bulmakta kendilerini rahat hissetmişlerdir; çünkü onlar, Hz. Peygamber'in sâhip olduğu bütün vasıfları, en azından Peygamberliği şahıslarında toplayamayacaklarını biliyordu. Onun için de belli bir süre sonra yönetici Halîfe ile birlikte hayatın meselelerine din açısından yorum getirecek hukuk ve kelâm okulları doğdu. Bu da esas itibariyle İslâm'da siyaset, yani devlet ile din arasındaki ilişkiler ve kurumların ayrılığı hakkında bir deneydi. Bir kere İslâm'da ruhban sınıfının bulunmayışı, devetin yani siysetin dinin emrine girmesi, başka bir ifadeyle siyasetin "dinselleştirilmesi" şeklindeki bir düşünceye gündemde, kısmen taraftar bulmuşsa da, yer vermemiştir. Özellikle bu durum, Osmanlı tarihinde çok daha açık bir biçimde görülür.

39 A.Arslan, "Türk Laikliği ve Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler", ***Liberal Düşünce.***I/I (Kış 1996), s.62.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi

Şöyle ki, Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren İslâm'ın temel ilkesi olan "adâlet" fikrini esas alarak kamu yararını (maslahat) dinin önünde tutmuş ve din-devlet ilişkisi "adâlet" fikri üzerine kurmuş ve bunu "kanun" yoluyla gerçekleştirmiştir.

Daha Osman Gazi'den itibaren başlayan "örf" ile hükmetme yaklaşımı[40] Fâtih Sultan Mehmet ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ve diğerlerinin kanunnâmeleri, Kur'an-ı Kerîm'in zaten çok az düzenlediği siyasal-toplumsal hayatın boşluklarını ya da ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayan beşerî düzenlemelerdir. Aslında Emevîler zamanında başlayan ve Osmanlı'da zenginleşen "kanun" ve "kanunnâme" adlı düzenlemeler, Devleti'n kanun koyma yetkisinden kaynaklanan "dünyevî" bir yasama faaliyeti idi.[41] Elbette bunlar Şerîat değildir; "maslahat" ve "örf" gibi ilkelerden hareketle, Devlet'i temsil edenler tarafından devrin şartlarına cevap veren insan iradesinin eseri kanun hukukudur. Elbette bu hukukun, teorik olarak şerîata aykırı düşmemesi beklenir. Ancak pratik olarak zaman zaman nass'ın reddi ve inkârı değil, İslâm'ın temel ilkeleri çerçevesinde değişen şartlara uygun kural ihdâsıdır, norm geliştirmedir. Kaldı ki, İslâm hukukçuları, yöneticiye, örf ve âdetlerde mevcut bulunduğu ve amme menfaat ve maslahatının gerektirdiği hallerde kanun ve nizam koyma yetkisini tanımışlardır.

Öte yandan Osmanlı'da adliye hizmetleri şer'i ve örfî olarak ikiye ayrılmış ve her iki grup dâvâya bakan Kadıların atanmaları da Sultan tarafından yapılmıştır. Aslında daha Selçuklularda başlayan bu kurumlaşma, Osmanlı'da hizmetlerini yürüten "ulemâ" veya "ilmiye" denen bir sınıfın doğmasına sebep oldu. Bu sınıf, adâlet, eğitim, dinî ibâdet ve dînî hizmetler alanında görevli ve yetkili idi. En üst noktada ise Şeyhülislâm bulunuyordu. Ancak Şeyhülislâm da dâhil bu sınıfı oluşturan Kadılar, Müderrisler, Müftüler, İmamlar ve Müezzinler ve diğer ilgililerin tamamı, Hıristiyan Batı'daki Kilise gibi özerk değil, tamamen sîyâsî iktidarın kontrolünde bir kamu görevlisidirler. [42]

40 7. A'raf, 199.

41 Tâhâ Akyol, ***Medîne'den Lozan'a***, İst.1996,s.39-40.

42 Osmanlı'daki dinî-siyasî yapılanma hk.bk.; Davut Dursun, ***Yönetim-din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din***, İstanbul 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yapısı ve bu kurumlarıyla Osmanlı Devleti, kesinlikle "teokratik" bir devlet değildir. Eğer teokrasiden, arslan'ın da işaret ettiği gibi, [43] Devlet'in yönetiminde, başında Tanrı veya yarı-tanrı olduğuna inanılan bir insanın bulunduğu bir din adamları veya rahipler teşkilâtı tarafından yönetilen ve-Devlet'in temel siyâsî, idarî, hukukî yasalar veya düzenlemelerinin din kaynaklı olduğuna inanılan bir yönetim biçimi anlaşılıyorsa, Osmanlı Devleti'nin bir teokrasi olmadığı açıktır. Çünkü Osmanlı yönetim sınıfının böyle bir niteliği bulunmadığı gibi, Osmanlı'nın siyasî, idarî, ve hukukî yasa ve düzenlemeleri de, biraz sonra üzerinde durulacağı üzere, özü itibariyle dinden kaynaklandığı kabul edilen yasa ve düzenlemeler değildir. Eğer yarı-teokrasiden din adamlarının yönetimde görev aldıkları, yasaların ve düzenlemelerin dine uygun oldukları, dinin siyasal yönetime belli bir meşruiyet sağladığı bir yönetim şekli kastediliyorsa, bu anlamda da onun bir yarı-teokrasi olduğu bile söylenemez. Ancak onun din ile devlet ve siyaset işlerinin kesin hatlarla birbirinden ayrılmış oldukları "lâik" devlet türünde bir devlet olmadığı da açıktır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin, özellikle Ondokuzuncu yüzyıldaki gelişmelerden sonraki sistemine, "dindar bir meşrutî rejim" denebilir. [44]

Gerek klasik dönemde gerek Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı'da girişilen siyasî, idarî ve hukukî sistemlerdeki yenilikler ve düzenlemeler, İslâm hukukunun inceliklerinin, dolayısıyle Kur'an-ı Kerim'in dinamizminin tarihin zengin mirasındaki tecrübenin hayata geçirilmesi ; yaşanılan şartların zorunlu kıldığı sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap bulmak üzere ortaya konmuş yeni hükümler, kararlar ve uygulamalardı. Bu uygulamalar, bütün toplumlarda din ile çok yakından ve hattâ bazı bakımlardan içiçe denebilecek derecede ilgili olan Aile Hukuku'ndan, yani Medenî Hukuk'tan Cezâ ve Ticaret Hukuklarına kadar uzanan çok geniş bir alanı kaplamıştır. Burada bu alanda girişilmiş ve uygulanmış düzenlemeleri uzun uzun ele alabilmek mümkün olmadığından sâdece bu konularda esas alınan ilkeye işaret etmekle yetineceğiz. [45]

43 A. Arslan, *A.g.m., Liberal Düşünce*, 64.

44 Halil Cin-Ahmet Akgündüz, ***Türk İslâm Hukuk Tarihi I***, İstanbul1990, s.184.

45 Osmanlı'da siyaset, idare, hukuk alanında girişilmiş ictihâdî faaliyetler hakkında pek çok ciddî çalışma vardır. Önemlilerden birkaçı şunlardır :

Halil Cin, ***İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme***, Konya 1988; Halil Cin-A.Akbulut, ***Türk İslâm Hukuk Tarihi***; Mehmet Erdoğan, ***İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi***, İst.1994 ; Halil İnalcık, ***Osmanlı İmparataroluğu, Toplum ve Ekonomi***, İst.1994; Halil İnalcık, ***Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi***, İst.1993; Hayreddin Karaman, ***Mukayeseli İslâm Hukuku***, 3 Cilt, İst.1996, Aynı

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı tarihinin dâhi hukukçusu Cevdet Paşa, "hukukun şahsîliği" esasının çok dinli, çok ırklı ve çok kültürlü Osmanlı Devleti'ne yetmediğini görür ve İslâm hukukunda "şerîat" in ilgi alanı dışında kalan ve Devlet'e yasa ve yargı yetkisi veren geniş bir alanın bulunduğu gerçeğinden hareketle Osmanlı'da yargının lâikleşmesi anlamına gelen Nizamiye Mahkemelerini kurar.[46] Aslında Celâleddin Devvani'nin meşhur "Divân-ı Def'i Mezâlim" adlı risâlesine dayanan bu faaliyetin temelinde, gelişen vedeğişen toplum olayları ve ihtiyaçları karşısında "hukuk istiklali ve ülke bütünlüğü ve bağımsızlığı" düşüncesi yatar. Esasen İslâm Hukuku'ndaki meşhur" câizde Devlet'in tasarruf yetkisi" ilkesi ve "ictihad" kolaylığı, dinde "diyâni" (dini) ve "kazâi" (hukukî) ayrımına yol açmış ve böylece İslâm tarihinde ve Osmanlı'da gördüğümüz zengin birikim oluşmuştur. Şimdi önemli olan bu zengin birikimi kutsallaştırmadan değerlendirmek ve o tecrübeyi üretime dönüştürmektir. İşte Osmanlı'da Mecelle de, Hukuk-u Aile Kararnâmesi de yaşanan dönemin toplumsal ve ekonomik gereklerini karşılamak üzere atılmış ileri adımlardır.

Özellikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı'da yargı, eğitim ve idare alanında girişilmiş olan bu faaliyetler, Cumhuriyet Türkiyesi'nde atılacak adımları da ciddi anlamda kolaylaştırmış, hattâ hazır hâle sokmuştur.

6. Cumhuriyet Dönemi

Tanzimat aydınlarının gerçekleştirdiği yenilik hareketleri, şüphesiz Cumhuriyet döneminde yeni ve modern bir devlet yaratılması amacıyla kararlı bir biçimde sürdürülmüştür.

Özellikle Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinde girişilmiş bulunan Batılılaşma faaliyetlerine hâkim olan zihniyetin, tartışmalı bir tâbir olmasına rağmen "Fransız Aydınlanması" şeklinde şöhret bulmuş "Pozitivist" bir anlayış olduğunda tereddüt bulunmamaktadır. O kadar ki, Avrupa'lı pozitivist aydının savunduğu dinin modası geçmiş bir kurum olduğu ve bilimin gelişmesi ile birlikte insanın ve toplumun hayatından çekileceği veya en azından zayıflayacağı şeklindeki görüşlerden etkilenmiş olduklarını söylemek

yazar, ***İslâm Hukukunda İctihad***, Ank., trz; Fuat Köprülü, ***İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi***, ist.1983; Tâhâ åkyol, ***Medîne'den Lozan'a***, ist.1996.

46 Tâhâ Akyol, ***Medîne'den Lozan'a***, s. 37 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

makuldür. Maamafih bu hususlarda hazır bir reçetenin varlığından ve onun aynen uygulamaya sokulduğundan söz edebilmek de o kadar kolay değildir. Daha İstiklâl Savaşı'ndan itibaren ortaya konan icraat, yeni Türk Devleti'nde din-devlet ilişkisinin seyri hakkında farklı bir tablo ile karşılaşmamıza sebep olur.

23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi'nin 1921'de yaptığı ilk "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" nun 20. Maddesinde din ve şerîata özel bir yer verilmiş ve Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında" ahkâm-ı şeriyyenin tenfizi" (şerîat hükümlerinin uygulanması) yer almış ve Meclis'in yapacağı kanun, tüzük ve yönetmeliklerde zamanın ihtiyaçlarına en uygun "ahkâm-ı fıkhıyye"nin esas tutulması gerektiği açıklanmıştır.

Yine Büyük Millet Meclisi Hükümeti zamanında 29 Ekim 1923'te yapılan ve Cumhuriyet'i resmîleştiren 364 numaralı Anayasa'da resmen bir devlet dini kabul edilmiş ve ikinci maddesinde "Türkiye Devleti'nin dini, Dîn-i İslâm'dır" denmiştir.

Nihayet tam anlamıyla Cumhuriyet döneminin ilk Anayasa'sı olarak kabul edilen 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa'mızda, din-devlet ilişikisi ile ilgili olarak sadece dört madde vardı. Bu Anayasa'nın 2. Maddesinde yine "Türkiye Devleti'nin dini, Dîn-i İslâmdır" hükmü tekrar ediliyor; 26. Maddesinde yine "ahkâm-ı şeriyye'nin tenfizi"görevi Büyük Millet Meclisi'nin vazifeleri arasında sayılıyor; 70. Maddesinde fikir ve vivdan hürriyeti getiriyor ve 75. Maddesinde ise, "Hiçbir kimse mensub olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefî ictihattan dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adâb-ı muaşeret-i umumiyye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir" hükmüne yer veriliyordu.

İşin ilgi çekici yanı, bu Anayasa'nın kabulünden önce Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde büyük Millet Meclisi'nin 2. Dönem ilk toplantısını açarken şunları söylüyordu :

"İntisâb ile mutmain ve mes'ud bulunduğumuz Diyânet-i İslâmiye'yi, asırlardan beri müteâmil olduğu gibi bir siyaset vasıtası mevkiinden tenzîh ve ilâ etmek elzem olduğu hakîkatını müşahede ediyoruz. Mukaddes ve lâhuti olan vicdaniyatımızı, muğlak ve mütelevvin olan ve her türlü men-

Levent Şahverdi Arşivi

faat ve ihtiraslara tecellî sahnesi olan siysetten ve siyasetin bütün uzviyâtından bir an evvel ve kat'iyyen kurtarmak, milletin dünyevî ve uhrevî saadetin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle, Diyânet-i İslâmiye'nin yüksekliği tecellî eder."

Bu maksadın tahakkuku için bazı adımlar atılmalı idi. Nitekim 3 Mart 1924 tarihinde arka arkaya teklîf olunan üç kanunla, "Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri" ilga edilerek "... Cumhuriyet'in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiş" (Kanun No:429); öğretim birliği için "Tevhîd-i Tedrisâd Kanunu" (Kanun No:430) ve nihayet "Hilâfet'in ilgasına ve Hanedân-ı Osmânî'nîn Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun (Kanun No: 431 kabul edilmiş.

Bu kanunlar yanyana getirildiğinde, dinin siyasete âlet edilmemesini ve onun lâyık olduğu önemle ele alınarak müspet bir anlayışla okunmasını amaçladığı söylenebilir. Esasen yukarıda ifade edilen 1924 Anayasası'nda gündeme getirilen dîn, ibâdet, fikir ve vicdan hürriyeti kavramları, inkılâbın titizlikle üzerinde durduğunu söylediği "efkâr ve îtikad-ı dîniyeye hürmetkâr" olmanın [47] sınırlarını çizmemize de bir işaretti. Nitekim Atatürk bu hususları, kendi ifadeleriyle şöyle belirler :

"Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz, dine saygı gösteririz. Düşünce ve tefekküre muhalif değiliz..."[48]

"Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiç bir kimse, hiç bir kimseyi, ne bir din ne de bir mezhep kabulüne icbâr edebilir. Din ve mezhep, hiç bir zaman politika âleti olarak kullanılamaz." [49]

"Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasî bir fikre mâlik olmak, intihap ettiği bir dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine mâliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz. Vicdan hürriyeti, mutlak ve taarruz edilmez. Ferdin tabii

47 ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. III***, (2.Baskı), s. 78.

48 Sadi Borak, ***Atatürk ve Din***, İst. 1962, s. 82. Bu hususlarda ayrıca bk.: A.Gürtaş, ***Atatürk ve Din Eğitimi***, Ankara 1982; E. R. Fığlalı, ***Atatürk ve Din***, Ankara 1981,1988.

49 Kılıç Ali, ***Atatürk'ün Hususiyetleri***, Ankara 1930, s. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır... Türkiye Cumhuriyeti'nde her reşid dinini intihabda hür olduğu gibi, bu dinin merasimi de serbesttir, yani âyin hürriyeti masundur. Tabiatiyle âyinler, asayiş ve umumî adaba mugayir olamaz; siyasî nümayiş şeklinde de yapılamaz. Mâzide çok görülmüş olan bu gibi hallere, artık Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez." [50]

"Türkiye Cumhuriyeti'nde, herkes Allah'a istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dinî fikirlerinden dolayı bir şey yapılamaz..."[51]

"Herşeyden evvel şunu en basit bir dinî hakikat olarak bilelim ki, bizim dinimizde özel sınıf yoktur. Ruhbâniyeti reddeden bu din, inhisarı kabul etmez..."[52]

9 Nisan 1928'de kabul edilen ve Anayasa'nın 2. Maddesindeki "Türkiye Devleti'nin Dinî, Din-î İslâmdır" hükmünün kaldırılmasından sonraki durumda, değişiklik teklifinde "din ile devletin ayrılma prensibi, Devlet ve Hükümet'in dinsizliği tervici manasını tazammun etmemelidir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir âlet olmaktan kurtuluş teminatıdır... Bu sebepledir ki, beşeriyetin manevî saadetlerini deruhde eden din, ağyâr eli değmeyen vicdanlarda bülend mevkiini ihraz ederek Allah ile ferd arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulancaktır..." [53] şeklinde ifade edilen anlayışa göre hareket edilmiştir.

Nitekim 1937 yılında yapılan bir değişiklik ile de Anayasa'ya "lâiklik" bir ilke olarak giriyordu. Böylece daha Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da başlayan din işlerinin sâdece ibadetler ve din hizmetlerinin yerine getirilmesi için bürokratik bir kuruma dönüştürülmesi faaliyeti, bu defa din ile devleti birbirinden ayırmak, ama Devlet'in vesayet ve kontrolunda tutmak, siyasetten kesin uzaklaştırmak amacı gerçekleştirilmiş oluyordu. Bir anlamda bu Batı siyaset felsefesinde gördüğümüz Machiavel, Hobbes ve J.J. Rousseau tarafından ortaya atılan dinden amacına ve hedefine uygun olarak istifadeyi düşünen devlet modeli veya Rousseau'nun ifadesiyle, Devlet'e tâbi bir din adamları sınıfından ve ilkeleri son tahlilde halk ira-

50 M.Afet İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İst. 1971, s. 85.
51 **Aynı eser**, s. 9.
52 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*,s .14.
53 *Zabıt Cerîdesi*, Devre : III,s.3'den Çetin Özek, *Türkiye'de Lâiklik*, İst.1962, s. 40.

Levent Sahverdi Arşivi

desine veya bu iradenin ifadesi olan Devlet'e sağlamlık ve istikrar kazandırmak olan bir "halk dîni" modeli idi. [54] Bu yolda atılan adımlar, gerçekten Devlet'in din ile ilgili tasarruflarının hangi boyutlarda ele alınmakta olduğunu gösterir. 1928 yılı Haziran'ında Fuad Köprülü başkanlığında kurulan bir komisyon amacını, "dinin çağdaş Türk demokrasisinde muhtaç olduğu hayatiyet ve ilerlemeyi gerçekleştirmek için" bilimsel esaslar üzerinde yeniden düzenlenmesi olarak tanımlar. Komisyonun sunduğu öneriler arasında ibadet şeklinin ve dilinin düzenlenmesi gibi hususlar vardır.[55] Bunlardan sâdece ezan, Demokrat Parti'nin iktidara gelişine kadar Türkçe okunur ; diğerleri hiç tatbik imkânı bulamaz.

Çok partili demokratik hayata geçildikten sonra, toplumun taleplerine bir cevap olmak üzere orta ve yükseköğretimde din öğretimine önem verilmeye başlandığı gibi yaygın eğitimde de Kur'an kursları devreye girer. 1980'den sonra da din öğretimi, ilköğretim ve orta öğretimde zorunlu ders olarak okutulmaya başlar. Din eğitimi veren kurumlardan yetişen onbinlerce insan, Öğretmen, Müftü, Vâiz ve benzeri sıfatla Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim'in hizmetinde olmuştur.

Bu gelişmeler üzerine gerek 1961 Anayasası'nda gerek 1982 Anayasası'nda lâiklik ile ilgili düzenlemelerin çerçevesi genişletilmiş; kişinin din, vicdan, inanç ve kanaat hürriyetine sâhip olduğu belirtildikten başka, "kimse, Devlet'in sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, din veya din duygularını yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, din veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz" (Madde:24) denmiştir.

Maamafih çok partili siyasî hayata geçildikten sonra, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde uygulanan "laisizm" eğilimli katı lâiklik anlayışının, kendini daha yumuşak, daha makul Batı lâikliğini tanımaya başladığı da söylenebilir. [56]

---

54 A.Arslan, ***A.g.m., Liberal Düşünce***, s. 6.

55 A.Arslan, ***A.g.m.***, s. 67.

56 Bu hususlaki gelişmeler, doğurduğu ve doğurabileceği problemlerle ilgili iyi bir değerlendirme için bk. : A.Arslan, ***A.g.m, Liberal Düşünce***, s. 68-76 ; Nur Vergin, ***A.g.m., Türkiye Günlüğü***, s.12-19

Levent Şahverdi Arşivi

Galiba bugün din-devlet ilişkisinde, ülkemizde gelinen nokta, lâikliği pozitif bir hukuk kuralı olarak, bu statüyü benemseyen toplumların yapılarına ve değer yargılarına göre gelişme kaydetmesi ve vazgeçmiyeceğimiz bir anlam kazanması olacaktır.

Kaldı ki, lâiklik ortak bir tanımla, dinî ve dünyevî otoriterin birbirinden tamamen ayrılmasını, din işlerinin ferdî ve özel bir mesele sayılarak düzenlenmesinin cemaatlere terkedilmesini, Devlet'in diğer dinler karşısında tarafsız kalmasını ve muhtelif dinlere bağlı olanlar arasında hiçbir ayırım yapmamasını, onlara karşı hoşgörülü ve saygılı olmasını ve böylece de din ve vicdan hürriyetini sağlamasını; buna karşılık dinî otorite ve esasların ve inancların da hiçbir şekilde devlet ve dünya işlerine, siyasete karışmamasını ve karıştırılmamasını gerektiren bir kural olduğuna; İslâm mesajı da özü itibariyle bir öğüt, bir tebliğden ibaret olup "dinde ikrah", yani sıkıntıya sokularak, hattâ "ikrah" kelimesine daha uygun düşen "nefret ettirerek kabule zorlama" eylemi bulunmadığına ve üstelik kuralları itibariyle çağdaş yorumlamaya her zaman açık olduğuna göre, lâiklik ile din ve devlet pekalâ bir arada uzlaşma içinde bulanabilir.

Burada bir hususa açıklık getirmekte yarar vardır. Devlet ve din, karşılıklı birbirlerine karışmayacak ve saygılı olacaklardır. Ve devlet din esaslarına dayandırılmayacaktır ; ama Devlet'in de lâik hukuk ve lâik ahlâk anlayışını koruma zorunluluğunun yanında vatandaşlarının da her türlü hak ve hürriyetlerini teminat altına alma ve onların tarihî, sosyal ve kültürel birikim ve değerlerine saygılı ve hoşgörülü olma ve hattâ bu ihtiyaçlarına cevap verme zorunluluğu da vardır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti, baştan itibaren tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel şartları açısından Atatürk'ün lâikliği ilmîlik; dini devlet işlerine ve siyasete karıştırmamak ; dinin bir takım siyasetçiler veya softalar elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmak; kimseyi inançlarından dolayı kınamamak, kimseyi ibâdete zorlamamak, "umumî âdâp ve ahlâka mugayir" olmamak şartıyla kimsenin ibâdetini engelememek ve yasaklamamak; ama her ferdi de din ve diyâneti açısından eğitmek ve öğretmek şeklinde tarif edilebilir.

Esasen devlet olarak ülkemizin tarihî, sosyal ve kültürel şartları açısından bir hususa daha dikkat edilmelidir. Bilindiği gibi Atatürk Milliyetçiliği, derin ve köklü bir tarih şuuruna, kültür birliğine, güçlü gelenek

Levent Sahverdi Arşivi

ve göreneklere dayanır. Bu durumda Türk tarihini, Atatürk'ün çizdiği hedefler içinde, olayları, destanları, yükseliş ve alçalış dönemlerindeki seyri ile tanımak, hissetmek ve benmsemek, ancak Türk Milleti'nden olmakla ve onun hamâsî ve manevî dünyasını anlayıp yaşamakla mümkün olur. Söz gelişi, "Gâzi" ve "Şehîd" gibi iki önemli islâmi kavramın mâhiyetini bilmeyen kimseye, bu kavramlardaki yüce anlamı hissettirmek ve en önemlisi, bu milletin Atatürk'e neden gönülden ve resmen "Gâzi" ünvanını verdiğini anlatabilmek ve duyurabilmek mümkün değildir. Aynı şekilde Türk insanına tarih, edebiyat, adab-ı muâşeret, gelenek ve görenek ve benzeri bilgilerin lâyık–ı vechile verilebilmesi için de İslâm Dini hakkında yeterli bilgilerin öğretilmesi gerekir. Şöyle ki, İslâmiyetî belli ölçüde bilmeyen birinin Yunus Emre'yi , Hacı Bektaş Veli'yi, Mevlânâ'yı, Bâkî'yi, Itrî'yi, Dede Efendi'yi, Yahya Kemal'i, Mehmet Akif'i, Kaygusuz Abdal'ı ve hattâ Âşık Veysel'i ve benzerlerini kavrayabilmesi, iç dünyalarını, tarihimiz, kültürümüz ve millî bütünlüğümüz için taşıdıkları emsalsiz değeri tanıyabilmesi mümkün değildir. Durum, asırlar boyu İslam kültürü ile yoğrulmuş töreler ve geleneklerimiz için de aynıdır. Bu durumda Devlet'in, yasama organlarının milletin paylaştığı değerleri, çağdaş bir anlayış ve yorumla kullanması, dinin devlete müdalesini, ya da lâikliğin terkedilmesi anlamına gelmez, gelmemelidir; çünkü endüstrileşmiş toplumlarda, soyut toplumlarda toplumsal bütünlük ve kaynaşma, yerini ferdin yalnızlığına bırakmış; bu durum da sosyalleşme hâdisesini zaafa uğratır hale gelmiştir. İşte bu durumda dinler ve dinî değerler, sosyalleşmeye daha çok katkıda bulunmak üzere hayata dâhil olmaktadırlar.

Kaldı ki hangi toplumda olursa olsun, her fert içinde yaşadığı toplumun aynasıdır. Dili, dîni gelenek ve görenekleriyle toplumunun özelliklerini yansıtır. Dîne karşı ne kadar kayıtsız, hattâ karşı olursa olsun, din bir kültür unsuru olarak ferde sinmiş ve onunla bünyeleşmiştir. Fert, doğumundan ölümüne kadar, farkında olsun-olmasın, günlük hayatında şu yada bu şekilde dinle ilgilidir veya en azından uzağında değildir. Bu durum da, özellikle ülkemiz açısından, lâikliğin uygulanmasında mutlaka göz önünde bulundurulması gereken hususlardandır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PROF DR. TURHAN FEYZİOĞLU'NUN ATATÜRKÇÜ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ANLAYIŞI*

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ **

24 Mart 1988'de ebediyete intikal eden Prof.Dr. Turhan Feyzioğlu, 1982 Anayasasının "Başlangıç" kısmı ile, 2.maddesinde de ifadesinini bulan "Atatürk Milliyetçiliği"kavramını, Atatürk Araştırma Merkezi'nin 1986 yılında yayınladığı" Atatürk ve Milliyetçilik" adlı eserinde sistematize ederek ve kanaatimizce çok isabetli olarak bu kavrama "Atatürkçü Türk Milliyetçiliği" adını vererek, niteliklerini sekiz nokta etrafında toplamaktadır.

İşte ben, merhum Feyzioğlu'nun bu görüşünü, mümkün olduğu kadar ifadelerine de sadık kalarak, özetlemek istiyorum.

1. Atatürkçü Milliyetçilik Anlayışı Ülke Ve Millet Bütünlüğüne Önem Verir.

Millî birlik ve beraberlik duygusu, aralarındaki bütün ayrılıklara rağmen, millet fertlerini birbirine sımsıkı bağlar.

Feyzioğlu'na göre, Milleti teşkil eden birimlerin, doğum yerleri, büyüdükleri yurt köşeleri, eğitim düzeyleri, meslekleri, mezhepleri, siyasî parti rozetleri ayrı olabilir. Fakat, doğum yerleri ayrı da olsa, vatan birdir. Parti bayrakları ayrı da olsa, millet birdir.

Feyzioğlu, "Bir milletin mensuplarının aynı gemide yolculuk eden insanlar oldukları; gemi su alırsa, mürettabatıyla, yolcularıyla, herkesin tehlikeye düşeceği unutulmamalıdır." demektedir.

Yüzyıllar boyunca aynı bayrak altında, aynı inançları paylaşarak ya-

* Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun ölümünün 9. yılı dolayısıyla, Erciyes Üniversitesi'nde 24 Mart 1997 günü yapılan anma toplantısındaki panelde yapılan konuşmanın metnidir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

şamış, ortak vatanlarını omuz omuza savunmuş, "kaderde, kıvançta ve tasada ortak olmuş", aynı büyük milletin şerefli evlatları olarak yaşamağa kararlı insanlar arasına ayrılık tohumları ekilmeğe çalışılması Atatürk'ün toplayıcı, birleştirici Türk milliyetçiliği anlayışıyla bağdaşmaz.

Irkçı olmayan, lâiklik esasından ayrılmayan, sınıf kavgasını değil, sosyal dayanışmayı hedef tutan Atatürkçü milliyetçilik anlayışı, Türk milletini ırk, mezhep, sınıf kavgalarıyla bölmeğe kalkışacak onlara karşı en sağlam savunma aracıdır. Türk Cumhuriyeti'nin devlete sadakatla, millete sevgiyle bağlı bütün yurttaşları, rahatlıkla ve içtenlikle, "Ben Türk'üm" diyebilmelidir.

2. Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Anlayışı Irkçılığı Reddeder.

Feyzioğlu'na göre Atatürk, bir bütün olan Türk milleti içinde ırkçı propaganda yoluyla bölücülük yapılmasına karşı çıkarak, bu gibi propagandaların " bir kaç düşman aleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet ferdi üzerinde kederlenmekten başka bir etki doğurmayacağını" belirtmiş; Türk milletini teşkil eden fertlerin "aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlâka ve haklara sahip bulunduklarını hatırlatmıştır.

Atatürk'ün benimsediği ve inançla savunduğu Türk milliyetçiliği, nasyonal-sosyalistlerin ırkçı yaklaşımını kesin şekilde reddeder. Aynı ortak ideallerini benimseyen; kaderlerini Türk milletine bağlamış olan bütün Türk yurttaşlarını Türk kabul eder. Feyzioğlu'nı göre, 1924 Anayasası, 88'inci maddesinde bu görüşü en açık şekilde ifade etmiştir: "Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibariyle, Türk denir". Bu esas 1961 ve 1982 Anayasaları tarafından da teyit edilmişti.

Feyzioğlu'na göre, ırkçılık herkesin ırk ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğunu belirten Anayasamıza aykırıdır (Madde 10). Türkiye Cumhuriyeti'nin ırkçılığı yasaklayan kanunlarına aykırıdır. Milletimizin hayati menfaatlarına aykırıdır. Atatürk'ün bölücü değil birleştirici, ayırıcı değil toplayıcı olan milliyetçilik anlayışına aykırıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Çağdaşlaşmayı Amaçlar- Medeniyetçidir.

Feyzioğlu'na göre, Atatürk, Meşrutiyet döneminin sadece bir fikir akımı halinde kalan milliyetçiliğini, önderliğini yaptığı siyasî hareketin ekseni haline getirmiştir.

Meşrutiyet döneminde, "Türkçülük" ile "Batıcılık" akımları arasında bir ölçüde çatışma vardı: Milliyetçiler, "Batılılaşma"yı ya temelden reddediyorlar ya da sınırlı tutmağa çalışıyorlardı.

Dünyanın pek çok ülkesinde, özellikle sömürgeci devletlerin pençesi altına düşmüş Asya ve Afrika ülkelerinde, milliyetçilik akımı Batı'ya ve onun temsil ettiği medeniyete karşı bir tepki ve başkaldırma şeklinde doğmuştur.

Atatürk Türkiye'sinde ise, "Batı medeniyetinden yararlanma ve çağdaşlaşma" ile "milliyetçilik" birbirine karşı Feyzioğlu; "hiçbir zaman bağımsızlığını yitirmemiş, daima kendi devletine sahip olmuş Türk milleti için milliyetçilik, sadece başka bir millete karşı düşmanlık tarzında beliren " olumsuz bir tepki milliyetçiliği" değildir; Atatürkçü milliyetçilik., Türk milletinin yüceltilip ilerletilmesini amaçlayan, (olumlu ve ileriye dönük) bir milliyetçiliktir" demektedir.

Feyzioğlu'na göre milliyetçi Türk aydını kendi milli kültürünün hazinelerini hor görmeyecektir. Onları anlayıp değerlendirecektir. Fakat akılcı ve çağdaş düşünceli olacaktır. Milletin eski kültür hazinelerinin değerini bilmek, örneğin eski harfleri yeni harflere tercih ve Türkiye'yi çağdaşlaştırmağa yönelmiş inkılâpları ret anlamına gelmez.

Buna karşın medeniyetçi ve çağdaş olmak, milliyetçi olmayı da en küçük ölçüde engellemez.

Feyzioğlu'nun çok yerinde ve güzel ifadesine göre, Türk milletini kökleri tarihin derinliklerinde, dalları ise göklerde ulu bir çınar ağacına benzetebiliriz. Bu çınar ağacı, kökleri ile şanlı tarihimizde beslenirken, dalları ile daima daha yükseklere uzanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

4. Atatürkçü Milliyetçilik Anlayışı Lâiklik İlkesiyle Bağlantılıdır, Her Türlü Mezhep Ayrımcılığını Reddeder.

Atatürkçü Türk milliyetçiliği anlayışı, milletin oluşmasında ortak tarihin, ortak inançların, ortak kültürün rolünü kabul eder; fakat milleti ümmetle karıştırmaz.; Teokratik devlet anlayışına kapalıdır.

Feyzioğlu'na göre, Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde "Türkçülük, hiçbir zaman (teokrasi ve istibdatla bağdaşmaz" demekte haklıdır.

Tarih ve sosyoloji ilminin ışığında, dinî inanç birliğinin, bazen milletlerin yoğuruluşunda ve doğuşunda önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Ancak dinî inanç beraberliği tek başına millet bağının yerine geçemez. Öte yandan, Atatürkçü milliyetçilik anlayışı, hiçbir şekilde, insanın dinî inancından uzaklaşmasını da gerektirmez.

Feyzioğlu'na göre, Türk cumhuriyeti lâik bir devlettir. Fakat Lâiklik elbette dinin reddi, inanç ve ibadet hürriyetinin tanınmaması, dinî inançlara saygı duyulmaması anlamına gelmez. Ancak lâik bir devlette, mezhep ayrılıklarının yurttaşlar arasında nifak yaratma için sömürülmesine de göz yumulamaz.

Anadolu'da, eski yüzyıllarda görülmüş olan, fakat 19. yüzyılda şiddetini büyük ölçüde kaybeden; Atatürk döneminde ise, lâik düzenin sağladığı hoşgörü sayesinde, hemen tamamen unutulan mezhep çatışmalarını hortlatma çabaları, Atatürkçü milliyetçiliğe aykırıdır.

Oy toplama uğruna bu çeşit kışkırtmalara kalkışmak ve mezhep ayrılıklarını sömürerek kolay ve kestirme yoldan siyasi güç sağlamak, Atatürkçü milliyetçiliğe ihanet demektir.

Feyzioğlu'na göre; lâik devlette, gerçek kişilerin din ve vicdan hürriyeti vardır, fakat tüzel kişi olarak devletin resmi dini yoktur.

Gerçek kişilerin dinî inançlarını açıklamağa, ibadete ve ayinlere katılmağa zorlanamamaları; dinî inanç ve kanaatlarından dolayı kı-

Levent Şahverdi Arşivi

nanmamaları ve suçlanmamaları, ancak devletin lâik olması ile mümkündür, bu da resmi ve mecburi bir devlet dininin bulunmamasını ve devletin resmen ve açıkça dinsizlik propagandası yapmamasını gerektirir. Lâik devlet kavramı, teokratik devletle bağdaşmadığı gibi, dinsizliği resmi devlet ideolojisinin bir parçası haline getiren Marksist anlayışla da bağdaşmaz. Laik devlette din, kişisel vicdan sorunudur.

Feyzioğlu'na göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin millî ve lâik bir devlet olarak tarih sahnesine doğuşu ile, (Türk Milliyetçiliği) yepyeni bir anlam ve boyut kazanmıştır.

5. Atatürkçü Milliyetçilik Anlayışı Sınıf Kavgasını Reddeder; Millî Dayanışma Ve Sosyal Adaletten Yanadır.

Feyzioğlu'na göre, Atatürkçü milliyetçilik, Türk milletinin sosyal adalet içinde kalkınmasını sınıf kavgasında görmez. Atatürk, Türk toplumunu teşkil eden köylü, çiftçi, işçi, esnaf, sanatkâr, sanayici, tüccar, serbest meslek mensubu, memur gibi her çeşit meslek ve zümrelerin, aynı millî toplumun birer unsuru olarak, sosyal adalete uygun esaslar içinde, ahenkli bir tarzda işbirliği yapmalarını, bunlar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların, uzlaştırılmasını ve bağdaştırılmasını öngören bir temel görüşe sahiptir.

Feyzioğlu'na göre, Atatürkçülüğün, "milliyetçi bir çağdaşlaşma ideolojisi"nin olduğunu bir çok incelemesinde belirtmiş olanlar bu ideolojinin "özgürlük ve bağımsızlığı tehlikeye girmiş bir ülkenin sınıfsal değil, ulusal bir başkaldırısı neticesinde" doğduğuna dikkat çekerler. Sınıf bilincinin geliştirilmesi ve sınıflar arasında kavganın körüklenmesi esasına dayanan Marksist-Leninist anlayışın aksine, Atatürkçülük, millî bilincin uyandırılması, millî birlik ve beraberliğin güçlendirilmesi, sınıf kavgasının önlenmesi esasına dayanır.

Feyzioğlu, Atatürk'ün milliyetçilik ve millî bütünlükle sosyal adaleti bağdaştırmaya çalışan görüşlerini, Fransa'da büyük atılımların gerçekleştirildiği Üçüncü Cumhuriyet döneminin başlıca ideolojisi olan (tesanütçülük, solidarizm) ile karşılaştırmıştır. Bu görüş, çağdaş toplumda sınıflararası kavganın zorunlu olmadığı fikrine dayanıyor; bütün meslek gruplarının katkısıyla ve iyi düzenlenmiş sosyal kurumlarla, toplumun,

Levent Sahverdi Arşivi

uyum ve dayanışma içinde ilerleyip yükselebileceğine inanıyor.

Feyzioğlu'na göre, Atatürk millî ve sosyal dayanışmanın önemine ilişkin bu görüşlerini, İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında da şu sözlerle ortaya koymuştu:

"Bizim halkımız menfaatleri birbirinden ayrılır sınıflar halinde değil, tam aksine varlıkları ve çalışmalarının sonuçları birbirine gerekli olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve işçilerdir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin birbirlerine ve işçiye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?

Bütün bu sözlerden, "Atatürk'ün sosyolojik bir gerçeklik olarak sınıf olgusunu inkâr ettiği değil, Türk toplumunda sınıf mücadelesinin gereksiz ve yararsız gördüğü sonucunu çıkarmak gerekir."

6. Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Vatan Kavramı İle Bağlıdır Ve Gerçekçidir.

Feyzioğlu'na göre, Millet ve milliyetçilik konusu incelenirken, şu gerçek unutulmamalıdır; her millet, kendi ülke bütünlüğünü, millî birlik ve beraberliğini en iyi koruyacak olan tanımlar hangileri ise, onları tercih eder.

Fransız milletinin doğuşunda önemli yeri olan dil birliği, İsviçre'de geçerli değildir. İsviçre, ortak vatan, ortak tarih ve ortak siyasi kurumlara önem verir. Amerika, Anayasaya sadakati ve "Amerikalılık ideallerine bağlılığı" ön plana geçirmeğe çalışır.

Feyzioğlu'na göre, Türk milletini birleştiren bağlar, çok çeşitli, köklü ve güçlüdür. Ortak devlet, ortak tarih, ortak kader, ortak kültür, ortak manevi inançdır, ortak dil, geleceğe dönük ortak idealler gibi pek çok bağ yanında, her karışı birlikte savunulmuş "bölünmez ortak vatan" unsuru da, Türk milliyetçiliğinin dokusunda son derece önemli bir yer tutar.

Atatürkçü milliyetçilik anlayışı gerçekçidir; yakın tarihimizin acı derslerini gözden kaçırmaz; anavatanı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni tehlikeye ata-

Levent Şahverdi Arşivi

cak maceracı, hayalci yollara sapmaz.

Feyzioğlu'na göre, Atatürk, Türk milletinin varlığının ve hayati menfaatlerinin Panislamizm, Panturanizm veya "federal imparatorluk" gibi hayallere feda edilmemesi gerektiğini daha Millî Mücadele yıllarında ısrarla vurgulamıştır. İzlenebilecek gerçekçi ve akılcı yolun, sınırları belli bir vatan üzerinde millî bir Türk Devleti kurmak olduğunu anlamış ve anlatmıştır.

Feyzioğlu'na göre, Atatürk'ün Türk milliyetçiliği ile Türk vatanı arasındaki bağlantıyı unutulmaz sözlerle açıkladığı tarihi konuşmalarından biri de Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın ikinci yıldönümünde, 30 Ağustos 1924'te, Dumlupınar'da yaptığı şu konuşmadır:

"Yüzyıllardan beri Türkiye'yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir, fakat yalnız bir şeyi düşünmemişlerdir: Türkiye'yi. Bu düşüncesizlik yüzünden Türk vatanının, Türk milletinin uğradığı zararları ancak bir tarzda telafi edebiliriz: O da artık Türkiye'de, Türkiye'den başka bir şey düşünmemek".

7. Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Demokrasiye Yöneliktir; Millet Egemenliği İlkesiyle Bağlantılıdır.

Millî Mücadele'nin temelinde, (Türk milliyetçiliği) ile birlikte, egemenliğin bir şahsa, (padişaha) değil, millete ait olduğu ilkesi de yer almıştır. Atatürkçü düşünce sisteminde, bu iki ilke birbirinden ayrılamaz.

1921 Anayasası'ndan başlayarak, Ankara'da kurulan yeni Türk Devleti'nin bütün Anayasalarında milletin egemenliği esastır.

Atatürk Sivas'a ayak basar basmaz orada kurduğu gazeteye "İrade-i Milliye (Millî İrade) adını verir. Ankara'ya ulaşınca bir gazete daha kurar. Adı "Hâkimiyet-i Milliye" (Millî Egemenlik) dir. Atatürk'ün kurduğu gazetelere verdiği bu adlar da, hiç şüphesiz rastlantı değildir.

Kısaca; Millî Mücadele'yi güçlü ve meşru bir temele, "millî egemenlik" temeline oturtmak, Atatürk'ün büyük başarısı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Feyzioğlu'na göre, Atatürk döneminde, (halkçılık) ilkesinin de millet egemenliği ve demokratik rejim fikrini içerdiği ısrarla belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, sağlı, sollu totaliter dikta ideolojilerinin hepsine daima karşı çıkmıştır. Evet Atatürk, Stalin'le, Hitler'le, Mussolini ile çağdaştı. Fakat bunların temsil ettikleri demokrasi düşmanı, millet egemenliği ile bağdaşmaz, totaliter devlet anlayışlarını temelinden reddetmiştir.

Atatürk, Türk gençliğine okutulacak "Medeni Bilgiler" ders kitabı için yazdığı sayfalarda demokrasiye aykırı çeşitli akımları eleştirerek, demokratik rejimin üstünlük ve özelliklerini anlatmıştır. Feyzioğlu'na göre bu sayfalar okununca, Atatürk'ün Bolşevizmi, ihtilalci siyasi sendikalizmi, faşizmi, korporatist dikta yönetimini bilinçli şekilde reddettiği görülür.

8. Atatürkçü Milliyetçilik Saldırgan Değil, Barışçı Ve İnsancıldır.

Feyzioğlu'na göre; Atatürk, milliyetçiliği reddeden teori ve görüşlere karşı idi. Fakat, bütün başka milletleri hor gören, aşağılayan, saldırgan, savaşçı bir milliyetçiliği de benimsememişti.

Ne var ki Atatürk, bir milletin barış içinde yaşayabilmek için kendini savunacak güce ve iradeye de sahip olması gerektiğini çok açık şekilde anlatmış ve "bugün vardığımız barışın (ebedi barış) olacağına inanmak saf dillik olur. Bu o kadar önemli bir gerçektir ki, ondan bir an bile gaflet, milletin hayatını tehlikeye sokar" demişti.

Atatürk, pek çok savaş felâketi geçirmiş olan Türkiye'nin barış ihtiyacının büyük olduğunu belirtirken, barışın da ancak güçlü olmakla korunabileceğine; dikkati çekmekten geri kalmamıştır. Ancak Atatürk, savaşın facialarını herkesten iyi biliyor ve "Harp zaruri ve hayati olmalıdır... (Öldüreceğiz) diyenlere karşı, (ölmeyeceğiz) diye harbe girebiliriz. Lâkin, millet hayatı tehlikeye uğramadıkça, harp bir cinayettir."

Feyzioğlu'na göre, henüz Birleşmiş Milletler'in, UNESCO'nun ve benzeri kuruluşların ortada olmadığı; Avrupa'da "üstün ırk" şovenizminin kol gezdiği ve sömürgeciliğin dünyanın yarısına egemen olduğu bir dönemde, Atatürk, büyük bir ileri görüşlülük ve seziş gücü ile insanları mutlu et-

Levent Şahverdi Arşivi

menin tek yolu, onları birbirine yaklaştırarak, birbirine sevdirmektir." diyordu.

Feyzioğlu'na göre, dünyanın bir ucundaki rahatsızlığın bile hepimizi ilgilendirmesi gerektiğini; en uzakta sandığımız bir olayın bile bizi bir gün etkileyebileceğini, sömürgeciliğin yeryüzünden er geç silineceğini, bütün"mazlum milletlerin" mutlaka kurtulacağını belirten ve "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesiyle (geleceğe ışık tutan Atatürk) çağının ilerisinde bir liderdi.

Sözlerimi bitirirken sonuç olarak şunları söylemek istiyorum.

Feyzioğlu'nun haklı olarak vurguladığı üzere yalnız Türkiye'de değil, dünyanın pek çok ülkesinde araştırmalara, bilimsel yayınlara konu olan Atatürk'ün kurtarıcı, yüceltici, çağdaşlaştırıcı milliyetçilik anlayışı, hem Türk milletine, hem başka milletlere ışık tutmağa devam etmektedir.

Aziz dostum ve kardeşim, değerli Politika, Devlet ve Bilim adamı merhum Prof Dr. Turhan Feyzioğlu'nu, ölümünün 9. yılında, doğum yeri olan Kayseri'de huzurunuzda, rahmet, sevgi, saygıyla ve -neden gizleyeyim- büyük bir özlem ile anıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'NİN KURTULUŞU EKSENİNDE ERZURUM *

Doç. Dr. CEZMİ ERASLAN **

I. Dünya Savaşı esnasında 16 Şubat 1916 tarihinde Rus işgaline düşen Erzurum, iki yıldan biraz fazla süren esaret günlerinden sonra Kâzım Karabekir'in kumandasındaki I. Kafkas Kolordusu'nun baskın tarzındaki keşif hareketleri ile kurtarılmıştır. Erzurum, Anadolu'nun düşman işgalinden kurtuluşunun, perde gerisindeki unsurları bakımından neredeyse aynı özellikleri gösteren bir prototipidir.

Türk Millî Mücadelesi genel olarak savaş sahasında karşımıza çıkarılan Yunanistan'a karşı yapıldığı gibi Erzurum'da da Ermeni çetelerine karşı yapılmıştır. Ancak konuya bu şekilde yaklaşmak olayın gerçek boyutları ile değerlendirilememesi, öneminin küçümsenmesi demektir. Türk Millî Mücadelesi doğrudan Yunanistan'a, dolaylı olarak İngiltere ve Fransa gibi İtilâf Devletleri'ne karşı başarıldığı gibi Erzurum'da Rus ve İngiliz yardımı ile karşımıza çıkarılan Ermeniler'e karşı başarılmıştı. Bu yazıda kurtarma harekâtını kısaca izah ettikten sonra Rus ve İngiliz desteğinin ne ölçüde işin içerisinde olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

a- Erzurum'un Kurtuluşu :

İtilâf Devletleri'nin memleketimizi doğudan ve güneyden işgale başladıkları günlerde onların keşif ve öncü birlikleri vazifesine soyunan Ermeni gönüllüleri Ruslar'ın kontrolündeki Erzurum'da da fırsat buldukça Türkler'e karşı kanun dışı, insanlık dışı eylemlere girişmekteydiler.

Ancak 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi ile Ruslar'ın savaş dışı kalması rolleri değiştirdi. Rus orduları geri çekilmeye başladığında cepheyi, yeni oluşturulan düzenli Ermeni birliklerine bırakmışlardır. Ruslar bu oluşumda etkin rol oynamışlardır. Yetişmiş Ermeni askerinin bulunmadığı birliklerde danışman öğretmen durumunda Rus su-

* 12 Mart 1997'de Erzurum'un Kurtuluşu Paneli'nde sunulmuştur.

** İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

bayları yer almıştır.[1] Uzun süre kalmayı hedefleyerek yığdıkları ağır silâhları, cephane ve erzâkı Ermeniler'e bırakmışlardı. Amerika ve İngiltere'den para ve silâh yardımı alıp Gürcüler'le birleşerek devlet kurmaya çabalayan Ermeniler [2] bir yandan da Türk kıyımına hız vemişlerdi. İşte bu esnada Osmanlı Devleti Başkomutanlık Vekâleti 30 Ocak 1918 tarihli bir emirle Ruslar'la çatışmamak kaydıyla temasın sürdürülmesini ve Müslüman Türk halkının Ermeniler'ce katledilmesinin önüne geçilmesini III. Ordu Komutanlığı'ndan istedi. [3] Ancak III. Ordu düşmandan önce ağır tabiat şartları ve açlıkla mücadele etmek mecburiyetinde idi. Öyle ki, birliklerini zorlukla beslemekte, top koşum ve araba hayvanlarının bir kısmını da geriye göndermekteydi. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa 22 Ocak'tan itibaren mektup diplomasisi başlatarak Ermeniler'in Türkler'e yönelik, zulmünün önlenmesi için, Rus-Kafkas Ordu Komutanı General Odişelitze ve General Projevalski'ye müracaat etmiş, ancak olumlu bir netice alamamıştı. Ruslar Ermeniler'i kontrol edemiyorlardı. [4] Genelkurmay'dan aldığı emirle 12 Şubat'ta ileri harekâta geçen Vehip Paşa öncelikle Erzincan'a yöneldi. Birinci Kafkas Kolordusu 13 Şubat 1918'de Rus ve Ermeni direnişini kırarak aynı gün şehre girdi. Şehirde ele geçirilen bol miktardaki yiyecek ve cephane ileri harekât için kullanıldı. Türk ordusunun ileri harekâtı karşısında durmadan geriye çekilen Ermeniler boşalttıkları yerlerin Müslüman ahalisini öldürüyorlardı. Başkomutanlık Vekâleti ileri harekâtın hızlandırılarak katliamın önlenmesi için III. Ordu Komutanı'nı sıkıştırırken, ağır kış şartlarında ulaştırma, erzak ve cephane sıkıntısı, Vehip Paşa'nın elini kolunu bağlamaktaydı. Bu şartların zorlaması ile Erzincan'dan sonra süratle Erzurum'a yürümek isteyen I. Kafkas Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir'i de engellemeye çalıştı. Ancak ilerlediği her mesafede Ermeni zulmünün müşahhas örneklerini gören Kâzım Karabekir, olay mahallinden yaklaşık 120 km. uzakta, ileri harekâta devam ederek Suşehri'ndeki karargâhından harekâtı idare eden Vehip Paşa'nın takviye beklentisi yolundaki direktiflerine mukabil inisiyatifini kullanmıştır.

---

1 **I. Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kasfas Cephesi III. Ordu Hareketi, II**, Ankara 1993, s. 437.

2 Joseph Pomianousky, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, (Terc. Kemal Turan), İstanbul 1990, s. 296.

3 **III. Ordu Hareketi**, s. 438.

4 Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918)**, İstanbul 1997, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, s. 116; Pomianousky, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü**, s. 294; **III. Ordu Hareketi**, s. 438.

Levent Sahverdi Arşivi

Aslında III. Ordu'nun bir birliğinin komutanı olması hasebiyle Karabekir de hemen aynı şartlardan muzdariptir. Nitekim harekâtta üç önemli unsur olarak askere iaşe temininde zorlandığını, ağır kış şartlarının engellemesiyle karşılaştığını ve Rus işgalinde görünen ancak Ermeniler'in insiyatifinde olan yerlerdeki katliamı engellemeye çalıştığını belirtecektir. [5]

Keşif tarzı hareketlerle 6 Mart'ta Mamahatun'a gelen Karabekir, 7 Mart'ta, Erzurum'daki Ermeni reislerine gönderdiği bir mektupla Ruslar'la anlaşma yapıldığını, Türk ordusunun boşaltılan yerlere gireceğini, "Erzurum'da medeniyet ve insaniyete tamamen aykırı harekâtı icradan (katliamdan) vazgeçerek 9 Mart'a kadar şehri boşaltmalarını" [6] istemiştir. Aksi halde dökülecek kanların mesulü olacaklarını ifade etmiştir.

Bu esnada Ermeni güçlerinin 3400 piyade, 400 süvari, 8 dağ topu ve Ruslar'ın kullandığı 16 toptan ibaret olduğuna işaret edelim. [7] Karabekir'in I. Kafkas Kolordusu'nda ise toplam 5000 piyade, 45 makineli tüfek ve 26 dağ topu savunma blokunu, şehrin tabyalarının önünde yaptıklarını görmesi idi. Baskın mahiyetli bir taaruzla şehir kurtarılabilirdi.

11 Mart sabahı başlayan taaruzla Ermeniler'i geri çekilmeye zorlayan kuvvetlerimiz Ilıca'yı kurtarmışlar ve ilerlemeye devam ederek müstahkem mevkilerin 300 metre önündeki tel örgülere ulaşmışlardı. I. Kafkas Kolordusu'nun merkez kuvvetleri gece çatışmaları ile tel örgülere sokularak ilerlemişler. Sabah saat 02.30'da başlayan son hücumla tabyalar ele geçirilmiş, şafak vakti 04.30'da 29. Kafkas Alayı'nın öncüleri İstanbul Kapısı'ndan, Halit Bey Müfrezesi Harput Kapısı'ndan şehre girmişlerdir. [8] Şehrin içindeki ufak çaplı direnişin kırılmasından sonra süvari birlikleri, Hasankale istikâmetinde Ermeni takibine çıkarılmıştır. Kâzım Karabekir aynı gün karargâhı ile şehre gelip idarî düzenlemeyi yaparak halkın yaralarını sarmaya çalışmıştır.

Kurtarma harekâtında, Türk birlikleri, 2 subay, 12 er şehit, 1 subay, 100 er kadar yaralı verirken, Ermeniler'in sayılabilen kayıpları 500 civarında

5 Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik, III, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu,** İstanbul 1995, s. 129

6 Karabekir, **aynı yer**, s. 199-205

7 **III. Ordu Hareketi**, s. 464

8 Karabekir, **Erzincan ve Erzurum**, s. 141; **III. Ordu Hareketi**, s. 465.

Levent Şahverdi Arşivi

olmuştur. Ancak, bu aşamada asıl zayiatı, Ermeniler'in ev ve depoları yakıp, silâhsız insanları katletmelerinden dolayı Erzurum halkı vermiştir. Sadece şehir merkezindeki öldürülen insan sayısı 1078'dir.

6 Mayıs 1918'de, yani yaklaşık iki ay sonra Erzurum'a gelen Ahmed Refik (Altınay) gördüğü manzarayı "yangın yerindeyim. Bu tarihi belde sanki bir harabe. Sokaklar, binalar, camiler ve medreseler büsbütün harap" ifadeleri ile gözler önüne sererken, "şehrin üzerinden müthiş bir kan ve ateş tufanı geçmiş. Erzurum hiçbir zaman böyle büyük bir acı görmemişti"[9] diyerek yıkımın boyutunu da ortaya koyuyor.

b- Rus Faktörü

Ruslar savaş sırasındaki Anadolu paylaşımlarında Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Van vilâyetlerini kendilerine almışlardı. Ruslar Erzurum'u işgal edince buraya dekovil hattı getirdikleri gibi otomobil yolları da yapmışlardı. Rus ve Kossak göçmenlerini getirip yerleştirmek için projeler geliştirmişlerdi. Erzurum'u âdeta bir hareket üssü halinde kullanan Ruslar, şehre pekçok mal yığmışlardı. Ayrıca Rus subaylarını aileleri ile birlikte Erzurum'a getirmişler, eğlence ihtiyaçlarını gidermek için tiyatrolar, sinemalar inşa etmişlerdir.[10] Nitekim çekilmek zorunda kaldıklarında da bunları Türkler'e en zor şartlarda bırakmak için ellerinden geleni yaptılar.

Ruslar'ın Ermeniler'e desteğini en açık şekilde bir Rus'un ağzından dinlemek mümkündür. Rus Ordusu Erzurum'dan çekilirken topçu alayı gitmiş, ancak Ermeniler'in toplardan yararlanmasını sağlamak üzere 40 Rus subayı kalmıştı. Bu grubun kumandanı Yarbay Twerdo-Khlebof'un ifadesiyle "Kumanda heyeti kâmilen Rus olup efrâdı Ermeni idi. Kumanda heyeti gibi esas karargâh kadrosu da kâmilen Rus olan bu kıtaatı hiç kimse Ermeni farz edemez. İşte bu kıtaat daima Rus ismini taşıdı. Biz daima Rus ordusu topçusunda hizmet verdik ve Rus veznesinden maaş aldık. Rus kumandanların emri altında bulunduk. Alayda Rus papazıyla Rus kilisesi var, Ermeni kilisesi yoktu." [11] Yine Khlebof, Ermeniler'in ellerindeki eşya, silâh ve cephanenin "muvakkaten, lüzumu anında iade etmeleri şartıyla" ve-

9 Ahmed Refik (Altınay), **Ermeni Mezalimi**, İstanbul 1992, s. 48.
10 Ahmed Refik, **aynı eser**, s. 50.
11 Kâzım Karabekir, **Erzincan ve Erzurum**, s. 223.

Levent Sahverdi Arşivi

rilmiş olduğunu Rus Genelkurmayı'ndan müteaddit defalar işittiğini ifade etmektedir.

Rus ordusunnu çekilmesinden sonra, disiplinsiz bir yığın haline gelen Ermeni askerleri emir dinlemiyor, yağma, gasb yapıp kaçıyorlardı. Bu durumdan rahatsız olan Rus subayları toplanıp komutanları Odişelidze'ye giderek müstahkem mevkiden ayrılmak istediklerini, Ermeniler'in zulmüne engel olamadıkları gibi çeteciler yüzünden ünlerinin lekelenmesinden çekindiklerini" bildirmişlerdi. Komutandan "Bütün subayların yerlerinden ayrılmamaları, kimsenin haksız yere ölmeyeceği, adlarının lekelenmeyeceği" teminatını almışlardır. Netice itibarıyla "ancak Rus kumandanlarının emri ve yalnız Rusya'nın menfaatı maksadıyla Erzurum'da kaldıklarını" [12] iddia etmişlerdir. Aslında Ruslar, Türk ordusunun ağır kış şartlarında hücumunu beklemiyorlardı. Dolayısıyla, barış imzalanana kadar subayları Erzurum'da kalacak, sonra götürebildikleri silâh ve mühimmatı götürecekler, kalanını tahrip edeceklerdi. K. Karabekir'in baskın tarzı ileri harekâtı plânlarını altüst etmişti. 26 Şubat'ta asayiş ve emniyeti sağlamak amacıyla sıkıyönetim ilân edip ve Divan-ı Harp kuran Erzurum Müstahkem Mevki Komutanı Miralay Morel'in karargâhının da çoğunluğu Rus subaylarından oluşuyordu. Ancak O, asker, sivil kimsenin şehirden çıkmasına izin vermediği gibi artan baskı "İdare-i Örfiye ve Divan-ı Harb"in Ermeni eşkiyası için değil, Rus zabitleri" ve Türk halkı için kurulduğunu göstermiştir. [13]

2 Mart'ta Ermeni Milli Meclisi'nden gönderilen eski çeteci Andranik'in gelişinden sonra Türkler'e yönelik münferit ve toplu öldürme olaylarının biraz daha gizli yapılmaya başladığı dikkat çekmektedir. Türk ileri harekâtı başladığında "iki gün daha dayanıp mümkün olan tahribatı yaptıktan sonra şehrin tahliye edilmesi" emrini veren Andranik, Ermeni askerlerin düzenli olarak cepheye gönderilememesinden yakınmaktaydı. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barışı'nın imzalanması üzerine Ermeniler çekilmeden olabildiğince yıkım yapmayı kararlaştırmışlardı. 11 Mart itibariyle şehirde yangınlar çıkaran Ermeni milisler ihtiyar ve hastalar da dahil yakaladıkları Türkler'i toplayıp bilinmeyen yerlere götürmüşlerdir. Rus subayları "balta sesleri, kırılan kapı gürültüleri üzerine ne olduğunu sorduklarında, şi-

12 Karabekir, **Aynı eser**, s. 229.
13 **Aynı eser**, s. 232.

Levent Şahverdi Arşivi

mendifer hattında karları temizleyecek amele topladıkları"nı [14] iddia etmişlerdi. Ancak kurtuluştan sonra bulunan toplu mezarlar durumu açıkça ortaya koymaktadır. 12 Mart sabahı subaylar cephede iken çekilmeye başlayan Ermeniler kaçarken bile civarda gördükleri hayvanları sürüp götürmeye, silâhsız insanları öldürmeye devam ettiler. Bütün bunları bir manada cephedeki Rus subaylarının onlara sağladıkları zamanda gerçekleştirdiler.

c- İngiliz Faktörü

Kafkasya'nın stratejik ve ekonomik öneminin farkında olan İngiltere'nin bölgede varlığını sağlam bir şekilde yeleştirmek için askerî ve siyasî faaliyetlerde bulunduğunu biliyoruz. Bu çerçevede Binbaşı G. M. Goldsmith'in Erzurum'daki faaliyetleri dikkat çekici bir mahiyet arz etmektedir.

24 Kasım 1917'de Kuzey Kafkasya'daki askerî merkezde, Yarbay G. F. Gracey'e askerî danışman olarak vazifelendirilen Goldsmith, "düzenli Kürt ve Türkiye-Ermenisi(?) güçlerin isyan hazırlanması ve Diyarbakır-Musul arasındaki Türk iletişim hatlarının imhası işinde çalışacaktır." [15] Goldsmith'in özel görevlerinden birisi de "askerî merkezin bulunduğu, Tiflis, Bağdad ve Şavaş Bakanlığı arasında hızlı bir haberleşme zinciri oluşturmaktı". [16] Tiflis'deki merkezin emriyle 27 Şubat'da Erzurum'a giden Binbaşı Goldsmith Erzurum'daki 4 günlük çalışması neticesinde Sarıkamış-Erzurum demiryolunu tamir ederek, günde 20 tren işler hale getirdiğini bildirmektedir. Dr. Zavrieff'in yardımıyla 4000 Ermeni kadın ve çocuğunu Erzurum'dan uzaklaştırmıştır.[17] Goldsmith Londra'da kendisine verilip yanında Erzuram'a getirdiği üç adet yangın bombası ile 10000 araba lastiği bulunan üç depoyu imha ettiğimi, lastiklerden 2000 kadarını muhafaza edip Sarıkamış'a götürdüğünü rapor etmektedir. Goldsmith ve ekibinin bunlardan başka faaliyetleri de olmuştur.

Goldsmith Tercüman Yüzbaşı Nash'ın, hastalığına rağmen görevini

14 **Aynı eser**, s. 245-48.

15 Puclic Record Office (PRO), War Office (W.O.), Binbaşı G. M. Goldsmith'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı Askeri Haberalma Dairesi'ne 1 Temmuz 1919 tarihli raporu, 95/4960. Bu vesikadan istifademi sağlayan kıymetli meslektaşım Dr. Halil Bal'a teşekkür borçluyum.

16 PRO. W.O. 95/4960, aynı rapor.

17 PRO. W.O. 95/4960, aynı rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

yapmada gösterdiği gayreti takdir ediyordu. Ekibinde F. G. Price ve Şoför Hopson'un bilhassa Ilıca Savaşı'nda Rus ve Ermeni askerlerine güven vermek ve cesaretlendirmek hususunda gösterdikleri cesareti kutlayan Binbaşı Goldsmith, her iki şahsın da Kafkas Hükümeti'nce hizmetlerinden dolayı, 1. derece St. George madalyası ile ödüllendirildiğini bildirmektedir. [18]

Bu faaliyetlerin de yardımı ile Erzurum'un beklenenden 10 gün daha fazla dayandığını iddia eden Goldsmith, Andranik ile yaptığı durum değerlendirmesinde hemen Gümrü'ye gidip takviye kuvveti gönderilmesi, ekmek ve yiyecek temininin çabuklaştırılması gerektiğini görmüştür. Erzurum'u Ermeni kontrolünde tutmayı, ana vazife olarak benimsediği anlaşılan İngiliz ajan, 12 Mart'ta Gümrü'ye geldiğinde Erzurum'un "1000 Türk ve 4000 Kürt" tarafından ele geçirildiğini öğrenmiştir. Rus topçu birliğinin "hainee" düşmana teslim olduğundan şüphe etmeyen Goldsmith, Rus subayların silâh ve cephaneyi imha etmediklerini, 397 silah ve büyük miktarda cephanenin Türkler'in eline geçtiğini kaydediyor. [19] Anlaşıldığı kadarıyla İngilizler, Ruslar'ı üzerlerine düşene yapmamakla suçlamaktadır. Halbuki onların çabaları sırasında Ermeniler, insanlık dışı uygulamaları yapıp kaçacak zaman bulabilmişlerdi. Demek ki daha büyük bir yıkım hedefliyorlardı.

Netice itibarıyla Erzurum'un kurtuluşu olayı Türkiye'nin kurtuluşunun küçük çaplı bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır. İngiliz ve Rus yardımı Ermeniler'in yıkımını en üst düzeye çıkarabilmek için kullanılmıştır. Kurtuluş Savaşımız'da da İtilâf Devletleri Yunanlılar'ı, silâh, cephane vesair bakımlardan desteklemiş, onlar da geçtikleri her yeri yakıp yıkarak çekilmişlerdir. Türkiye üzerinde oynanan oyunlar ve çıkar çatışmaları devam ettiği müddetçe bu ve benzeri çıkar ilişkileri ve dayanışmasının da devam etmesi tabii görünmektedir.

18 PRO. W.O. 95/4960, aynı rapor.
19 PRO. W.O. 95/4960, aynı rapor.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ *

Prof.Dr. FAHİR ARMAOĞLU**

Aziz Dinleyiciler, Sevgili Öğrenciler,

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'mızın düzenlemiş olduğu dizi konferansların bugünkü programında Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri'ni ele almaya çalışacağım. Hemen belirteyim ki, konu, görünenin aksine, bir hayli geniştir. Bununla beraber, bana ayrılan zaman çerçevesi içinde, konuyu hiç değilse anahatları ile vermeye çalışacağım. Eksikleri ve açıklanmaya muhtaç kısımları olursa, bunları da lûtfedeceğiniz sorularla tamamlıyacağız.

Sayın Dinleyiciler,

"Atatürk Dönemi" dediğimizde benim anladığım 1919-1938 dönemidir. Türk-Amerikan ilişkilerini de bu dönem içinde ele alacağım. Lâkin, 1919 öncesinde Türk- Amerikan ilişkilerinin durumu hakkında kısa bilgi vermeden de, 1919-1938 dönemine girmek mümkün değildir. Öncesinin genel bir tablosunu vermek gerekir.

1. Amerika ve Osmanlı İmparatorluğu

Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk "resmî" ilişkiler 1830 yılında iki devlet arasında imzalanan Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması ile başlamıştır. Bunun arkasından 1874 yılında da bir Suçluların İadesi Anlaşması yapılmıştır. Bu şekilde iki devlet arasında düzenli ticaret ilişkileri başlamakla beraber, herhangi bir şekilde "siyasal" ilişkiler söz konusu olmamıştır. Bunun da sebebi, Amerika'nın 1823' ten beri uyguladığı Monroe Doktrini ile, Avrupa'nın siyasal ilişkilerine bulaşmaktan kaçınma politikası izlemekte olmasıydı.

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca 27 Mart 1997 tarihinde Türk Dil Kurumu Konferans Salonu'nda verilmiştir.

** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika'da 1912 seçimlerinde, yani Balkan Savaşları'nın başladığı bir sırada, Woodrow Wilson Başkan seçilmiş bulunuyordu. Kendisi aynı zamanda bir Tarih hocasıydı. Bundan dolayı olsa gerek, Wilson Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağına kesin gözüyle bakmaktaydı. Bu sebeple, o sırada boş bulunan, Amerika'nın İstanbul Büyükelçiliğine tayin yapılması gerektiği kendisine söylenince, Osmanlı Devleti'nin yıkılacak olması dolayısile, büyükelçi tayinine gerek olmadığını bildirmiştir. Sonunda Morgentha'u İstanbul Büyükelçiliğine tayin etmeyi kabul etmiştir.

Wilson'ın tutumu bu olmakla beraber, Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra, Amerika Osmanlı Devleti'ne karşı tam bir "tarafsızlık" politikası izlemiştir.Hatta 1914 Ekim ve Kasım aylarında, Morgenthau, osmanlı Devleti'ni savaştan alıkoymak gib ibir takım teşebbüslere giriştiğinde, "siyasal" teşebbüslerde bulunmaması için Vaşington'dan sert uyarılar almıştır.

Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında savaşa katılmış olmasına rağmen, Amerika ile ilişkilerinde çok dikkatli davranmaya özen göstermiştir.Lâkin Amerika 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilân edince, Osmanlı Devleti'nin de Amerika'ya savaş ilân etmesi için baskı yapmaya başlamıştır. Bu baskılar üzerine Osmanlı Devleti, Amerika'ya savaş ilân etmeyip, sadece, 20 Nisan 1917 de, Amerika ile diplomatik münasebetlerini kesmiştir. Hatta, Osmanlı Hariciye Nazırı, diplomatik ilişkilerin kesildiğini Amerikan elçisine bildirirken, esasında ilişkilerde herhangi bir değişiklik olmayacağını ve Türkiye'deki Amerikan okul ve sair kuruluşlarının eskisi gibi faaliyetlerine devam edeceği hususunda teminat vermiştir.

Amerika savaşa katıldıktan sonra, Wilson da, barış konusundaki fikirlerini oluşturmaya ve bu çerçevede de Osmanlı İmparatorluğu konusunu ele almaya başlamıştır. Bu konuda vardığı ilk sonuç, Boğazlar'ın Osmanlı Devleti'nin elinden alınması ve İmparatorluk sınırları içindeki Türk'ten gayrı unsurlara "özerklik" verilmesi olmuştur. Bilindiği gibi barışın diğer tüm sorunlarının çözümü hakkındaki fikirlerini de Başkan Wilson, 1918 Ocak ayında yayınladığı meşhur 14 Nokta'sında açıklamıştır. Yine bilindiği gibi bu 14 Nokta'nın 12.'si Osmanlı İmparatorluğuna ait bulunuyordu. Bu maddede üç unsur bulunmaktaydı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği, azınlıklara özerklik

Levent Şahverdi Arşivi

verilmesi, ve Çanakkale Boğazı'nın, devamlı olarak, bütün devletlerin gemilerine açık olması.

Wilson'ın 14 Nokta'sı, esasında bir takım genel prensipler olup, bunların nasıl uygulanacağı başlangıçta düşünülmemiştir. Vakta ki, 1918 Ekim'inde Almanya'nın barış için zemin yoklamalarına girişmesi üzerine, Wilson danışmanlarına ve uzmanlara talimat vererek, bütün bu 14 maddenin nasıl uygulanacağına dair inceleme yapılmasını ve bu maddelere açık bir yorum getirilmesini isteyince, 12 Madde için de şu hususlar tesbit edilmiştir: Boğazlar ve İstanbul milletlerarası kontrol ve tercihan Milletler Cemiyeti mandası altına konulmalıdır. Anadolu Türklerin olmalıdır. Bununla beraber, Anadolu'nun Rum çoğunluğa sahip kıyı bölgeleri, tercihan Yunanistan'ın mandası altına konmalıdır. Bağımsız bir Ermenistan kurulmalı ve Ermenistan'a Akdeniz'de bir liman verilmeli ve Ermenistan İngiliz mandası altına konulmalıdır.İngiltere ile Fransa arasında yapılan anlaşma ile(1916 Mayıs, Sykes-picot Anlaşması), esasen Suriye Fransa'nın ve Mezopotamya, Arabistan ve Filistin İngiltere'nin mandasına bırakılmıştır.

12. Maddenin bu yorumu ile, Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde parçalanmasını peşinen kabul etmiş bulunmaktaydı. Yalnız, Amerika'nın 12. Maddenin bu yeni yorumu ile üzerinde durduğu bir başka husus da, Osmanlı İmparatorluğu ne şekilde parçalanırsa parçalansın, kim "mandater" olursa olsun, bu topraklarda ekonomik ve ticarî bakımdan "Açık Kapı" veya "Fırsat Eşitliği" ilkesinin uygulanmasıydı.

Amerika 1919 Ocak ayında açılan Paris Barış Konferansı'na, Osmanlı Devleti açısından böyle bir politika ile girdi.

2. Paris Barış Konferansı. 1919-1920.

Barış Konferansı'nın ilk gününden itibaren, Almanya ile barış konusu gündemin birinci maddesi olduğundan, bu çerçevede Alman sömürgelerinin paylaşılması önemli bir sorun hâline geldi. Sömürgeler konusu gündeme gelince, Osmanlı İmparatorluğu sömürgelerinin, yani Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarının paylaşılması da ön plâna geçmiştir. Bu konuda İngiltere ile Fransa arasında esaslı çatışmalar olduysa

Levent Sahverdi Arşivi

da , Güney Afrika Cumhurbaşkanı Smutts'ın ortaya attığı "Manda sistemi", sömürgeciliğin yeni bir uygulaması olarak kabul edildi.

Wilson'ın üzerinde çok durduğu Milletler Cemiyeti ve Versay Antlaşması 1919 Kasımında Amerikan Senatosu tarafından reddedilmekle beraber, "Bağımsız Ermenistan" konusu, Wilson için, siyasal kaderini bağladığı bir tutku olarak devam etti. Bu tutkuya, İngiltere'nin, Ermenistan Sorunu'nu Amerika'nın sırtına yükleme politikası da eklenince, 1919 yaz aylarından itibaren Amerika ve Wilson, Ermenistan bataklığının içine girmeğe başladı. 1919 Ağustos-Ekim aylarında General Harbord Misyonu'nun Anadolu ve Kafkasya'ya gönderilmesinin sebebi de bu Ermenistan mandası konusuydu. Bu konuya biraz aşağıda tekrar değineceğiz.

1920 Ocak ayından itibaren Barış Konferansı'nın "Türkiye ile Barış" ı ele alması, 10 Ağustos 1920'de Sevres Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından imzası ile sonuçlandı. Sevres'e gelinceye kadar, Amerikan Senatosu Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti'ni tam üç defa reddetmişti. Fakat buna rağmen, Sevres Antlaşması'nın 89. maddesi, Doğu Anadolu'dan dört vilâyetin Ermenistan'a verilmesini öngörmekte ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın çizilmesini, Amerika Cumhurbaşkanı'nın, yani Wilson'un hakemliğine havale etmekteydi. Amerikan Senatosu'nun "Ermenistan mandası" nı reddetmiş olmasına rağmen, Wilson Ermenistan'ın Türkiye ile sınırlarını çizmeyi kabullenmiş ve Sevres Antlaşması metninin kendisine Ekim ayında verilmesi üzerine, sınır haritasını kasım 1920 sonlarına doğru çizerek Milletler Cemiyeti'ne vermeye hazırlandığı bir sırada, Kâzım Karabekir Paşa kuvvetleri Ermenistan'a girdiği gibi, bu arada Bolşevik Ermeniler de Ermenistan'da duruma egemen olarak Aralık 1920 de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu suretle, Wilson'ın "Ermenistan sınırları" haritası tam bir fiyasko haline geliyordu ve bu sebepten de İngiltere, Wilson'dan bu haritanın açıklanmamasını istemiştir.

Wilson'ın "Ermenistan Macerası" da bu şekilde sonuçlanıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Millî Mücadele ve Amerika

A) 1918-1920 Dönemi:

Şurası bir gerçektir ki, gerek Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalarken, gerek Atatürk, önce "Türk Vatanı" nın kurtarılması amacını güderken, birincisinin "ümidi", Atatürk'ün ise "dayanağı", Wilson ilkelerinin 12. Maddesinin, Türklerle meskûn toprakların Türklere ait olacağını öngörmesiydi.

Ne var ki, Atatürk, önce vatanın kurtarılmasında ve "milli vatan" kavramında Wilson ilkelerine, bu ilkelerin "milliyetçilik" temeline dayanarak millî hareketi güçlendirmek isterken, gerek İstanbul'da, gerek Erzurum ve Sivas'ta, bir takım aydınlar, kurtuluşu "Amerikan Mandası"nda görmüşlerdir. Büyük Atatürk'ün bu fikre karşı geldiği artık tartışmasız bir gerçektir. Özellikle Sivas Kongresi'nde "Amerikan Mandası"nın yoğun tartışma konusu olduğu ve 7. Sayılı kararın bir uzlaşmadan ibaret olduğu da bir gerçektir.

Tabiî, Sivas Kongresi'nin en önemli olayı, General James Harbord'ın 22 Eylül 1919 günü Sivas'ta Atatürk ve bir kaç arkadaşı ile yaptığı ve 2-3 saat sürdüğü anlaşılan görüşmelerdir. Her iki taraf arasındaki mutabakat dolayısile, bugüne kadar bu görüşmelerin içeriği hiç bir şekilde açıklanmadığından görüşmelerde nelerin tartışıldığı bugün dahi bilinmemektedir. Yalnız mevcut sınırlı açıklamalardan ve yayınlanan belgelerden, Harbord Misyonu için şu hususları belirtebiliriz:

1) Harbord Misyonu'nun Sivas'a gelmesi, Millî Hareket ile ilgili olmayıp, Millî Harekete karşı bir ilgi veya destek amacı ile hiç bir şekilde ilgili değildir. General Harbord, Ermeni sorunu çerçevesinde yaptığı inceleme ile ilgili olarak Sivas'a gelmiş ve Atatürk bu fırsattan istifade, bir Amerikan resmî temsilcisine millî davayı anlatmak istemiştir.

2) Harbord Misyonu, başkan Wilson tarafından görevlendirilmekle beraber, bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi, Amerikan Senatosu veya Başkanı adına değil, Paris Barış Konferansı adına görev yapmıştır. Nitekim, General Harbord, incelemelerinin sonunda, raporunu Amerikan Hü-

Levent Şahverdi Arşivi

kümetine veya Senato'suna değil, raporun imzalı orijinal nüshasının Barış Konferansı'na ve "imzasız" bir nüshasını da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na vermiştir.

3) Atatürk -Harbord görüşmelerinin içeriği açıklanmamakla beraber, her şeye rağmen görünen odur ki, Atatürk General Harbord'a millî davanın nitelik ve amaçlarını anlatabilmiş ve onun anlayışını ve hatta millî davaya sempatisini kazanabilmiştir.

B) 1921-1922 Dönemi:

Atatürk'ün General Harbord ile görüşmesine ve ona millî davayı anlatmaya önem vermesinin önemli sebebi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, Millî Mücadele'ye karşı meydana getirdikleri ve savaş içinde aralarındaki anlaşmalarla kurdukları "Blok"a karşı, Wilson'ın Milliyetler İlkeleri vasıtasile Amerika'yı Millî Mücadele'nin yanına çekmekti.

Millî Mücadele'nin bu politikası, Lozan Konferansı'nın sonuna kadar devam etmekle beraber, bu politikanın çok başarılı olduğu ve istenen sonucu verdiği söylenemez. Lâkin, bu politikada ilginç gelişmeler olduğu da bir gerçektir.

Ankara Hükümeti'nin Amerika ile "resmi" ilişki kurmak için ilk teşebbüsü 1921 Ocak ayında olmuştur. Bu tarihte, Amerikan'ın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol nezdinde yapılan teşebbüste, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığının tanınması ve kapitülâsyonların kaldırılması şartile, Ankara Hükümeti ile Amerika arasında "dostane" ilişkilerin tekrar kurulması arzusu belirtilmiş ise de, bu teşebbüse Waşington'dan bir ses gelmemiştir.

Fakat Amiral Bristol'ün, Ankara Hükümeti ile temas kurulmasında ısrar etmesi sonucu, Amerikan hükümeti, İstanbul'daki Amerikan Ticaret Temsilciliğinden Julian Gillespie'yi geçici olarak Ankara'ya göndermeye karar vermiştir. Zira, bu sırada Fransa ile Ankara Anlaşması imzalanmış ve T.B.M.M. Hükümeti Fransa tarafından tanınmış bulunuyordu. Gillespie 1921 Aralık ayında Ankara'ya gelmiş ve 1922 Şubat'ında Ankara'dan ayrılmıştır. Gillespie, Ankara'da, başta Atatürk olmak üzere, bütün ilgililerce

Levent Şahverdi Arşivi

gayet büyük ilgi ile karşılanmıştır. Özellikle Rauf (Orbay) Bey kendisile uzun görüşmeler yapmış ve Gillespie'nin bütün sorularını cevaplamaya çalışmıştır.

Amerika 1922 Haziran'ında, bu sefer Robert W.Imbrie adında bir "diplomat"ını Ankara'ya göndermiştir. İmbrie'nin gönderileceği Ankara'ya bildirildiği zaman, Ankara Hükümeti şart olarak, kendisinin resmen tanınması ve Ankara Hükümeti'nin Waşington'a bir temsilci gönderilmesini ileri sürünce, Amerika bu şartları kabul etmemiştir. Fakat ne olursa olsun, Amerika ile bir bağlantı kurmak isteyen Atatürk, ileri sürülen şartlardan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Imbrie Ankara'ya geldikten sonra, basına verdiği demeçte, Türklere olan dostane duygularını vurgulayarak, kendisinin, Millî Hareket'ten yana olduğunu ve Türkleri Amerika'da tanıtmak için geldiğini belirtmiştir. Imbrie'nin bu tutumu, Amerikan Dışişleri Bakanlığını bir hayli olumlu bir şekilde etkilemiştir.

1922 yılının, Amerika'nın Türkiye politikası bakımından önemli bir olayı da, Büyük Taarruz ve Büyük Zafer üzerine Anadolu'dan kaçarak İzmir'e yığılan Rum halk ile Yunan askerlerinin tahliyesinde, İngiltere'nin, Amerika'ya başvurup, Amerikan savaş gemilerinin de bu tahliyeye yardım istemesi üzerine Amerika'nın gösterdiği tepkidir. İngiltere'nin ısrarları üzerine nihayet tepesi atan Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes, İngiliz Büyükelçisine şunları söylemiştir: "Birleşik Amerika, Anadolu'nun nüfuz bölgelerine parsellenmesinden hisse istememiştir. İstanbul'da girişilen entrikaların da hiç birine bulaşmamıştır. Yunan ordularının son bir buçuk yılda (Anadolu'da) uğradığı felâketlerden de sorumlu değildir. Asıl sorumlu olan son bir buçuk yıllık Avrupa diplomasisidir.. Şunu da belirtmek isterim ki, İngiltere'nin İmparatorluk ihtirasları ve karşılaştığı güçlükler ne olursa olsun, Amerikan Hükümeti'nin bu ihtiraslar ve güçlüklerle bir ilgisi yoktur."

4.Lozan Konferansı ve Amerika

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, Amerika'yı, Lozan Konferansı'nın, tâbir câizse, aslî üyesi haline getirme çabalarına rağmen, Amerika, Osmanlı İm-

Levent Şahverdi Arşivi

paratorluğu ile savaş halinde olmadığından, Konferansa gözlemci olarak katılmıştır. Çünkü Konferans gündeminde Amerika'nın "çıkarlarını" ilgilendiren pek çok konular vardı ve bunların başında da "Açık Kapı" ilkesi geliyordu. Amerika'nın Türkiye'de ilgilendiği ve önem verdiği bir diğer konu da, Amerikan okulları ile diğer sosyal ve dinsel kuruluşların devamını sağlamaktı.

Amerika, Konferansa "gözlemci" olarak katıldığı halde, bütün Konferans boyunca hemen her sorunda tartışmalara aktif olarak katılmıştır. Bu ise, özellikle Lord Curzon'a, Türk delegasyonu ile çatıştığı konularda, Amerikayı da işin içine sokma fırsatını vermiştir. Bir örnek verelim: Amerikan Hükümeti, İstanbul'daki Rum Patrikhanesi konusunda Amerikan delegasyonuna hiç bir talimat vermediği halde, Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılması konusunda Curzon ile İsmet Paşa çatıştıklarında, Amerikan delegesi Child'da Curzon'ı desteklemiştir. Ermeni sorununda da aynı şey olmuştur. Boğazlar konusunda da Amerika tamamen İngiltere'yi desteklemiştir.

İsmet Paşa da, Amerika konusunda, daha Konferansın başlangıcından itibaren, Curzon'ın politikasını izlemiştir. Konferansın başından itibaren İsmet Paşa, Amerikan delegasyonu ile yakın ilişkiler kurarak, Avrupa Cephesi'ne karşı Amerika'yı yanına almak istemiştir. İsmet Paşa, teşebbüslerinde, Amerika ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için bir anlaşma yapmaya çalıştığı gibi, Amerik'ya bazı tâvizler göstermekten de geri kalmamıştır. Meselâ, barıştan sonra Türkiye'nin girişeceği ekonomik kalkınma faaliyetlerinde Amerikan teşebbüslerine ayrıcalık tanınacağı ve hatta Musul'un geri alınması halinde petrollerin işletilmesi için de Amerika'nın tercih edileceği söylenmiş ise de, Amerika, "gözlemci" statüsüne rağmen, İngiltere-Fransa-İtalya cephesinden ayrılmaya yanaşmamış ve İsmet Paşa'ya, Türkiye'nin, sorunlarını, önce Müttefiklerle çözmesi ve barış yapması gerektiği söylenmiştir.

Nitekim, 1923 Mayısı'nda artık Lozan Antlaşması kesinleşmeye başladığı zaman, iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasını öngören bir anlaşma için, Türk-Amerikan görüşmeleri de başlamıştır. Bu görüşmeler 6 Ağustos 1923'te, "Genel Antlaşma" adını alan bir antlaşma ile, Suçluların İadesine ait bir anlaşmanın imzası ile sonuçlanmıştır. Genel

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşma ile iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulmakla beraber, kapitülâsyonları öngörmediği ve bir de Ermeni sorununu halletmediği için, Amerikan Senato'su bu antlaşmayı onaylamayı reddettiğinden bu anlaşmalar yürürlüğe girememiştir. Bu Genel Antlaşma, "Türk-Amerikan Lozan Anlaşması"diye de anılır.

5. Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri

20 Nisan 1917'de kesilen Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri, 1927 Şubat'ında iki taraf arasında imzalanan bir *modus vivendi* ile tekrar kurulmuştur. Bu işin modus vivendi ile yapılmasının sebebi,Amerikan Hükümetinin, Lozan'da imzalanan Genel Antlaşma'yı Senato'nun eninde sonunda onaylıyacağı ümidi idi.

Bu modus vivendi üzerine Joseph C.Grew Amerika'nın yeni Türkiye nezdindeki ilk büyükelçiliğine tayin edilmiş ve Grew 1927 Ekim'inde Atatürk'e güven mektubunu sunmuştur.

Grew, 1932 Martı'na kadar Ankara'da görev yapmıştır. Bu süre içinde bunalımlı dönemler olduğu gibi, Grew'un anılarında belirttiğine göre, mutlu ve tatlı dönemlerde olmuştur.

Bunalımlı dönemlerin ilki göreve başlar başlamaz ortaya çıkan "Amerikan okulları krizi" dir. Bu krizin başlangıcı 1925 yılına kadar gitmektedir: I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 426 kadar Amerikan okulu, 17 misyonerlik merkezi ve 9 tane de Amerikan hastanesi bulunmaktaydı. Lozan'dan sonra bu okulların büyük çoğunluğu Türkiye sınırları dışında kaldığı gibi, bir çoğu da savaş esnasında kapanmış bulunuyordu. 1927 yılında Türkiye'deki bu okulların sayısı 8 kadardır. Bu okulların Amerikan Hükümeti ile hiç bir ilişkisi olmayıp, tamamen misyoner okullarıydı ve bunlar *"American Board"* denen bir kuruluşun gözetimi altındaydı. Ayrıca, İstanbul'da bulunan *"Bible House"* da bu misyoner okulları ve Hıristiyanlık propagandası ile yakından ilgileniyordu. American Board, 1925 yılında Türk Millî Eğitim Bakanlığına müracaat ederek, kapalı bulunan bazı Amerikan okullarının tekrar faaliyete başlaması için izin istedi. Burada ilginç olan husus şuydu ki, bu müracaat, 3 Mart 1924 de *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun kabulünden,

Levent Sahverdi Arşivi

yani Türkiye'de eğitimin lâikleştirilmesi, eğitimin dinin etkisi dışına çıkarılmasından bir yıl kadar sonra yapılmaktaydı. Türkiye bunu yaparken, bu misyoner kuruluşu da, Hıristiyanlık propagandası amacı ile kurulan bu okulları faaliyete geçirmek istiyordu. Tam anlamı ile ters orantılı bir durumdu. Bu sebeple, Millî Eğitim Bakanlığı, bu başvuruya 1927 yılı sonlarına kadar cevap vermemişti. Grew göreve başlar başlamaz, American Board Büyükelçiye başvurup bu okullar sorununu ele almasını istedi. Bununla beraber, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Grew 'ya talimatında, bu konudaki teşebbüslerini tamamen "gayri resmî" ("informal") yapmasını bildirmişti. Fakat Grew, her teşebbüsüne, "gayri resmî" demekle beraber "resmî" bir ağırlık vermiştir.

Durum bu safhada iken, "Bursa Amerikan Kız Koleji" olayı patlak verdi. Bu kolejdeki Türk kızlarından üçü, Amerikalı bir hanım öğretmenin etkisile *"Hıristiyan"* olmuşlardır. Bu iş gizli cereyan etmekle beraber, 1927 Aralık ayında bazı öğrencilerin durumu öğrenmeleri ve aileleri vasıtasile resmî makamları haberdar etmeleri üzerine, olayın haberi 1928 Ocak ayında bir gün Türk basınında yer aldı ve kızılca kıyamet koptu. Türkiye, lâikliği gerçekleştirmek için çaba harcarken, bir Amerikan okulu genç çocukları Hıristiyan yapma faaliyeti içinde bulunuyordu. Buna en fazla tepki gösteren de, genç, milliyetçi ve Atatürk inkılâplarına yürekten inanmış, Milli Eğitim (Maarif) Bakanı Mustafa Necati Bey oldu. Mustafa Necati Bey okulu derhal kapattırdığı gibi, üç öğretmen de mahkemeye verildi. Çünkü bu okullar, din propagandası yapmamayı taahhüt etmişlerdi. Halbuki durum tamamen aksi idi.

Büyükelçi Grew, gayrı-resmilik perdesi altında, Türk Hükümeti üzerinde, bu okulların açılması için büyük baskıya geçti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile Başbakan İsmet Paşa, Amerika ile bir kriz çıkmaması için uzlaşıcı bir tutum almışlarsa da, Mustafa Necati Bey, bütün ağırlığı ile konuya egemen olmuş ve olay onun istediği istikamette gelişerek, bir-iki okulun dışında, kapalı bulunan okullar açılmadığı gibi, Bursa Amerikan Kız Koleji de bir daha açılmamıştır.

Bursa Sulh Ceza Mahkemesi de, üç Amerikalı hanım öğretmeni 3 er gün hapis ve 3er lira para cezasına mahkûm etmiştir. Yalnız hapis cezasını öğretmenler Okulda kalarak çekeceklerdi. Yargıtay bu kararı bozmuş ise

Levent Sahverdi Arşivi

de, Bursa Sulh Ceza Mahkemesi kararında ısrar edince, Yargıtay da onaylamıştır. Bu arada öğretmenler de Amerika'ya geri gönderilmiştir.

Mustafa Necati Bey'in bu okullar konusundaki sert ve kesin tutumu Büyükelçi Grew'yu son derece sinirlendirmiştir. Anılarında Mustafa Necati Bey için terbiye dışı ifadeler kullanmaktadır.

1928 yılı sonunda Amerikan okulları sorunu bu şekilde kapanırken, Amerika ile bir başka tartışma konusu da "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" oldu. Grew Türkiye'ye geldiğinde, bir çok Amerikalı iş adamı ihale ve imtiyaz almak için beklemekteydi. Bu sebeple, Grew'un ilk işi bu konuyu ele almak olduysa da, bunun da müzakereleri uzun sürdü. Çünkü Amerika Türkiye'nin gümrük tarifelerini yüksek bulup indirmeye çalışırken, bir takım geniş imtiyazlar da istedi. Halbuki, bu konuda Atatürk'ün, daha Lozan Konferansı sırasında benimsediği ilke, Lozan'da diğer devletlere ne kadar imtiyaz tanındı ise, Amerika'ya da ancak o kadar imtiyaz tanımaktı. bu sebeple müzakereler 1929 Ekim'ine kadar sürdü ve bu tarihte bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" imzalandı.

1929 yılının Türk-Amerikan ilişkileri bakımından bir diğer tatsızlığı da, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkileri oldu. Türkiye, 1925 Aralık ayında Sovyetlerle bir "Dostluk ve Tarafsızlık" Paktı imzalamıştı. Bu antlaşmanın süresi 1929 yılında bittiğinden, taraflar 1929 Aralık ayında imzaladıkları bir protokol ile antlaşmanın süresini iki yıl daha uzatmışlardır. Bu uzatma işi Amerika'nın hiç hoşuna gitmemiştir. Fakat bunu bir sorun da yapmamıştır. Amerika bu sırada "İnfirad" politikası izlemekle beraber, Rusya'daki komünist rejimden hiç hoşlanmamıştı. Mamafih, Roosevelt 1932 de Başkan seçilince, Amerika'nın Sovyetlere karşı tutumunu değiştirecektir.

Grew'un anılarında büyük zevkle anlattığı bir olay ise, 1929 Ağustos'unda ailesi ile birlikte yaptığı Karadeniz gezisidir. Bu geziye İngiltere Büyükelçisi de ailesi ile birlikte katılmıştır. Grew, bu gezi için Dışişleri Bakanlığını haberdar ettiğinde, durum Atatürk'e aktarılmış ve Atatürk'ün emrile, binecekleri İzmir vapurunun hemen yarısı kendilerine ayrılmıştır.Ayrıca kaptan tarafından büyük ikramda bulunulmuştur. Personel de aynı şekilde. Grew, anılarında, "sanki şahsî yatımızda seyahat ediyor gibiydik" demektedir. Aynı şekilde, uğradıkları limanlardaki mülkiye

Levent Şahverdi Arşivi

âmirlerine de, misafirlerle yakından ilgilenmeleri talimatı verilmişti.

Grew'nun büyükelçiliği döneminin, Türk-Amerikan ilişkileri bakımından bir diğer mutlu olayı da, iki Amerikan havacısının Atatürk tarafından kabul edilmesidir. Grew bunu da anılarında zevkle anlatır.

İki Amerikan havacısı, Amerika'nın kuzeyindeki Cape Cod'dan havalanarak, durmaksızın (non-stop) uçmak suretile 1931 Ağustos'unda İstanbul'a inmişlerdir. O sırada Yalova'da bulunan Atatürk, Grew ile birlikte bu iki Amerikan havacısını Yalova'ya çaya davet etmiş, kendilerile sohbette bulunarak, gerek pilotlar, gerek Amerika hakkında övücü sözler söylemiştir. Halbuki, bu olaydan kısa bir süre önce, iki Fransız havacısı, durmaksızın Fransa'dan Çin'e uçmuşlar ve Fransa propaganda amacı ile bu iki havacısını Türkiye'ye gönderdiğinde, Atatürk ve Hükümet hiç ilgi göstermemiştir.

6. Roosevelt ve Atatürk

Woodrow Wilson'ın 1921 seçimlerini kaybetmesinden sonra, sırayla, Warren G.Harding (1921-1923), Calvin Coolidge (1923-1929), Herbert C.Hoover (1929-1933) Başkan olmuşlardır. Millî bayramlardaki tebrik teatileri veya resmî yazışmaların dışında, bu Başkanlar ile Atatürk arasında herhangi bir yakın temas veya yakınlaşma söz konusu olmamıştır.

Lâkin, Hoover'den sonra 1932 seçimlerini kazanan Franklin D.Roosevelt'in 1933 Ocak ayında Başkanlık görevine başlamasından sonra, Atatürk ile Roosevelt arasında belirgin bir yakınlaşma ve samimiyet meydana gelmiştir. Bu konudaki gelişmelerin kilometre taşlarını şöyle sıralayabiliriz:

1933 Martı'nda Los Angeles'de meydana gelen en büyük can ve mal kaybına sebep olan zelzelede, 1933 Nisan'ında Akron adlı yolcu zeplininin düşmesi üzerine Atatürk, Roosevelt'e gönderdiği mesajlarda, kendisinin ve Türk Milletinin üzüntülerini ifade etmiştir. İkinci olay dolayısile gönderdiği mesajda Atatürk, Amerika için, "dost ve büyük millet" deyimini kullanırken, Roosevelt de, cevabında "en kıymetşinasane" teşekkürlerini sunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet'in 10. Yıldönümünde ise, Roosevelt beklenmedik bir jest yapmıştır. Vaşington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, 19 Ekim 1933 akşamı, New York'da, "Türkiye'nin Amerikalı dostları"nın da katıldığı büyük bir yemek vermiştir. İlginçtir, Başkan Roosevelt bu yemeğe bir mesaj yollamıştır. Bu mesajın önemli bir bölümünü aynen nakletmek isterim:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümünü birlikte tes'it etmek üzere toplanmış olan Amerikalı Türk dostlarına karşı duyduğum alâkayı belirtmek isterim. Bir milletin tarihinde on sene gibi kısa bir müddet bir dönüm noktası teşkil edebilir. Fakat bu müddet bilhassa Türk milletinin tarihinde pek hususi bir ehemmiyeti haiz bir dönüm noktasıdır. Bu nisbeten kısa müddet zarfında, Türk Milleti, hayatında ve müesseselerinde husule getirdiği ve derin akis yapan yenilikler ve değişikler sayesinde terakki yoluna büyük bir emniyetle girmiş ve bütün dünyanın dikkat ve hayranlığını üzerine celbetmeye muvaffak olmuştur.

"Dünyanın istikrar, sulh ve terakki içinde millî hayat süren memleketleri arasına girmeye ve hakikaten kendisine yaraşan mevkii almağa muvaffak olan Türkiye'nin Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu uğur ve maksatta sarfetmekte olduğu kudretli hamleleri, Amerikan milleti sempatik bir alâka ile takip etmektedir. Derin ve mütenevvi olan Türk reformlarının muvaffakiyetindeki harikulâde ehemmiyettir ki, samimi tebriklere sebep teşkil etmektedir. Bu fırsattan istifade ederek sizlere iştirak ediyorum. Türkiye Cumhuriyeti Reisine devamlı muvaffakiyeti için kalbî tebriklerimi ve Türk Milletine refah ve saadeti için dost dileklerimi sunarım."

Roosevelt'in bu mesajı büyükelçilik tarafından Ankara'ya iletilince, Atatürk de 24 Ekim 1933 günü "Amerikan Milletine hitaben" bir mesaj yayınlamıştır. Atatürk'ün mesajının sonundaki şu cümle özellikle dikkati çekmektedir: "Türk Milleti, daha , çok evvel aydınlanan müttehid Amerika milletlerine ve onların kudretli Reisine karşı hadsiz (sınırsız) bir sevgi ve cazibe hissetmektedir".

Başkan Roosevelt 29 Ekim 1933 günü de ayrıca bir kutlama mesajı göndermiş ve bu mesajında, "Geçen bu on sene zarfında Zatı Alilerinin faal ve şuurlu idaresi altında Türkiye, dünyanın en müterakki milletleri me-

Levent Şahverdi Arşivi

yanına girmekle kalmayıp, beynelmilel sulh cidalinin de başlıca lideri olmuştur" demekteydi. Atatürk de verdiği cevapta, "Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin mümtaz Reisinden bu bayram günlerinde gelen dostluk sözleri, bütün Türk Milletince hissolunacaktır. Şahsi minnettarlığıma ve çok samimi dostluk temenniyatıma itimad buyrulmasını Zatı Devletlerinden rica ederim" demiştir.

1934 yılı, Roosevelt'in Türkiye hakkında daha ilginç bir jestine şahid oldu. Amerika Cumhurbaşkanları her yıl Ocak ayında kordiplomatiğe bir yemek verdiğinden, Roosevelt de 11 Ocak akşamı Beyaz Saray'da böyle bir yemek vermiştir. Türk Büyükelçisi Kordiplomatiğin "doyen"i, yani en kıdemlisi olduğundan, Bayan Roosevelt'i yemek masasına Ahmet Muhtar Bey götürmüş ve yemekte de onun sağına oturtulmuştur. Yemekten sonra bir konser verilmesi öngörülmüştü. Yemek ile konser arasındaki yarım saatlik fasılada, yabancı büyükelçiler Roosevelt'in etrafını almışlardır. Fakat Roosevelt, Büyükelçi Ahmet Muhtar Beyi çağırarak yanına oturtmuş ve bu yarım saatlik sürede sadece Ahmet Muhtar Beyle sohbet etmiştir. Türkiye'deki inkılâplar hakkında Büyükelçimizden bilgi almıştır. Konser salonuna geçilmek üzereyken, Roosevelt Türk büyükelçisine başından geçen şu olayı anlatmıştır (Büyükelçinin raporundan) : "Türkiye Cumhuriyeti ile asırdîde düşmanı Yunanistan arasında son zamanlarda husule gelen gayet sıkı mukarenet (yakınlaşma) ve dostluk rabıtalarından bahsedilirken, Mr.Roosevelt, hatırına gelen bir fıkrayı anlatmak istediğini bilifade, kendisinin Bahriye Müsteşarı (1913-1914) bulunduğu sırada, Yunanistan'ın Vaşington Maslahatgüzarının pürtelaş nezdine geldiğini ve Türklerin Almanlardan iki zırhlı mübayaa etmelerinin (Goeben ve Breslau olayı), iki memleket arasındaki kuvvet muvazenesini ihlâl ederek, Yunanistana derhal iki sefine satmasını ricaya memur edildiğini söylediğini ve bunun üzerine kendisinin de, Amerikan donanması içinde köhneleşmiş işe yaramaz iki sefine buldurup hükümet-i mezkûreye sattığını kahkahalarla söyledi".

1935 yılı Martı'nda bir gün, Amerikan Büyükelçisi (Robert P.Skinner) Dışişleri Bakanlığına başvurarak, Başkan Roosevelt'in pul koleksiyonculuğuna çok meraklı olduğunu, bu sebepten, yeni çıkacak Türk pullarından zamksız bir takımını parası ile satın almak istediklerini bildirmiştir. Atatürk bunu öğrenince, bu pulların kendisi adına Başkan Roosevelt'e gönderilmesini emretmiştir. Pullar hazırlanarak bir kutu içinde Va-

Levent Şahverdi Arşivi

şington'a iletilmiştir. Başkan Roosevelt, epey sonra Atatürk'e yazdığı bir mektupta, "Nâdir olan istirahat zamanlarımda, bana göndermek lûtfunda bulunduğunuz Türk posta pulları kolleksiyonumu seyretmekteyim. Bunlar üzerine resmedilmiş olan manzaraları, bir gün kendi gözlerimle görmeyi ümit ediyorum" demiştir.

1937 yılında ise, Türkiye ile Amerika, Roosevelt ile Atatürk arasında yeni bir yakınlaşma ve samimiyet olayı daha meydana gelmiştir. Bir Amerikalı gazeteci tarafından Türkiye ve Atatürk inkılâpları hakkında çevirilen bir film, 1937 Nisanı'nda bir akşam Beyaz Saray'da Başkan Roosevelt'e de gösterilmiştir. Roosevelt bu filmden o kadar heyecanlanmıştır ki, 6 Nisan 1937'de Atatürk'e yazdığı mektupta şöyle diyordu:"Türkiye'de Bay Julien tarafından çekilmiş olan filmi, bir kaç akşam evvel Beyaz Saray'da seyrettim. Nisbeten kısa bir zamanda meydana getirdiğiniz pek çok şayanı hayret hususatı görünce, hissettiğim şevk ve heyecanı size arzetmek istedim. Kıymetli şahsiyetinizin, evinde ve plajda küçük kızınız ile oynarken çekilmiş olan resimleri seyretmekle, bilhassa bahtiyar oldum. Bu sizin ve benim, bir gün birbirimize mülâki olmak fırsatı bulacağımız ümidini bende bir kat daha takviye etti."

Atatürk bu samimi mektuba verdiği cevapta, Roosevelt'in mektubunu "hakiki bir sevinçle aldığını" belirtmiş ve şu ilginç ifadede bulunmuştur: "Bu fırsattan istifade ederek, Amerika Birleşik Devletleri hakkındaki **hayranlığımı** tekrar bildirmek isterim. Bilhassa ki, bizim iki memleketimiz, umumi sulh ve insanlığın saadetini istihdaf eden aynı ideali gütmektedir. Size bir an evvel mülâki olmak, benim de samimi arzum olduğundan, harikulâde işler yapmış sevimli ve kudretli şahsiyetinizi Türkiye'de selâmlıyacağım güne sabırsızlıkla intizar ediyorum".

Bu iki mektubun bir başka önemli yanı da, her ikisinin de şimdiye kadar mesajlarının altına sadece isimlerini yazarken, Roosevelt'in, 6 Nisan 1937 tarihli mektubunun altına isminden önce "Yours Faithfully" yani "Vefakârınız" diye yazmış olması ve Atatürk'ün de cevabi mektubunun altına, isminden önce "Vefakârınız" ibaresini koymuş olmasıydı.

Bir bakıma protokol dışı bu mektuplar, bir süre sonra Türk ve Amerikan basınının manşetine çıktı. Çünkü, ünlü Amerikan gazetesi The New

Levent Şahverdi Arşivi

York Times, Başkan Roosevelt'in izni ile, 10 temmuz 1937 günlü sayısında bu iki mektubun metnini yayınladı. Gazete şu başlıkları atmıştı: Roosevelt Lauds Ataturk's Regime-Turkish President, in Reply, Expresses Admiration for Administration Here- Early Meeting hoped for-Invitation to visit Ankara is Extended-Countries said share same Ideals.

Bu mektuplaşmalar Türk basınında da büyük heyecan yaratmıştır. Falih Rıfkı Atay, 14 Temmuz 1937 günlü Ulus gazetesindeki başyazısında şunları söylüyordu: "Roosevelt'in adı, yirminci asrın inkılâpları tarihinde yer tutacaktır. Bu Cumhurreisi, halk yığınlarının hürriyeti ve saadeti için, yıllardan beri, iş âleminin mabudları ile çarpışıyor. Onun devrinde Amerikan demokrasisinin insanlık vasıflarının artmış olduğuna şüphe yoktur... Anadolu ihtilâli başladığı zaman, bu hareketin ve onun askerî resinin hedef ve maksadı hakkında öyle telkinler yapılmıştır ki, İstiklâl Harbi'nden böyle bir inkılâp savaşına geçileceği binde bir yabancının aklından geçmezdi... Beyaz Saray'da Türkiye filminini seyreden Cumhurreisinin, Atatürk'e ait sahneleri seyrederken, zihninden neler geçmekte olduğunu tahmin edebiliriz... Roosevelt'in Atatürk'e vaadettiği şahsî tanışmayı, onun Amerikası ile Atatürk'ün memleketi arasında daha umumi, daha geniş bir tanışma ile tamamlamak sırası gelmiştir. İnkılâpçı Reislerimiz kadar, onların inkılâp davalarını hissetmiş olan ve bir yeni insanlık hazırlama ülküsüne bel bağlamış olan milletlerimiz dahi, birbirleri ile bilişip birleşmelidirler".

Roosevelt ve Atatürk, hiç bir zaman biraraya gelemediler. Her ikisinin de samimi arzularına rağmen, Büyük Atatürk 10 Kasım 1938'de hayata veda ederken, Başkan Roosevelt 12 Nisan 1945'de fâni ömrünü tamamladı.

10 Kasım 1938 günü Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Vaşington'daki Türkiye Büşükelçiliğine gelerek. Atatürk'ün ölümünden Amerikan Hükümetinin fevkalâde müteessir olduğunu ve "bu kaybın yalnız Türk Milletine inhisar etmeyerek sahasının çok vâsi olduğnu" ifade etmek suretile Atatürk'ün ölümünün sadece Türk Milleti için bir kayıp olmadığını belirtmiştir. O sırada New York'ta bulunan Başkan Roosevelt de, Dışişleri Bakanlığından bir yetkili vasıtasile kartını Büyükelçiliğe bırakmıştır.

Başkan Roosevelt ise, 11 Kasım 1938'de, T.B.M.M. Başkanı Abdulhalik Renda'ya gönderdiği taziye telgrafında, Atatürk'ün ülkesine olan

Levent Şahverdi Arşivi

hizmetlerile sadece Türk Milletinin değil, bütün dünyanın saygınlığını kazandığını söylemekteydi.

Atatürk'ün cenaze töreninde, Başkan Roosevelt'i sadece Ankara Büyükelçisi MacMurray'ın temsil etmesi, Başkan Roosevelt ile Atatürk arasındaki dostluk ve yakınlık ilişkileri dolayısıyla, Türk Hükümetinde bir burukluğa sebep olduysa da ,Türkiye ile Amerika arasındaki mesafe dolayısıyla, daha geniş bir katılım imkânının bulunamadığının Amerikan hükümetince bildirilmesi üzerine, Türkiye bu konuyu büyütmemeyi uygun görmüştür.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

OKUNUŞUNUN 70. YILINI KUTLADIĞIMIZ BÜYÜK NUTUK NEDİR? *

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ **

I

Atatürk'ün Büyük Nutku'nun, CHP'nin 15-20 Ekim 1927 günlerinde toplanan 2. Kurultayı'nda okunmasının 70. yıldönümü, Ekim ayında kutlanacaktır.

Bilindiği üzere Büyük Nutkun 50. yılı dolayısiyle Türk Tarih Kurumu ile İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü'nce ortaklaşa düzenlenen ve 17-19 Ekim 1977 günlerinde Ankara'da Türk Tarih Kurumu salonunda yapılan üç günlük seminerin tutanakları "Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar" başlığı altında 1980 yılında Türk Tarih Kurumu yayınları arasında yayınlamış bulunuyor.

Bizim de "Nutuk'ta İç ve Dış Politika" başlıklı bir bildiri ile katıldığımız bu seminerin açış konuşmasını yapan devrin Türk Tarih Kurumu Başkanı Merhum Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın vurguladığı gibi, Atatürk'ün öteki söylevlerinden ayırdedilmek için "Büyük Nutuk" olarak adlandırılan bu nutkun büyüklüğü, birincisi söyleniş süresi, ikincisi kapsamı, üçüncüsü de önemi ve etkisi bakımından olmak üzere üç noktada toplanmaktadır.

Gerçekten Atatürk, 15-20 Ekim 1927 günlerinde, TBMM toplantı salonunda, öğleden önce ve öğleden sonra olmak üzere, altı gün süre ile, her gün iki toplantıda konuşmuş ve Nutuk'un tamamı 36 saat 31 dakikada okunmuştur.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen bu konferans 12 Mayıs 1997 tarihinde Türk Dil Kurumu Konferans Salonu'nda verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Aynı seminerde İsmail Arar'ın sunduğu ve "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı" başlıklı etraflı ve değerli bildirisinde saptadığı üzere, Büyük Nutuk'un olaylar bakımından kapsamı 19 Mayıs 1919 - 20 Ekim 1927 Dönemi içinde geçmiş olaylardır. Nitekim Atatürk de "Dokuz senelik ef'al ve icraatımız" demek suretiyle bunu teyit etmektedir. Ne var ki Atatürk 1919'dan önceki olaylara değinirken, bunları "Tarih Felsefesi" diyebileceğimiz bir görüşle anlatmaktadır.

Nutuk'ta olaylar, 19 Mayıs 1919'dan başlayarak ve genellikle kronolojik bir sıra içinde, fakat diğer kitaplarda olduğu gibi bölümlere, alt bölümlere ayrılmadan, ard ardına sürekli bir akış içinde anlatılmaktadır.

1934 yılında yeni Türk harfleri ile yapılan baskısında ise kenar başlıklar konulmuştur. O tarihte Atatürk'ün hayatta olduğu hatırlanırsa kenar başlıklar için onayının alındığı düşünülebilir.

Nutuk'ta kullanılan belgelerin bir kısmı metin içinde verilmiş, büyük bir kısmı da "Vesikalar"ı oluşturan cilde alınmıştır. Bu cildin ilk bölümünde 226 belge, ikinci bölümünde ise, sıra numarası verilmeksizin, Trakya teşkilâtına ait belgeler yer almaktadır. Nutuk'un okunduğu CHP Kongresi'nin ilk oturumunda hazır bulunan ABD'nin ilk büyükelçisi Joseph C. Grew hatıralarında "... İnce fakat çok müzikal bir sesi var. İyi okuyor. Vesikalara sıra geldiğinde bunları, Millet Meclisi Başkanlık Divanı Katibi Ruşen Eşref Bey'e verip okutuyordu" diye yazmaktadır.

Nutuk, Atatürk'ün bir nevi siyasî vasiyetnamesi olan "Gençliğe Hitabı" ile sona eriyor. Kongre'yi izleyenler M. Asım (Us) ve Yusuf Akçura yazılarında "Atatürk gençliğe hitabını okurken, kürsüde heyecanına hâkim olamayarak, sesinin titrediğini gözlerinden yaşlar aktığını söylemektedirler.

Yine, İsmail Arar'ın isabetle söylediği üzere; Nutuk'u ister sadece bir söylev, ister hatıra, ister tarih ya da tarih çalışmalarında başvurulacak bir kaynak olarak ele alalım, onun "siyasal tartışma - polemique" üslûbu içinde yazılmış olduğu inkâr edilemez. Ne var ki Nutuk'un bu özelliğine bakıp da yapılan suçlama ve eleştirilerin fevri ve sübjektif olduğunu sananlar ve sanacak olanlar çok aldanır. Zira Nutuk, baştan sona, belgelere dayanarak

Levent Sahverdi Arşivi

yazılmıştır.

Nitekim, 21 Ekim 1927 tarihli "The Times" gazetesinde bir mektup yayınlayan Halide Edip, bu mektubunu Abraham Lincoln'un; "Bir kimse sonsuza dek, herkes ise bir süre kandırılabilir; fakat herkes sonsuza dek kandırılamaz" sözü ile bitirir ve âdeta Atatürk'e bir uyarıda bulunurken, 10 Ağustos 1919'da Atatürk'e yazdığı ve Türkiye için Amerikan mandasını ehveni şer olarak gören mektubunun Nutuk'a belge olarak alındığını düşünemiyordu.

II

Nutuk, adı üzerinde "Nutuk-Söylev" olduğuna göre, "Nutuk Nedir?" başlığını bir konuşmaya veya bildiriye koymak ilk bakışta yadırganabilir. Ne var ki, Atatürk'ün kaleminden çıkmış bu belgesel söylevin bir nutuk olmaktan öteye başka özellikleri olduğu da düşünülebilir. Nitekim Yusuf Akçura ve Falih Rıfkı Atay, Nutuk'un Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi için bir ana kaynak olduğunu söylerken, Mustafa Nihat Özün "Bu Nutuk, Milli Mücadele'nin en salâhiyetle yapılmış tarihidir" demekte, Hasan Ali Yücel ise; "Bize bıraktığı çağdaş Türkiye'nin kurtuluş tarihi" diye yazmaktadır.

Nutuk'un Rusça dışındaki yabancı dillerde yayınlanması işi Almanya'nın Leipzig şehrindeki K.F.Kohler yayınevine verilmiş, kitabın Almanca, Fransızca ve İngilizce basıları bu yayınevi, Rusça baskısı ise Sovyetler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Nutuk'un, "Put Novoy Turtsiyi - Yeni Türkiye'nin Yolu" adı ile yayınlanan Rusça çevirisinin "sunuş" yazısında; "Bu eser, Türkiye'nin bu zamana kadar öğrenilmemiş Milli Kurtuluş Mücadelesi tarihine ait pekçok enteresan bilgi ihtiva etmektedir" denilmekte, Prof. Suat Sinanoğlu, VI. Türk Tarih Kongresi'ne, Ekim 1961'de, sunduğu "Atatürk'ün Nutku'nun tarih eseri olarak değerlendirilmesi" başlıklı bildirisinde Nutuk, İstiklal Harbi'nin, Cumhuriyet'in ilânının ve Cumhuriyet Hükümeti'nin 1927'ye kadar elde ettiği başarıların gerçek ve değerli bir tarihidir... Neticede, Atatürk'ün Nutuk'u, Caesar "Gallia Harbi" adlı eseri ile Thukydides'in "Peleponez Harbi" adlı eserindeki meziyetleri mezcetmiştir; gerçekten Ata-

Levent Sahverdi Arşivi

türk, hem Caesar gibi, anlattığı olayların baş kahramanıdır, hem de, Thukydides gibi, olayları hikâye etmekle kalmayıp, onların en derin sebeplerini tahlil etmesini bilen büyük bir tarihçidir" diye yazmakta, 1965'de Şevket Süreyya Aydemir "Nutuk ne tarih, ne de hatıradır. Büyük Nutuk en gerçek manasıyla tarihî değerde siyasî bir vesikadır" derken, 1966'da Sabahattin Selek "Nutuk Nedir ve Ne Değildir? başlığı ile Cumhuriyet'te yayınladığı bir makalede" bir benzetme yapmak gerekirse, 15-20 Ekim 1927 günlerinde: Atatürk "Savcı", Nutuk, "İddianame", Kongre "Jüri", memleket ve dünya kamuoyu da "Dinleyici"dir demektedir.

Görülüyor ki, Büyük Nutuk hakkında çok çeşitli görüşler ve yargılar ortaya atılmış, çeşitli değerlendirmeler yapılmış olup, görüş, yargı ve değerlendirmelerin hepsinde gerçek payı vardır.

İsmail Arar'ın, değerli ve etraflı bildirisinde haklı olarak vurguladığı üzere; tarihçi olmayan Atatürk'ün Nutku'nu bir tarihçi objektifliği ve tarafsızlığı içinde yazdığı da söylenemez. Zira Atatürk'ün bütün resmî sıfatlarından önce bir ihtilâlin lideridir.

O bu hareket, kişisel yetenekleri ve komutanlık şöhretinden başka, her şeyi elinden alınmış olarak başlamış olmasına rağmen, iktidar olmuş, yeni bir düzen getirmiş, lâik Cumhuriyet'i kurmuş ve eserini içeride ve dışarıda her zaman korumasını bilmiştir.

İşte bu büyük olayın hikâyesi olan "Büyük Nutuk"ta tarafsızlık aramak ise eşyanın tabiatına aykırıdır.

III

Bilindiği üzere Atatürk, Nutuk'un sonunda yer alan "Gençliğe Hitabesi"nden önce şunları söylemektedir:

"Muhterem Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bundan, milletim için ve müstakbel evlâtlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek bazı noktalar tebarüz ettirebilmiş isem, kendimi bahtiyar addedeceğim".

Levent Şahverdi Arşivi

"Efendiler, bu beyanatımla millî hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asrî bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım".

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, Atatürk'ün Büyük Nutuk'unu söylemekte güttüğü ilk ve görünürdeki amacı; geçmişte kalan bazı olayların, yani tarihin, anlaşılmasına yardımcı olmak ve ulusal varlığımız için önemli gördüğü konularda, milletin ve gelecek kuşakların dikkatli ve uyanık olmasını sağlamaktı.

Fakat, İsmail Arar'ın da bildirisinde isabetle değindiği üzere, bu amacın yanında yatan asıl sebebin siyasal olduğu söylenebilir. Şöyle ki; İzmir suikastı ile ilgili görülerek İstiklâl Mahkemesi'ne verilen ve fakat sağlık nedenleri ile Meclis'ten aldığı izinle Londra'da bulunan Rauf Bey, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne başvurması için yapılan davete icabet etmemiş, bu arada bazı sanıklarla ilgili idam hükümleri infaz edilir, Rauf Bey gibi Milli Mücadele'ye beraber başlayanlardan Kâzım Karabekir ile Ali Fuat Paşalar beraat ederken, Rauf Bey gıyaben 10 yıla mahkûm olmuş ve hükümlerin tevhim ve infazından sonra, 12 Ekim 1926'da Meclis Başkanı'na gönderdiği bir mektupta, İstiklâl Mahkemesi'nin memlekette bir zulüm ve tedhiş havası estirdiğini söylemiş, aleyhindeki iddiaları reddetmişti.

Bütün bu olayların sonucu olarak, 1927 yılına buruk bir hava içinde giriliyor, genç Cumhuriyet'i ağır suçlamalardan kurtarmak, Millî Mücadele liderleri arasındaki çekişmenin doğurduğu kuşkulu havayı dağıtmak ve daha da önemlisi, yeni inkılâplar ve hamleler için taze bir ruh yaratmak gerekiyordu.

İşte bunu, herkesten önce ve iyi sezen yine Atatürk olmuş, 1927 yılının ilk yarısı içinde, Atatürk'ün yakın çevresi, O'nun, Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihine ışık tutacak büyük bir Nutuk hazırladığını, yoğun çalışmasından ve yazılan bölümlerin akşamları kendilerine okunmasından, öğrenmiş, günlerce uykusuz kalan, çalışması esnasında fazla sigara içen ve aşırı derecede yorularak büyük bir stres ile Nutuk üzerindeki çalışmalarını sürdüren Atatürk, bu yoğun çalışma sonucu, Haziran ayı ortalarında bir kalp krizi geçirerek çalışmalarını kesintiye uğratmış ve 30 Haziran 1927 günü, 16 Mayıs 1919'dan beri yani sekiz yıldır uzak kaldığı İstanbul'a ilk

Levent Sahverdi Arşivi

defa gelmiş ve 30 Eylül'e kadar orada kalarak 500 sahifeyi geçen bir eseri kendi el yazısı ile yazarak ve yüzlerce vesikayı da bizzat toplayarak **"Büyük Nutuk"**unu tamamlamıştır.

IV

Atatürk Büyük Nutuk'ta: "Efendiler aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe onların tatbikatından vazgeçildi" diyerek, TBMM'nin üçüncü dönemi için yapılan seçimlere, İstiklâl Mahkemeleri'nin kaldırılmış olarak, gidildiğini örnek göstermiş ve bilindiği üzere bu nutuk, 1 Kasım 1927'de açılacak olan yeni Meclis'in toplanmasından önce okunduğu için, Türk iç politikasında bir dönemin sonu ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Yine İsmail Arar'ın değindiği ve bizim de paylaştığımız görüşe göre Atatürk, Büyük Nutuk'u ile, eski hesap ve çekişmeleri geride bırakıp, yeni hamleler için bir dönem açarken, 1923 Eylül'ünde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasal bir partiye dönüştürülmesi suretiyle kurulan CHP'nin kuruluşuna "Büyük Kongremiz Sivas Kongresi'nden sonra teşkilâtımızın ikinci büyük kongresi oluyor" sözleriyle şerefli bir mazi kazandırmış ve bundan da önemlisi Parti'ye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne egemen olan "Millî Mücadele ruhu"nu aşılamak istemiştir.

Nihayet, Atatürk'ün Büyük Nutuk'u CHP Kongresi'nde okumakla vardığı bir diğer siyasal hedef; Nutuk'un tamamen Kongre'ce onaylanmasıdır. Gerçekten altı gün süren Nutku dinleyen CHP Kongresi, buna Erzurum milletvekili tarihçi Necip Asım Bey'in ağzından cevap vermiş, Necip Asım'ın hazırladığı Cevabî Nutkunu Kongre Divan Kâtibi Ruşen Eşref okuduktan sonra, Necip Asım'ın "... Gazi Hazretlerinin Nutuklarını tamamen ve harfiyen tasvip ve millet namına Kongre Heyet-i Umumiyesi'nin imzalariyle, tahriren, arz-ı teşekkür ve takdirat edilmesini, Büyük Kongre'ye arz ve teklif ederim" diyen takriri oya sunulmuş ve Kongre'ce, oybirliği ile kabul edilmiştir.

Bu suretle CHP, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'dan Nutuk'un söylendiği ana kadar bütün icraatının sorumluluğunu kabul ve savunma görevini yük-

Levent Şahverdi Arşivi

lenmiş bulunmaktadır.

V

50. Yıl Semineri'ne sunduğum bildirimde vurguladığım ve Cihat Akçakayalıoğlu'nun "Tartışmalar ve Açıklamalar" bölümünde de söylediği gibi ; Atatürk'ün Söylev'deki; "Politika aleminde birçok oyunlar görülür. Fakat mukaddes bir mefkûrenin tecellisi olan Cumhuriyet'e ve asrî bir harekete karşı cehil ve taassup ve her nevî husumet ayağa kalktığı zaman, bilhassa Terakkiperver ve Cumhuriyetçi olanların yeri, hakikî Terakkici ve Cumhuriyetçi olanların yanıdır; Yoksa Mürtecilerin ümit ve faaliyet menbaı olan saf değil" ifadesi önemle ve her zaman göz önünde tutulmalıdır.

Aynı seminerde vurgulandığı üzere; Nutuk, Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet döneminin standart ve klâsik ölçülerde bir tarihi değildir. Zira bu dönemlere ait bazı konular Nutuk'ta yoktur. Ama Nutuk'un klâsik ölçülerde bir tarih kitabı olmaması onun değerini küçültmez ve kaybettirmez. Nutuk bir anı olarak da Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet tarihine "Ana Kaynak" olma niteliğini daima sürdürür. Zira tarihçiler bu dönem üzerinde çalışırken, ilk elden çıkmış bir kaynak olan ve Hareket'in lideri tarafından yazılan "Büyük Nutuk"a başvurmak zorunluluğunu duyacaklardır.

Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 1977'deki 50. Yılı Semineri'ne, "Nutuk'un Türkiye'deki Etkileri" başlıklı bildirisi ile katılan ve bugün birçok diğer bildiri sahipleri gibi artık aramızda bulunmayan ve bir ağabey gibi saydığım ve sevdiğim Merhum dostum Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak'ın bildirisinde vurguladığı üzere; hadiseleri gayet objektif olarak anlatan ve belgelerini veren Nutuk'un tek cümlesini bile olaylar yalanlamadı.

Yine 50. Yıl Semineri'ne bildiri sunup da bugün, ebediyete intikal ettiği için, aramızda bulunmayanlardan Prof. Dr. Afet İnan'ın, bildirisinde söylediği gibi; Büyük Nutuk, tarihte de az rastlanan ve bir devlet kurucusunun milletine hesap verme örneğidir. Büyük Nutuk'un müsveddeleri 506 sahifedir. Son sahifede yer alan "Gençliğe Hitabe" için "başkası yazmıştır, yahut şöyledir böyledir diye birçok söylentiler vardır" diyen Merhum İnan, tanık olduğu olayı şöyle anlatır: "Sıcak bir yaz gününün gecesi Atatürk'ün çevresinde kalabalık bir aydınlar topluluğu vardı... O âdeta arkadaşlarına

Levent Şahverdi Arşivi

bir süpriz hazırlamanın sevinci içinde 'Oturunuz ve dinleyiniz' diyerek - Nutuk'un sonuna koyacağı satırları yüksek sesle okumaya başladı... Bütün Millî Mücadele'nin tarihi olan Nutuk bu satırlarla son bulacaktı. Atatürk, bu metni okuyup bitirdiği zaman, derin bir nefes almış, fakat iki damla gözyaşını da bizlerden saklamamıştı... Atatürk çoşmuş konuşuyor ve bu defa başkalarına, diğer akşamlar olduğu gibi, konuşma fırsatı vermiyordu. O, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği üzerinde duruyordu. 'Tarihi yaşadığımız gibi yazdık, fakat geleceği Cumhuriyet'e inananlara, onu koruyanlara ve yaşatacak olanlara emanet etmek gerekiyor' diyordu... O Türk gençliğinin sağ duyusuna, milliyetçiliğine, vatan sevgisine inandığını ve onlara güvendiğini söylüyordu. 505-506 sahife numarasını taşıyan bu son yapraklarda hemen hiçbir düzeltme yoktu. Yazı Atatürk'ündür".

Prof. Dr. Afet İnan bildirisine şu sözlerle son vermektedir: "Atatürk, Büyük Nutuk'u belgelere ve o devrede sorumlu kişilerden aldığı notlara dayanarak yazmış; fakat aynı zamanda arkadaşlarının eleştirilerini de dikkate almıştır. Yalnız Atatürk'ün bütün yazılarında kendine has üslûbu ve fikirleri hâkim olmuştur".

VI

Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılındaki seminere sunulan ve yayınlanan bildirilerden bu yana, "Büyük Nutuk" ile ilgili olup, üzerinde durmak istediğimiz iki yayın daha vardır.

Bu yayınlardan biri; Türk Tarih Kurumu üyesi Bilâl N. Şimşir tarafından hazırlanan ve 1991 yılında Kurumca yayınlanan "Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler" adlı eserdir.

Büyük Söylev'in 50. yılına rastlayan 1977'de yayımlanmak üzere bu eseri hazırladığını "Önsöz" de söyleyen Şimşir'in güzel deyimi ile "Söylev, Atatürk'ün eserinin eseri sayılabilir. Bunda Atatürk, Samsun'a çıkışından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen dönemi anlatır... O sıralarda Türk yurdunun içinde bulunduğu durumun genel bir tablosunu çizer, Ondan sonra Türk Kurtuluş Savaşı'nın, Türk Devrimi'nin ne denli güç koşullar, ne kadar büyük engeller içinde başarıldığını ayrıntıları ile ve belgeleriyle gözler önüne serer. Söylevini bitirirken "Bunda ulusum için ve yarınki ço-

Levent Sahverdi Arşivi

cuklarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek kimi noktaları belirtebilmiş isem, kendimi mutlu sayacağım" der. Geçmişten geleceğe döner ve gençliğe seslenir. Türk bağımsızlığını Türk Cumhuriyeti'ni Türk Gençliği'ne "Kutsal bir armağan olarak" bıraktığını açıklar. "Ey Türk Gençliği birinci ödevin Türk Bağımsızlığı'nı Türk Cumhuriyeti'ni sonsuza değin korumak ve savunmaktır" diye başlayan içli seslenişini okurken sesi titrer, gözleri yaşarır, İngiliz gazeteleri "Gazi Gözyaşlarını Tutamadı", "Mustafa Kemal Ağladı" diye başlık atarlar.

Yine Bilâl Şimşir'in söylediği gibi; "Bugün de Söylev okunan ve kaynak olarak kullanılan bir kitaptır. Daha doğrusu ana kaynaktır. Türk Kurtuluş Savaşı, Türk Devrim Tarihi alanlarındaki ağırbaşlı araştırmalar yapan hiç kimse bu kaynaktan yararlanmadan edemez. Cumhuriyet dönemi Türk tarih literatürü Söylev'den parçalarla doludur. Gerçi bu literatür çok zenginleşmiş, bu alanda yeni belgeler, yeni yapıtlar ortaya konmuştur. Ama bütün bu yayınlar Söylev'i eskitememiştir. Söylev klâsikleşmiş bir anıt olarak dimdik ayaktadır".

Yazarının deyimi ile; "Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler" adlı kitapta Söylev üzerine bazı belgeler yayınlanmakta, bunlar Dışişleri Bakanlığımız, Roma, Paris, Londra Büyükelçiliklerimiz ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerinden derlenmiş olup, kitaba yabancı basında çıkmış bazı yazılar da alınmış bulunmaktadır.

Şimşir, kitabının "Önsöz"ünde yurt dışında Söylev'e karşı görülen olumsuz tepkiler üzerinde de durmakta ve buna örnek olarak Rauf Orbay ve Adnan Adıvar'ın İngiliz gazetelerine yazdığı mektupları göstermektedir. Bazı İngiliz gazetelerinin de paylaştığı iddiaya göre Atatürk Söylev'de eski arkadaşlarının İstikâl Savaşı'ndaki rollerini küçültmek, kendi rolünü ise yüceltmek istemiştir.

Şimşir'in bu tepki ve görüşlere cevabı şudur: Atatürk sadece olayları anlatmış ve bazı belgeler yayımlamıştır. Nitekim daha sonra yapılan yeni araştırmalar ve yayınlanan yeni belgeler, O'nun tartışmasız tek lider olduğunu daha ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur.

Atatürk'ün eski arkadaşları hakkındaki yargılarını "Sert" bulanlara ise

Levent Şahverdi Arşivi

Şimşir'in karşılığı şudur: "Burada yayımlanan birkaç belge bile bu kişilerin tutumları hakkında az çok bir fikir verir...

... Dr. Adnan Adıvar'a göre Atatürk, yalnız kendi çıkarlarını düşünen bir diktatördür ve 'Benden sonra tufan olsun' demektedir. "Bu itibarla, Şimşir'e göre; Atatürk sağ olsaydı o eski arkadaşları hakkındaki yargıları yumuşatır mıydı diye sormak yerine, o eski arkadaşların Atatürk hakkındaki haksız ve insafsız yargılarından pişmanlık duyup duymadıklarını araştırmak daha doğru olur.

VII

Son olarak, konumuzla ilgili olarak, 50. Yıl Semineri'nden bu yana yayınlanmış ve üzerinde durmak istediim bir diğer eser, Atatürk'ün 50. Ölüm Yılı olan 1988'de Cem Ofset'in, Atatürk'e minnet ve şükran hizmeti olarak bastığı, tarihçi Cemal Kutay'ın 496 sahifelik "Ardında Kalanlar" adlı kitabıdır. Genel olarak Atatürk ile ilgili çok değerli malzeme ve bilgiler içeren bu kitapta "Nutuk" ile ilgili olarak yazar özetle -ve fakat aynen- şunları söylemektedir": ... Atatürk'ün Samsun'a çıkışından Cumhuriyet'in ilânına kadar olan devri anlatan Büyük Nutuk tarihimiz midir? Değildir... Çünkü gerçek ve tarafsız tarih, ele aldığı hadiselere yön vermiş kişilerce yazılmaz, yazılamaz. Ardlarında iz bırakmış olayların sahipleri, gaye ve emeklerinin ancak açıklamasını, savunmasını yapabilirler ve insanın yaradılışının kaçınılmaz zorunluğu olarak da tarafsız değillerdir ve olamazlar... Tez'in karşısına Anti-tezi çıkarmadan Sentez yapabilmek mümkün müdür?" (s. 9)

Cemal Kutay, aynı kitabın 306 ve 307. sahifelerinde de aynı konuda, şunları söylemektedir: "... Nutuk ne mutlak tarihtir, ne yalnızca hatıradır.. Mustafa Kemal'in Büyük Nutku aslında devrini ve önderlik ettiği olayları, kendi açısından bir açıklama, hatta daha geniş anlamıyla savunmadır. Hele asla bir sentez değildir. Çünkü bir sentez olabilmesi için kendisinin tez yapısı taşıması, karşısına anti-tezin çıkarılmış olması, karşılaştırılması ve neticede haklılığını kabul ettirmesi şarttır. Nutuk'un savunduğu tezin karşısına anti-tezin çıkarılması Atatürk'ün hayatında mümkün olmamış, ölümünden sonra da yerine getirilmemiş tarih vazifesi olarak ortada kalmıştır."

Levent Sahverdi Arşivi

Bildirimizin yukarıdaki bölümlerinde "Nutuk Nedir?" sorusuna bugüne kadar verilen cevapları özetlediğimiz için, Cemal Kutay'ın benzer soru ve beyanlarına cevap vermek yerine, yazarın Nutuk ile ilgili olarak ileri sürdüğü "tez - anti-tez ve sentez" ile ilgili görüş ve iddiasına kısaca cevap vermekle yetineceğim.

Öyle anlaşılıyor ki yazar; "Büyük Nutuk'a Alman filozofu George Hegel (1770-1831) in diyalektik metodu ile eğilmektedir. Hegelizm'e has olan diyalektik metot 20. yüzyılın ünlü İtalyan filozof hukukçusu Prof. Giorgio Del Vecchio'nun "Hukuk Felsefesi Dersleri" adlı eserinden, aynen ve şöyle özetlenebilir: Her mefhum (yani fikir) tek taraflıdır, çünkü kendi zıddını ortaya koymakta, bir tenakuza meydan vermektedir; bir tezden bir anti-tez çıkar; bu itibarla evvelki iki mefhumu birleştirecek, onları geride bırakacak ve tenakuzu ortadan kaldıracak yeni bir mefhuma ihtiyaç vardır. Fakat bu yüksek mefhum da kendi zıddını tevlid eder; binaenaleyh yeni bir tez, anti-tez ve sentez vukua gelmekte ve bu böylece sürüp gitmektedir".

Büyük Nutuk'un konusu ise, esas itibariyle, mefhumlar ve fikirler değil, olaylar ve bu olayların dayandırıldığı vesikalardır. Mustafa Kemal'in tezinin haklılığını, Millî Mücadele, Cumhuriyet'in kuruluş ve Hilâfet'in kaldırılması ve Devrimler teyit etmiş, Sarayın ve İstanbul Hükümeti'nin ve daha sonra ortaya çıkan muhalefetin karşıt görüşleri yani anti-tezleri ise başarısızlığa uğrayarak iflas etmiştir.

Yazar, eğer yukarıdaki beyanları ile, Mustafa Kemal'in bazı değerlendirmelerinin subjektif ve gerçeğe aykırı olduğunu söylemek istiyorsa, o dönemde yaşayıp anılarını yazan veya anlatan kişilerin sayısı zannedildiğinden çok daha fazla olmasına rağmen, bu güne kadar "Nutuk'ta yer alıp da, yalanlanan hangi ana gerçek veya gerçekler vardır?" sorusunu sayın Yazar'a yöneltmek istiyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi